

Egyetemi doktori (PhD) értekezés

Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés története

Kattein-Pornói Rita

Témavezető: Dr. habil. Rébay Magdolna egyetemi docens

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program

Debrecen, 2018. 12. 10.

Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés története

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Neveléstudományok tudományágban

Írta: Kattein-Pornói Rita okleveles történelem-földrajz szakos középiskolai tanár

Készült a Debreceni Egyetem. Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Programja) keretében

Témavezető: Dr. Rébay Magdolna
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20...

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20...

Nyilatkozat

„Én Kattein-Pornói Rita teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2018.....

.....

Kattein-Pornói Rita

doktorjelölt

Tartalom

Tartalom.....	4
I. Bevezetés.....	7
I. 1. A témaválasztás indoklása és a kutatás célja	7
I. 2. A kutatás módszerei és a kutatási kérdések	9
I. 3. A kutatás forrásai	10
I. 4. A disszertáció tartalmi ismertetése	13
II. Magyarország a két világháború között.....	14
II.1. Társadalmi feszültségek.....	14
II.1.1. Az általános gazdasági helyzet	14
II.1.2. Az agrárproletariátus helyzete és a földkérdés	15
II.1.3. A középosztály helyzete	22
II.1.4. A szelekció mint a protekció megfékezésének módja.....	25
II.2. A Horthy-korszak művelődéspolitikája	32
II.2.1. Klebelsberg Kuno művelődéspolitikája	32
II.2.2. Hóman Bálint művelődéspolitikája	38
II.3. A népi mozgalom célkitűzései és pedagógiai elképzelései	43
II.3.1. A népi mozgalom	43
II.3.2. A nép művelődési viszonyainak támogatása – falukutatók, népfőiskolák, népi kollégiumok.....	46
II.3.3. Karácsony Sándor népoktatási reformelképzelései	52
III. A tehetség fogalmának meghatározása és a tehetségvizsgálatok módszerei	57
III.2. A tehetségprobléma elméleti megközelítése – a magyar tudomány álláspontja	61
III.2.1. Első magyarországi tehetség-elméletek	61
III.2.2. A tehetség kérdése a gyermektanulmány és a kísérleti lélektan képviselőinek írásaiban.....	63
III.2.3. A tehetség-probléma az 1926-os Országos Tehetségvédelmi Kongresszuson.....	71
III.3. A tehetség-kiválasztás gyakorlata	76
III.3.1. Értelmevizsgálatok külföldön	76
III.3.2. Értelmevizsgálat Magyarországon.....	79
III.3.3. A tehetségkérdés sajtóvisszhangja	88
IV. A református hagyományok és a tehetségtan XX. századi újjáéledése.....	94
IV.1. Sárospataki hagyományok.....	94
IV.2. Harsányi István a sárospataki tehetségtan	96
IV.3. A tehetségtan munkája megindulása Sárospatakon	99

IV.3.1. Az ösztöndíjprogram megindulása és anyagi fedezetének előteremtése	99
IV.3.2. A Sárospatakon folyó tehetségvizsgák jellemzői	101
IV. 3.3. A kiválasztott diákok elhelyezése	108
IV.4. Tehetségmentés Hódmezővásárhelyen.....	110
IV.4.1. Szathmáry Lajos, a hódmezővásárhelyi tehetségmentő	110
IV.4.2. A Tanyai Tanulók Otthona	115
IV.4.3. A hódmezővásárhelyi munka társadalmi célja	119
IV.4.4. Kultúrteremtés a 'csomorkányizmus' világában	122
V. Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés.....	128
V.1. Az országos tehetségmentésről szóló elképzelések és Szombatfalvy György munkássága	128
V.1.1. Hóman Bálint és Harsányi István elképzelése	128
V.1.2. Szombatfalvy György, az OMFT koordinátora	133
V.2. Az ösztöndíjprogram megszervezése	137
V. 2.1. Az OMFT finanszírozása és a szervezet vezetése	137
V.2.2. A tehetségmentés programjának meghirdetése és a jelentkezés menete	139
V.2.3. A tehetségmentést végző gimnáziumok kiválasztása.....	142
V.2.4. Értekezletek az OMFT szervezésében, avagy tanári továbbképzések tehetség témában.....	158
V.3. A tehetségmentés gyakorlati megvalósulása	164
V.3.1. A jelentkezés és a kiválasztás menete	164
V.3.2. A versenyvizsgák lebonyolítása	166
V.3.3. A vizsgafeladatok értékelése	169
V.3.4. Az ösztöndíjasok nehézségei	170
V.3.5. Néhány adalék az ösztöndíjprogram megvalósításához.....	175
V.4. A versenyvizsgák eredményei és tanulságai.....	177
V.4.1. Szombatfalvy György értékelése	177
V.4.2. Értekeztet a versenyvizsgák tapasztalatairól	178
V.4.3. Ösztöndíj polgári, valamint a tanonciskolai továbbtanuláshoz	180
VI. Összegzés	189
VI.1. Kutatási szempontok	189
VI.2. A tehetségmentő program elindításához vezető út.....	190
VI.3. Az OMFT célcsoportjának kérdése.....	192
VI.4. Az OMFT működési struktúrájának elemei	196
VI.5. Az OMFT munkájának eredményessége.....	199
VII. Forrásjegyzék	202

VII.1. Elsődleges források	202
VII.1.1. Levéltári források.....	202
VII.1.2. Interjúk	203
VII.1.3. Folyóirat- és napilapcikk	203
VII.1.4. Egyéb elsődleges források.....	206
VII.2. Másodlagos források.....	212
Táblázatok jegyzéke.....	221
Melléklet.....	224
Absztrakt.....	275
Abstract.....	277

I. Bevezetés

I. 1. A témaválasztás indoklása és a kutatás célja

„Mindannak, ami a népi mozgalomban történt, én kicsinyített modelljét Sárospataokban látom. Itt minden megvolt, helyi alapon és kicsiben, ami valamivel később, s már nagyobbban országosan folyt: cserkészlet, faluszeminárium, falukutatás, falumunka, regölés, tehetségmentés, népfőiskola, irodalmi estek.”¹ Disszertációnkban e Gombos Gyula által említett modell egyik láncszemét, a tehetségmentés történetét szeretnénk ismertetni. A tehetségmentés fogalmát használjuk, hiszen a korszakban e kifejezést alkalmazták az elemi iskolások kiválasztására és középiskolai tehetséggondozásukra. Mivel a középiskolai tehetséggondozás egy meghatározott szeletével, az 1941-ben életre hívott OMFT történetével foglalkozunk, így ezt a kifejezést vettük át.

Dolgozatunkban a tehetséggondozás Horthy-korszakbeli történetét kívánjuk felvázolni, az 1935-től 1945-ig terjedő időszakot fókuszba állítva. Munkánk célja az elemi népiskolai tanulóknak szóló ösztöndíjprogram, az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés (OMFT) történetének bemutatása. Szeretnénk rávilágítani arra, hogy a politikai és a társadalmi folyamatok milyen meghatározó tényezők voltak az ösztöndíj életre hívásában. Kutatásunk relevanciáját mutatja, hogy eddig még nem vizsgálta egy kutató sem az OMFT szervezeti működését. Így célunk, hogy a fellelhető források segítségével feltárjuk az elemi iskolai tanulóknak szóló ösztöndíjprogram történetét.

Választott témánkat az adott korszak tükrében, annak politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait bemutatva tárgyaljuk.² Első feladatunknak tekintettük vizsgálatunk tárgyát történeti kontextusba helyezni. 1920 után mind területében, mind lakosságában megfogyatkozott ország előtt hatalmas feladat állt: az új határokat figyelembe véve újragondolni a magyarság lehetőségeit. A korszak jellemzésében Püski Levente³, Romsics Ignác⁴, Ungváry Krisztián⁵ és Catherine Horel⁶ könyvei voltak segítségünkre.

Fontos kiemelni, hogy Hóman Bálint politikusi munkásságának feltárása hiányos, ennek folyománya a róla korunkban is zajló vita. Gondoljunk itt az akadémiai tagságának

¹ Gombos 1990: 89.

² Kontra 2011: 45.

³ Vö. Püski 2006.

⁴ Vö. Romsics 1999.

⁵ Vö. Ungváry 2014.

⁶ Vö. Horel 2017.

visszaállítása érdekében indított, s a nemrég véget ért polgári perre. Vagy éppen a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében 2016. február 4-én lezajlott vitára, mely Hóman Bálint ügyében hozott 1946-os és 2015-ös ítélet témájában folyt. A politikus Hóman Bálint megítélése tehát még ma sem egyértelmű, ez minden bizonnyal hozzájárul ahhoz, hogy művelődéspolitikája – Klebelsberg Kunoéhoz viszonyítva – kevésbé feldolgozott. Éppen ezért fontos forrásul szolgáltak számunkra Hóman saját írásai is: az általa írt 1938-ban kiadott 'Művelődéspolitika' és az 1942-es 'Magyar sors-magyar hivatás'. A tisztázás feladatára leginkább Ujváry Gábor vállalkozott.⁷

A kultusztárcát vezető Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint az oktatást és a kultúrát a nemzetstratégia egyik legfontosabb részének tekintette. Vallották, hogy képzett, identitásában erős magyar társadalmat a megfelelő szellemi táplálék megadása révén lehet csak kialakítani. Ez a biztosítéka Magyarország újbóli felemelkedésének. Abban mindkét miniszter egyetértett, hogy minden társadalmi réteg gyermekének meg kell adni a lehetőséget, hogy tehetségéhez mértén tudjon oktatási intézményben tanulni. Azonban abban a fontos kérdésben, hogy a magyar társadalom megújítása mely társadalmi réteg feladata, Klebelsberg és Hóman különböző nézőpontot képviselt. Míg a Gróf a középosztályt ítélte elég rátermettnek arra, hogy a válságból kiutat mutasson, addig Hóman tevékenysége fókuszába az „alulról jövő tehetségek” ügyét helyezte. Ennek egyik megnyilvánulása az 1941. évi 57436. számú, 'a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatására szolgáló járulékok megállapításáról' szóló rendelet volt. Az így létrehozott ösztöndíjallappal kapcsolatos ügyeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdetben az V., majd 1944-től a VII. ügyosztály kezelte. Az itt végzett munka feltárása áll dolgozatunk középpontjában.

Azonban fontos megemlítenünk, hogy a fent említett állami kezdeményezés alapgondolata nem Hómantól, de még csak nem is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból indult ki. A mozgalom kezdeti szárnypróbálgatásainak színhelye a Bodrogparti Athén volt. 1934. június 18-án a sárospataki főiskolán Medgyasszay András igazgatótanácsi tag vezetésével tartott gyűlésen szavaztak a tehetséggondozó program megindításáról. 1935-ben meg is tartották az első tehetségvizsgát Harsányi István sárospataki tanár vezetésével. Harsányi célja minél több ember kiművelése, a „szellemi telepítés” volt.⁸ 1941-ig folyamatosan csatlakoztak a református gimnáziumok a tehetségmentés munkájához, de így csupán a református közösséghez tartozó kisdíjakok kaptak lehetőséget. A tehetségmentés 1941 után vált országos kiterjedésűvé.

⁷ Vö. Ujváry 2010 és 2011 és 2014 a, b.

⁸ Harsányi 1941: 7.

I. 2. A kutatás módszerei és a kutatási kérdések

Munkánk során a történettudomány, illetve a neveléstörténet leginkább bevett módszerével, a dokumentumelemzéssel éltünk. A kutatásunk során kiválasztottuk a témánk szempontjából releváns források körét, majd ezt kritikai vizsgálat alá vetettük, végül értelmeztük. Az értelmezés fázisában felhasználtuk mind a kutatott, mind pedig a jelen korban kiadott másodlagos forrásokat. Célunk egy oktatáspolitikai történés bemutatása volt a vizsgált korszakba helyezve⁹, s ennek érdekében a jelenségek ok-okozati viszonyainak feltárására törekedtünk.¹⁰ Vizsgálatunk tárgyáról így rajzolódhatott ki előttünk egy átfogó alakulás-fejlődési kép.¹¹ Mivel hazánkban eddig még nem zajlott az OMFT-ről jelentősebb vizsgálat, így az elsődleges források feltárására és azok elemzésére vállalkoztunk. Az így elkészült neveléstörténeti munka történelmi tényekkel, összefüggések megvilágításával tárja elénk a múlt egy darabját.¹²

Kutatásunk kulcsfontosságú vizsgálati kérdéseként merült fel, hogy a disszertációnk fókuszában álló, 1941-ben életre hívott ösztöndíjprogram kialakulásában mennyire érhető tetten a politika mint befolyásoló tényező, illetve mennyiben tekinthető az egy, a gyermek speciális nevelési igényét kielégítő, pedagógiai alapokon álló programnak? A disszertációnk végén a következő kérdésekre válaszolva szeretnénk a fentebbi dilemmát megoldani:

1. Miért csak 1941-ben határoztak a tehetséges szegény gyermekek támogatását célzó ösztöndíjról, hiszen a tehetség témájában már az első világegyet követő időszakban élénk tudományos tevékenység folyt? Mi az oka annak, hogy közel 20 évet váratott magára ez a lehetőség? Ez alatt a 20 év alatt voltak-e tehetségmentés fontosságát hangoztató pedagógiai mozgalmak?
2. Az 1941. évi 57436. rendelet szerint az ösztöndíj csak a falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgál, vagyis a társadalmi státusz feltétele volt az ösztöndíj elnyerésének. Felmerül a kérdés, miért csak e társadalmi rétegnek adtak lehetőséget? A korban tapasztalható-e a különböző társadalmi rétegek között iskolázottsági egyenlőtlenség? Amennyiben igen, ez milyen mértékű, illetve mennyiben befolyásolta a társadalmi mobilitást?

⁹ Kontra 2011: 44.

¹⁰ Babbie 2008: 413.

¹¹ Mészáros 1971: 420.

¹² Kéri 2001: 15.

3. Milyen működési struktúra jellemezte az OMFT-t? Milyen szempontok szerint választották ki a tehetségmentést végző intézményeket? A diákok milyen kiválasztási feltételek teljesítése alapján kerülhettek az ösztöndíjprogramba? Az ösztöndíjra jelentkezés menetének minden pontos részletével tisztában voltak az érdekeltek, vagyis a tanyai és falusi tanítók? Milyen dokumentációs terhelést jelentett a pedagógusoknak a versenyvizsgák lebonyolítása? Volt-e a gimnáziumban felvételt nyert gyermekek számára külön nevelési program? A tehetségmentett tanároknak rendelkeznie kellett speciális módszertani tudással, mely alapján tehetséggondozó munkát folytattak?
4. Van-e a tehetségmentésben részt vett gyermekek teljesítményére vonatkozó kimutatás? Milyen eredményt értek el az ösztöndíjban részesített tanulók? Milyen arányban játszott szerepet a társadalmi státuszuk és milyen mértékben a felvételi eljárás során mutatott teljesítményük, vagyis valóban tehetségesek voltak a tehetségek? Hogyan értékelték a tehetségmentést végző tanárok, illetve Szombatfalvy György, az ösztöndíj koordinátora e tevékenység sikerességét?

I. 3. A kutatás forrásai

A dolgozat megírásánál primer és szekunder forrásokra támaszkodtunk. Bővelkedünk tehetséggondozással kapcsolatos szakirodalomban. Már ez a tény is érzékelteti a kutatók téma iránti elkötelezettségét. Munkánk szempontjából Harsányi István 'Tehetségvédelem' című műve a legfontosabb.¹³ Támaszkodtunk továbbá Bánfai József által 2007-ben kiadott 'A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig' c. munkájára. A téma legkiemelkedőbb korabeli kutatói Cser János¹⁴, Éltes Mátyás¹⁵, Révész Géza¹⁶ és Nagy László¹⁷ voltak. A külföldön megjelent művek közül legtöbbször Walther Moede 1918-ban megjelent könyvére hivatkoztak.¹⁸ Moede pszichológusként Piorkowskival és Wolffal együtt alakította ki a tehetségek kiválasztási rendszerét Németországban.¹⁹

¹³ Harsányi 1994.

¹⁴ Vö. Cser 1936., 1937., 1940.

¹⁵ Vö. Éltes 1914., 1916.

¹⁶ Vö. Révész 1918.

¹⁷ Vö. Nagy 1922., 1930.

¹⁸ Die Berliner Begabenschulen, ihre Organisation und die experimentellen Methoden der Schüleraushwahl.

¹⁹ Moede, Piorkowski, Wolff 1918.

Kutatásunk kezdeti szakaszában a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának az iratait tekintettük át. A forrásbázis érezhetően hiányos volta miatt kezdtünk lokális szinten is kutatni. Célunk a tehetségmentésben részt vevő gimnáziumok iratanyagainak felkutatása volt. Az alább feltüntetett levéltárakban járva kifejezetten csak a tehetséggutatásra vonatkozó iratokat gyűjtöttük össze:

1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
2. Református Zsinati Levéltár,
3. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára Nagykőrösi Fióklevéltára,
4. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára,
5. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára,
6. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára,
7. Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára,
8. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára,
9. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltár,
10. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára,
11. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára,
12. Sárospataki Református Kollégium Levéltára,
13. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltára.

A következő intézményekre vonatkozóan találtunk a témánk szempontjából releváns iratokat:

1. Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma,
2. Szabolcs vezér Gimnázium (Nagykálló),
3. Szent István Gimnázium (Székesfehérvár),
4. Péter András Gimnázium (Szeghalom),
5. Arany János Református Gimnázium (Nagykőrös),
6. Veresgyi Ferenc Gimnázium (Szolnok),
7. Móricz Zsigmond Gimnázium (Kisújszállás),
8. Bethlen Gábor Református Gimnázium (Hódmezővásárhely),
9. Hajdúnánási Református Gimnázium,
10. Lévy József Református Gimnázium (Miskolc).

A levéltári dokumentumok mellett a sárospataki tehetségmentő munka feldolgozását tekintve fontos forrás volt számunkra dr. Harsányi Ádám által rendelkezésünkre bocsátott családi hagyaték, a Harsányi István 80. születésnapjára készült vaskos emlékkönyv²⁰, amelyben a család, a barátok és egykori tanítványok emlékeztek meg Harsányi életének legfontosabb momentumairól. A könyv ékes bizonyítéka annak, milyen nagy tisztelet övezte Harsányi személyét és munkásságát.

Releváns források keresése céljából számos folyóiratot, napi, felekezeti vagy éppen szaksajtót (Sárospataki Református Lapok, Protestáns Szemle, Protestáns Tanügyi Szemle, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Néptanítók Lapja, Magyar Paedagogia, Magyar Psychologiai Szemle, Magyar Szemle) vizsgáltunk meg. Három ízben az interjúkészítés lehetőségével is éltünk. Azért tartottuk volna fontosnak a tehetségmentett tanulókkal folytatott interjúk készítését, mivel árnyaltabb képet tudtunk volna nyújtani az ösztöndíjasok iskolai életével és karrierjével kapcsolatban. Az interjúk csekély száma két okra vezethető vissza. Egyrészt a tehetségmentett diákok nagy része már elhalálozott, az élők közül pedig egyedül Deli László, Dr. Ötvös László és Dr. Ötvösné Reszegi Erzsébet vállalta a beszélgetést, akikkel strukturálatlan interjút készítettünk.²¹

²⁰ E könyv a szó legszorosabb értelmében emlékkönyv, hisz családtagok, távoli rokonok, jó barátok, kollégák, tanítványok sora emlékezett meg valamilyen formában Harsányi Istvánról – versben, levélben, festményben, rajzban, fényképek beragasztásával stb.

²¹ Interjúalany: Dr. Deli László (szül. Biharnagybajom 1930.11.17.) Készítés helye: Gyula, Kárpát utca 6. Időpontja: 2014. március 10. 10:00;
Interjúalanyok: Dr. Ötvös László (szül. Hajdúnánás 1930.09.16.) és neje dr. Ötvösné Reszegi Erzsébet (szül. Hajdúnánás 1932.06.06.) Készítés helye: Debrecen, Bólyai utca 6. Időpontja: 2014. február 17. 16:00

I. 4. A disszertáció tartalmi ismertetése

A disszertáció fejezeteiben elsőként a tehetség fogalmi meghatározására teszünk kísérletet, s az azonosításban szerepet játszó tehetség-kiválasztási módszerek tudományos hátterét vizsgáljuk meg. Ahogy Csíkszentmihályi írja, a tehetséggondozás bizonyos történelmi szituációkban az átlagosnál kiemelkedőbb szerepet tölt be.²²

Hazánk Horthy-korszakbeli időszakában különösen fontos megvizsgálni a tehetséggazdálkodás alakulását is befolyásoló tényezőket, bemutatva, milyen gazdasági és társadalmi környezetben fejlődött ki, majd realizálódott az állami szinten megjelenő tehetségkutatás. Így disszertációnk második fejezetében részletesen írunk azokról a belpolitikai feszültségekről (földkérdés, középosztály kérdése, antiszemitizmus stb.), melyek az állami tehetségmentés megindulásához vezettek. Fontosnak tartjuk az akció alakulásában meghatározó szereppel bíró szellemi közeget (népi írók mozgalma, falukutatás) is bemutatni. A harmadik fejezetben ismertetjük a református egyházhoz köthető, Sárospatakon és Hódmezővásárhelyen megvalósuló tehetségmentő munkát. Részletesen foglalkozunk a két kulcsszereplő, Szathmáry Lajos és Harsányi István munkásságával. Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés munkájának ismertetése a negyedik fejezetben a kutatásunk szempontjából kiemelkedő, hiszen vizsgálatunk nívóját adja. Írunk az állami szinten működő ösztöndíjprogram megvalósulásáról, a szervezeti felépítésről, illetve a gyakorlatban megnyilvánuló problémákról.

Kutatásunk eredményei hozzájárulhatnak a fentebb vázolt korszakban zajló tehetséggondozás eddig feltáratlan, illetve csak kevésbé feltárt történetének jobb megismeréséhez.

²² Csíkszentmihályi 2010: 49.

II. Magyarország a két világháború között

II.1. Társadalmi feszültségek

II.1 1. Az általános gazdasági helyzet

Mielőtt rátérnénk a tehetségmentő mozgalom ismertetésére, fontosnak tartjuk bemutatni azokat a társadalmi, gazdasági, oktatási viszonyokat, melyben e tehetségsegítő törekvés életre kelt. Hazánk számára a világháborút követően nehéz korszak kezdődött. Gazdasági szempontból hazánk, már mint független ország, közvetlen kapcsolatba került a világpiaccal. Azonban a világpiacba való integrálódást nehezítette a pénzügyi helyzet óriási mértékű romlása, az áru- és nyersanyaghiány.

A társadalomban és a gazdaságban egy viszonylagos stabilitást sikerült ugyan elérni az 1921–1931 közötti időszakban – szokás ezt a 10 évet a bethleni konszolidációnak is nevezni –, azonban az 1929-re viszonylag stabilizált rendszert alapjaiban rázta meg egy újabb súlyos válság, amely New Yorkból kiindulva az egész világ gazdaságára negatívan hatott. A kibővült termőképesseggel a felvevőpiacok nem tudták tartani a versenyt, az agrárárak 40–70%-kal csökkentek, így a termelés legnagyobb hányada eladhatatlanná vált. A több évig elhúzódó krach tovább súlyosbította a hazánkban már amúgy is meglévő szociális problémákat kiélezve a társadalmi ellentéteket.

A meglévő társadalmi feszültséget fokozta a területi veszteség, az elcsatolt területeken rekedt magyarság nehéz helyzete, a menekültáradat, az antiszemitizmus erősödése. A költségvetés helyzetét a kormány az állami alkalmazottak számának csökkentéséről szóló rendeletével próbálta kezelni (1930. XLII. törvénycikk). Az intézkedések súlyos egzisztenciális válságba sodorták az állami alkalmazottakat, ami táptalajt adott a radikális csoportok működésének. A probléma kezelésére 1932-ben létrehozták az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát. Számuk 1936-ban 34 500 fő volt, ebből az állam 850 fő elhelyezését vállalta, a GYOSZ²³ és a Takarékpénztárak 500 személynek adtak állást havi 80, 100 vagy 140 pengős juttatásért cserébe. Mivel sok cég a kormány kényszere miatt foglalkoztatta az úgynevezett 'ádobosokat', a hatás kontraproduktív lett.²⁴

A szociálpolitika előtt nehéz feladatok tornyosultak, ugyanis a két világháború között a szegénység aránya óriási méreteket öltött. A létminimum közelében és az e szint alatt élő

²³ Gyáriparosok Országos Szövetsége

²⁴ Ungváry 2013: 125.

lakosság aránya a társadalom több mint 50 %-át tette ki.²⁵ Nagy részük a háborút megelőző helyzetéhez képest is rosszabb állapotba került, bár a szociálpolitikai intézkedésekre a nyugati országokkal megegyező arányú összeget költött az állam. Azonban ehhez hozzá kell tennünk, hogy a költségvetési bevételek szűkössége természetesen szerényebb szociálpolitikát eredményezett. A nyomor tetten érhető volt a nemzeti jövedelem alacsony szintjében is, és az egyenlőtlen jövedelemeloszlás tovább súlyosbította a problémát. A lakosság 81%-át csupán az összjövedelem 44%-a illette, míg a fennmaradó 19%-ának jutott az 56%. A lakosság nagy hányada tehát aránytalanul csekély mértékben részesedett a nemzeti jövedelemből.²⁶

II.1.2. Az agrárproletariátus helyzete és a földkérdés

A két világháború közötti Magyarországon a földkérdés az egyik meghatározó probléma volt. Bár a telkes jobbágyok 1848-at követően, a felszabadításuk után megkapták telküket, így birtokos paraszttá váltak, addig a többséget kitevő zsellérek kiszakadtak ugyan a gazdasági függésből, de ez a „felszabadulás” a magukra hagyatás érzésével párosult. A birtoktalan tömegekből, a bérmunkásokból alakult ki az agrárproletariátusok század végére jelentős arányú csoportja. Az 1870-es években az alföldi parasztvárosokban a lakosság 30–50%-a az agrárproletár csoporthoz tartozott, amelynek sorsa igen kilátástalannak bizonyult. A 19. század végéig az árvízvédelmi szabályozás, az út- és vasútépítések, illetve az egyéb állami megbízások munkaalkalmat biztosítottak e réteg dolgozni vágyó tagjai számára. Azonban ezek a munkaalkalmak a század hetvenes éveire megszűntek, a felszabadult munkástömeget pedig az ipar nem tudta felszívni és a nagybirtok sem kínált számára megélhetést. Tovább súlyosbította a helyzetet az arató- és cséplőgépek elterjedése. A munkabérek pedig csökkentek, hiszen míg 1860-ban egy mezőgazdasági munkás átlag bére évi 200 korona volt, addig 1890-re ez 160-ra mérséklődött. A munkanapok száma is változott: 60 napról 1890-ra 30 napra csökkent.²⁷ Ezek a változások egyre növelték az agrárproletariátus kilátástalanságát és elégedetlenségét.

Az agrárproletárok körében egyre népszerűbbé váló agrárszocialista mozgalmak következtében kialakult zavargásokat a nagybirtokot védelmező OMGE²⁸ nem tudta kezelni. Bár 1894-ben Rubinek Gyula, az OMGE ügyvezető titkára a következőkre hívta fel a figyelmet: „Nem lehet és nem szabad kicsinyelnünk a jelenségeket. A munkások ezrei egy olyan nagyhatalom, mellyel a mai társadalomnak és az államnak számolnia kell, mégpedig

²⁵ Uo. 120.

²⁶ Uo. 121.

²⁷ Kovács 1989: 38.

²⁸ Országos Magyar Gazdasági Egyesület

vele és nem ellene. Az Alföld termékeny vidékét nagy parasztvárosok népesítik, melyekben a parasztszocializmus lábrakapását nincs ami ellensúlyozza, mert nincs meg az intelligens középosztály. Az Alföldön csak nagybirtokos, hivatalnok és paraszt van [...]”.²⁹ Hiába látta meg Rubinek az Alföldön tapasztalható probléma lényegét, a nagybirtokosok hivatalos álláspontját a következőkben fogalmazta meg: „A gazdát kell tehát elsősorban talpra állítani, a gazda megélhetését kell elsősorban biztosítanunk, a földbirtok jövedelmezőségét kell fokoznunk [...]”.³⁰ A kilátástalan helyzet miatt az agrárbérmunkások aratósztrájkokat szerveztek. Ennek megtorlásaként Darányi Ignác földművelésügyi miniszter egy, a munkások és a munkaadók közötti jogviszonyt szabályozó törvényjavaslatot kezdeményezett, amit a képviselőház elfogadott. Az 1898. II. tc., az úgynevezett derestörvény megakadályozta az újabb mezőgazdasági sztrájk szervezését.

A fentebb már említett derestörvény hatásaként az agrárproletár sorban élők közül voltak, akik az egykezés mellett döntöttek, voltak, akik szektákban találták meg a lelki békéjüket, míg mások a kivándorlás mellett határozták el magukat. A politikusok nem számoltak a magyar néptömeges kivándorlásával. Míg 1886–1890-ig 25 000 ember vándorolt ki Amerikába, addig ez a szám 1907-re elérte a 210 000 főt. Főleg a 20 és 51 év közötti munkaképes férfiak döntöttek a kivándorlás mellett. Így 1899-től 1913-ig 1 390 525 ember hagyta el az ország határait, hogy megkezdje új életét az ismeretlenben.³¹ A kivándorlás fő területét azok a vármegyék adták, ahol a nagybirtok aránya magas volt.³² A kivándorlást a kormány is támogatta, hiszen szerződést írt alá a kiutazást biztosító céggel, a Cunard-Line angol társasággal, hogy minden héten köteles két hajót indítani Fiuméből New Yorkba. 1907-ben a német illetőségű Continental Pool is bekapcsolódott a szállításba, s 50 koronáért bárkit Amerikába szállított.³³

Mire a politikai elit rájött arra, milyen nagy veszélyt jelent gazdasági szempontból e nagy méretű kivándorlás, már sok olcsó munkaerőtől esett el az ország. A GYOSZ igazgatója, Hegedüs Lóránt a következőképpen vázolta fel a helyzetet: „ipari életünk legnagyobb, azt mondhatni legrettenetesebb problémája a kivándorlás, s az általa okozott munkáshiány. Szomorúan konstatálható, hogy Magyarország népessége két esztendő alatt fogy, ilyen óriási

²⁹ Idézi Kovács 1989: 39.

³⁰ Idézi uő. uo. 40.

³¹ Uo. 42–43

³² Uo. 44.

³³ Uo. 45.

mérvű kivándorlással nemcsak tovább nem lehet fejleszteni az ipart, hanem még a jelenlegi gyáraknak a működése is megakad.”³⁴

Visszatérve a földkérdéshez, természetesen voltak, akik tovább küzdöttek a földhöz és megélhetéshez való jogukért. 1905 és 1907 között szerveződött a Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt Áchim L. András vezetésével, amely a közép- és gazdagparasztságot fogta össze. Legfontosabb célkitűzésük volt a 10 000, majd később az 1000 kat. hold feletti földbirtokok szétosztása a parasztok között. A párt Áchim András 1911-es halálát követően hanyatlásnak indult.³⁵

Azonban az 1909-ben alakult Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt a korszak legjelentősebb parasztpártjává nőtte ki magát Nagyatádi Szabó István vezetésével. A párt követelései közé tartozott a nagybirtokok állami megváltás során történő kisajátítása, illetve az így szerzett föld kis- és középparasztság között történő felosztása. Ezen kívül általános és titkos választójogot, valamint társadalombiztosítást követeltek, illetve azt, hogy a nagybirtokosokat kötelezzék a rendszeres munkaalkalmak biztosítására.³⁶ Azonban a parasztpárt, a Gazdaszövetség és az OMGE a világháború alatti időszakban sem jutott megegyezésre. A nagybirtokosok érdekei megátolták az állami kisajátítást, így a helyzet változatlan maradt.

Az 1918 októberében alakult Károlyi-kormány a visszaözlő paraszti származású katonák megnyugtatására földreformot hirdetett. Ezt végül az 1919. évi XVIII. számú, „földművelő nép földhöz juttatásáról” című törvénybe iktatták. E szerint minden 500 kat. hold feletti világi tulajdonú, illetve 200 kat. hold feletti egyházi tulajdonú földterületet kártalanítás fejében kisajátítottak. Földet hadirokkantak, hadiözvegyek, katonai szolgálatot teljesítő nincstelenek és szegényparasztok igényelhettek. Azonban alighogy elkezdte a munkáját az Országos Birtokrendező Tanács 1919-ben, a Forradalmi Kormányzótanács minden 100 kat. hold feletti közép- és nagybirtokot köztulajdonba vett, vagyis a földeket nem osztották szét a parasztok között. Az ellenforradalom győzelme után megalakult Friedrich-kormányban Nagyatádi Szabó István kapta meg a földművelésügyi tárcát, aki a XVIII. tc. végrehajtását szorgalmazta. Azonban ennek megvalósítása ellen még mindig küzdött az OMGE és a Gazdaszövetség, illetve az Egyesült Kisgazda- és Földművespárt. Ezért a miniszterelnök Rubinek Gyulát nevezte ki földművelésügyi miniszternek, ennek következtében Nagyatádi és támogatói megalakították az Országos Kisgazdapártot.

³⁴ Idézi uő. uo. 46.

³⁵ Sipos é. n. In: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foldkerdes/.

³⁶ Uo.

1919-ben a választási esélyt növelve Rubinek és Nagyatádi pártja egyesült, ennek lett az eredménye az 1920. évi XXIX. tc., amelyet Rubinek dolgozott ki és Nagyatádi terjesztett be. Ennek értelmében 260 000-en részesültek 600 négyszögöles telekben, az igényt elsődlegesen a hadirokkantak, hadiözvegyek és felnőtt hadiárvák, illetve a Vitézi Rend tagjai adhatták le.

1920 augusztusában Nagyatádi Szabó Hegedüs Lóránt pénzügyminiszterrel összefogva elfogadtatta a nemzetgyűléssel a vagyonváltságról szóló törvényt, mely előírta az 1000 kat. hold fölötti nagybirtok 15–20%-os megadóztatását, melyet földben kellett beszolgáltatni. Ez azt jelentette volna, hogy a nagybirtokosoknak több mint 400 000 kat. hold területet kellett volna átadni az államnak a földreform végrehajtásához. Ennek megvalósítását az Esküdt-féle panama ügy kirobbantásával megakadályozták.

Nagyatádi pártja 1922-ban egyesült Bethlen pártjával, s létrejött az Egységes Párt, de ő továbbra is ragaszkodott a földreform végrehajtásához. Azonban ezt Bethlen és az akkor belügyminiszteri posztot betöltő Klebelsberg minden eszközzel megpróbált megakadályozni. Végül 1924 februárjában fejeződött be a földreform törvénytervezetének vitája. Bethlen ezután is akadályokat gördített a törvény végrehajtása elé. Ennek ellenére a földreform megvalósult. Az ország 16,15 millió kat. hold területéből a reform céljára 1 120 00 holdat használtak fel. Ez a termőterület 8,5%-át jelentette. Így 427 000 törpe- és kisbirtokot alakítottak ki. Ez körülbelül 1 500 000 embert érintett (családtagokkal együtt), ami a parasztság 25%-át jelentette. Ugyan valóban kaptak földet az arra rászorulóknak, csak az egy főnek juttatott földbirtok nem haladta meg az 1,7 holdat. Vagyis bár a gazdaságok száma a reform hatására 40%-kal nőtt, de ezt a növekedést nagyrészt az 1 hold alatti, illetve az 1–5 hold területű gazdaságok jelentették, mely nem képezhette alapját a parasztpolgárosodásnak.³⁷

A Horthy-korszak legnagyobb problémájának nevezhető a „feudalizmus légkörében megkövesedett” magyar birtokpolitika.³⁸ A 30-as évek Magyarországon a birtokstruktúrára továbbra is a nagybirtokok magas aránya és a törpebirtokosok kiterjedt száma volt jellemző:

1. a 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtok száma 1232 volt, mérete pedig 3947,1 kat. hold; ez az összes mezőgazdasági üzem 0,1%-át tette ki, és az összterület 30%-át foglalta el;
2. az 5 kat. hold alatti földterülettel rendelkező törpebirtokosok száma 1 142 294 fő volt, akik 1 748 831 kat. hold földbirtokot tudhattak magukénak.³⁹

³⁷ Sípó É. n. In: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foldkerdes/.

³⁸ Kovács 1989: 38.

³⁹ Uo. 89.

A birtokelosztás, mint a fent említett számok tükrözik, óriási aránytalanságokat mutatott. Az agrárlakosság közel 40%-a, hozzávetőlegesen 1 790 000 fő tartozott a földnélküliek csoportjába. Az 5 kat. hold birtokkal rendelkező törpebirtokosokkal, bérlőkkel, mezőgazdasági munkásokkal együtt az agrárproletárok csoportja közel 3 000 000 főt számlált.⁴⁰ Ez a réteg az egész magyar társadalom 43%-át tette ki, vagyis a társadalom majd fele agrárproletár volt. A két világháború közötti időszakot a társadalmi viszonyok megmerevedése jellemezte, mely hozzájárult a parasztság körében érzékelhető nagyfokú immobilitáshoz.⁴¹

Az oktatási lehetőséget is befolyásolta, hogy a gyermek milyen társadalmi rétegből származott. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk értelmében a szülőknek, illetve a gyámoknak kötelessége volt gyermekeiket nyilvános iskolába járatni – ha a magántanulást nem tudták biztosítani – azonban ez nem vált „a nép tudatos és önkéntes” igényévé.⁴² Többek között ez volt az oka annak, hogy igen nagy számban nem jutottak el a diákok az elemi népiskolába. Az 1920/21. tanévre vonatkozó népszámlálási adatok alapján a 6–11 éves korúak 17,2%-a, míg a 12–14 évesek 58,3%-a nem járt iskolába.⁴³ Azonban az ország különböző részében igen nagy eltérések mutatkoztak. Példának hozható fel Sopron vármegye, ahol a 6–11 éves korúak csoportjának mindössze 3,7%-a nem iratkozott be egyetlen oktatási intézménybe sem, ez az arány Hajdú vármegyében 37,4% volt.⁴⁴ Ezért a trianoni békediktátum után a kultúrpolitika egyik legfontosabb célja volt a 200 000 főt számláló 6–11 éves korosztály sikeres beiskolázása. Azonban a cél elérésének sok esetben fizikai akadályai is voltak, mint például a szükséges férőhelyek hiánya. Az 1. táblázatból egyértelműen kiolvasható, hogy 14,9–46,7% között volt azon gyerekek aránya, akik férőhelyek hiánya miatt nem tudták látogatni az iskolát. A leroszabb a helyzet Biharban volt, a legjobb pedig Borsod-Gömör vármegyében.

⁴⁰ Uo. 57–58.

⁴¹ Andorka 1982: 63.

⁴² Szombatfalvy 1928: 13.

⁴³ Uo. 42.

⁴⁴ Uo. 43.

1. táblázat: A tantermi férőhelyek alakulása (1920/21.)

Vármegye	6–11 éves gyermek	Alapterület (férőhely, m ³)	A férőhely nélkül maradt gyermek száma	A férőhely nélkül maradt gyermek százaléka
Borsod-Gömör	38554	32787	6767	14,9
Békés	45892	35383	10509	22,9
Zala	46475	35816	10659	22,9
Szabolcs-Ung	49755	35852	13903	28,0
Bács-Bodrog	12944	9256	3688	28,7
Pest-Pilis-Solt- Kiskun	168000	116220	51780	31,0
Jász-Nagykun- Szolnok	57107	38942	18165	31,9
Heves	42647	28636	14011	32,9
Bihar	23345	13647	9698	41,7
Kecskemét thj. város	10519	5643	4876	46,7

Forrás: Szombatfalvy 1928a: 44.

Az agrárproletárok széles csoportjából származó gyermekeknek (különböző okok miatt, mint pénzhiány, munkaerő szükséglet) csupán 1,33%-a jutott gimnáziumba. Vagyis a társadalom közel 40%-át adó réteg kevesebb, mint 2%-a tudott továbbtanulni.⁴⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy egy mezőgazdasági munkás fizetése évente 183,4 pengő volt (lásd 2. táblázat), könnyen megérthetjük, hogy miért nem tudta az átlag 80 pengő tandíjat (amihez még hozzájárult az internátusi díj) kifizetni.

⁴⁵ Ruhmann 1942: 53.

2. táblázat: 1930/31. évi jövedelmek pengőben

Foglalkozás	Jövedelem (P)
Mezőgazdasági munkás	183,4
Gazdasági cseléd	204,6
1–10 kat. holdas gazda	227,2
10–100 kat. holdas birtokos	431,7
Bányászati, kohászati munkás	427,3
Ipari, közlekedési munkás	376,4
Önálló kisiparos kiskereskedő	319,5
Napszámos	250 alatt

Forrás: Gunst 2005: 332.

Matolcsy Mátyás jövedelemkategorizálását véve alapul az ország lakosságát három csoportba sorolhatjuk.⁴⁶ Az elsőbe tartoztak a dolgozó tömegek, melyek a társadalom 81,2%-át tették ki. Az évi jövedelmük nem haladta meg az évi 1000 pengőt. A második csoportot a polgári rétegek „nem éppen vaskos törzse” alkotta, mely a társadalom 18,2%-át tette ki.⁴⁷ Az évi jövedelmük 1000 és 10 000 pengő között mozgott. A nagyvagyonú, évi 10 000 pengőnél többet keresők csoportja mindösszesen a társadalom 0,6%-át adta.⁴⁸ A fennálló helyzetet tovább súlyosbította a társadalmi csoportok területi megoszlása. Vegyük Budapest példáját, ahol a lakosok csupán 8,2%-a tartozott a legelesettebb társadalmi csoportba, 69,8%-a viszont a leggazdagabbak táborát erősítette. Ez az aránymegoszlás a községekre levetítve 72,2% és 17,8% volt (lásd 3. táblázat). Vagyis a községekben nagyobb arányban voltak jelen a társadalom alacsony jövedelmezésű rétegei.

⁴⁶ Matolcsy Mátyás az 1925. évi Gazdasági Címtár adataira és az 1930. évi népszámlálásra támaszkodva végezte számításait.

⁴⁷ Matolcsy 1938: 49.

⁴⁸ Uo.

3. táblázat: A három jövedelemkategória %-os megoszlásban településtípusok szerint (1930)

	I. kategória	II. kategória	III. kategória
Budapest	8,2	24,8	69,8
Törvényhatósági jogú városok	6,5	13,2	4,6
Megyei városok	13,1	17,3	7,8
Községek	72,2	44,7	17,8

Forrás: Matolcsy 1938: 54.

A fenti táblázatok adataiból számos következtetést vonhatunk le:

1. mivel hazánkban az iparosodás szintje még csak kezdetleges szakaszban volt, az ország lakosságának fele a mezőgazdaságból élt;
2. a középosztály (vagy középrétegek) társadalomban elfoglalt százalékos aránya viszonylag kicsi volt, maximum az osztálytársadalom egyötödét adta;
3. a mezőgazdasági munkások, mezőgazdasági cselédek és a kisbirtokos parasztok voltak a társadalom legszegényebb elemei;
4. a jövedelemegyenlőtlenség Matolcsy Mátyás számításai szerint nagyobb volt, mint a korabeli Egyesült Államokban vagy Németországban.⁴⁹

II.1.3. A középosztály helyzete

A két világháború közötti időszak másik, a magyarság számára sorskérdéssé vált problémája a társadalmi közép helyzete lett. A magyar középosztály – nevezzük az egyszerűség kedvéért így – két világháború közötti sorsával kapcsolatban Szekfű a 'Három nemzedék és ami utána következik' című művében fejtette ki gondolatait. Meglátása szerint a beköszönő kapitalista korszak az ún. úri középosztály számára sem a gazdaságban, sem pedig az intellektuális pályákon nem hozta meg a kitörést. A modern gazdasági rendszer megjelenését a magyar középosztály 'lekéste', mivel hiányzott a kereskedelem és az ipar sikeres működtetéséhez szükséges tudása. A lehetőséget a zsidóság soraiból származó szakemberek használták ki. Írásaiban vaksággal vádolta a középosztály tagjait, akik nem akarnak tudomást venni a korszak társadalmi problémáiról. Szekfű a középosztály megerősödésének feltételét a következőkben látta:

⁴⁹ Andorka 2006: 176.

1. a feltörekvő paraszti és polgári réteggel, illetve az értelmiséggel való összeolvadás, amit a „dzsenti-exkluzivitás feladásaként” fogalmazott meg,
2. a meggyökeresedni látszó úri magatartásmód feladása,
3. nemzeti és keresztény szellem,
4. kulturális és művelődési színvonal emelése.⁵⁰

Azonban a középosztály megújulásának lehetőségét a 30-as években már elvetette, hiszen szerinte egy olyan neobarokk rendszer alakult ki Magyarországon, amely e változásnak gátat szabott.⁵¹ A '40-es években Szekfű végleg lemondott az általa 'megálmodott' új nemzetkoncepcióról: „Állam volt ez még? Magyar állam? És társadalom? Magyar társadalom? Egyik sem volt többé, az állam szétesett, a társadalom szétrohadt. Egy vonalnak, hosszú történeti vonalnak vége szakadt, dicstelenül, szégyenletesen, vagy ha jobban tetszik, groteszkül véres tragikomédiában.”⁵² Weis István – Szekfűvel egyetértve – szintén a magyar társadalom egységességét hiányolta s annak kasztjellegét emelte ki.⁵³ 'A mai magyar társadalom' című 1930-ban megjelent művében a középosztály-értelmezés problematikáját elemezte.⁵⁴

Erdei társadalomkoncepciójából is hasonló következtetéseket vonhatunk le. Szerinte a magyar társadalomszerkezet különálló struktúrákból tevődött össze.⁵⁵ Erdi a korban tapasztalható tagolódások alapján – mint úri-nem úri, dzsenti-polgár, keresztény-zsidó – fogalmazta meg a kettős struktúra képét: „A legfőbb és uralkodó társadalomszerkezet, a rendi nemesi társadalom folytatódásaként kifejlődött és modernizálódott történeti nemzeti társadalom, amely ebben a korszakban is azokat a termelő helyzeteket és azokat a szerepeket foglalja el, amelyeket a rendi társadalomban töltött be, csak most már a kapitalista termelés viszonyaihoz illeszkedve. Alatta a rendi társadalom jobbagyságának, illetve az egész rendek alatti alsó népi társadalomnak a folytatódásaként kifejlődött és valamelyest modernizálódott történelmi népi társadalomszerkezet helyezkedik el, amely ebben a korszakban is a rendi társadalombeli osztályhelyzetekben és szerepekben áll fenn, szintén többé-kevésbé alkalmazkodva a kapitalista termelés viszonyaihoz. E történelmi struktúrák mellett a magyar társadalomban is kiképződött a kapitalizmus saját szerkezete mint modern polgári társadalom, amely ebben a korszakban is csak egyik összetevője a magyar

⁵⁰ Gyurgyák 2007: 353.

⁵¹ Szekfű 2007: 411.

⁵² Uo. 358.

⁵³ Weis 1930: 6.

⁵⁴ Uo. 125.

⁵⁵ Éber 2011: 5.

társadalomnak az ipari termelés, az áruforgalom és a modern városi-szellemi élet termelő helyzeteiben és szerepeiben.”⁵⁶

Kornis Gyula, a korszak egyik meghatározó konzervatív kultúrpolitikusa is foglalkozott a középosztály kérdésével, ahogy írta: „A legtöbbben kizárólag gazdasági jellegűnek fogják fel: a középosztály kritériuma a közepes nagyságú jövedelem. Mások a szellemi műveltségnek, értelmiségnek bizonyos mértékét minősítik a középosztály tipikus tulajdonságának. Szerintünk a két kritérium egyesítése szükséges.”⁵⁷ „A Földön nem az északi sark eszkimója, sem a tropikus tájak szerecsen építette fel az emberiség mai kultúrájának hatalmas dómját, éppúgy a társadalmi rétegek között sem az egészen nincstelenek hideg és sivár miliője, nem a nagyon gazdagok elpuhító bősége teremti meg a kultúrát, hanem a kettő közé eső középrend műveltségi zónája, melyben a szellemi értékek kultusza hagyományoszerű s folyton továbböszönző indítékul szolgál.”⁵⁸ Vagyis Kornis egyértelműen a középosztályt tekintette azon rétegnek, mely vezetésével az állam megfelelő működése szavatolható.⁵⁹ Kornis értékeléséből láthatjuk, hogy ő nem látta olyan problematikusnak a középosztály helyzetét, mint Szekfü. Kritikaként rótta fel ugyan, hogy „a magyar középosztály inkább élete fogytaig íróasztal mellett a legjelentéktelenebb ügykörben görnyedt, semmint boltba vagy gazdaságba ment volna.”⁶⁰ Azonban a fentebb említett kettős társadalom képe – mely Erdei koncepciójának központi eleme – nála nem jelent meg. Írásaiban tehát nem foglalkozott behatóbban a korban oly sok mű témáját adó polgárosodás kérdésével, illetve a zsidóság középosztályosodásával és ezek társadalmi következményeivel sem.⁶¹

A magyar középosztály legnagyobb hibájának róhatjuk fel, hogy az alsóbb néprétegek problémáival szemben struccpolitikát folytatott. A középosztály mint a nemzet újbóli felemelkedését szavatoló réteg tagjai – ahogy a konzervatív keresztény körökben gondolták – között pedig egyre szélesebb körben terjedt el a protekció jelensége. A ’kéz kezét mos’ elv nem tette lehetővé, hogy érvényesüljön a ’Der rechte Mann am rechten Ort! Mindenki a maga helyén!’ elv, mely alapja lett volna egy jól működő meritokratikus társadalomnak.⁶²

⁵⁶ Erdei 1976: 25.; Éber 2011: 6.

⁵⁷ Kornis 1928: 179.

⁵⁸ Uo. 183.

⁵⁹ Uo. 180.

⁶⁰ Kornis 1921: 8.

⁶¹ Egedy é. n. In: http://www.magyar szemle.hu/cikk/20180622_a_kozeposztaly_kuldetese_kornis_gyula_a_kulturpolitika_feladatarol.

⁶² Weszely 1927: 87.

II.1.4. A szelekció mint a protekció megfékezésének módja

Trianon után a keresztény középosztály tradicionális pályáinál (hadsereg, közigazgatás) már nem voltak fenntarthatók a háború előtti viszonyok. A dualizmusban kialakult társadalmi eloszlási rendszer a munka és a pozíció terén összeomlott.⁶³ Magyarország területe zsugorodott, a hadsereg számát jelentősen csökkentették, az elszakított területekről tisztviselők ezrei özönlöttek be Csonka-Magyarország területére. Az ismétlődő gazdasági válságok azonban nem tették lehetővé a gyors munkához jutást. A keresztény magyar értelmiség egy része a gazdasági eredetű problémáiért a zsidóságot tette felelőssé és a Trianon után beszűkült értelmiségi piac tágítását várták a zárt szám törvény(ek) eredményeként.⁶⁴ A szellemi munkakörökért való küzdelem volt többek között a fellángolt antiszemitizmus alapja. Míg a korszakban a zsidó vallásúak között nőtt a mérnökök és az orvosok aránya⁶⁵, addig az állami – a dualizmuskori munkamegosztásnak köszönhetően elsődlegesen keresztény – tisztviselő réteg a fentebb már említett komoly leépítéssel küzdött, anyagilag ellehetetlenült.

A középréteg problémáját a Teleki-kormány az 1920. XXV. tc-kel próbálta enyhíteni. A 'numerus clausus', azaz a zárt szám törvénye az egyetemekre, főiskolákra felvett tanulók számát oly módon próbálta korlátozni, hogy a „népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgató közt elérje a különböző népfajok és nemzetiségek országos arányszámát.”⁶⁶ E törvényt számos publicisztikai írásban szociálpolitikai döntésként interpretálták hivatkozván arra, hogy ezzel csak az agrárnépesség gyermekeinek akartak lehetőséget biztosítani tanulmányaik folytatására. Azonban ez az érvelés hamar megdőlni látszott, hiszen 1920-at követően érdemi változás nem következett be az agrárnépesség beiratkozásával kapcsolatosan. Míg 1914-ben az agrárnépesség többségét kitevő mezőgazdasági munkások az egyetemisták 0,6%-át tették ki, ez a szám 1930-ra a kvóta bevezetése ellenére nem változott érdemlegesen. Ugyanez mondható el a falusi birtokosok gyermekei esetében is.⁶⁷

Hóman Bálint is azt vallotta, hogy az emancipációt követően a zsidók foglalták el az előnyös szociális és gazdasági pozíciókat, elzárva ezzel a keresztény középosztály gyermekei előtt a lehetőséget.⁶⁸ Ahogy fogalmazott: „a magyar nemesség és a városi polgárság

⁶³ Ungváry 2013:125.

⁶⁴ Kovács 2012: 29.

⁶⁵ Az izraelita vallásúak, akik a magánszférában töltötték be nagy szerepet, egzsztenciálisan stabilabbak maradtak.

⁶⁶ A tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>.

⁶⁷ Kovács 2012: 35.

⁶⁸ Uo. 33.

egybeolvadásából született értelmiségi középosztály és a falusi nép közé egy idegen szellemiségű zsidó intellektuális réteg ékelődött, mely elzárta az utat a társadalom falusi rétegétől, hogy tisztviselők, illetve szellemi, gazdasági értelmiség tagjai legyenek.”⁶⁹ Azonban ez az út az oktatási rendszer hibái és egyéb szociális jellegű problémák miatt nem volt járható.

1928-ban, Bethlen miniszterelnöksége idején, nyugati nyomásra módosították a zárt szám törvényt a társadalmi hovatartozást jelölve meg a felvétel kritériumaként. A későbbiekben újabb zsidókra nézve diszkriminatív intézkedéseket hoztak. A zsidótörvények (1938: XV.tc.; 1939: IV.tc.; 1941: XV. tc.; 1942: XV.tc.) fokozatosan szorították ki a zsidóságot a politikai, kulturális, gazdasági és társadalmi életből.

A korszak másik problémájaként jelent meg a pályázati rendszerrel szemben a protekció elterjedése. Baranyai szerint ez „az erkölcsi közgondolkodásban oly romboló hatást visz végbe és megingatja a közösség erkölcsi alapjait.”⁷⁰ A protekció tárgyával való ’üzletelést’, úgy kezelték, mint egy adásvételt: „az illetők portékát pénzért vagy dologért, egy akciót más akcióért tehát, mint a konkrét csereviszonylatban, egyet egyért cserélnek.”⁷¹ A protekciózás kísérő jelensége a szervilizmus, ami a korszak neobarokk társadalmának egyik alapvonása volt, mely „rombolja az objektív erkölcsi rendet és az emberi kapcsolatokat, mert a felettséggel szemben megalkuvóan hajlongóvá, a vele egyenrangúval vagy alárendeltjével szemben kegyetlenné teszi az embert.”⁷² A protekció és a szervilizmus az állam hanyatlását elővetítő tényezők – vallotta Baranyai – hiszen ez az önérték primátusát hirdetve a közérdektől való elfordulást jelentette.⁷³

Nemcsak a sajtó figyelt fel a protekció jelenségére, a művelődésért felelős minisztériumban is próbáltak tenni annak érdekében, hogy a tudás és a rátermettség legyen az iskolában folyó munka, illetve a munkavállalás alapja. Ezt már csak azért is tekintették fontos feladatnak, hiszen a korszakban egyre nagyobb mértékben ütötte fel a fejét az értelmiségi munkanélküliség jelensége. (Az értelmiségen a köznyelv nemcsak az egyetemi diplomával rendelkezők körét értette, hanem mindenkit, aki szellemi munkát végzett.)⁷⁴ A szellemi proletariátus csoportjába sorolhatjuk azokat, akik szellemi munkából éltek, munkanélkülivé váltak és az állam terhére egzisztáltak.⁷⁵ A Központi Statisztikai Hivatal 1929-ben publikált

⁶⁹ Hóman 1942: 221.

⁷⁰ Baranyai 1929: 91.

⁷¹ Uo.

⁷² Szolgalelkűség. In: <http://lexikon.katolikus.hu/S/szolgalelk%C5%B1s%C3%A9g.html>.

⁷³ Baranyai 1929: 90.

⁷⁴ Kovács 2012: 39

⁷⁵ Barankovics 1932:351.

adatai szerint Magyarországon 13 000 fő tartozott a szellemi munkanélküliek táborába, 73,7%-uk 20 és 39 év között volt.⁷⁶

Magát a szellemi proletariátus megjelenését, mely nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát érintette, Barankovics István⁷⁷ a liberális individualizmus és a történelmi materializmus vadházasságából született társadalmi értékszemlélet eredményének tekintette, melynek metszetében az anyagiak állnak. Magyarországon e jelenség közvetlen okaként lehet megemlíteni a frontról hazatérő katonák elhelyezési problémáját; az intézményrendszer leépítéséből fakadó elbocsátásokat; a megszállt magyar területekről hazánkba menekülést.⁷⁸ További gondot jelentett, hogy a Budapesten végzett, munkát kereső fiatalok a vidékre szóló kinevezéseket nem fogadták el.⁷⁹ Bartha Miklóst idézve Makay-Petrovics György⁸⁰ a következő gondolattal hívta fel a figyelmet a szellemi proletariátus problémájára: „Nemzeti szerencsétlenség, hogy a magyar értelmiségi osztály azért megy tönkre életviszonyaiban, mert hibás nevelési rendszerünk nem készíti elő gyakorlati életpályákra. Úrhatnám közszellemünk és ártalmas nevelési rendszerünk mintha csak arra törekedne, hogy létrehozza a diplomás proletariátus kasztját, a romboló politikai mozgalmak kovászát.”⁸¹

Az értelmiségi munkanélküliséget a kormányzat a középiskolában megvalósuló szelekcióval próbálta csökkenteni. Azonban e válogatás következtében kialakult „szelekciós hajótöröttek csoportjának” nem biztosították a gyakorlati pályák felé vezető utat.⁸² Gauder szerint az értelmiségi munkanélküliek gyakorlati pályára való terelése az átszervezéssel járó költségek és „[a]z elengedhetetlen tapasztalat hiánya miatt a szakszerűség fog szenvedni. A megoldás természetellenes és kényszerű, mert nem alulról nőtt ki szervesen.”⁸³

Balanyi György⁸⁴ a középiskolai törvényt (1934. XI. tc.) bírálta, mely az egységes középiskola megteremtésével „a gimnáziumot teszi meg egyetlen lehetséges és jogosult középiskolai létformának, anélkül, hogy előbb megfelelő középfokú iskolafajok megszervezésével gondoskodnék a magasabb műveltségre szomjas, de gimnáziumi tanulmányok végzésre nem hivatott tömegek elvezetéséről, az akarva, nem akarva a középiskola mértékének lejjebb szállítását mozdítja elő.”⁸⁵ E törvényhez kapcsolódót rendelet

⁷⁶ Uo. 353–354.

⁷⁷ Magyar hírlapíró, a Demokrata Párt elnöke.

⁷⁸ Barankovics 1932: 350–351.

⁷⁹ Klebelsberg 1931: 7.

⁸⁰ Jogász, politikus, országgyűlési képviselő, Makó város polgármestere.

⁸¹ Makay-Petrovics 1939: 10.

⁸² Gauder é. n. 223. In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/33901/1/cselekvés_007_222-230.pdf.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Egyháztörténész, piarista szerzetes, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

⁸⁵ Balanyit idézi Gauder é. n. 224. In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/33901/1/cselekvés_007_222-230.pdf.

értelmében „minden középiskolai tanulónak rendelkeznie kell azokkal az átlagot meghaladó vagy legalábbis elérő szellemi értékekkel és adottságokkal, amelyek birtokában megfelelhet a középiskola természetéből folyólag alacsonyra nem szabható követelményeknek és amelyek egyedül jogosíthatják föl arra, hogy majdan helyet foglaljon a nemzet életében vezető szerepre hivatott értelmiség soraiban.”⁸⁶ Éppen ezért a kormány 1938-ban a gyakorlati középiskolák szabályozásával alternatív lehetőségről is gondoskodott.

Bár a szelekció⁸⁷ szükségességét nem vitatta senki, azonban megvalósulásának módját igen. Több probléma merült fel e kérdés tárgyalása során a szelektálás mikéntjével kapcsolatban. Itt különösen a szelekció és a társadalom viszonyának érzékenységet és az ezzel összefüggő problémákat kell kiemelnünk. Több okot fogalmazhatunk meg, mely megnehezítette a szelekciót:

1. az „úrhatnámság rögeszméje”, ami a társadalmi előnyök okán az úri pályát vállalók számát növelte;⁸⁸
2. egyes családok társadalmi állásuk függvényeként értelmezték gyermekük érettségihez való jutását;
3. egyes, rosszabb körülmények között élő családok életminőségének javítását abban látták, ha gyermeküket érettségihez segítik, ami sok esetben a gyenge tehetségű gyermekek számát növelte a gimnáziumokban;⁸⁹
4. a szülők gyakorta azon a véleményen voltak, hogy az életben sokszor nem az boldogul a legjobban, aki az iskolában jól tanult, ezért felesleges a szigorú szelekció;
5. a diákok szakszerűtlenül folytatott kiválogatása.

A szelekciót hátráltató tényezők miatt az iskola önmagában nem volt képes a megfelelő szelekciós munka elvégzésére, ehhez olyan társadalompolitikára lett volna szükség, mely hatást gyakorol az iskolai törvények és rendeletek elfogadására. Emellett fontos szelekciót elősegítő eszköznek tekinthető „a gyakorlati pályák megbecsülése, a saját foglalkozás és társadalmi körnek értékelése, a vezetőréteg kitermelésének szabályozása.”⁹⁰ Ha oktatáspolitikai szempontokat veszünk figyelembe, a sikeres szelekció előfeltétele a tanulók megváltozott érdeklődési körének felismerése, a tanárok erkölcsi és anyagi függetlenségének

⁸⁶ Uo. 229.

⁸⁷ A szelekció nem más, mint azon megítélés kihatása, mellyel a középiskola a tanulók ismereteinek s képességeinek minőségi és mennyiségi meghatározásával az élet sok rétegűségében való eligazodást megkönnyíti. (Uo. 226.)

⁸⁸ Uo. 227.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo. 229.

biztosítása, az iskolai törvények elfogadtatása, az osztálylétszámok maximálása, a középiskola régi színvonalának visszaállítása.⁹¹

Róder Pál⁹² a szelekció legnagyobb hibájaként a kizárólagosan eredmények alapján történő kiválogatást tartotta: „A tévedés nyilvánvalóan a teljesítménynek a képességgel való összetévesztéséből, az érdemnek az arravalósággal való hibás azonosításából származik.”⁹³ A szelekció során – vallotta – nem az addig elért eredményt, hanem az egyéni hajlamot, képességeket és a velünk született, illetve szerzett tulajdonságokat kellene alapul venni. Vagyis csak a tanuló lelki alkatának, tulajdonságainak megismerése vezethet a helyes szelektáláshoz.⁹⁴ Róder ennek megvalósítása érdekében minden iskolai körzetben egy-egy ifjúsági lélektani intézet felállítását sürgette, hiszen „a tanulók megismerésének alapja éppen a tanítás-nevelés folyamán szövődő lelki kapcsolat [...]”.⁹⁵ Vagyis a szakember a szelekciós munka eddigi gyakorlatától eltérve, a rendszer teljes átalakítását javasolta, méghozzá szakítva az érdemjegyeket alapul vevő egyoldalú értékeléssel. E helyett pályaválasztási tanácsadással támogatott bírálati rendszer kialakítását indítványozta, mely során a szülő nemcsak tényeket és ítéleteket kapna, hanem a vizsgálat eredményei alapján útmutatást és tanácsokat is.⁹⁶ Az új rendszerben 6 éves kortól 4 évenként lélektani, alkalmassági és képességvizsgálatokra kerülne sor, melyet a gyermeklélektani intézet dolgozói végeznének.⁹⁷

A korszakban megmutatkozó szelekciós célok egyik speciális formájaként értelmezhető a tehetségmentő munka is. Noszlopi László⁹⁸ a jó képességűek kiválogatásának sikerességét a következő pontok figyelembevételével tartotta megvalósíthatónak:

1. a pályaválasztás munkájára különös figyelmet kell szentelni és rá kell világítani az iskolaválasztás és a pályaválasztás közötti szoros összefüggés fontosságára,
2. a szelekció munkáját csak a lélektannal foglalkozó szakemberek végezzék, akik tisztában vannak a lélektani vizsgálati eljárások menetével és a kiértékelés munkáját is végre tudják hajtani,
3. a kiválogatás lehetőségét minden diákra ki kell terjeszteni társadalmi státusztól függetlenül.⁹⁹

⁹¹ Uo.

⁹² 1937–1938 között a Fáy András Közlekedésgépészeti Műszaki Szakgimnázium igazgatója. A Magyar Pedagógia folyóiratban publikált.

⁹³ Róder 1940: 342.

⁹⁴ Uo. 344.

⁹⁵ Uo. 346.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo. 347.

⁹⁸ 1901–1990. Egyetemi tanár. 1938 és 1948 között a Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának vezetője.

⁹⁹ Noszlopi 1943: 74–75.

Tamás Viktor¹⁰⁰ a tehetségvédelem intézményében egyéni tudást vizsgáló szelekciós rendszert látott, mely olyan szűrőt jelenthet, amivel a tehetségek kiemelkedhetnek az átlagból. E rendszer gyakorlati megvalósulása segíthet kialakítani azt „az elvet, hogy a tehetségesek közé csak alulról, a természetes kiválasztás útján lehessen bejutni s megakadályozná azt a visszaélést, hogy a harmadik dimenzióból »ejtőernyővel« lehessen belepottyanni oda, ahová a kiválasztottak is csak összes képességeik megfeszítésével verekedhetik fel magukat.”¹⁰¹

Kiss Árpád¹⁰² 'A „vezetők” nevelése és kiválasztása' című tanulmánya is a szelekció témájával foglalkozott választ keresve a következő kérdésekre: Kik biztosítják a nemzet számára a fejlődést? Vagyis kikből válhat a nemzet vezető rétege? A középiskolai tanulmányok megkezdése anyagi és társadalmi feltételekhez kötött, így a felemelkedés lehetősége Kiss szerint nem a szellemi érdem alapján alakul. Nézete szerint mind a magyar társadalmi struktúrának, mind pedig az oktatási rendszernek is meg kellene változnia ahhoz, hogy a jövőben a megfelelő szellemi kvalitással rendelkező elemek kerüljenek a vezetőrétegbe. Ennek érdekében a következőket javasolta:

1. a gimnáziumba történő felvételt szelekciós eljárás előzze meg, ennek megvalósítását követően a gimnáziumba csak az arra érdemes diákok kerülhetnének;
2. a középiskolák számára megfelelő anyagi alapot kell rendelkezésre bocsátani ahhoz, hogy a szegény, de példás tanulók felvételét és ellátását biztosítani tudják;
3. a felvételt nyert szegény tanulók számára ki kell alakítani a nyugodt tanulmányhoz szükséges környezetet.¹⁰³

A középiskolai oktatás legfőbb célja – tette hozzá –, hogy a diákok megértsék az egyén és a közösség kapcsolatának lényegét: „az egyén a közösségért, a közösség pedig az egyénért van.”¹⁰⁴ Célként tűzte ki tehát Kiss, hogy az állam becsületes embereket neveljen a vezetőréteg számára, akik megfelelő tudás birtokában cselekednek a nemzetért: „a multat értékelve, saját korunkban élve, annak ajándékait élvezve, tekintetünket a jövőre irányítva járjunk.”¹⁰⁵ Éppen ezért szükségesnek tartotta a tanárképzés reformját, ahogy írta, „először a tanítót kell tanítani, a nevelőt nevelni és a kiválasztót kiválasztani.”¹⁰⁶ Véleménye szerint az államnak akkor lehetnek bizonyos kíváncsiak a megfelelő kiválasztási procedúrán átesett

¹⁰⁰ Tanügyi főtanácsos Újpesten. A Magyar Kultúrában és a Magyar Pedagógiában publikálta tanulmányait.

¹⁰¹ Tamás 1942: 19.

¹⁰² 1907–1979. Francia-német szakos tanár. Neveléstudós, közoktatás-politikus.

¹⁰³ Kiss 1940: 168.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 169.

¹⁰⁶ Uo. 170.

tanártársadalommal szemben, ha biztosítja számára az anyagi függetlenséget lehetővé tevő bérezést, illetve a cselekvési szabadságot.¹⁰⁷

Harsányi István, a sárospataki tehetségmentést megszervező tanár véleménye szerint a Horthy-rendszerben a nemzet erősödését szavatoló kiválasztási rendszer egészséges működésének egyik legnagyobb akadálya a vezetőréteg kasztszerűsége volt: „A hanyatló és ma-holnap teljesen kivesző régi úriember, kinek erénye az egyéni tisztességnek magas foka és a közérdek becsületes szándékú szolgálata, gyengéje pedig az osztálytársadalmi horizont és a szakértelem lebecsülése, vagy kedveszegetten visszahúzódik, vagy kezét fog a feltörő új elemekkel.”¹⁰⁸ Az utóbb említett ’új elemek’ a régi elit életstílusát (külsőségekben) átveszik, „kiszolgálják a felsőbbség gyengéit”. Legfőbb céljuknak a pozíciójukban való megerősödést tekintették.¹⁰⁹

Összességében elmondható, hogy a protekció uralta neobarokk társadalomban igény mutatkozott a változásra, melynek célja egy meritokratikus alapon álló rendszer kialakítása volt. Ezt a felmerülő igényt támasztják alá a szelekció fontosságát hirdető szakemberek és publicisták írásai, akik cikkeikkel hívták fel a társadalom figyelmét az oktatás minőségi megváltoztatásának igényére a gyermekek képességeinek vizsgálatát fókuszba állítva. Az iskolarendszer szerkezete „zsákutcsás jellege” miatt főleg a vagyonosabb rétegeknek kedvezett. A szegényebbek gyermekeinek alig volt esélye arra, hogy a közoktatás magasabb szintjeire jussanak.¹¹⁰ Hiába hangoztatták az oktatási politikusok, hogy nem a születési előjog szavatolja a kulturális felemelkedést, hanem a szellemi rátermettség megléte, a diplomaszerzés még mindig az anyagi erőttől függött, ami nagyban megnehezítette a társadalom jelentős részének a kulturális felemelkedéshez vezető utat, vagyis a társadalmi mobilizációt.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ TiREL 1940 Kt.H.I. 855. Tehetségkutatás - szellemi telepítés

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Tamás 1942: 19.

II.2. A Horthy-korszak művelődéspolitikája

II.2.1. Klebelsberg Kuno művelődéspolitikája

A trianoni békediktátum aláírását követő időszak tekintetében két oktatáspolitikus, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint személyét emeljük ki. Mindketten az oktatást és a kultúrát a nemzetstratégia egyik legfontosabb részének tekintették.

A klebelsbergi politika egyik legismertebb eleme a neonacionalizmus, illetve az ehhez szorosan fűződő kultúrfölény gondolata volt. Klebelsberg a következőképpen magyarázta a neonacionalizmus fogalmát: el kell érni „a pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását; a munkás, alkotó emberek szent összefogását a rombadőlt haza újjáépítésének nagyszerű munkájában; öntudatos összefogást a kritika túltengéseivel, a hiperkritikával és általában a negatív emberekkel szemben [...]”.¹¹¹ Vagyis a fentebb már említett, trianoni tragédia okozta bénult állapotból próbálta a magyar társadalom egészét kibillenteni. Ennek megvalósítását Klebelsberg, majd Hóman is a „konzervatív modernizáció” útján haladva képzelte el, s az oktatás minőségi fejlesztését célozta meg.

Az 1922-ben a kultusztárca élére kinevezett Klebelsberg Kuno munkásságát következőképpen foglalták össze az 1934-ben megjelent Magyar Pedagógiai Lexikon szócikkében: „Nevéhez fűződik a menekült egyetemek fejlesztése, kutató intézetek felállítása, középiskoláink korszerű reformja, az elemi oktatás reformja és több mint 5000 új elemi iskolának a felépítése, a magyar ösztöndíjügy intézményes szervezete, külföldi kollégiumok alapítása s velük egy igazi kultúrdiplomácia életrekeltése stb.”¹¹²

Bethlen a fontolva haladás híveként az 1919-ben kiszélesített választójog szűkítésének feladatát adta ki Klebelsbergnek. Bethlen demokrácia fogalomhoz fűződő álláspontja szerint „[a]z igazi demokrácia biztosítja az intelligens osztályoknak a vezetést. [...] Az a demokrácia, amely nem meri kimondani azt, hogy ebben a demokráciában az intelligencia vezető szerepre van hivatva, az nem demokrácia, hanem demagógia.”¹¹³ Vagyis ez az elitista szemléletmód, mely végig kísérte a Horthy-korszak egészét, teremtette meg a Szekfü által csak neobarokk jelzővel illetett társadalmat: „A társadalom tovább élte csoportokra bomlott életét, s borzongva a kommunista forradalmi kor emlékeitől, mindennemű demokratikus fejlődéstől ösztönösen elzárkózott.”¹¹⁴

¹¹¹ Klebelsberg 1928: 4–5.

¹¹² Kemény (szerk.) 1934: 83.

¹¹³ Bethlent idézi Ujváry 2014: 82.

¹¹⁴ Szekfü 2007: 404.

A „választójognak párhuzamosan kell haladnia a nemzetek művelődésével, mert hogyha nem halad azzal párhuzamosan, akkor mindig baj van” – érvelt Klebelsberg a választójogosultságról szóló törvény módosításának vitájában 1922. február 15-én.¹¹⁵ Az 1919-es tanácsköztársasági időszakot is a „tömegek tudatlanságával, a társadalmi méretű nevelés elhanyagolásával magyarázta.”¹¹⁶ S valóban az új törvényjavaslat, amelyet Klebelsberg dolgozott ki kollegáival, a Friedrich-féle 1919-es rendelethez képest visszalépést jelentett. Az összlakosság csupán 29,8%-a kapta meg a választáshoz való jogot, míg ez az arány 1920-ban 40%-ra rúgott.¹¹⁷ A Klebelsbergék által kiadott 2200/1922. M. E. sz. rendelet lett a 1925-ben kiadott XXVI. tc. alapja.

Rátérve kultuszminiszterként végzett munkájára, kétségtelen tény, hogy a korszak legnagyobb politikusai közé tartozik. Tevékenységét számos kutató elemezte már, így Glatz Ferenc, Ujváry Gábor, T. Kiss Tamás, akik mind a tudománypolitikáját, mind a közoktatás fejlesztésével kapcsolatos intézkedéseit összefoglalták. A következőkben azokat a törvényeket, rendeleteket tekintjük át, melyek előrevetítik és megalapozzák az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés programját.

Klebelsberg többször hangoztatta, hogy a nemzet művelődésének sorsáról alkotott véleménye határozza meg kultúrpolitikájának fő vonalát: „A nemzetek művelődése mindenütt két-háromezer ember kezébe van letéve. Ennek a szellemi vezető rétegnek színvonalától függ az egész nemzet kulturális jelentősége.”¹¹⁸ A tudományszervező és egyetemalapító, valamint a kultúrdiplomáciai kapcsolatok kiépítéséért tett erőfeszítései bizonyítják, hogy a háború elvesztése, majd a trianoni békediktátum után tisztán látta, hogy nemcsak a nagypolitikában, de a tudomány, a kultúra területén is a nemzetközi viszonyok határozzák meg helyünket a világban, illetve Európában.¹¹⁹ A nemzeti tulajdonságok megtartásával, de európai színvonal megteremtésével érhetjük el fennmaradásunkat abban a művelődési és gazdasági versenyben, melyet a korszak Európája megkövetel – érvelt Klebelsberg.¹²⁰

Ahogy írta: „négyfajta, négyfokú közművelődési gócpont alakul Magyarországon: Budapest, az egész országot összefogó központ, az egyetemi városok, mint a magas kultúrának az ország területén tervszerűen szétszórott központjai; törvényhatósági városok és megyei székhelyek mint középiskolai városok, és végül a járási székhelyek, ahol mindenütt

¹¹⁵ Ujváry 2014: 83.

¹¹⁶ T. Kiss 1987: 183.

¹¹⁷ Ujváry 2014: 81.

¹¹⁸ Klebelsberg 1927: 638.

¹¹⁹ Ujváry 2010: 53.

¹²⁰ Klebelsberg 1930: 49.

polgári iskolák lesznek.”¹²¹ A Budapest-központúság mérséklésére való törekvést nevezte kultúrgeográfiának.¹²²

Tudománypolitikájának másik fontos eleme az 1927. évi XIII. számú, „a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szóló törvény és a m. kir. belügyminiszter ehhez kapcsolódó 1928. évi 36.232/1927. számú körrendelete a külföldi ösztöndíjak és Collegium Hungaricumok létesítéséről. Ennek keretében Bécsben, Berlinben és Rómában alapított magyar intézetet.¹²³

Témánk szempontjából a legérdekesebb az 1926. évi VII. törvénycikk, mely a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” szolt. E rendelkezés alapozta meg az Országos Magyar Falusi Tehetségmentést. Létrehozta az Országos Népiskolai Alapot, ahová az építésre szánt összegek folytak be. A törvény értelmében az ország „művelődési színvonalának emelése céljából elsősorban a mezőgazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére népiskolákat létesít és (tantermeket és tanítói lakásokat) épít. Ennek a célnak megvalósítására népiskola állítása és építése hivatalból mindenütt elrendelhető.”¹²⁴ Az iskolaalapítás törvényben megfogalmazott feltétele volt továbbá, hogy az adott területen, amit másfél, illetve négy kilométer sugarú körzetben határoztak meg, a törvény elfogadását megelőző három év átlagát számítva 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakjon.

Az iskolaépítési program főleg az alföldi területeket érintette. Klebelsberg a népiskolai hálózat hiányát két okkal magyarázta. Egyrészt az 1920 előtti kultúrpolitika fontos törekvései közé tartozott a nemzetiségi területek magyarosítása, így a Nagy-Magyarország nemzetiségi vidékein kiépült az állami iskolák hálózata. Ezzel párhuzamosan azonban a magyar területek intézményi ellátása háttérbe szorult. A másik problémát szerinte a magyar településszerkezet sajátos volta okozta: „A Nagy-Magyarország Alföld népessége tanyákon szétszórta él, a dunántúli latinfundiumok majorjaiban is decentralizáltan lakik a gazdasági cselédség [...], a csekély anyagi erővel bíró kis népesség nem is képes iskoláját fenntartani.”¹²⁵

Hozzátette, hogy a dualizmus időszakában főleg a gimnáziumok számát gyarapították, hogy a középosztály kialakulását előmozdítsák. Az Alföld tekintetében a kultúrpolitikai

¹²¹ Idézi Ujváry 2014: 107.

¹²² Uo. 107.

¹²³ Uo.

¹²⁴ A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221926%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>.

¹²⁵ Klebelsberg 1927: 350.

törekvéseinek a célja a szellemi és erkölcsi önállóság megteremtése volt, mely a műveltség által érhető el. Ezt a tudást az Alföld népessége a nép- és tanyai iskolák, gazdasági népiskolák, iparos- és kereskedőtanonc iskolák segítségével kaphatja meg. Vagyis Klebelsberg célja az volt, hogy „az alföldi tömegeket a nekik való kultúrával” vértessze fel.¹²⁶ Olyan „kulturpolitika kell – fűzte hozzá, amely közvetlenül szolgálja ki a tömegeket, anélkül, hogy az állami állások felé tódulókat szaporítaná.”¹²⁷

A népiskolai építkezések lehetőséget kínáltak a néptömegek számára, hogy legalább a legelemibb tudást megszerezzék az iskolákban. Az analfabétizmus teljes felszámolásához vezető út egyik legfontosabb mérföldköve volt ez a törvény, hiszen 1931-ig felépült 5784 tanterem és 2778 tanítói lakás, így megadta az elemi készségek elsajátításának lehetőségét az alföldi és tanyai lakosság gyermekeinek.¹²⁸

Az építkezések hatására a Trianont követő időszakban kedvező változás állt be az analfabétizmus országos arányában: míg 1910-ben ez az adat 33% volt, addig 1920-ra – a trianoni Magyarország területén – a hat éven felüli lakosság körében az analfabéták aránya 15%-ra csökkent. A tankötelesek 15%-a azonban még mindig nem ült iskolapadban. 1930-ra jelentősen javult a helyzet (lásd 4. táblázat).

4. táblázat: A hat éven felüli analfabéták aránya 1920-ban és 1930-ban (%)

	1920	1930	Javulás
Dunántúl	12,7	8,3	4,4
Alföld	16	9,9	6,1
Észak-Magyarország	18,2	11,9	6,3

Forrás: Benisch 1933: 340.

Azonban az intézkedés ellenére óriási műveltségbeli eltérések mutatkoztak Magyarországon területén. Az analfabéták területi megoszlását ábrázoló térkép szerint (lásd 1. térkép) nyugatról kelet felé haladva az írni-olvasni nem tudók aránya egyértelmű növekedést mutatott. A kulturpolitika egyik fő célja a különbségek kiegyenlítése volt. Vagyis a trianoni Magyarország egyik nagy problémája a paraszti társadalom alacsony képzettsége volt. Ezen a

¹²⁶ Klebelsberg 1930: 86.

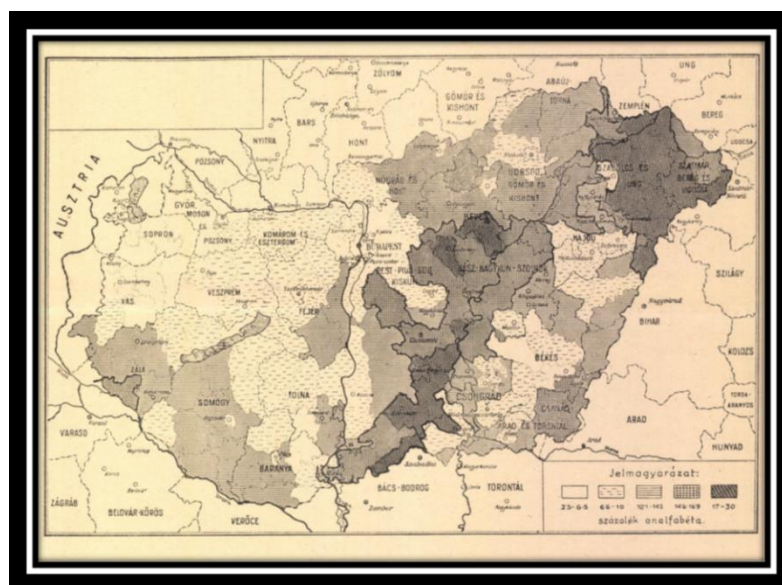
¹²⁷ Uo. 85.

¹²⁸ Ujváry 2014: 138.

helyzetben a művelődési lehetőségek javítása segíthetett. Ennek megvalósítása érdekében Klebelsberg az állami szerepvállalás erősítésével átszervezte a népművelést.¹²⁹

Az intézményesített felnőttoktatás megszervezésére vonatkozó első tervezet 1923-ban készült el, törvénybe iktatása azonban nem valósult meg. 1928-ban a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszuson részletesebben foglalkoztak a témával. Bár az előadók mind fontosnak vélték az iskolán kívüli népművelés törvényes úton való rendezését, erre mégsem került sor.¹³⁰

1. térkép: Az analfabéták %-os aránya Magyarországon (1930)

Forrás: Benisch 1933: 341.

Az ország különböző területein az elmaradottsága megdöbbentő – ez a térképen is jól látható. A kitörés lehetőségét a műveltséget adó intézmények, népiskolák és polgári iskolák hálózata adta meg.¹³¹ Az 1927. évi XII. tc. előírta, hogy minden 5000 főt meghaladó település köteles polgári iskolát építeni. Ebből az iskolatípusból azonban csak középfokú szakiskolákban lehetett továbbtanulni, s csak különbözeti vizsga letétele után jelentkezhetek át tanulói a gimnáziumba.¹³²

Az 1927. évi XIV. törvénycikk „a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról” szól. A közszolgálati alkalmazottak – úgy mint „...állami, törvényhatósági, községi és egyházi tényleges vagy nyugdíjas (özvegyi nyugdíjas)

¹²⁹ Kosztyó 2014: 8.

¹³⁰ T. Kiss 1999: 9.

¹³¹ Klebelsberg 1931: 43.

¹³² T. Kiss 1987: 192.

alkalmazottak, ideértve a m. kir. honvédség, csendőrség, vámőrség és folyamőrség alkalmazottait [...]”¹³³ – gyermekeinek évi 400–1000 pengős ösztöndíjat létesítettek. Az 1928. évi 91.000 számú rendelet értelmében a középiskolában tanuló diákok ösztöndíjának éves összege 400 pengő lehetett, míg az egyetemi hallgatók ösztöndíja évi 800 pengő volt.¹³⁴

Az ösztöndíjat a következő feltételekhez kötötték:

1. Sem a gyermeknek, sem pedig a szüleinek nincs vagyona, illetve a bevételük nem elegendő a gyermek taníttatásának finanszírozására. A vagyontalanságot hatósági igazolvánnyal kellett alátámasztani. A vagyoni helyzeten kívül be kellett számolni az eltartott gyermekek számáról, azok életkoráról, iskolai végzettségéről, illetve arról, hogy részesülnek-e családi pótlékban.
2. A gyermek kifogástalan magaviselete.
3. A tanulmányi eredménye jeles vagy legalább általános jó, illetve valamely tantárgyból kivételes eredményt mutat. (A tanulmányi előmenetelt és az erkölcsi magaviseletet a tanuló utolsó bizonyítványának hivatalos másolatával kellett igazolni.)
4. Ha valamelyik középiskola rendes tanulója vagy főiskolai, illetve egyetemi hallgató.

A tanulmányi ösztöndíj célja: „a különösen tehetséges gyermekeknek az értelmiségi pályákra való kinevelése biztosíttassék, és ez által az anyagi helyzetnek befolyása az értelmiség kiválasztására csökkentessék.”¹³⁵ Az ösztöndíj egészen a tanulmányok befejezéséig, az oklevél megszerzéséig szólt, két ösztöndíjat egy időben nem lehetett sem igényelni, sem folyósítani. Az ösztöndíjat a vallás- és közoktatásügyi miniszter adományozta a beérkező igénylőlapok megvizsgálása után. A középiskolák esetében a tanári testület legkésőbb november 15-ig tett javaslatot, hogy mely diákokat tartja ösztöndíjra érdemesnek. Felsőoktatásban tanulók esetén pedig az adott intézmény (vagy annak karai, illetve a tanárképző intézet) vagy terjesztett fel a javaslatot. „Akik a tanulmányi ösztöndíjat a középiskolában nyerték el, azt egyetemi (főiskolai) tanulmányaik alatt folytatólag élvezik minden külön adományozás mellőzésével” – hangzott a rendelet.¹³⁶

¹³³ A közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92700014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221927%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>

¹³⁴ A közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról szóló 1927:XIV. tc. végrehajtásáról. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1928/?pg=2250&layout=s&query=k%C3%B6zszolg%C3%A1lati%20alkalmazottak.

¹³⁵ A közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92700014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221927%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>.

¹³⁶ Uo.

II.2.2. Hóman Bálint művelődéspolitikája

Az 1930-as évek művelődéspolitikáját Hóman Bálint nevével fémjelezhetjük. A történész kultúrpolitikus központi gondolata a nemzeti egység megteremtése volt.¹³⁷ Ebben a szellemben végezte munkáját Hóman, aki a jellemnevelés és a nemzeti tantárgyak tanításának elsődleges fontosságát vallotta.¹³⁸ Kisebb megszakítással 1932-től 1942-ig töltötte be a kultuszminiszteri posztot.

Hóman neveléssel kapcsolatos legfontosabb gondolatait a következőképpen fogalmazta meg: „Ellentétes eszmék és ideológiák, különféle gazdasági és kulturális irányok, társadalmi és politikai áramlatok sodrában élve kell keresnünk a helyes eligazodást s a helyes utat, amelyen haladva biztosíthatjuk a nemzet jövőjét, biztosíthatjuk a helyes és szilárd nemzeti világszemlélet kialakulását. Ez az út az iskolán keresztül vezet. Az iskolában kötelességünk előkészíteni a jövőt, kötelességünk a fiatal nemzedéket tájékoztatnunk és oly irányban igazítanunk, amely felé haladva a mi művelődési eszményünket megközelíthetjük s az ennek megfelelő embertípust: az erkölcsös, művelt, munkás, szociális magyar polgár nemzetfenntartó típusát kitermelhetjük.”¹³⁹ A nevelés célja: „a legmagasabb értelemben felfogott emberi, közéleti, hivatásbeli etikában megnyilvánuló erkölcsiség és az emberi közösségtudat.”¹⁴⁰ Hóman felismerte, hogy az individualizálódó világban, az 1940-es évekre egyre inkább militarizálódó társadalomban a magára hagyott, rossz művelődési és anyagi kondíciókkal rendelkező társadalmi rétegek potenciális „veszélyforrást” jelentenek.¹⁴¹ Ennek tudatában törekedett a nemzetet „egységbe nevelni” és támogatott a minden, a közszellem javítását célzó nevelési szándékot.¹⁴²

Klebelsberg véleményét osztva Hóman Bálint a következőket vallotta: „a háborút megelőző évtizedek politikájának egyik nagy tévedése, sőt bűne volt, hogy a tudományos szükségleteket luxuscikknek minősítette [...] a harcban elbukott fegyveres erővel letiport nemzetek újraéledésének és jövő fejlődésének alapfeltétele, egyetlen biztos eszköze a kultúrszínvonal fenntartása és magas fokra emelése [...]”.¹⁴³

1939-ből származó véleménye szerint „[a] mi korunk a XIX. század túlságosan individualizáló és speciális irányával, anyagiassal szellemével és osztálypolitikájával szemben a szociális gondolatban s az értelmi és erkölcsi erők egybefogásában, a spirituális szellemben és

¹³⁷ Mészáros, Németh és Pukánszky 2005: 327.

¹³⁸ Újváry 2010: 78.

¹³⁹ Idézi Újváry uo. 280.

¹⁴⁰ Idézi Újváry uo.

¹⁴¹ Idézi Kosztyó 2014. 7–8.

¹⁴² Idézi Kosztyó uo. 8.

¹⁴³ Idézi Újváry 2010 465–467.

a társadalom minden rétegét és osztályát egybefoglaló nemzetpolitikában látja a maga irányító normáit.”¹⁴⁴ Hóman Bálint folytatta ugyan elődje középosztály erősítését célzó tevékenységét, de a hangsúlyt az „alulról jövő tehetségek” felkarolására helyezte, és azt állami, kormányzati feladatnak tartotta: „Az államnak és a társadalomnak tervszerűen kell a magyar nép minden rétegében felfedezhető jeles tehetségeket kiválasztaniok és felemelniök s a nép minden fiát tehetsége irányához, képességei terjedelméhez, műveltsége színvonalához illő hivatás felé terelniök.”¹⁴⁵ Ennek biztosítását a ráutaltsági, szorgalmi és tanulmányi eredmény alapú tandíjkedvezményektől, ösztöndíjaktól, segélyektől és egyéb szociális juttatásoktól várta.

Hóman felismerve a társadalom anakronisztikus szervezetében gyökerező veszélyeket, megpróbálta intézkedéseivel a parasztság és a munkásság előtt az értelmiségi lét felé vezető utat megnyitni.¹⁴⁶ Ahogy fogalmazott: „Célunk a magyar faj védelme és megerősítése, értékmentés és erőgyarapítás által. A magyar nép – elsősorban a falusi és tanyai szegénység – kiváló tehetségű gyermekeit kívánjuk az elkallódástól megóvni s az ő kiművelésük által értelmiségünk erőit fokozni és gyarapítani.”¹⁴⁷

A miniszter tehát a véleménye szerint idegen szellem által megfertőzött középosztály tagjait „az értelmiségi réteget a magyar nép fiainak nagy tartalékaiból [...] tehetséges, erős, egészséges, küzdőképes, munkás elemekkel [...]” akarta felfrissíteni. E cél elérése érdekében volt szükség arra, hogy az egész magyar nemzet műveltségi színvonalát emelje.¹⁴⁸ Ennek érdekében számos intézkedést hozott. 1934-ben folytatta a Klebelsberg által elindított népiskolai programot, ezzel négy év alatt 1366 tantermet, 453 tanítói lakást és 1819 népiskolai objektumot építtetett fel.¹⁴⁹ Az iskolán kívüli népművelés ügye 1935-ben, a népművelési titkárok országos értekezletén került ismét napirendre, azonban a tervezet nem emelkedett törvényerőre hazánk rossz gazdasági helyzete miatt.¹⁵⁰

A szegény, ámde tehetséges fiatalok központi támogatásának gondolata az 1937. augusztus 28-án kelt rendelettel valósult meg. Hóman a Horthy Miklós Ösztöndíjalappal kapcsolatban kifejtette, hogy a kormány felhatalmazása alapján a szegény magyar családok sorából kikerülő ifjú tehetségek számára középiskolai tanulmányaik rendszeres támogatása céljából „jóléti alapot” létesít. Ösztöndíjban részesülhettek a középiskola négy felső osztályában tanulók, a középfokú mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari és a tanítóképző

¹⁴⁴ Hóman 1942: 205.

¹⁴⁵ Uo. 218–221.

¹⁴⁶ Ujváry 2010:78.

¹⁴⁷ Hóman 1942: 220.

¹⁴⁸ Uo. 188.

¹⁴⁹ Ujváry 2010: 76.

¹⁵⁰ Kosztyó 2014: 7.

szakiskolák diákjai, az egyetemi hallgatók, illetve az egyes tudományos intézetekben díjtalan tudományos gyakornoki szolgálatot teljesítő szegény sorsú, de arra érdemes diákok. Középfokú intézmények esetében feltételként jelent meg az általános jeles vagy egyes tantárgyakban, illetve tantárgycsoportokban az átlagon felüli teljesítmény.¹⁵¹ Az ösztöndíj összege középfokon, egyetemen, főiskolán az I–II. évfolyamon évi 200, a magasabb évfolyamokon évi 360, a fizetésben nem részesülő gyakornokok esetében 600 pengő volt.

A Hivatalos Közlöny 1941. évi 18. számában szeptember 9-ei keltezéssel megjelent a tehetséges falusi diákok gimnáziumi tanulmányait előmozdító rendelet, mely a mobilizációs út kezdeti szakaszában jelentett nagy segítséget az arra rászoruló gyerekeknek.¹⁵² Hóman 1941-ben hozta létre az Országos Tehetségkutató Intéző Bizottságot, mely évente 600 tehetséges, szegény falusi gyermeknek adott lehetőséget az ingyenes középiskolai tanulmányok elvégzésére. Hóman a 'Magyar sors - magyar hivatás' című munkájában így indokolta a támogatás miértjét: „A magyar értelmiségi rétegből kirekesztett zsidók és az eddig hamis szempontok szerint helytelenül kedvezésekben részesített hanyag és tehetségtelen tanulók helyébe lépő életerős népi gyermekek tanulmányainak biztosítása által meggyorsítjuk a társadalom folytonos megújulásának egészséges folyamatát.”¹⁵³ Ezekkel az érvekkel támasztotta alá a tehetségmentés szükségességét. A korszakban ez volt az egyetlen olyan ösztöndíj, mely népiskolai tanulóknak nyújtott támogatást.

Hóman nevéhez a fent megnevezett iskolaépítő és tehetségpártoló intézkedései mellett számos az oktatási reform fűződik. Az 1934. évi XI. törvénnyel újraszabályozta a középiskolai rendszert. A törvény szerint (1. §) „A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.”¹⁵⁴ A középiskola neve gimnázium lett, amelynek nyolc osztálya volt. Az új tantervek szerint a központba a nemzeti ismereteket közlő tárgyak kerültek. Az 1938. évi XIII. tc. a gyakorlati irányú középiskolákról rendelkezett. E szerint a középiskolának az imént

¹⁵¹ A Horthy Miklós Ösztöndíjalap szervezetéről. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1937/?query=Horthy%20Mikl%C3%B3s%20%C3%B6szt%C3%B6nd%C3%ADj&pg=1169&layout=s.

¹⁵² A tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?query=falusi%20szeg%C3%A9ny&pg=3929&layout=s.

¹⁵³ Hóman 1942: 221.

¹⁵⁴ A középiskoláról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1934>

említett gimnázium mellett még két fajtáját különböztették meg, a líceumot, valamint a gazdasági (mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi) középiskolákat.¹⁵⁵

Az 1938. évi XIV. tc. a tanítóképzés reformjáról szólt. A líceumi törvény tárgyalásakor felmerült egy kirívóan fontos probléma, melyet minden felszólaló megemlített, ez pedig a tanítóság helyzete. Kéthly Anna¹⁵⁶ lényegre törő megoldási javaslattal állt elő a tanítóság problémáinak kezelésére: „Adjanak tehát nekik feladatukhoz méltó fizetést és ez majd kiemeli őket a társadalmi elszigeteltségből. Adjanak elegendő fizetést, hogy szaklapokat járathassanak, hogy a fejlődő szaktudást figyelemmel kísérhessék, hogy függetlenségük, nyugalma legyen, mert az a tanító, aki el van zárva a nagyvárostól, a könyvektől, a szaklapoktól, a pedagógiai előadásoktól [...] visszamarad a szakmájában.”¹⁵⁷

Szedes János¹⁵⁸ felhívta a figyelmet a tanyai tanítóság áldatlan helyzetére, kiemelve a rossz lakhatási körülményeket. Felvázolta továbbá a helyettes tanítók helyzetét, akik 5–6 órában, sőt olykor még hosszabb időintervallumban havi 80–100 pengőért dolgoznak várva a kinevezést. Ezt a tényt Takács Ferenc¹⁵⁹ is megerősítette, hozzátéve, hogy bár ő is ismer olyanokat, akik öt, sőt hét évig várnak a kinevezésre, de vannak más sorssal megáldott tanítók is, akik nagyon rövid idő alatt kinevezéshez jutnak, „úgy látszik – tette hozzá, tisztára az összeköttetések játszanak szerepet ennél a kérdésnél.”¹⁶⁰ Ezért ő is a tanítók azonnali kinevezését sürgette. Takács Ferenc az 1933-as szegedi tanyakongresszuson elhangzottakból idézett, amikor az Alföldön tapasztalható átlag alatti nivójú oktatási helyzetet minősítette: „Hiába állanak rendelkezésre a legkiválóbb tanerők, ha nincs meg a lehetőség az oktatásra, ha nincsenek megfelelő iskolák, nincs az iskolának megfelelő felszerelésük és ha magas a tanulói létszám.”¹⁶¹ A céltalanság és a kilátástalanság tükröződik az általa a falu „kulturprófétájaként” emlegetett tanító szavából: „Nem csinálom én, uram, semmit, ha nem fizetnek érte. Azután meg nem is volna annak itt semmi értelme, legfeljebb engem nevetnek ki miatta.”¹⁶² Vagyis az oktatási rendszer komoly reformokat igényelt, hiszen mind a tananyag mennyiségén és minőségén, mind az oktatásban érdekelt tanítók és tanárok hozzáállásán is változtatni kellett.

Hóman az 1935-ben kiadott 'A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése' című tanulmányában támasztotta alá, miért is van szükség a közoktatásügyi igazgatásról szóló

¹⁵⁵ A gyakorlati irányú középiskoláról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800013.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1938>.

¹⁵⁶ 1889–1976. Magyar szociáldemokrata politikus, 1922-től 1948-ig parlamenti képviselő.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ A Nemzeti Egység Pártjának képviselője.

¹⁵⁹ A Szociáldemokrata Párt képviselője.

¹⁶⁰ Képviselőházi napló 1935. XVII. kötet, 205.

¹⁶¹ Képviselőházi napló 1935. XVII. kötet, 204.

¹⁶² Karácsony 1942: 269.

törvény megalkotására. Két cél lebegett előtte: a közoktatásügyi igazgatás racionalizálása, illetve a szakszerűség biztosítása. 1935. szeptember 13-án tartott beszédében fejtette ki, milyen fontos számára e törvény szakszerű végrehajtása: „az 1935: VI. törvénycikket tekintem miniszteri életem főművének.”¹⁶³

Hóman a törvénnyel „nem a tanítás és tanár lélektelen uniformizálását [...]” kívánta biztosítani, „hanem – minden iskolatípus és minden szaktárgy individuális jellegének és minden iskolafenntartó speciális célkitűzéseinek tiszteletben tartásával – az átfogó és egyetemes nemzetnevelési elvek egységes érvényesítése, az igazgatás és felügyelet rendszerének egyöntetűbb tétele [...]” volt a célja.¹⁶⁴ „A nemzetet egységnek fogom fel és mindenkit magammal azonos világnézetűnek tekintek, aki centripetális irányban: a nemzeti erők összefogásán, nem pedig centrifugális irányban: a nemzeti erők szétbontásán dolgozik” – vallotta.¹⁶⁵

Hóman nevéhez fűződik a 6 osztályos népiskola helyére lépő 8 osztályos népiskola létrehozását szolgáló 1940. évi XX. tc. is. E gondolat már Klebelsbergnél megjelent, 1928-ban kísérleti jelleggel be is vezették, a törvény végül a gazdasági válság miatt nem született meg.¹⁶⁶ Előrelépés azonban történt: 1938-ban a kiépült nyolcadik osztályok száma elérte a 914-et, ami az 1928-as 6-hoz képest igen nagy változást jelentett.¹⁶⁷ Hóman a törvénycikk indoklásában a következőket fejtette ki: „A nyolcosztályos népiskola célja az, hogy a tanulók gazdasági élethivatását az alapvető ismeretek közlésével ápolja és az ilyen irányú továbbképzésüket előkészítse. [...] Meg vagyok győződve arról, hogy a nyolcosztályos népiskola, mint a legszélesebb néprétegek tökéletesebbé tett iskolája, elmélyített leventenevelésünk és a közeljövőben törvényi rendelkezéssel új alapokra helyezendő iskolán kívüli népművelésünk segítségével virágzó korszakot fog megnyitni népművelésünk történetében.”¹⁶⁸ A törvény külön falusi és városi tanterv használatát engedélyezte, így két típusra osztotta a népiskolát. A háború miatt maradéktalanul nem hajtották végre a rendelkezéseit. A nyolc osztály – szinte teljes körű – bevezetésére 1945 szeptemberében került sor az általános iskola létrehozásának hatására.

Összegezve Hóman elgondolása szerint a magyar nemzet történetét az egymást követő katasztrófák és az újrakezdések sorozataként lehet definiálni. Ezért az újrakezdést csak a

¹⁶³ Hóman 1938: 192.

¹⁶⁴ Hóman 1935: 21–22.

¹⁶⁵ Hóman 1938: 193.

¹⁶⁶ Pornói 1995: 328.

¹⁶⁷ Mészáros, Németh és Pukánszky 2005: 328

¹⁶⁸ Az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

Általános indoklás .In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000020.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50>.

megfelelő szellemi tőke megadásával lehet elérni, hisz a kultúra az egyetlen nemzetmentő és államfenntartó erő. Klebelsberg gondolataival azonosulva ő is folytatta elődje politikáját, a kultúrfölény jelszavát tűzve lobogójára. Hóman szerint a magyar történelem tanúsítja, hogy a nagy katasztrófák után csak a műveltség fejlesztésével menekült meg a nemzet. Klebelsberget is ez a történeti tény ihlette meg. Számára a pártpolitika csak eszköz volt, ahhoz, hogy kultúrpolitikai céljait a gyakorlatban megvalósítsa. Hitte és vallotta: „elvész a nép, mely tudomány nélkül való [...]”.¹⁶⁹

Ebben a korszakban került a tehetséges gyermekek ügye a nagypolitika elé. A kérdés az volt, a magyar társadalom megújítása mely társadalmi réteg feladata legyen. Ebben Klebelsberg és Hóman különböző nézőpontot képviselt, míg a Gróf a középosztályt ítélte elég rátermettnek arra, hogy a válságból kiutat mutasson, addig Hóman ugyan folytatta elődje középosztály erősítését célzó munkásságát, de a tevékenysége fókuszába az alsóbb néprétegek felkarolásának ügyét helyezte.

A politikai élet a magyarországi művelődési és szociális viszonyok megvitatásának csak az egyik színtere volt. A húszas évek Magyarországon egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak a társadalmi problémák. A diskurzusba bekapcsolódó nagyrészt fiatal írókat és értelmiségieket az agrárproletariátussal szemben érzett szolidaritás, a társadalmi rendszer tarthatatlan volta kovácsolta össze mozgalommá, ez lett az úgynevezett népi mozgalom.¹⁷⁰

II.3. A népi mozgalom célkitűzései és pedagógiai elképzelései

II.3.1. A népi mozgalom

A népi mozgalom hazánk társadalmi problémáit vizsgálva próbálta a magyarság számára legmegfelelőbb megoldási módokat felkutatni és alkalmazni a gyakorlatban. Bibó István a 70-es években a következőképpen jellemezte a kört: „egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdaló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat, anélkül,

¹⁶⁹ Hóman 1938: 26.

¹⁷⁰ Andorka 2006: 127.

hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni. Elsősorban ez az én idetartozásomnak a motívuma.”¹⁷¹

Németh László az 1928-ban megjelent 'Népiesség és népiség' című írásában adott nevet az új irányzatnak.¹⁷² Az 'Új reformkor felé' írásában az új írói nemzedék programját fogalmazta meg, mellyel nagy hatást gyakorolt az egyetemi ifjakat tömörítő, szociális problémák iránt érdeklődő Bartha Miklós Társaság (BMT) tagjaira, megerősítette paraszt-orientációjukat.¹⁷³ A népi írók célja az volt, hogy társadalmi szolgálatot tegyenek az irodalmi megnyilvánulásaikon keresztül.¹⁷⁴ Az író célja – vallotta Németh – visszatéríteni a nemzetet gyökereihez az integer magyarság megteremtése céljából. Ennek eszköze abban ragadható meg, vallotta, hogy a „fiatal író visszafordul a világ felé, melyet elődei saját zaklatott vízióiktól nem láthattak.”¹⁷⁵

A harmincas évek elején a mozgalom magját, Erdélyi József, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Féja Géza, Tamási Áron, Veres Péter és Sinka István alkották. A népi tábor szócsövének számító 'Tanú' című folyóirat megalakulása 1931-ben, az Ady Társaság által rendezett irodalmi esten történt Debrecenben.¹⁷⁶ Szintén a kálvinista Rómához köthető az 1933-ban született, Németh László tollából származó 'Debreceni Káté' című programadó írás.¹⁷⁷ Először a debreceni 'Új vetés' című lapban közölték, azonban rövid idő alatt az egész országban ismertté vált Németh társadalomkritikai írása, amelyben pontokba szedve sorolta fel a megoldásra váró feladatokat.¹⁷⁸ Konklúzióként Németh kijelentette, a jövő fejlődésének legnagyobb kerékkötője a magyar vezetőréteg, mely sem az erkölcsi hozzáállásával, sem a kialakított közszellemmel nem lehet alapja egy meritokratikus, jól működő államnak.¹⁷⁹ A népiek szellemiségét tükrözte a 'Válasz' című folyóirat is, mely szintén Debrecenből indult Féja, Kodolányi és Németh támogatásával 1934-ben.¹⁸⁰

A népi mozgalomhoz tartozók igen széles körből rekrutálódtak, így eszmei pluralizmus jellemezte őket.¹⁸¹ Erős társadalomkritikájuk, a hivatalos Magyarországgal szemben álló ellenzéki magatartásuk és demokrata kezdeményezéseik miatt Borbándi a

¹⁷¹ Idézi Salamon 2011: 3.

¹⁷² Uo. 129.

¹⁷³ Uo. 155.

¹⁷⁴ Salamon 1989: 70.

¹⁷⁵ Németh 1992: 32.

¹⁷⁶ Uo. 157.

¹⁷⁷ Uo. 161.

¹⁷⁸ Borbándi 1989: 161.

¹⁷⁹ Németh 1992: 553.

¹⁸⁰ Borbándi 1989: 164.

¹⁸¹ Uo. 31.

népieket a politikai paletta baloldalán helyezte el.¹⁸² Bár ki kell emelnünk, hogy a népiek csoportja nem alakult párttá, de kétségkívül a korszak legnagyobb jelentőségű értelmiségi mozgalmává nőtt, mely mind a társadalomra, mind pedig a politikai életre hatást gyakorolt.¹⁸³ Ahogy Illyés írta: „Fölényben vagyunk a politikával szemben: eszközeinket nem a taktika adja, hanem a szellem; mely egyhelyben állva is irányt mutat.”¹⁸⁴

A népiek gondolatvilágának meghatározó pontja a harmadik út követése volt. A népi és egyben demokratikus rend megteremtésén dolgoztak, elutasítva a diktatórikus rendszereket és a nyugati kapitalizmust, de fontosnak tartva a nemzeti ügy képviselését.¹⁸⁵ Éppen ez utóbbi törekvésük miatt több bírálat érte őket, főleg az ún. urbánusok részéről.¹⁸⁶ A két oldal nézetkülönbségének alapja a város-vidék ellentétben ragadható meg. Ezen túl a magyarság jövőjével kapcsolatos elképzelésekben is markáns eltérést fedezhetünk fel. Némely esetben a népiek a vidéket és a vidéken élők kultúráját, életmódját szentimentális ködképpé duzzasztották, végletekbe forduló írói eszközöket használva fel. Ezekre az ábrándos gondolatokra az urbánus tábor sok ízben kijózanító választ adott, ezek közül Zsolt Béla¹⁸⁷ véleményét idézzük: „Mert a parasztot nem az irodalmi népieskedés és a politikai faji romantika homeopátiás gyógymódja, hanem az európai urbánus civilizáció gyógyítja meg s teszi majd alkalmassá arra, hogy életfeltételeit megszerezze és biztosítsa.”¹⁸⁸ A zsidó származású írókban még aktívan élt a fehérterrorhoz kapcsolódó antiszemita megnyilvánulások emléke, s ezeket a tendenciákat vélték felfedezni a népi írók által hangoztatott magyarkodó rigmusokban. Azonban akadtak köztük olyanok is, akik rokonszenveztek a népi írók táborával, mint Szerb Antal, Radnóti Miklós és Zelk Zoltán¹⁸⁹ De a népi-urbánus ellentét feloldás nélkül maradt, hisz egyik tábor sem engedett az elveiből.

Zilahy Lajos a népi tábor egy részének beleegyezésével próbált a kormányra hatni. 1932-ben találkozóját létre Gömbös Gyulával, de eredménye nem lett. Ezután a népiek nem tettek kísérletet a kormánnyal való kapcsolat kiépítésére.¹⁹⁰

¹⁸² Uo. 33.

¹⁸³ Salamon 1989: 17.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Uo. 13–14.

¹⁸⁶ Uo. 23.

¹⁸⁷ 1898–1949. A Nyugat második nemzedékének írója, polgári radikális újságíró, politikus.

¹⁸⁸ Nagy (szerk.) 1990: 111.

¹⁸⁹ Salamon 1989: 25.

¹⁹⁰ Uo. 183.

II.3.2. A nép művelődési viszonyainak támogatása – falukutatás, népfőiskolák, népi kollégiumok

A népi mozgalommal párhuzamosan megjelenő falukutató mozgalom a mezőgazdaságban megmutatkozó mély válság idején bontakozott ki.¹⁹¹ Az 1920-as évek elején Szabó Dezső és Móricz Zsigmond ösztönözte olvasótáborát, hogy testközelből ismerjék meg a parasztság életviszonyait. A BMT Falubizottságát vezető Fábián Dániel¹⁹² és a költő József Attila által írt röpirat 'Ki a faluba' címen szólította fel az ifjúságot, hogy kezdjék meg a falukutató munkát.¹⁹³ Az 1930 májusában Hódmezővásárhelyen megjelenő felhívásban a következőket olvashatjuk: „Tanuljatok népet a néptől! Hogy aztán valóban taníthassátok a népet a népnek.”¹⁹⁴ A felszólítás kitért a faluvizsgálat során használt módszerekre.

Az első jelentős falukutatást cserkészek végezték. Közülük emelkedett ki Szabó Zoltán, aki megalakította a Fiatal Magyarország Szociográfiai Munkaközösségét.

A falukutatás másik fontos helyszíne a Sárospataki Református Főiskola volt, ahol teológushallgatók kezdték meg a munkát 1931-ben. A Sárospatak környezetében fekvő három tájegység: Bodroghöz, Hegyalja, Hegyköz kutatását tekintették elsőrendű feladatuknak. Munkájukhoz segítséget Újszászy Kálmántól kértek, így az az ő vezetésével indult meg.¹⁹⁵ A falvakba történt kiszállások során két hallgató három napig tartózkodott a vizsgált településen, itt előadásokat tartottak, prédikáltak.¹⁹⁶ A gyakorlati munkához a diákok két műből, az 1934-ben megjelent 'Faluszeminárium' és az 1936-ban napvilágot látott 'A falu' című könyvből merítettek instrukciókat.¹⁹⁷

Sárospatakon kívül az Eötvös Collegium is folytatott kutatásokat a falvak kulturális életéről. Kiemelkedő munkát adtak ki a Pro Christo protestáns diákegyesület öregcserkészei is: az ormánsági Kemsére utaztak, s az itt folyó munka gyümölcse lett a Teleki László elismerését is kivívó 'Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete' c. kötet.¹⁹⁸

A magyar valóság feltárása érdekében végzett munkát kezdetben még a kormány által is támogatott Táj- és Népkutató Központ végezte, amely az eredményekről kárászéletű kiállítást rendezett 'A földbirtok helyzete Magyarországon' címmel¹⁹⁹ 1938. november 22-e és december 9-e között a Károlyi Palotában Teleki Pál, Györffy István és Magyary Zoltán vezetésével. Grafikonokon, térképeken és magyarázó szövegeken keresztül mutatták be,

¹⁹¹ Gunst 2002: 39.

¹⁹² 1901–1980. Orvosi diplomát 1926-ban szerzett. A szociális bajok iránti érzékenysége nyomán csatlakozott a Bartha Miklós Társasághoz, 1928-ban annak ügyvezetőelnöke.

¹⁹³ Borbándi 1989: 204.

¹⁹⁴ Ki a faluba! In: http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/23194/1/tiszataj_1963_001.pdf

¹⁹⁵ Bartha 2013: 95.

¹⁹⁶ Uo. 97–99.

¹⁹⁷ Uo. 97.

¹⁹⁸ Borbándi 1989: 207.

¹⁹⁹ Uo. 239.

milyen nagy szükség van gazdasági, társadalmi és kulturális reformokra.²⁰⁰ A visszaemlékezések szerint a kiállítás megtekintése után Horthy Miklós sógora, Purgly Emil csak annyit mondott: „Ez egy kommunista kiállítás. Be kell csukni!”²⁰¹ Végül Teleki László december 6-án közölte Magyaryval, hogy egyesek súlyos kifogásokat emeltek a kiállítás tartalma miatt, így azt be kell zárni.²⁰² Magyary, miután lemondott a Népkutató Központban végzett munkájáról, csak ennyit jegyzett meg: „Mindig tudtam, hogy a grófokkal nincs mit kezdeni. Azt hittem Teleki Pál kivétel. Tévedtem.”²⁰³

A falukutató mozgalom munkájának terméke a szociográfiai irodalom. Ez tette lehetővé, hogy a parasztság helyzetét a szélesebb olvasóközönség is megismerje. 1934 és 1938 közötti időszakban jelentek meg az irodalmi szociográfia műfajában született legfontosabb művek.²⁰⁴ Bár a kiadványok többsége szépírói alkotásnak tekinthető, azonban témájuk miatt társadalmi látteleként is felfoghatók.²⁰⁵ Az első jelentős könyv Nagy Lajos tollából jelent meg 1934-ben 'Kiskunhalom' címmel. Ezt követően egymás után születtek meg a parasztságot és a vidéki létet bemutató könyvek. 1936-ban Illyés Gyula 'Puszták népe', Veres Péter 'Az Alföld parasztsága', Szabó Zoltán 'A tardi helyzet' című könyve mutatta be az adott tájegységen élők mindennapjait. 1937-ben került kiadásra Féja Géza 'Viharsarka', illetve Kovács Imre 'Néma forradalma'. Erdei Ferenc tudományos módszereket használva írta meg szociográfiai műveit, a 'Futóhomokot', a 'Parasztokat' és a 'Magyar falut'.²⁰⁶ Sárközi György, a 'Válasz' szerkesztője, elindította a 'Magyarország felfedezése' című sorozatot, azonban a tervezett tíz kötet helyett négyet tudott megjeleníteni a népi írók ellen folyó perek gyakorisága miatt.²⁰⁷

Ebben az időszakban alakult meg a Márciusi Front, melyet antifasiszta, baloldali tömörülésként lehet értelmezni. A front megalakításának gondolata Budapesten a Centrál Kávézóban fogant. Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Sárközi György, Sinka István, Erdei Ferenc, Erdélyi József és Zilahy Lajos alkotta a csoport magját. A mozgalomban munkálkodók szociális érzékenységről vall az 1937 novemberében kiadott 'Makói Kiáltvány'. A 12 pontban a demokratikus szabadságjogokért, a földbirtokreformért álltak ki, szembe helyezkedve a fasiszta ideológiával.²⁰⁸ A front tevékenysége nem

²⁰⁰ Kiss 1984: 610.

²⁰¹ Uo. 612.

²⁰² Uo. 610.

²⁰³ Uo. 611.

²⁰⁴ Borbándi 1989: 211.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Uo. 211–224.

²⁰⁷ Uo. 226.

²⁰⁸ Féja 2003: 31.

korlátozódott Budapest területére, számos nagyvárosban alakult fiókszervezet, amelyek irodalmi estétet, előadásokat szerveztek.²⁰⁹ A Márciusi Front végét jelentette, mikor tagjait az államhatalom vád alá helyezte: „Egységes szélsőjobboldali felvonulás történt a szellemi harc lehetősége s a szellemi, az írói szabadság ellen” – értékelte Féja a történeteket.²¹⁰ A Márciusi Front a szabadságjogok kiterjesztése mellett az oktatási lehetőségek megteremtését szerette volna elérni: „Az alsóbb néposztályok érdekében a közép- és főiskolákon a progresszív tandíjrendszer és a minőségi szelekció bevezetését [...]” követelték tagjai.²¹¹

A parasztság művelődési viszonyainak javítása érdekében tőlünk nyugatabbra fekvő államok is keresték a megoldást. A 19. század második felében a dán evangélikus lelkész, Nikolaj Frederik Severin Grundtvig volt az, aki Christen Kolddal együtt 1844-ben megszervezte az első népfőiskolát.²¹² Grundtvig munkásságáról hazánkban Guttenberg Pál adott először hírt az 'Iskolai képek a jövő századból' című könyvében.²¹³ A népfőiskola gondolata a veszített háború és az azt követő forradalom, illetve a trianoni trauma után került ismét előtérbe. Ugyanis a népfőiskolák, úgy mint a népi kollégiumok (pontosabban elődjük, a Bolyai/Györffy Kollégium), mozgalmának megindulása a Horthy-korszakbeli Magyarország társadalmi és politikai helyzetének következménye volt.²¹⁴ A korszakban meghatározó kérdéssé vált a népi elemek felkarolása, a népi tehetségek megmentése. Ennek egyik lehetőségeként jelentek meg a népfőiskolák. Ezt a formát leginkább a népi írók preferálták, ebben a képzési formában látva a parasztság magasabb fokú művelődésének intézményét, mely megadja számukra azt a tudást, melynek birtokában a falu szellemi vezetői lehetnek. Féja Géza elképzelése szerint minden megyeszékhelyen működne népfőiskola, mely kinevelné a képzett vezetőréteget a falu számára.²¹⁵ A népfőiskolák jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1940-es években Hóman Bálint felkérte Móricz Zsigmondot egy népfőiskolai törvénytervezet megalkotására, mely azonban a háború viszontagságai miatt nem született meg.²¹⁶

A 20-as évek második felében megközelítőleg 70 népfőiskola működött hazánkban, a teljesség igénye nélkül Esztergomban, Szegeden, Jászberényben, Nagykőrösön, Szandán és Győrcsanakon. Az utóbbi két intézményt nevezhetjük a szó eredeti értelmében vett

²⁰⁹ Borbándi 1989: 254.

²¹⁰ Féja 2003: 31.

²¹¹ Uo. 223.

²¹² Harsányi 1991: 11.

²¹³ Kovács 1991: 42.

²¹⁴ Papp 2008: 105.

²¹⁵ Micheller 1996: 35.

²¹⁶ Romsics 2002: 150.

népfőiskolának. Hiszen itt a skandináv példa szerint bentlakásos formában zajlott az oktatás, ami a nevelés hatékonysága szempontjából fontos kritérium volt.²¹⁷

A harmincas években egyre nagyobb hatást gyakorló reformista csoportok, mint a népi írók vagy a falukutatók, megindították a népfőiskola alapítási hullám második ütemét.²¹⁸ A mozgalom sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy a népi írók előadásaiskal, illetve a Kelet Népében megjelent cikkeikkel hívták fel a figyelmet a népfőiskolák fontosságára.²¹⁹

Szabó Zoltán javaslatára 1936. február 1-jén indult meg az első népfőiskolai kurzus Sárospatakon. A pataki népfőiskola tizenkét évnyi működése alatt 460 hallgató bevonásával folyt a munka az úgynevezett Szeretetfalván²²⁰.²²¹ Ezt követően szerte az országban megindult a népfőiskolai képzés, melyben az egyházi ifjúsági szervezetek, úgy mint a KALOT, a KALÁSZ, a KIE, a Soli Deo Gloria vagy a MEKDESZ, nagy szerepet töltek be.²²² A Tatai Népfőiskola vezetője Benda Kálmán lett, aki a népfőiskola legfőbb céljaként a következőket fogalmazta meg: a parasztság számára korszerű ismereteket nyújtson úgy, hogy az biztosítsa számukra a tájékozódáshoz és az önműveléshez szükséges feltételeket.²²³

A tehetséges, de szegény fiatalok felkarolása volt Zilahy Lajos célja is. A Kitűnőek Iskolája amerikai típusú intézmény lett volna, amelyben szigorú felvételi alapján évente 40–50 fiatallal kezdte volna meg a tanévet. Zilahy terve több ponton hasonlított a már több évtizede működő Eötvös Collegium célkitűzéséhez, azzal az eltéréssel, hogy ő az elmélet helyett a gyakorlati képzésre helyezte volna a hangsúlyt.²²⁴ „A gondolat abból fakadt, hogy a pihent és mélyebb ösztönű népi erőkből nyerjen pótlást az a vezető réteg, amelyben nem szerepel megfelelő arányban a honfoglaló magyarság. Erre a pótlásra, különböző okokból sem az arisztokrácia, sem a középosztály nem képes” – értékelte Zilahy koncepcióját Papp.²²⁵

Egy másik tehetségmentő kísérlet kezdődött és valósult meg 1939-ben, mikor Györffy István segítségével Budapesten megalakult a Parasztfőiskolások Közössége, mely életre hívta a Bolyai Kollégiumot. Ahogy Féja visszaemlékszik: „Ennek a kollégiumnak a bölcsőjét Györffy István, a magyar népiség egyik legkülönb sáfára ringatta, és a Turul Szövetség valósította meg.”²²⁶ 1940 februárjában 30 hallgatóval indult meg a kollégium működése a

²¹⁷ Uo. 148.; Kovács 1991: 44–45.

²¹⁸ Romsics 2002: 149.

²¹⁹ Kovács 1991: 49.

²²⁰ A Sárospatakon lévő jelképes falu, ahol a népfőiskolások laktak.

²²¹ Kovács 1991: 52.

²²² Papp 2008: 97.; Kovács 1991: 47.

²²³ Papp 2008: 101.

²²⁴ Uo. 84.

²²⁵ Uo. 86.

²²⁶ Uo. 134–135.

Király Pál utca 12. szám alatt. Szeptemberben már 50 hallgatója volt az intézménynek. A következő napirendet vezették be: „Reggel 6 órakor felkelés, $\frac{1}{2}$ 7– $\frac{1}{2}$ 8-ig nyelvóra vagy munkaközösségi megbeszélések, 8-ig reggeli, de. egyetemi elfoglaltság. 12–15 óráig szabad foglalkozás. 15–18-ig tanulás, 18–20-ig szabad foglalkozás. 20 órakor tanulás. 22,30 órakor lefekvés.”²²⁷

A neveléssel kapcsolatban kikötötték: „Egyrészt ideológiai [szempontú], abból a célból, hogy a parasztsággal sorsközösségben élő, öntudatos fiatal értelmiség legyen belőlük, ezért szombat esténként a legnagyobb írók tartanak előadást. Másrészt európai színvonalú kulturális nevelés is folyik. Ezért kötelező, hogy mindenki egy szabadon választott nyugati és egy nemzeti nyelvet tanuljon. Az egyetemi tanulmányokkal párhuzamosan a parasztság és a magyar élet megismerésére munkaközösséget alakítanak ki, és ezekben készülnek a jövő életre.”²²⁸ Az 1942-es munkaterv elfogadása nyomán négy szemináriumot hoztak létre: társadalomtudományit, közgazdaságit, közigazgatásit és néprajzit.²²⁹

A kollégium nevének változása összefüggött a Turul Szövetséggel való szakítással. A Bolyait Györffyre változtatva 1942 augusztusában elfogadták az új szabályzatot, a kollégium igazgatója Kardos László lett, az egyesületi autonómiát pedig a Pártfogói Testület biztosította.²³⁰ A felvétel előfeltétele a jó előmenetel és a hazafias erkölcs volt. A tagság négy évre szólt, azonban erkölcsi és tanulmányi okok miatt elbocsátható volt a hallgató.²³¹

A Györffy megindulásától kezdve hálózatban gondolkozott, amit a következő idézet bizonyít: „A Györffy István Kollégium²³² társadalmi jóléti intézmény, amely a tehetséges és arra szoruló, elsősorban falusi származású felsőiskolás ifjúság részére egészséges és megfelelő kényelemmel berendezett otthonokat létesít.”²³³ Papp kimutatásai szerint a GYIK Pártfogó Testületében számos kormányhoz kötődő, illetve a társadalmi életben meghatározó személy szerepelt. Ez annak is köszönhető, hogy 1942. szeptember 17-én Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár lett a Pártfogó Testület elnöke, aki feleségével, Tüdös Klárával széles kapcsolati hálót alakított ki, ennek köszönhetően számos támogatót tudtak megnyerni az ügynek.²³⁴ Mikor Kállay Miklóst is sikerült a kollégium mellé állítania Zsindelynek, a

²²⁷ Salamon 1989: 105.

²²⁸ Uo. 105–106.

²²⁹ Papp 2008: 274.

²³⁰ Uo. 107.

²³¹ Uo. 182.

²³² A későbbiekben a GYIK rövidítést használjuk.

²³³ Papp 2008: 180.

²³⁴ Uo. 184–185.

miniszterelnök csak annyit mondott: „Rendben van, nyissunk föl egy-két zsilipet, majd meglátjuk, kit sodor el az ár.”²³⁵

A kollégium társadalmi háttere az 1943-ból fennmaradt dokumentumokból ismerhető meg. Papp számításai szerint a Győrffybe felvételizők 28,2%-a városban, míg 71,8%-a falun született.²³⁶ Az apák közül az őstermelésben 59,3% tevékenykedett, ipari munkásként, kisiparosként 13,8%, értelmiségiként 6,5% dolgozott, a kereskedelembe 3,3%, míg egyéb területen 15,4 % helyezkedett el.²³⁷ Ha ezeket az arányszámokat össze akarjuk hasonlítani a kor elitintézményének, az Eötvös Collegiumnak hasonló adataival, a következő képet kapjuk: ott a kollégisták 69,3%-a városi, 30,7%-a falusi volt. Az apák foglalkozását tekintve az őstermelésben dolgozók 12,1%-os aránya összevetésben igen szerénynek mondható, míg az értelmiségiek 49,5%-ot tettek ki. Tehát igen nagy különbség mutatkozott a két intézmény hallgatóinak társadalmi hovatartozását illetően.²³⁸

Az Eötvös Lóránd által kezdeményezett és 1895-ben Wlassics Gyula által alapított kollégium a magyar szabadelvű szellemiség egyik emblematisztikus intézménye lett. A kollégisták az egyetemre csak vizsgázni jártak be, órákat neves külföldi és belföldi tudósok előadásában a Collegiumban hallgatták. A fennmaradó idejüket pedig az intézmény gazdag könyvtárában tölthették.²³⁹ Az elitképzést folytató kollégium minden évben a felvételért folyamodó érettségizett tanulókat pár napig tartó bemutatkozó látogatásra kérte. Egy átlagos évben 80–90 fő felvételizett, ebből csupán 12 diákot vettek fel. A felvételin az úgynevezett ’fejtapogatást’ végző tanárok nem kizárólag a szakmai ismereteket nézték, hanem azon túl a rátermettséget és a tehetséget is fürkészték.²⁴⁰ Az Eötvös Collegium nem tekinthető – ahogy láthattuk – a paraszti származású diákok gyűjtőhelyének, bár Kosáry visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: „Valóban egyenlő helyezés esetén inkább a szegény sorsú (és vidéki) fiúk részesültek előnyben (ezek kapták elsősorban az 50 százalék ingyenes helyet is), azokkal szemben, akik megfelelő otthonnal bírván Budapesten, kültagként is részt vehettek a kollégium életében.”²⁴¹

²³⁵ Uo. 185.

²³⁶ Uo. 250.

²³⁷ Uo. 258.

²³⁸ Uo. 250–258.

²³⁹ Sepsi 2005: 31–35. In: <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00021/pdf/20050530052321.pdf>.

²⁴⁰ Az Eötvös Kollégiumról. In: http://www.archivnet.hu/sajtfigyelo/az_eotvos_kollegiumrol.html.

²⁴¹ Az Eötvös Kollégiumról. In: http://www.archivnet.hu/sajtfigyelo/az_eotvos_kollegiumrol.html.

II.3.3. Karácsony Sándor népoktatási reformelképzelései

Az elemi népoktatás helyzetével kapcsolatos problémákra a népiekhez közel álló Karácsony Sándor is reagált. Karácsony a pneumatikus és a transzcendentális erőközpontot megtestesítő „mágnesemberré” vált a korszakban.²⁴² Karácsony, a magyar pedagógia egyik meghatározó alakja, 1942-től a debreceni tudományegyetem pedagógia professzora volt. Műveiben fellelhetők a korszak modern pedagógiai törekvéseinek nyomai, a reformpedagógiai és új lélektani koncepciók.²⁴³ Magával ragadó személyisége a háború utáni pedagógus társadalom egyik példaképévé tette, hiszen „a nézeteiben való hit jelentette az elméleti alapot egy demokratikusabb köznevelés megteremtéséhez. Úgy tekintettek rá, mint a magyar, a szociális és a keresztyén, illetve demokratikus nevelés legfőbb képviselőjére.”²⁴⁴

sztályos tanulóknál célja nem a tananyag leadása volt, hanem az igényesség iránti vágy, a kultúra iránti érdeklődés felkeltése. Karácsony e munkáját félbeszakította budapesti elfoglaltságai miatt, azonban elutazása előtt a lelkipásztor ígéretet tett arra, hogy az összegyűjtött 30 gyermekre helyettes tanító felügyel majd. Ennek tudatában utazott el Karácsony, azonban pünkösdkor visszatérve azt tapasztalta, hogy a helyettesítést nem oldották meg, s a gyerekek egy évig szinte semmit sem tanultak. Az adott helyzethez alkalmazkodva, az eredeti célját feladva, a gyermekek általa előadott témákra adott reakcióját kezdte figyelni. Az első megállapítása az volt, hogy a diákok csak azokra az ismeretekre figyeltek fel, melyeknek értelmét látták, illetve, amelyeket párhuzamba tudtak hozni a mindennapi életükkel.²⁴⁵ Karácsony tehát Földesre visszatérve a következő módon indokolta módszerét: „a magyar filozófia a dolgok gyakorlati létéből kiindulva halad a valóságos létezés felé s akkor visszafordul s úgy »igaz«, ha a valóságos létből visszatalál a gyakorlati léthez s értelmét adja annak.”²⁴⁶ Igazolást jelentett számára, hogy a diákok sikeresen abszolválták a vizsgájukat.

Érdemes kitérnünk Karácsony kora oktatási rendszerét bíráló észrevételeire. Művei konklúziójában soha nem a reformok kivitelezhetetlenségét emelte ki, éppen a pedagógiai realizmus talaján gyökerező, a tények és a valóság alapján kivitelezhető elképzelések mellett állt ki, kiemelve az új nevelési módok fontosságát.²⁴⁷ Az elemi népiskolákban tapasztalható problémákkal 'A magyar észjárás' című könyvének egyik fejezetében ('A magyar nép lelki alkata és a népiskolai reform') foglalkozott. A hazai népoktatás színvonalának, illetve a népi

²⁴² Lányi 1997: 187–197.

²⁴³ Mészáros, Németh és Pukánszky 2003: 349.

²⁴⁴ Golnhofer 2004: 70.

²⁴⁵ Karácsony 1939: 236–245.

²⁴⁶ Uo. 242.

²⁴⁷ Jankovits 1940: 284.

réteg művelődési viszonyainak összefüggését Karácsony történelmi problémaként kezelte, és „a 16-17. században visszamaradt néplélekről” szolt.²⁴⁸ Véleménye szerint a nép „szellemi érlemeszedése” a 17. században kezdődött. Ennek a leépülésnek az alapját az adta, hogy az iskolát politikummá degradálták, melynek következtében „a szellem lassanként kiszakadt belőle.”²⁴⁹ A 20. században a népoktatás célja szerinte az lett, hogy „[a]z érintkezést a kövült vagy dermedt kultúra és az eleven, modern kultúrélet között teremtsen meg újra.”²⁵⁰

A legfőbb kérdés, melyre Karácsony választ keresett: „Lehetséges-e az áthidalás a XVII. és a XX. század társaslelki élete között?”²⁵¹ Ezt az „áthidalást” megnehezítette szerinte, hogy a közvélemény a tudományos körök „[n]emcsak feltételezik a kasztrendszert, hanem bizonyos mértékben konzerválni is akarják.”²⁵² Összehasonlításképpen az egyén felemelkedésének lehetőségéről Kornis a következőket fejtette ki: „Az igazi szolid emelkedés a kultúrában rendszerint nem az egyes egyén életkeretén belül megy végbe, hanem több nemzedéken keresztül. A nem pusztán intellektuális, de teljes lelki kultúra csak megfelelő miliőben fejlődhet ki, korai, lassú ráhatás következtében. – A hirtelen átugrás felsőbb társadalmi osztályba, magára az egyénre sem kívánatos, mert a legtöbb ilyen egyén homo novusnak érzi magát: [...] Elveszti régi osztályának imponderabilis erkölcsi hagyománytökéjét, mely régebben fegyelmezte és inspirálta.”²⁵³ A konzervatív, keresztény, nemzeti politika ezen meghatározó kultúrpolitikusának gondolataival Karácsony nem értett egyet. Véleménye szerint „sem a helyesen nevelt középosztály közvéleménye nem féltheti az igazi haladástól haladottabb állapotát, sem a szokott módon parasztleányfejekre került kalap nem jelent valóságos haladást.”²⁵⁴ A helyzet változatlanságának támogatása helyett Karácsony a rendszer változtatása mellett tört pácát, kifejtve, melyek a népoktatási rendszer azon pontjai, melyeket azonnal meg kell változtatni.

A népoktatás szervezetét a következőkben jellemezte: „a szervezet se nem liberális, se nem demokrata, se nem haladó, se nem keresztény.”²⁵⁵ A legfőbb problémát a népiskola céljában látta, miszerint azok „[n]em alsóbb fokú, hanem alsóbb rendű iskoláknak vannak szánva.”²⁵⁶ Holott az iskola feladatát – csak gyermeknyelven interpretálva – Karácsony a filológián, a történeti szellemen, a geográfiai szemléleten, a természettudományokon, a

²⁴⁸ Karácsony 1985:71.

²⁴⁹ Uo. 118.

²⁵⁰ Uo. 72.

²⁵¹ Uo.

²⁵² Uo. 81.

²⁵³ Kornis 1921: 32.

²⁵⁴ Karácsony 1985: 91.

²⁵⁵ Uo. 94.

²⁵⁶ Uo. 95.

vallásfilozófián stb. alapuló tudás átadásában látta.²⁵⁷ Azonban mivel a népiskola célját csupán az alapvető műveletek elsajátítása tette ki, az iskola nem juttatta hozzá diákjait a 20. századi kultúrát befogadni képes tudáshoz „nem raktuk alapnak a teljes kultúrát [...], nem is építhetünk rá.”²⁵⁸ Ebből a valós helyzetből kiindulva, a rendszer hiába biztosította az elemi negyedik osztálya után a szabad iskolaválasztás jogát, e lehetőséggel a népi réteg gyermekei csak ritkán tudtak élni.²⁵⁹ A középfokú tanulmányok folytatását több akadály is nehezítette, ő a következőkben foglalta össze ezeket:

1. a népi réteg geográfiai elhelyezkedéséből származó problémák, amelyek miatt a faluról, illetve a tanyáról jövő diákok tanulmányainak költsége jelentős mértékben megrágt,
2. a népi rétegből származó diákok számára nem volt meg az a támogató környezet, amely őket a tanulmányaik folytatására ösztönözte volna,
3. számolni kellett a környezetváltozás okozta negatív következményekkel. Az idegen környezetben, idegen szellemben tanuló diákok sok esetben lelki válsággal küzdöttek, ezzel párhuzamosan távolodtak az addig megszokott környezetüktől.

A népiskola másik, a módszertanhoz köthető hibájaként rőta fel „hogy nem a tanulót tartja szem előtt, hanem a tennivalót.”²⁶⁰ Ebben a hozzáállásban véleménye szerint sok esetben a tanítók szakmai alkalmatlansága is közrejátszik, akik nem képesek a kultúra megfelelő, a gyermek számára emészthető anyag interpretációjára, vagyis alkalmatlannak bizonyulnak a kultúra átadására. Továbbá, folytatta, „az a panaszkodunk, hogy a középosztály számára készült középiskola - önhibáján kívül - nem törődhet a véletlenül betévedt alsó néposztálybeli gyermek egészen eltérő gondolkodásmódjával, képzetkincseivel és addigi életével sem.”²⁶¹

Összefoglalva arra hívta fel a figyelmet, hogy az alkalmazott módszerek legnagyobb hibája, hogy a tanár munkájának fókuszában nem a logikai összefüggések rendszerében folyó tanítás áll.²⁶² A pedagógus legfőbb célja, hogy az általa előadott tananyagot a diák szóról-szóra tanulja meg, attól függetlenül, hogy felismeri-e az összefüggéseket. A tananyag átadásában is komoly problémák mutatkoznak – tette hozzá, hiszen a tanítók nem tudják a tananyagot „szerves összefüggésbe hozni” a tanítványaik életével.²⁶³

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo. 100.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Uo. 105.

²⁶¹ Karácsony 1989: 104.

²⁶² Uo. 108.

²⁶³ Uo. 112.

A fent említett problémák megoldását nem a szelekcióban vagy a tehetségkutatásban látta, hanem a szegényebb társadalmi rétegek kulturális felzárkóztatásában, hiszen „[a]ddig, míg be nem kapcsoltuk kulturális életünkbe a magyarság egyetemét, illúzió minden szelekció.”²⁶⁴ Karácsony a népi réteg érdekeit nézve a legideálisabb oktatási formának a partikuláris rendszert tartotta, mert „[a] partikula nagy érdeme, hogy helyébe megy a tehetségeknek, s a legtermészetesebb módon válogatja ki őket a közömbösek közül [...]”. Maga a partikula nem egynéhány perces felvételi vizsgával, hanem hosszú, türelmes munka árán kiválogatja a tehetségest az elkallódás sokkal kisebb veszedelem nélkül [...)].”²⁶⁵

Ebből a gondolatsorból jól kirajzolódik, hogy a Horthy-korszak oktatási rendszerében „nem azok tanítják benne nem azokat, akiknek kellene s akiket kellene s nem is azt és nem is úgy, amit kellene és ahogy kellene.”²⁶⁶ Vagyis „[a] sok részlet össze dül-borul, sohasem áll össze egyetlen egésszé. Így aztán legjobb esetben lexikális, rosszabbik formája szerint csak keresztretjtvény-kultúra nem mosolyodik, hanem torzul elénk az érettség, a középiskolai munka koszorú-ünnepén.”²⁶⁷ Karácsony, bár igen éles kritikát fogalmazott meg a népoktatási rendszert illetően, de megadta a változtatás lehetőségének módját is, megoldási koncepciót nyújtva ezzel az illetékeseknek.

Összességében elmondható, hogy Hóman minisztersége idején kumulálódott a szegény diákok támogatását előtérbe helyező oktatási politika, hiszen ekkor (1937) bocsátották ki a Horthy Miklós ösztöndíjalapról szóló rendeletet „a szegénysorsú magyar családból származó, tehetséges és szorgalmas ifjak középiskolai és főiskolai tanulmányainak rendszeres támogatása céljából”, valamint ekkor kezdődött a református, majd az állami tehetségmentő mozgalom is, amellyel későbbiekben részletesen foglalkozunk. Ez magyarázható a népi mozgalommal és a falukutató tevékenységgel. A népi írók és a velük ideológiailag rokonszenvezők a társadalom égető problémáira világítottak rá műveikben, s ezáltal hatást gyakoroltak az oktatáspolitikára is. A munkásságuk eredményeképpen születtek meg azok az oktatási tevékenységet folytató intézmények (népfőiskola, Bolyai Kollégium), amelyek a parasztság művelődési viszonyainak javítását tűzték ki célul. Hatásukra jelentek meg az említett ösztöndíjak. A '30-as évekre felerősödő társadalmi feszültség szükségessé tette, hogy e réteg problémáira valamilyen megoldást felkínáljanak. Klebelsberg még más koncepciót képviselt, hiszen a keresztény középosztály művelődését szorgalmazta. Kultúrpolitikai munkásságára jellemző, hogy a nemzeti kulturális érdekeket a középosztály

²⁶⁴ Uo. 422.

²⁶⁵ Uo. 120–121.

²⁶⁶ Karácsony 1945:56.

²⁶⁷ Uo. 54.

érdekeivel azonosította.²⁶⁸ Összegezve a társadalmi problémák orvoslását többen az oktatással akarták elérni, azonban két nagy tábor rajzolódott ki. Míg a '20-as években a politikai elit a középréteget próbálta erősíteni, addig a népi írók és falukutatók csoportja, valamint a hozzájuk kötődő Karácsony Sándor a parasztságot, s a '30-as években az oktatáspolitikai érdeklődése is ezen társadalmi csoport felé fordult.

²⁶⁸ Romsics 2002: 10.

III. A tehetség fogalmának meghatározása és a tehetségvizsgálatok módszerei

III.1. A tehetség fogalmának értelmezése külföldön

A tehetség szó értelmezése igen bonyolult, hiszen mind koronként, mind pedig kultúránként tartalma változáson esett át.²⁶⁹ Vagyis a tehetségekre, mint társadalmi képződményekre kell tekintenünk, hisz az adott társadalom vélt vagy valós pozitív értékei alapján jelölünk ki bizonyos tulajdonságokat jónak, és ezek alapján történik az értékelés.²⁷⁰

A tehetség témakörben folytatott kutatások száma a XX. század végére világszerte növekvő tendenciát mutatott. Egyre több fejlesztő program jelent meg. A programok kidolgozásához szükséges egységes tehetség definíció azonban nem alakult ki, bár számos teória született a tehetség leírásához. A Joseph Renzulli által kidolgozott modellt használják leginkább, mely három összetevővel jellemzi a tehetséget: átlagon felüli képesség, feladat iránti elkötelezettség és kreativitás.²⁷¹

Csikszentmihályi szerint a tehetség kialakulását három tényező befolyásolja. Először is a személyes tulajdonságok, melyek egy része öröklött, más része az egyén fejlődése során alakul ki. Másodsorban a kulturális elvárások, melyek csoportja „egy szabályrendszer alapján meghatározza az értelmes és értékes dolgok körét.”²⁷² Végül pedig a társadalom elismerése és támogatása, mely elengedhetetlen ahhoz, hogy a tehetség felszínre törve a társadalom javára kamatoztassa tudását. Hiszen a döntést hozó emberektől és intézményektől függ, hogy melyek a prioritások, mit tekintenek adott helyzetben értékesnek, vagyis a támogatandónak.²⁷³

A korábbi egytényezős tehetség-konceptualizációk tehát, melyek a tehetséget egy-egy pszichológiában használt fogalommal azonosítják – úgy mint intelligencia vagy kreativitás –, s ezt nyilvánítják a tehetség kizárólagos meghatározójává, mára már nem állják meg a helyüket.²⁷⁴

De hogyan definiálták a tehetséget a 19. században, s miképpen született meg a tehetséggondozás ötlete, hogyan valósult meg a tehetségek felkarolása? A 19. század folyamán a tehetséget az intelligenciával kapcsolták össze. Kezdetben Galton és Broca az agy

²⁶⁹ Gyarmathy 2012:15.

²⁷⁰ Csikszentmihályi 2015: 65–66.

²⁷¹ Balogh 2007, <http://tehetseg.hu/balogh-laszlo-mi-tehetseg>.

²⁷² Csikszentmihályi 2015: 46.

²⁷³ Uo. 51.

²⁷⁴ Habermann 1989: 166.

méretével hozta összefüggésbe az intelligencia mértékét. Francis Galton²⁷⁵, akinek anyja Charles Darwin nagynénje volt, 'A zsenialitás öröklődése' című művében mutatta be az intelligenciabeli különbség genetikai alapokon történő levezetését. Emellett az ő nevéhez fűződik az első intelligenciateszt kidolgozása.²⁷⁶ A munkássága során nagy hatást gyakorolt rá Darwin evolúciós elmélete, így erre alapozva fejtette ki a tehetséggel kapcsolatos nézeteit. Annak ellenére, hogy kutatásai során sokszor hibás mintavételi technikát alkalmazott, eredményei elfogultak voltak, mégis őt tekintjük az első tehetséget tudományos alapokon kutató szakembernek.²⁷⁷

Galton az eugenika (fajegészségtan) megalkotója. Az 1883-ban alkotott kifejezés mögött a fajnemesítés célja állt. Maga a gondolat már az ókorban is megjelent Theognisz és Platón műveiben.²⁷⁸ Galton javaslata szerint míg a legkiválóbb fiatal párokat a házasságkötésre és a gyermekvállalásra kell ösztönözni, addig a szerény képességűeket arra, hogy minél kevesebb gyermeket hozzanak a világra. A fajnemesítés egészen a II. világháborúig igen kedvelt mozgalom volt, főleg az Amerikai Egyesült Államok területén.²⁷⁹

A 19. század második felében jelent meg a szociáldarwinizmus, mely a darwini szelekcióra és az erős és gyenge egyedek túlélésére vonatkozó gondolatokat próbálta bizonyos társadalmi problémákra alkalmazni. A szociáldarwinizmust pártolók eljutottak a mesterséges szelekció gondolatához, melynek célja volt a gyengének és értéktelennek vélt elemek kiszorítása a társadalomból. A Harmadik Birodalom e fent említett gondolatokra építve dolgozta ki fajelméletét, később ez vezetett a „végső megoldás” megvalósításához.²⁸⁰

Lewis Terman²⁸¹ amerikai pszichológus célja volt az előző évtizedek negatív képét megváltoztatni, hiszen mind Lombroso, mind pedig Galton a tehetséget összekötötte az elmebetegséggel.²⁸² Cesare Lombroso²⁸³ a 'Lángész és örültség' és 'A zseniális emberek' című könyvében részletesen foglalkozott a tehetség kérdésével. Véleménye szerint „a tehetség öntudatos: tudja, miért és hogyan jut bizonyos elvekhez és következtetésekhez. A lángész öntudatlan: a miért és a hogyan ismeretlen előtte.”²⁸⁴ A korszakban nemcsak Lombroso munkáiban találkozunk a tehetség és az abnormalitás összefüggésének gondolatával. E

²⁷⁵ 1822–1911. Angol polihisztor, felfedező, feltaláló. Jelentős szerepe volt a nagy-britanniai tudományos pszichológia kialakulásában.

²⁷⁶ Tóth 2013: 19.

²⁷⁷ Uo. 20.

²⁷⁸ Uo. 21.

²⁷⁹ Uo. 22.

²⁸⁰ Uo. 24.

²⁸¹ 1877–1956. Amerikai pszichológus, aki kiemelten foglalkozott az eugenikával.

²⁸² Gyarmathy 2012: 11.

²⁸³ 1835–1919. Olasz kriminológus, orvos, az olasz pozitivisták kriminológia megalapítója.

²⁸⁴ Lombrosot idézi Tóth 2014: 24–25.

megközelítés Wilhelm Ostwald²⁸⁵, Wilhelm Lange-Eichbaum²⁸⁶, Ernst Kretschmer²⁸⁷ vagy a magyar tudományos életben Szirmayné Pulszky Henriette²⁸⁸ és Somogyi József²⁸⁹ műveiben is tetten érhető.²⁹⁰

A tehetség mérésére kialakított intelligenciavizsgálatot már az ókorban folytattak. Ugyanis már a kínai kultúrában, majd később az ókori görögöknél törekedtek arra, hogy bizonyos módszerek alkalmazásával megállapítsák az intellektuális képességeket. Azonban csak az 1800-as években indult meg a mentális képességekkel foglalkozó elméletek kidolgozása. Fentebb már foglalkoztunk Francis Galtonnal, aki a zsenialitás képességét vizsgálta, míg két francia orvos, Jean-Étienne Esquirol²⁹¹ és Édouard Séguin²⁹² a fogyatékkal élők értelmi képességét vette górcső alá.²⁹³ A tengerentúlon James McKeen Cattell²⁹⁴ volt az első, aki az intelligenciavizsgálatokkal foglalkozott. Nagy áttörést jelentett Alfred Binet²⁹⁵ munkássága, aki Théodore Simonnal²⁹⁶ az értelmi fejlettség megállapítására alkalmas kérdőíves módszert dolgozott ki.²⁹⁷ A komplex intellektuális működés vizsgálatára vonatkozó próbákat dolgoztak ki. A francia közoktatásügyi miniszter megbízása nyomán készült el az ún. Binet-Simon Skála. A megközelítésük újszerűsége: „elvetette a specifikus képesség-specifikus vizsgálat elvét, és azon próbákból választott ki egy csokorra valót, amelyekről úgy tűnt, hogy fedik az intelligenciát alkotó főbb pszichológiai jegyeket. Emellett az intelligencia normájának, illetve standardjának azt választotta, amit egy átlagos gyermek minden életkorban meg tudott csinálni.”²⁹⁸ Ezt a tesztet 1916-ban az amerikai Stanford Egyetem professzora, Lewis Terman standardizálta. A Stanford-Binet teszt töretlen sikerét mutatja, hogy a mai napig használják.²⁹⁹ Újabb áttörést jelentett, hogy a kor legkiemelkedőbb gyermekpszichológusa, William Stern³⁰⁰ megalkotta az intelligenciahányados³⁰¹ fogalmát.³⁰²

²⁸⁵ 1853–1932.

²⁸⁶ 1875–1949. Német pszichiáter, aki kutatásait Hamburgban végezte. Részletesen foglalkozott a zseni-problémával.

²⁸⁷ 1888–1964. Német pszichiáter. az ember személyiségtípusainak behatárolásával foglalkozott.

²⁸⁸ 1883–1970. Számos írása jelent meg a Magyar Pszichológiai Szemlében, mely a zseni-problémát járta körül.

²⁸⁹ 1898–1948. 1930. szeptember 1-jétől a Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Filozófia-Pedagógia tanszékvezető főiskolai tanárnak. Kiemelt kutatási területe a tehetségvizsgálat.

²⁹⁰ Tóth 2014: 25.

²⁹¹ 1772–1840. Francia pszichiáter.

²⁹² 1812–1880. Francia orvos, ideggyógyász, pszichiáter és gyógypedagógus. Az értelmi fogyatékosok tudományos alapon nyugvó rendszeres oktatásának megalapozója.

²⁹³ Tóth 2014: 26.

²⁹⁴ 1860–1944. Amerikai pszichológus, aki többek között az eugenika tudományát is kutatta.

²⁹⁵ 1857–1911. Francia fejlődépszichológus.

²⁹⁶ 1872–1961. Francia pszichológus, aki Binet-vel együtt kidolgozza a Simon-Binet intelligencia skálát.

²⁹⁷ Fináczy, Kornis (szerk.) 1933: 234.

²⁹⁸ Tóth 2014: 27.

²⁹⁹ Tóth 2014: 28.

³⁰⁰ 1871–1938. Német pszichológus és filozófus. Az intelligencia-kutatás volt a fő területe.

³⁰¹ Mentális kor osztva az életkorral és szorozva százszal.

A továbbiakban azon fontosabb egytényezős modelleket mutatjuk be, melyek szerint az intelligencia a tehetség kizárólagos meghatározója. Charles Spearman³⁰³ brit pszichológus az 1900-as évek elején fejtette ki elméletét, mely szerint két faktor létezik: az egyik az általános képesség, melyet általános intelligenciának nevezett – ez a general szó alapján g faktorként vált ismertté. A másik a speciális képességek faktora, amelyet a specific szó után s betűvel jelölnek. Véleménye szerint a „g” az a képesség, melyet minden intelligenciateszt mér, a speciális képességek viszont csak különböző tesztek használatával mérhetők. Spearman munkájának az volt a célja, hogy megragadja, mi a közös a különböző intellektuális képességekben. Empirikus és statisztikai vizsgálatokkal próbálta bizonyítani, hogy az emberi intellektust egyetlen képességgel le lehet írni.³⁰⁴ Ezt kortársa, Sir Godfrey Thomson³⁰⁵ vitatta, mondván a „g” különböző intellektuális képességekből tevődik össze.³⁰⁶

Szintén Spearman kritikusa volt Louis L. Thurstone³⁰⁷ amerikai pszichológus, aki 1938-ban mutatta be nagyhatású modelljét, az elsődleges mentális képességelméletet. Ebben azt állította, hogy az intelligencia hét különböző, de egymással kapcsolatban álló faktorból áll össze.³⁰⁸ A következő faktorokat tüntette fel: verbális felfogás, verbális kifejezőképesség, számolás, emlékezet, észlelési gyorsaság, következtetési képesség és térbeli viszonyok felfogása.³⁰⁹ Thurstone e hét faktort tekintette elsődlegesnek, a „g” faktort csak másodlagos jellemzőként kezelte.³¹⁰

Raymond Cattell³¹¹ az intelligenciát két típusra osztotta, az elsőt fluid intelligenciának nevezte, mely „gyors válaszkészséggel, jó reakcióidővel, gyors és pontos komputációs képességgel jellemezhető.”³¹² Ezt a képességet biológiai tényezők határozzák meg. A szilárd, vagy kikristályosodott intelligencia a nevelési és kulturális hatásokból származik.³¹³

Joy Paul Guilford³¹⁴ amerikai pszichológus kidolgozta az intellektuális képességek strukturális modelljét, mely három dimenziót foglal magába: műveletek, tartalmak, produktumok.³¹⁵

³⁰² Fináczy, Kornis (szerk.) 1933: 653.

³⁰³ 1863–1945. Angol pszichológus. A g faktorról foglalkozott, illetve a faktoranalízissel.

³⁰⁴ Cianciolo – Sternberg 2004: 15.

³⁰⁵ 1881–1955. Angol pszichológus, aki az intelligenciát kutatta.

³⁰⁶ Cianciolo – Sternberg 2004: 15.

³⁰⁷ 1887–1955. Amerikai pszichológus. Az intelligenciakutatás egyik kidolgozója volt. Thurstone szerint a faktoranalízis segítségével az intelligencia elsődleges képességekre bontható.

³⁰⁸ Balogh é. n. <http://tehetseg.hu/balogh-laszlo-mi-tehetseg>.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ Tóth 2014: 38.

³¹¹ 1905–1998. Angol, majd amerikai pszichológus, aki a pszichometriai kutatásairól lett ismert.

³¹² Csíkszenmihályi 2009: 219.

³¹³ Tóth 2014: 40.

³¹⁴ 1897–1987. Amerikai pszichológus. Az emberi intelligencia pszichometrikus tanulmányozásáról híres.

A fenti modellekből láthatjuk, hogy ugyan az egytényezős elméletek között is különbségek mutatkoznak, azonban közös bennük, hogy az általános intelligenciát állítják a vizsgálódás középpontjába. A Horthy-korszak szakemberei is az intelligenciát, mint a tehetség megnyilvánulásának princípiumát vizsgálták, de ezzel a későbbiekben részletesebben fogunk foglalkozni.

E rövid összefoglalásból láthatjuk, hogy a 19. századtól a vizsgált korszak végéig milyen változáson ment át a tehetség-értelmezés függően attól, hogy ki milyen perspektívából szemlélte a tehetséget, milyen faktorok meglétét tartotta elengedhetetlennek annak diagnosztizálásához.

III.2. A tehetségprobléma elméleti megközelítése – a magyar tudomány álláspontja

III.2.1. Első magyarországi tehetség-elméletek

A magyar tehetséggondozás bár a 20. században teljesedett ki, de gyökerei régebbi korokra nyúlnak vissza, hiszen már a középkori Magyarországon megjelent a tehetségtámogató tevékenység, azonban erről jelen munkánkban nem szólunk.³¹⁶ Viszont fontosnak véljük néhány a 19–20. században született tehetséggondozás kérdését taglaló mű tételszerű megemlítését.

Szitnyai Elek középiskolai tanár, filozófus 'A szellemi tehetségek eredete' című művében foglalkozott a tehetség-talentum kérdésével. Bevezetőjében elmondja, az emberiséget a talentumok működése vitte előre, így fontos számára, hogy minél több talentum legyen, hiszen ez szavatolja a világ haladását.³¹⁷ A munkája során a következő kérdésekre kereste a választ: mi a talentum, a szellemi tehetség? Honnan ered és miként fejlődik? A tehetség és a zseni különbségét abban látta, hogy míg a tehetség „utánpótlás” során alakul ki, vagyis „reprodukál”, addig a zseni valami újat, eredetit teremt.³¹⁸ A talentumról kifejtette: „éles ítélete, felfogása azt jelenti, hogy nemcsak a kellő rendjét, viszonyát látja a világ tüneményeinek, látja tehát a törvényszerűséget, hanem mert azt is meglátja, amit mások nem látnak, s így gondolataiban is igaz és új elemek jelentkeznek. Íme az eredetiség alapja.”³¹⁹

³¹⁵ Tóth 2014: 39.

³¹⁶ Martinkó 2006: 1.

³¹⁷ Sitnyai 1905: 5.

³¹⁸ Uo.7.

³¹⁹ Uo. 10.

Véleménye szerint a talentum megjelenésének feltételét öt tulajdonság megléte jelzi: „1. kedvvel és élesen tud megfigyelni; 2. tiszta, világos ítéletű s így éles felfogású; 3. gyorsan feltalálja a hasonlóságokat, az analógiákat s ezek révén jól következtet; 4. termékeny a fantáziája; 5. jó a memóriája.”³²⁰ Elgondolása szerint a talentum öröklés eredménye, mint írja, az atavizmus, vagyis a visszaütés nyomán lehet megmagyarázni, az egyik gyerek miért tehetséges, a másik miért nem. Szitnyai részletesen írt Darwin, Spencer, Haeckel és Weismann öröklődéssel kapcsolatos elméleteiről is.³²¹

Másik fontos, témában írt mű a Dóczy Jenő³²² 1910-ben kiadott 'A tehetség és az iskola' című könyve. Dóczy az individuum jogának tartja, hogy a tehetségét szabadon kifejleszthesse és érvényesíthesse. Így abban a munkakörben helyezkedhet el, melyet tehetsége predesztinál számára. Ezáltal valósulhat meg az egyéni boldogság és a társadalmi jólét. Véleménye szerint a megfelelő nevelés szavatolhatja az egyénben lévő képességek talentummá fejlődését.³²³

Somogyi József, a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanára, aki filozófiai, antropológiai, pszichológiai és etikai témában egyaránt írt könyveket és tanulmányokat, több művében – köztük a 'Tehetség és eugenikában' – is foglalkozott a tehetség témájával. E könyve három részből áll, az elsőben a 'A tehetség biológiája' címmel ismerteti meg az olvasót az átöröklés, illetve a tehetség és a biológikum közötti összefüggés magyarázatával. Ezt követi 'A tehetség pszichológiája', mely a tehetség definícióját, illetve annak fokozatait vázolja fel. A harmadik részben szól 'A tehetség szociológiája' cím alatt a tehetség sorsáról és védelméről.³²⁴

Kemény Gábor³²⁵ pedagógiai munkáit a szociális szemlélet jellemezi. A gyermektanulmányi mozgalom nagy hatással volt rá. A tehetség kérdésével bár önálló műben nem foglalkozott, de sok helyen érintette a témát, mint például a 'Tehetség érvényesülése - jöjjön el a te országod' című cikkében, ahol a Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1925-ben rendezett kiállításáról és szemináriumáról írt éles kritikával: „A kiállítás sikere feltűnő volt, de a jövőbe kiható eredménye legalább is kétséges, az ország minden részéről összegyűjtött tárgyak a magyar tehetség dús virágzásáról tanúskodnak, de nem tudunk róla, hogy azóta bármily téren megindult volna a tehetségek tudatos kitenyésztése [...]”³²⁶ Nagy

³²⁰ Uo. 13.

³²¹ Uo. 15.

³²² 1881–1937. Tanár, pedagógiai szakíró, szerkesztő.

³²³ Tóth 2013: 119.

³²⁴ Somogyi 1934: 412–415.

³²⁵ 1883-1948.

³²⁶ Martinkó 2006:2.

László munkásságát tekintve példaképének, Kemény célja volt a közoktatás demokratikus átszervezése, gyakran hozzászólt közoktatás-politikai kérdésekhez, főleg az értékelés, a szelekció témaköréhez.³²⁷

A továbbiakban érdemes részletesebben foglalkoznunk a gyermektanulmányozás magyarországi történetével, illetve azzal, hogy a tehetséggondozás kérdése miként jelent meg a gyermektanulmányozók körében, különös tekintettel Nagy László munkásságára.

III.2.2. A tehetség kérdése a gyermektanulmány és a kísérleti lélektan képviselőinek írásaiban

A gyermektanulmányozás, azaz a pedológia elnevezés Oscar Christmantól³²⁸ származik, azonban a tudomány megalapítója Dietrich Tiedemann³²⁹ volt. A pedagógiához és a lélektanhoz köthető tudományt a gyermek iránti érdeklődés, illetve a filozófiai és természettudományi fejlődés hívta életre.³³⁰ A gyermektanulmány az antropológia, a gyógypedagógia, a lélektan, a szociológia és a pedagógia stb. tudományos eredményeit felhasználva vizsgálja a gyermeket. A pedológia ezáltal egy komplex ismereteket nyújtó diszciplína, mely a gyermek testi, lelki, szociológiai, biológiai, pedagógiai, illetve a normális és az abnormalis fejlődéssel foglalkozik.³³¹ A gyermektanulmányozás létrejöttében fontos szerepe volt Ernst Meumannnak³³², Eduard Claparède-nek,³³³ és Granville Stanley Hallnak^{334 335}.

Magyarországon az első mű, mely a gyermektanulmányozási szempontok szerint készült el, Nagy Márton 1868-ban kiadott munkája, 'A gyermek fokozatos fejlődése' volt. Ezen kívül Felméri Lajos³³⁶ írását, 'A neveléstudomány kézikönyvét' (1890), illetve Pethes János³³⁷ 'Tapasztalatok a gyermekek szellemi képességeinek fejlődéséről' című művét (1898) tekinthetjük koruk kiemelkedő, új szemléletű alkotásának.

Az első intellektuális összecsapás a reformokat sürgetők, illetve a hagyományos herbarti intellektuális nevelés képviselői között 1896-ban történt meg, a II. Országos és

³²⁷ Uo.

³²⁸ 1896-ban alkalmazta először a pedológia elnevezést.

³²⁹ 1748–1803. Német filozófus, filozófiatörténettel foglalkozott.

³³⁰ Deák 1998: 59.

³³¹ Uo.

³³² 1862–1915. 1907-ben jelent meg három kötetben a kísérleti pedagógiai kézikönyve, mely a mai empirikus irányú pedagógiai kutatás egyik alapművének tekinthető.

³³³ 1873–1940. A funkcionális pedagógia megalapítója, véleménye szerint a nevelés során összhangba kell hozni a gyermek aktuális érdeklődését és a lelki funkcióit.

³³⁴ 1844–1924. Többek között a gyermekkori fejlődését és az evolúciós elméletet vizsgálta. Hall volt az Amerikai Pszichológiai Társaság és a Clark Egyetem első elnöke.

³³⁵ Deák 1998: 60.

³³⁶ 1840–1894. 'A neveléstudomány kézikönyvében' a kora progresszív, liberális társadalmi eszméire támaszkodva utasította el a Herbart követők pedagógiáját.

³³⁷ 1857–1928. 1903-ban lévai állami tanítóképző igazgatójává nevezték ki.

Egyetemes Tanügyi Kongresszuson.³³⁸ Vagyis ezen a rendezvényen már egyértelműen jelen volt a hagyományos oktató és nevelő munka formáját elvető, a gyermektanulmányozás eredményeire építő szakemberek csoportja.³³⁹

A magyar gyermektanulmányozás intézményesülésére 1903. március 31-én került sor a Magyar Gyermektanulmányi Bizottság életre hívásával, majd 1906-ban ebből született meg a Magyar Gyermektanulmányi Társaság.³⁴⁰ A Társaság a következő szakosztályokban végezte munkáját:

1. kísérleti lélektani szakosztály (vezeti: Ranschburg Pál³⁴¹),
2. adatgyűjtő szakosztály (Pekár Károly³⁴²),
3. pedagógiai szakosztály (Weszely Ödön³⁴³),
4. jog- és gyermekvédelmi szakosztály (Nemes Lipót³⁴⁴).

A gyermektanulmányozás – Nagy László által 'A gyermektanulmányi mozgalom eredményei hazánkban' című cikkében megfogalmazottak szerint – 14 főbb témában hozott eredményt: „(1) A kisdédóvási foglalkoztatás reformjának megindulása a természetesség elve alapján, (2) Az iskolai foglalkoztatás és oktatás terén az úgynevezett lélektani irányzat kifejlődése és érvényesülése, (3) A rajz-ének-kézimunka oktatásban is – különösen elemi fokon – a lélektani irányzat felülkerekedése, (4) Középfokon az individuális értékek megbecsülése és fejlesztése, (5) Az idegesek állami iskolájának létesülése, (a gyermek orvosi irányú vizsgálatai alapján), (6) A pedagógusok és a társadalmi egyesületek együttműködése a gyermek szeretetében és védelmében, (7) A gyermekvédelem, a pedagógia és gyermektanulmány előtérbe nyomulása, (8) A gyermeklélektan és gyermektanulmányozás érvényesülése a kriminalisztikában, (9) A modern nevelő iskolák propagálása, (10) Lélektani laboratóriumok létesítése a tanítóképző intézetekben és középiskolákban, (11) Tanítók és pedagógusok továbbképzése a Székesfővárosi Pedagógiai Szemináriumban, (12) Objektív érdeklődés felkeltése a gyermek nevelésének kérdései iránt a társadalom minden rétegében,

³³⁸ Deák 1998: 62.

³³⁹ Mint Schneller István, Imre Lajos, Székely György, Pekri Pekár Károly, Sáfrány Lajos, Éltes Mátyás, Ballai Károly, Ranschburg Pál, Nagy László.

³⁴⁰ Deák 1998: 63.

³⁴¹ 1870–1945, elme- és ideggyógyász, a kísérleti pszichológia és a gyógypedagógiai pszichológia megteremtője Magyarországon.

³⁴² 1869–1911, a pozitívizmussal rokon filozófiai irányzat képviselője volt. Folyóiratokban nagyszámú cikke, továbbá Pekry Károly álnéven több verskötete is megjelent.

³⁴³ 1867–1935, a neveléstudomány jelentős elméleti és gyakorlati szakembere.

³⁴⁴ 1886–1960, a hazai gyermekvédelem úttörője. 1912-től a Magyar Gyermektanulmányi Társaság titkára, az 1918-ban megrendezett második gyermektanulmányi tanácskozás főtitkára, naplójának szerkesztője.

(13) A gyermektanulmányoknak mint tudománynak a művelése, (14) A magyar és nemzetközi pedagógiai irodalom kapcsolata.”³⁴⁵

Az I. világháború alatt a fent említett témák bővültek, hiszen újabb kérdések kerültek a gyermektanulmányozók elé, így a gyermek és a háború kapcsolatának vizsgálata, a gyermekbűnözés, illetve a tehetségvédelem kérdése.³⁴⁶ Az 1918-ban megrendezésre került II. Országos Gyermektanulmányi Tanácskozás fő célja a háborút átvészelő gyermekek támogatásának kérdése volt, arra kerestek választ, hogy milyen módszerek segítségével lehet a gyermekek lelki, testi és értelmi fejlődését biztosítani.³⁴⁷

Nagy László munkásságával részletesen foglalkozunk, hiszen mint a magyar gyermektanulmányozás megalapítója és nemzetközileg is elismert vezetője nagy hatással volt hazánk neveléstudományára. Már pályája kezdetén célként tűzte ki a közoktatás szervezetének megújítását.³⁴⁸ Egész munkásságát az elmélet és a gyakorlat egysége jellemezte, hiszen minden elméleti felvetését a gyakorlati pedagógiai feladatokból vezette le. Tisztában volt az iskolában folyó nevelés és oktatás gyakorlatával, vagyis ismerte a pedagógiai valóságot.³⁴⁹ Ahogy Kemény Gábor írta róla, ő nem az eszménykutató, hanem az útmutató pedagógiával foglalkozott.³⁵⁰ Vizsgálataival és érvelésével támasztotta alá, miért szorul a közoktatás átfogó reformra. Elgondolása szerint – a korábbi felfogástól eltérően – a műveltségi tartalom csak akkor válhat fejlesztővé, ha az oktatási rendszer a gyermek fejlődési sajátosságait figyelembe veszi. Ahhoz, hogy a gyermek sajátosságait a pedagógus fel tudja mérni, tisztában kell lennie a gyermek pszichikai sajátosságaival, lehetőségeivel és adottságaival, csak ezen információk tudatában lehet a gyermek képességére alapozott egyéni oktatási célokat elérni.³⁵¹ Ebben a gondolatban fogant Nagy munkaiskolájának koncepciója, melynek központi eleme az alkotás volt. Ezt az iskolát Nagy egy olyan műhelynek tekintette, melyben a gyermek egyéni sajátosságaira alapozva érheti el képességeinek maximumát. E módszerrel egyszerre tartotta megvalósíthatónak a tehetség-kiválasztás és a pályaválasztás sikeres munkáját, ezáltal pedig a társadalmi mobilitás elősegítését.³⁵²

Ahogy már fentebb írtuk, a pályaválasztás és a tehetség problémája főleg az I. világháború éveiben került előtérbe. Bár Nagy már 1904-ben elkezdett foglalkozni a témával, azonban az igazi áttörést az 1917-ben megrendezett második országos gyermektanulmányi

³⁴⁵ Deák 1998: 64.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Uo.

³⁴⁸ Köte 1983a: 354.

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Köte 1983b: 11.

³⁵¹ Köte 1983a: 10.

³⁵² Uo.

tanácskozás hozta, melynek keretében került fókuszba a tehetséges gyermekek támogatásának ügye.³⁵³ E tanácskozáson többek között – Révész Géza, Teleki Sándor, Imre Sándor mellett – Nagy László is előadást tartott, mégpedig az iskolai egyéniségi lapok fontosságáról. Felszólalásában kiemelte, hogy az iskola csak úgy tudná segíteni a tehetségek felkarolását, ha a pedagógus minden gyermekről egyéniségi lapot készít. Ezáltal, tehát a gyermekekre vonatkozó szellemi, lelki jellemzők feltüntetésével segítené a tehetséggondozás munkáját. A tehetség-problémával szoros összefüggést mutat a pályaválasztás kérdése. Nagy a következő gondolatokat fejt ki erről: „Bizony-bizony, megbocsáthatatlanul sok hibát követünk el mi magunk, szülők, amikor nyiladozó tehetséges gyermekeinket a szemünk előtt engedjük elpusztulni vagy legalábbis fejlődésüket nem mozdítjuk elő minden eszközzel és móddal, sőt magunk is segítjük tönkremenésüket azzal, hogy művészi vagy egyéb technikai képességüket lekicsinyeljük [...] s őket olyan pályára kényszerítjük, amely az ő képességeikkel, hajlamaikkal, tehetségükkel sokszor homlokegyenest ellenkezik [...]” Továbbá – folytatja – „a szülő nem vádolható mindig. Igen sok esetben a szülők nyomorúságos anyagi helyzetük miatt nem képesek tehetséges ivadéuk méltó neveltetéséről gondoskodni.”³⁵⁴ Nagy a korszakban divatossá váló tehetségmentő akción túl a megfelelő pályaválasztási rendszer kialakításában és az iskolarendszer megváltoztatásában látta az oktatásügyi problémák kezelésének lehetőségét.³⁵⁵

Rátérve a tehetség Nagy-féle értelmezésére, fontos kiemelnünk az 1930-ban írt, 'A tehetség lélektani problémája' című tanulmányát, mely alapján a következőkben különböztette meg a tehetség fokozatait:

1. zsenik: akik új eszméket, gondolatokat produkálnak;
2. tehetségek: akik bár nem alkotnak újat, de továbbfejlesztik a már meglévő kultúrát;
3. alkalmazók: akik nem hoznak létre újat, de a meglévő eredményeket kreatívan tudják alkalmazni.³⁵⁶

Nagy László a rajztehetségek kifejlődésével összefüggésben vizsgálta a tehetség fogalmát: „Magasabb fokú intelligencia, szociális érzék nélkül nincs tehetség. A képességek egysége, harmonikus kialakultsága éppúgy jellemzi a tehetséget, mint az egyes képességek magasabb fokú talentumos tevékenysége.”³⁵⁷ Véleménye szerint a tehetség kifejlődését három tényező határozza meg:

³⁵³ Kőte 1983b: 320.

³⁵⁴ Ozorai, Bálint (szerk.) 1927: 119–120.

³⁵⁵ Kőte 1983b: 337.

³⁵⁶ Nagy 1930a: 8–15.

³⁵⁷ Nagy 1930b: 81.

1. egybefoglaló erő: mely az alkotóképesség kibontakozásához szükséges feltétel,
2. fantázia,
3. akaratérő.³⁵⁸

Míg tehát az egybefoglaló erő önérzetet, addig a fantázia öntudatot támaszt, azonban ha a két tényező nincs összhangban és a fantázia felülkerekedik, akkor „[l]étrejönnek a rendellenes pszichopata állapotok, a pszichózisok, s ekkor az egyén öntudata véghetetlen belső küzdelmek és szenvedések színhelyévé válik.”³⁵⁹ Vagyis „[t]ehetségről csak ott lehet szó, ahol az egyén a tudaterő nagyfokú kifejtésével a képzelet szervesen területéről eljut az egybefoglaló erő magaslatáig.”³⁶⁰ A tehetség másik kritériumát Nagy a jellemben látta: „A tehetség jellem és akaratérő nélkül elzúlik, helyesebben nem fejlődik ki, tehát nem tehetség. [...] [A] tehetséges ifjakinál tapasztaltunk csodálatos szívósságot és érvényesülésvágyat. Ezt az átlagegyéne nem mutatják [...], a tehetségek a jellemben, akaratérőben épp úgy magaslanak ki, mint az értelmi színvonalban [...]”³⁶¹ Nem ért egyet azokkal az állításokkal, mely szerint az emberek csupán 2,5%-a tehetséges, saját számításai alapján ez eléri a 20%-ot is.³⁶² Nagy tehetségértelmezése ellentétben áll Lombroso zseniromantikájával, hiszen nem kivételeket keresett.³⁶³ Szemben áll továbbá az állam által hirdetett, a társadalmi kiválasztást és a szelekciót központba állító tehetségmentéssel is.³⁶⁴

Magyarországon a tehetség témában kiemelkedő hatásúnak tekinthető Révész Géza³⁶⁵ munkássága is, leginkább 'A tehetség korai felismerése' (1918), illetve 'A tehetség időszerű problémái' (1917) című könyve, illetve cikke. Bár Révészt a szakirodalom a haptikus érzékelés fogalmának bevezetése és kifejtése, illetve a kéttényezős hallásmélet megalkotása miatt emeli ki leginkább, számos egyéb kérdéssel is foglalkozott, köztük a tehetség-problémával.³⁶⁶ Révész a korszakban megvalósuló német kezdeményezésekre utalva megjegyezte: Magyarországon még nem ismerték fel olyan szervezetek létrehozásának szükségességét, amelyek a tehetségek kiválasztására specializálódnak. Weszely Ödön³⁶⁷ ugyanezt állapította meg pár évvel később, hozzátéve, hogy a témában írt magyar

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ Ritoók 1983: 27.

³⁶⁰ Nagy 1930b: 89.

³⁶¹ Nagy 1930a: 10–11.

³⁶² Kőte 1983b: 333–334.

³⁶³ Uo. 334.

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ 1878–1955, magyar zenepszichológus, egyetemi tanár, a magyar kísérleti lélektan képviselője.

³⁶⁶ Révész 1985: 12.

³⁶⁷ 1867–1935, a magyar neveléstudomány kiemelkedő alakja.

szakirodalom igen hiányos, hiszen a tehetséggel foglalkozó művek nagy része német nyelven érhető el.³⁶⁸

Révész felvetette annak a lehetőségét, hogy a tehetségek nevelését olyan módon támogassa az állam, mint a gyógypedagógiai nevelést igénylő diákokét. A tehetségek támogatását szerinte már gyermek- és ifjúkorban meg kellene kezdeni, s amennyiben megállapítást nyer a gyermek tehetsége, sajátos nevelési módszert alkalmazó iskolába kellene küldeni, hogy megkapja a lehetőséget a fejlődésre.³⁶⁹ E cél felé az első lépést az ifjúság tudományos igényű tanulmányozása jelenti, melynek menetét Révész szerint William Stern a 'Psychologische Begabungsforschung und Begabungsdiagnose' című munkájában látja, amelyben Stern a tehetséget a következőképpen határozta meg: „a tehetség az az egyénnel veleszületett hajlam, mely képessé tesz objektív szempontból is értékes alkotásra.”³⁷⁰ A hajlam adott időben történő megnyilvánulása Stern szerint az egyéni tapasztalattól és a külső körülményektől egyaránt függ.

Révész fontos kutatási kérdésnek tartotta a tehetség és a képesség korrelációjának problémáját. Erre példát is hoz Stern 1914-ben nyilvánosságra kerülő 'Über musikalische Begabung' című előadásából. Stern egyértelmű különbséget tett a tehetség és az intelligencia között: míg „...az intelligencia a szellemi tevékenység befogadó (receptív), addig a tehetség annak alkotó (produktív) irányára vonatkozik, ennél fogva az intelligencia a szellemi életben inkább a passzivitás, a tehetség pedig produktivitásánál fogva az aktivitás elvét juttatja érvényre.”³⁷¹ Vagyis míg az intelligenciában az általános szellemi képességek kiegyensúlyozottan vannak jelen, addig a tehetségben adott szellemi képesség specializációja figyelhető meg. Tehát előfordulhat, hogy a tehetség csak adott területre koncentrálódik és egyéb területeken befogadóképessége korlátozott mértékű.³⁷² Az intelligencia tehát szellemi rugalmassággal bír az új körülményekhez történő gyors alkalmazkodást lehetővé téve. Azonban az intelligencia és a tehetség közötti szoros kapcsolat miatt az intelligencia mérésére használt eljárások alkalmazhatók a tehetség korai felismerésére és a tehetség fokának megállapítására – vallja Révész is.³⁷³

Ahogy Révész egy másik írásában Stern véleményével egyetértve kifejti, a gyermekkorban, mikor még a tehetség nem differenciálódott, „a gondolkodásban és cselekvésben kifejezésre jutó intuitív erő és spontaneitás, a gyermek szellemi és erkölcsi

³⁶⁸ Weszely 1927: 89.

³⁶⁹ Révész 1917: 523.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Uo. 525.

³⁷² Uo.

³⁷³ Uo.

magatartása és akaratereje, és intelligenciájának foka segíthet bennünket [...]” a gyermekben szunnyadó tehetség diagnosztizálására.³⁷⁴ Révész álláspontja szerint addig nem lehet az intelligencia fokát mérni, ameddig az intelligencia pontos fogalmát nem tisztázta a tudományos világ. Megint Sternt hozza példának, aki az intelligenciát az értékítélet, megbecsülés, empátia, lényeglátás képességek összességéként írta le. Azonban e tulajdonságok – írja Révész – csak a felnőttkorra kristályosodnak ki. A gyermekkorban az intelligencia „nyelvi kifejezésben, ismeretek és benyomások magáévá tételében és önálló feldolgozásában, tapasztalatok gyűjtésében, továbbá öntevékenységekben, kérdések és feladatok felvetésében és megoldásában, fogalmi gondolkozása fejlődésében, ösztönös cselekedeteiben és érzelmi reakciójában jelentkezik.”³⁷⁵

Arról a tényről sem szabad megfeledkezni, hívja fel a figyelmet Révész, hogy az intelligenciának több fajtája van. Más intelligenciatípussal bír egy tudós, egy művész vagy egy a gyakorlati munkát folytató szakember. Szerinte e fontos részletre nincsenek tekintettel az intelligenciatesztek. Révész a Binet-féle tesztek kritikával illetve, hiszen az intelligencia a személyiség egyik alkotóeleme, mely a szellemi fejlődés során „másképp és másban nyilvánul meg.”³⁷⁶ Nemcsak a Binet-féle tesztek, de a korszakban használt egyéb tesztek sem találta megfelelőnek, így arra a megoldásra jutott, hogy új kérdéssorokat kell összeállítani, melyek az intelligencia különböző fajtáit mérik. Révész maga a muzikalitás mérésére állított össze egy tesztet, melyet kortól és zenei előképzettségtől függetlenül alkalmazott.³⁷⁷ A Binet-féle tesztek alapgondolatát jónak ítélte, csak a kivitelezésben talált hibákat. Kiemelte, hogy e tesztekkel csoport szellemi tevékenységét kiválóan lehet mérni, vagyis a tömegkísérletekhez kitűnő, azonban az egyéni különbségek kiszűrésére, a tehetségek analizálására alkalmatlan.³⁷⁸

Révész a tehetségkutatás lépéseit a következőképpen vázolta fel: először is tisztázni kell a tehetség fogalmát, illetve annak általános vonásait, fejlődésének feltételeit, annak irányát és kibontakozásának idejét. A tehetség fentebb már idézett általános vonásai után a tehetség irányát kell megállapítani. Ebben az érdeklődés iránya segíthet, hiszen „az érdeklődés irányát elsősorban a látenszen fejlődő és a tudattalanban működő s már ott többé-kevésbé differenciálódott hajlamok határozzák meg.”³⁷⁹ Az érdeklődés intenzitása, tartóssága és spontaneitása mutatja a hajlam fejleszthetőségét.

³⁷⁴ Révész 1918: 8.

³⁷⁵ Révész 1917: 527.

³⁷⁶ Uo. 528.

³⁷⁷ Uo. 530.

³⁷⁸ Uo. 530–531.

³⁷⁹ Uo. 9.

Hozzátette, a tehetség típusok megjelenésével kapcsolatban az experimentális és történeti kutatások adnak képet. Ezek alapos vizsgálata már csak azért is fontos, hiszen ebből lehet megállapítani az egyes tehetségtípusok fejlődésének menetét.³⁸⁰ Mint írja, a tehetség korai megnyilvánulása csak a zenei és a matematikai tehetségeknél gyakori. A híres matematikusok nagy százaléka már igen korán, 20 éves kora előtt megalkotta főbb tételeit. A zenében Mozart példája közismert, akinek már 8–9 éves korában megmutatkozott tehetsége, s 11 évesen már operát szerzett.³⁸¹ A zenei tehetség általában ifjúkorban bontakozik ki, s teljes kifejlődése 20–30 éves korra tehető. A gyermekkorban mutatkozó zenei tehetség az esetek nagy részében csak reprodukció. A képzőművészet világában is az ifjúkor hozza meg szerinte a produktív erőt, sőt néhány esetben 30 vagy akár 40 éves korában bontakozik ki a művész, mint Tiziano. Az irodalmi tehetségek szinte kivétel nélkül 20 és 30 év között, a tudományos tehetségek még később bontakoznak ki, hiszen a tudományban való elmélyüléshez előismeretek szükségesek.³⁸² A matematikai, zenei és sakktehetség korai megjelenését azzal magyarázza, hogy kialakulásuk független az élettapasztalattól, előképzettségtől, vagyis nem függenek a tudomány eredményeitől: „lényegükben formálisak, minden tartalomtól függetlenek.”³⁸³

Weszely Ödön is foglalkozott a tehetség kutatás kérdésével. Weszely a tehetséget úgy aposztrofálta, mint a képesség magasabb fokát. A tehetség szó szerinte az átlag feletti képesség megjelölésére szolgál, míg a talentum „az emberi szervezet céljának megvalósítására átlagosan szükséges képességeknél többet ad.”³⁸⁴ Ő is foglalkozott a tehetség és az intelligencia közötti különbséggel. Álláspontja szerint, míg a tehetség általában a szellemi képességek magasabb szintjével jellemezhető, addig az intelligencia az értelemre fókuszál. Az intelligencia tehát „a feladat megoldásához szükséges és a gondolkodással kapcsolatban álló szellemi funkciók összessége.”³⁸⁵

Weszely osztotta Meumann felfogását, „mely szerint a gondolkodó tehetség oly centrális szellemi képesség, mely az egész szellemi élet középpontjában áll, s az egész szellemi életet befolyásolja, egyes funkcióit fokozza, tartalmát gazdagítja, s mint egységes összalakulat, az egész lelki életet alakítja.”³⁸⁶ A magyar szakember az absztrakt gondolkodást tekintette a központi lelki erőnek, mely a magasabb rendű szellemi élet előfeltétele.

³⁸⁰ Uo. 14.

³⁸¹ Uo. 18.

³⁸² Uo. 21.

³⁸³ Idézi Weszely 1935: 252.

³⁸⁴ Uo. 248.

³⁸⁵ Uo. 249.

³⁸⁶ Uo.

A Nyugat-Európában korábban alkalmazott pályaalkalmassági vizsgálatokat Weszely alkalmazott tehetségvizsgálatoknak nevezte.³⁸⁷ A tehetségvizsgálatok során a vizsgát végző teljes képet próbál kapni a vizsgált személy szellemi és lelki jellemzőiről. A kérdőíveket, melyeket e vizsgálatok során alkalmaztak, pszichológiai, illetve pedagógiai szempontok szerint szerkesztették meg. Weszely az iskolai megfigyelésekhez maga is készített kérdőívet, melyek felépítésükben nagyrészt egyeztek a Németországban használtakéval, egyedül az erkölcsi tulajdonságok vizsgálatára helyezett nagyobb hangsúlyt.³⁸⁸ A szellemi képességeket 12 pontba sorolva figyelte meg: figyelem, megfigyelő képesség, érdeklődés, érzékszervek, emlékezet, intelligencia, képzelőtehetség, anatómikus mozgásban való ügyesség, akarat, munkamódszer, erkölcsi tulajdonságok, temperamentum.³⁸⁹ A következő kérdéseket is feltették a diákoknak: milyen motívum vezeti, mi szeretne lenni, kihez szeretne hasonlítani? A testi tulajdonságokra, a környezettel kapcsolatos információkra és az iskolai osztályzatokra vonatkozóan is információkat gyűjtöttek.

Weszely 'Jelenkor ismertetés' címmel új tantárgyat vezetett volna be az elemi népiskola IV., VI., a polgári iskola IV., illetve a középiskola IV. és VIII. osztályában, amelynek a keretében a diákok életpályákkal összefüggő információkat kaptak volna. A tehetségvizsgálattal kapcsolatban pedig a következő jövőképet vizionálta: „a tudományos pedagógia fejlődésével minden iskolában lesz ilyen laboratórium, melyben egy-két tanító, kinek erre hajlama és kedve van, tudományos megfigyeléseket végez.”³⁹⁰

III.2.3. A tehetség-probléma az 1926-os Országos Tehettségvédelmi Kongresszuson

A tehetség kérdésének elméleti megközelítése mellett foglalkoznunk kell a tehetséggondozás gyakorlati megvalósulásával. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a politika miképpen viszonyult a tehetség témájához. 1926. február 2-án és 3-án tartották meg az Országos Tehetségvédelmi Kongresszust, melynek elnöke két egyetemi tanár, Kenéz Béla³⁹¹ és Tauffer Vilmos³⁹² volt. A kongresszuson Kenéz Magyarországot nemcsak a tehetségek, hanem az elkallódó tehetségek országának nevezte. A hibás pályaválasztás szerinte nemcsak az egyén, hanem a nemzet szempontjából is káros, ezért olyan szervezet megalakításának igényét fogalmazta meg, mely specifikusan a pályaválasztási tanácsadással és a tehetségvédelemmel foglalkozik.

³⁸⁷ Weszely 1927: 89.

³⁸⁸ Uo. 90–94.

³⁸⁹ Uo. 93–94.

³⁹⁰ Uo. 95.

³⁹¹ 1874–1946, statisztikus, közgazdász, gazdaságpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

³⁹² 1851–1934, szülész, nőgyógyász, egyetemi tanár.

Előadásában Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyik problémát a főiskolai diákság rossz lakásviszonyaiban látta, melyet a 750 fős Horthy-kollégium létesítésével próbált mérsékelni.³⁹³ Szoros összefüggés tapasztalható a miniszter szerint a kultúrpolitika, a társadalom, illetve a politika között. A kultúrpolitikának – tette hozzá – figyelemmel kell kísérnie a társadalom minden rezdülését. Kifejtette, hogy szerinte az adott történelmi helyzetben a legtöbb támogatásra a középosztály szorul. Ezért e réteg gyermekeit Károlyi Mihály elkobzott vagyonából származó jövedelemből kívánta segíteni. A következő javaslatot intézte a Kongresszushoz: „Magyarország minden nyilvános oktató-intézetének vezetője – tehát kezdve az egyetemről le a legalsó fokú iskoláig –, ha iskolájukban olyan gyermeket talál, aki példás magaviseletén és szorgalmán felül különös tehetségével tűnik ki, erről a vallás- és közoktatásügyi minisztertől megszabott módon jelentést tartozik tenni ahhoz a szervhez, akit a miniszter kijelöl.”³⁹⁴ A javaslat gyakorlati végrehajtását rendeleti úton akarta megvalósítani, melynek kidolgozásában a megjelent szakemberek közreműködését és támogatását kérte. A felsőoktatásban képzett – szerinte – félművelt emberek számbeli növekedése helyett a miniszter a szakemberek képzését tartotta szükségesnek.

Huszár Károly³⁹⁵ 'A tehetségvédelem állami és társadalmi megszervezése' című felszólalását a tehetséges diákokat kutató, 1921/22-ben lefolyt akcióját övező érdektelenség ecsetelésével kezdte. Az 1921-ben kezdődött ún. nyomorenyhítő akció keretében 16 400 család kapott segélyt. Ezekben nagy számban találtak olyan gyerekeket, akik kiváló tehetséggel voltak megáldva, így a nyomorenyhítő akció keretében elkezdtek kutatni a kiváló tehetségeket is. A kibővített, Láthatatlan Vendég nevet kapott akció nagy sajtónyilvánosságot kapott.³⁹⁶ Ezen ösztöndíjakció befejeztével Huszár életre hívta a Petőfi-ösztöndíjat. A nagy sajtóvisszhang ellenére erre sem reagáltak kellő számban és mértékben sem az oktatási intézmények, sem a társadalom, ezért az akció szervezői a kultuszminisztert kérték fel, utasítsa az oktatási intézményeket, hogy tanári konferencia keretében válogassák ki a legtehetségesebb gyerekeket. De hiába küldték ki sorozatban a felhívásokat, az oktatási intézmények csak a harmadik erőteljesebb felkérésre tettek eleget a kérésnek.³⁹⁷ A tehetségvédelem Huszár szerint nem osztály- vagy vallásfüggő, minden tehetséges gyermek

³⁹³ Ozorai, Bálint (szerk.) 1927: 42.

³⁹⁴ Uo. 41.

³⁹⁵ 1882–1941. Eredetileg tanító. A második és a harmadik Friedrich-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1919. november 24-től 1920. március 15-ig Magyarország miniszterelnöke.

³⁹⁶ Huszár 1922b, 1922a.

³⁹⁷ Ozorai, Bálint (szerk.) 1927: 41.

jogosult részt venni a programban. Nem értett tehát egyet Klebelsberg Kunóval, aki a középosztály megsegítését helyezte előtérbe.³⁹⁸

Az 1920-as években a tehetségmentést a keresztény-konzervatív körök is felkarolták. Kornis Gyula piarista szerzetes a trianoni tragédia egyik okát a kultúrpolitika elhanyagolásában látta, s példaként említette a méltatlanul elhanyagolt falu kultúráját. Kornis szerint, ha ez megváltozna, kiépítenék a falusi iskolahálózatot, akkor a nyugati példákat véve alapul a parasztság középosztállyá válhatna.³⁹⁹ A fent idézett pár sorból egyértelműen kiderül, hogy Kornis is osztotta Klebelsberg azon véleményét, mely szerint a középosztályt, a nemzeti intelligencia hordozóját és a társadalom tengelyét kell erősíteni különböző e célra alapított ösztöndíjjal. A parasztságnak véleménye szerint a mezőgazdasági szakiskolákba kellene küldenie gyermekeit, hisz ez szolgálná a vidék fejlődését. Mindketten, vagyis Kornis és Klebelsberg is egyetértett abban, hogy a parasztságot száma miatt is a társadalom egyik alappilléreinek lehet nevezni, de a megújulás, a megújítás olyan feladat, melyet csak a hagyományos középosztály megsegítésével, s annak aktív közreműködésével tud végrehajtani az ország.

Visszatérve Huszár előadására, ő is megszabta a tehetségvédelem programjába való felvétel feltételeit, ez pedig nem volt más, mint az erkölcsösség és a hazaszeretet. Azt mondta, helyesli a középosztály támogatását, de társadalmi státusztól függetlenül mindenkinek meg kell adni a lehetőséget, aki tehetségével rászolgált erre. A tehetségvédelem céljára fordított keret bővítését indítványozta, valamint javasolta, hogy a Károlyi hitbizomány elkobzása mellett a népművelési pótdó 1%-át is erre a célra fordítsák, sőt ugyanezért az „örökösödési adó százalékához egy bizonyos többlet adassék.”⁴⁰⁰

Hogy az 1922-ben tapasztalt érdektelenség ne forduljon ismét elő, Huszár bizottság felállítására tett javaslatot, amely a propagandát irányítaná, mondván „[n]em volna szabad lenni egyetlen egy magyar falunak, községnek, járásnak, vármegyének, városnak, amely nem gondoskodnék bizonyos mértékben a saját maga kiváló szülöttéről.”⁴⁰¹ Ennek érdekében országos szervezet létrehozására tett javaslatot, melyben a különböző szakmákból a legkiválóbb emberek, tudósok vennének részt. Minden tehetségesnek bizonyult gyermek mögött egy mentor és egy mecénás állna, akik figyelemmel követnék sorsát, fejlődését. A külföldön élő magyarok támogatására is számított. A tehetségmentés megvalósításában a pedagógusok segítségét kérte. Hozzátette, a fővároson kívül is ki kell építeni a tehetségmentés

³⁹⁸ Uo.

³⁹⁹ Kornis 1921: 6.

⁴⁰⁰ Ozorai, Bálint (szerk.) 1927: 48.

⁴⁰¹ Uo. 51.

rendszerét az iskolán kívüli népművelésre koncentrálni. Huszár a következő sorokkal zárta mondandóját: „Szabad utat a magyar tehetségnek itthon az országban, szabad utat a tehetséges magyarságnak a nemzetek szellemi versenyében: ezért akarunk dolgozni s ehhez kérjük a magyar társadalom támogatását.”⁴⁰²

A felszólalók között kiemelkedő helyet foglalt el Ozorai Frigyes⁴⁰³, aki 'A tehetségek nevelése és művelése' címmel tartott előadást. Ozorai a következő kérdésekkel nyitotta meg beszédét: milyen módszerek segítik a pedagógust a talentum felismerésében, és milyen fejlődési periódusban jelentkezik először a tehetség. Úgy ítélte meg, hogy a tehetségek kiválasztása a lélektan feladata, míg a művelése a pedagógusoké. A tehetség kiválasztása szerinte a produktivásban mérhető le: milyen újat tud adni, átlátja-e a dolgokban rejlő összefüggéseket? A tehetség egyik szegmense nézete szerint az intelligencia, bár a kiemelkedő intelligencia nem jár együtt a tehetséggel és fordítva. A gyermekkorban a tehetségre, mint általános jelenségre figyelhetünk fel. A tehetségről csak akkor kapunk élesebb képet, mikor már megállapítást nyert az érdeklődés konkrét iránya. De ez sem ad teljesen megbízható bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy az érdeklődés és a tehetség iránya egybeesik, ebben csak akkor lehetünk biztosak, ha az érdeklődés tartós és a külső körülmények megszűnésével is fennáll, sőt erősödik. Ha megállapítást nyert, hogy a gyermek tehetséges, a következő lépésben a tehetség mértékét állapíthatjuk meg. Azt, hogy a tehetség mely életszakaszban mutatkozik meg, csak további adatgyűjtéssel és megfigyelések után lehet megválaszolni – tette hozzá. A kutatási eredmények szerint a művészi és technikai, vagyis az ösztönnel és az érzéssel kapcsolatos tehetségnek (zenei, művészi) már a gyermekkorban jelei vannak. A lelki tulajdonságok, mint önfegyelem, kitartás, akarat, szorgalom vagy a biológiai, szociális háttér befolyásolja szerinte a tehetség kifejlődését.⁴⁰⁴

Ozorai a tehetségek kiválasztásának idejét összekapcsolta az iskolaválasztással: 10 éves korban intelligencia vizsgálatot, majd 14 és 18 éves korban különböző pszichológiai vizsgálatokat javasolt. E vizsgálatok mellett a tanár feladata lenne – fűzte hozzá, hogy minden gyermekről feljegyzéseket, azaz fejlődési naplót készítsen. A 8. osztály elvégzése után, 14 évesen a gyerekeket pszichológiai vizsgálatnak kell alávetni – indítványozta, amelynek eredménye alapján a gyengébben teljesítők továbbképző iskolába, a tehetségesebbek pedig szakiskolákba mennének. Ozorai felrögzítette a magyar iskolarendszernek, hogy az iskola és a benne tanító pedagógusok nem a gyermek képességeiből indulnak ki. Fő céljuk, hogy

⁴⁰² Uo. 54.

⁴⁰³ 1879?–n. a. 1918–1934-ig a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium vezetője. Több pedagógiai témájú folyóirati szerkesztője, így a Népművelés, Szülők Lapja, Pedagógiai Szeminárium.

⁴⁰⁴ Uo. 63.

bizonyos idő alatt átadják a megadott mennyiségű tananyagot. Célként fogalmazta meg az önálló gondolkodásra való nevelést. A magyar nemzet jövőjének zálogát a munkához való pozitív hozzáállásban és a munkaképesség növelésében látta. Szerinte csak ezek segítségével képes megtartani Magyarország nemzeti önállóságát és tudja biztosítani az élhető élet feltételeit.⁴⁰⁵

Az Országos Tehetségvédelmi Kongresszuson felszólalók nagy többségében egyetértettek abban, hogy szükség van tehetségmentésre, valamint pályaválasztási programok indítására annak érdekében, hogy a haza az elszenvedett tragédiákat átvészelve megerősödjön.

Az 1928-ban megrendezett III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson néhány tehetséges gyerek alkotása ugyan szerepelt, de ez a kongresszus jóval kevesebbet foglalkozott a tehetség kérdésével, csak néhány előadó érintette a témát, közülük kell megemlítenünk, a kísérleti lélektanral is foglalkozó Mester Jánost⁴⁰⁶, aki Nagy László munkatársa volt a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban. Mester 'A tanulók rendszeres lélektani vizsgálata az iskolában' címmel tartott előadást. Több kérdés vetett fel, például hogy ki határozza meg, melyik gyerek, milyen jellegű iskolába menjen. Szerinte az objektivitás megőrzése érdekében nem elég csak a tanár és a szülő véleménye, a döntéshozatalba szakembert is be kell vonni. Erre a célra Országos Képességvizsgáló Bizottság létrehozását javasolta. Mint Ozorainál, nála is felvetődött a kérdés, milyen korban lehet elvégezni a vizsgálatot, azaz milyen fejlődési szakaszban fedezhető fel a tehetség. Mester úgy vélte, hogy kipróbált teszt sorozatokkal már az elemi iskolában ki lehet válogatni a legértelmesebb gyerekeket, s nem értett egyet azokkal, akik elvetik a gyakorlati lélektan alkalmazását: „Soh'se lehet tudni, mi válik még egy ötesztendő gyerekből. Mi már szemléljük és hallgatjuk rádióinkon az eredményeket. Hasonlóképp nem okos dolog egy kézlegyintéssel elintézni a lélektani törekvéseket, hanem a többi tudományos intézet mellett ne feledkezzünk el ezek életerejéről, magának az emberi léleknek vizsgálatáról.”⁴⁰⁷ Arra az eredményre jutott, hogy minden gyereket a saját képességeihez mérten differenciált oktatásban kellene részesíteni.⁴⁰⁸

Vagyis már húsz évvel az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés alapját lehetővé rendelet előtt konkrét igények fogalmazódtak meg egy központi szerv létrehozásáról, amely a pályaválasztás és a tehetségkutatás munkáját koordinálta volna. Ha a vizsgált időszakot nézzük, figyelemreméltó tudományos művek születtek a témánkban. Gondoljunk itt Nagy

⁴⁰⁵ Uo. 55–69.

⁴⁰⁶ 1879–1954, filozófus, pedagógus, pszichológus, a szegedi egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, pápai prelátnak.

⁴⁰⁷ Simon, Papp (szerk.) 1928: 316.

⁴⁰⁸ Uo. 316.

László és Révész Géza mellett Ranschburg Pál, Boda István, Harkai Schiller Pál, Cser János, Éltes Mátyás – itt bemutatásra nem került – munkásságára. Az 1913-ban megrendezett Országos Gyermektanulmányi Kiállítást követően egyre sűrűbben foglalkoztatta a szak- és a közvéleményt a tehetségek ügye. Az 1926-ban megnyitott II. Munkakiállítással egybekötött Országos Tehetségvédelmi Kongresszuson már Klebelsberg is sürgette, hogy minden tehetséges gyermeket támogassanak, hisz ez társadalmi érdek. Klebelsberg viszont nem intézményesítette a tehetségmentés ügyét, Hóman volt az, aki 1941-ben létrehozta az Országos Magyar Falusi Tehetségmentést.

III.3. A tehetség-kiválasztás gyakorlata

III.3.1. Értelmezővizsgálatok külföldön

Az első sikerrel alkalmazott vizsgálat a már említett Alfred Binet és Theodore Simon nevéhez fűződik, akik a francia kormánytól kapott megbízásra fejlesztették ki intelligenciatesztjüket, mellyel a gyengébb képességű gyerekeket tudták kiszűrni.⁴⁰⁹ Az értelmezővizsgálatok történetében korszakalkotó változást az amerikaiak ún. hadsereg-próbavizsgálata hozta meg, amelyet neves amerikai pszichológusok irányítottak, mint Lewis Terman⁴¹⁰, Robert Yerkes⁴¹¹, Georg Whipple⁴¹², Arthur S. Otis⁴¹³. Ebben mintegy kétmillió ember vett részt. A háború után a hadseregvizsgálatok tapasztalatait felhasználva születtek meg a gyermekekre kifejlesztett értelmezővizsgálatok. Ilyen volt például az óvodáskorra kidolgozott Detroit és Pintner nevéhez fűződő sorozat vagy a 8–15 éves korcsoportra kidolgozott eljárások közül a legfigyelemreméltóbb, a National Intelligence Tests, mely Yerkes, Haggerty, Terman, Thorndike, Whipple pszichológusok munkájának eredménye. Ezek mellett számos egyesült államokbeli szakemberhez köthető módszert emelhetünk ki, mint például Yerkes pontsor módszerét (Scala Method). Ő a Binet-Simon féle eljárást úgy módosította, hogy a feladatokat fokozódó nehézségi sorrendben állította össze és alkalmazta minden korcsoportnál.

Európában elsők között jelent meg – 1927-ben, illetve 1928-ban – Erich Hylla 'Testprüfungen der Intelligenz', valamint Ovide Decroly és Raymond Buyse műve, 'La pratique des test mentaux', amelyek az amerikai vizsgálatok eredményeit dolgozták fel. A

⁴⁰⁹ Cser 1937: 177.

⁴¹⁰ 1877–1956. Amerikai pszichológus.

⁴¹¹ 1876–1956. Amerikai pszichológus, etnológus, eugenetikus. Fő szakterülete a komparatív pszichológia.

⁴¹² 1879–1976. Amerikai orvos, patológus.

⁴¹³ 1886–1964. Klinikai pszichiáter.

háború után Európa és Amerika külön utakon haladt, „az angolszász gyakorlatiasság és a német elméletieskedés közti különbség” a pszichológia tudományában is tetten érhető volt.⁴¹⁴ Európában a németek jártak élen az értelmet kutató szakemberek között.

A korszak legfontosabb, tehetségkutatást központba állító, Németországban megjelent műve Peter Petersen 'Der Aufstieg der Begabten' című (1916) írása volt. Megszületésének célja a polgárok szellemi és erkölcsi képességének felismerését elősegítő módszerek feltérképezése volt.⁴¹⁵ Albert Huth-nak, a müncheni képességvizsgáló állomás vezetőjének munkája ('Psychologische Eignungsprüfungen im Dienste der Berufsberatung' [1928]) a pszichotechnika fejlődését illetően fontos. Cser szerint e „munkát módszeressége, elméleti mélysége és amerikaiassága különösen értékesé teszi.”⁴¹⁶ Fontos forrásul szolgált a magyar vizsgálatokat végző szakemberek számára.⁴¹⁷ A német érettségizett diákok kiválogatásának módszerét a Szászországban működő Wohlfahrt és Hartnacke állította össze. Nem csak az értelmi képességekre fókuszáltak, hanem az egész ember megismerésére törekedtek. Németországban 1918-ban Berlinben tartották az első tehetségválogatást (Moede, Piorkowski, Wolff vezetésével). Ezzel párhuzamosan Stern is végzett kísérleteket a hamburgi egyetemen. Lipcsében is elkezdődött az ez irányú munka, kiadványaik között a hat-tíz éves korú gyermekekre vonatkozó értelemvizsgálatok találhatók meg.⁴¹⁸ Az alábbiakban a német tehetségiskolai rendszer működését mutatjuk be. Mintegy száz intézményből válogatták ki a legtehetségesebbnek vélt tanulókat nemtől, társadalmi és szociális helyzetétől függetlenül. A kiválasztás módszerének meghatározása jelentette az első komoly feladatot. A Walter Moede vezetésével működő tehetség-kiválasztási rendszert kialakító csoportnak, melyben Piorkowski és Wolf dolgozott, célja egy optimális értékelési rend kialakítása volt. Már a munka kezdetén megállapították, hogy csupán az iskolában mutatott eredmények nem nyújtanak elegendő információt a gyermek képességeiről. Ezért az általuk kidolgozott tudományos eljárást két részre osztották, magára a vizsgálatra és az azt követő kiértékelésre. Véleményük szerint az így leszűrt eredmények vezetnek objektív értékeléshez. A vizsgálat során hat fontos képességek körét vizsgálták, melyekhez különböző feladatsorokat kapcsoltak:

1. figyelem- és koncentrációképesség,
2. emlékezet,
3. kombinációs képesség,

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Révész 1917: 520.

⁴¹⁶ Cser 1937: 180.

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ Uo.

4. fogalomalkotás,
5. ítélőképesség,
6. megítélés és megfigyelőképesség.⁴¹⁹

A következőkben bemutatunk néhány feladatot, amelyet a vizsgázók számára állítottak össze. A koncentráció fokát úgy mérték, hogy egyszerre több feladat elvégzésére kellett összpontosítaniuk a diákoknak. A tanár által elmondott történet hallgatása közben kellett megoldaniuk számolási feladatokat. Abban az esetben tekintették megoldottnak a feladatot, ha egyrészt a matematikai példák eredménye helyes volt, másrészt a tanár által mondottakat precízen adták vissza. A memória vizsgálatához egymással összefüggő szavakat kapcsoltak össze, ezeket kétszer felolvasták, majd a visszakérdezés úgy történt, hogy az első szót megadták, és a gyerekeknek kellett a párját hozzáfűzni:

1. Arbeit (munka), Verdienst (kereset), Wohlstand (jólét),
2. Regen (eső), Wachstum (növekedés), Frucht (gyümölcs),
3. Gerechtigkeit (igazságosság), Zufriedenheit (elégedettség), Glück (szerencse).⁴²⁰

Az intellektuális kombinációvizsgálathoz szövegkiegészítő feladatot adtak. Bizonyos szituációban való helyes logikai következtetést az alábbi történethez kapcsolódó feladattal vizsgálták: A nyári éjszakán dülő vihart követő napon egy összetört vitorlást találtak a parton. A tó egy bekerített és jól őrzött parkban volt. A hajót egy megbízható szolga vigyázta. Hogyan történhetett meg ez?

1. A szolga kötelességét nem teljesítette jól, s a hajót elfelejtette kikötni.
2. A rossz idő következtében a hajó „elszabadult” és így tört össze.
3. Idegenek ellopták a hajót, ezért történhetett meg az eset.⁴²¹

A tanulóknak a leírás alapján mérlegelniük kellett, hogy melyik eset történhetett meg. Legtöbbször a 'B', vagyis a helyes választ adták meg. A szituációt Moede-ék szerint még lehetett volna bonyolítani több szereplővel és több megoldást megadva.

Az értékelés során a gyerekek minden egyes feladatra sorszámot kaptak az alapján, hogy az adott feladatot a többiekhez képest milyen eredménnyel oldották meg.⁴²² Ezután valamennyi gyerek esetében az egyes feladattípusokban elért eredményeket összeadták, így valamennyi gyerek kapott egy értéket, amely az összes részfunkcióban nyújtott átlag-

⁴¹⁹ Moede, Piorkowski és Wolff 1919:201–202.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ Uo. 240.

⁴²² Uo. 219–220.

elhelyezkedését tükrözte. A jobb pozíciókat elfoglaló gyerekeket a vizsgabizottság indoklás kíséretében felvételre ajánlotta.

Összefoglalva Németországban elterjedt az alkalmassági vizsgálatok végzése. Fentebb részletesebben foglalkoztunk a Berlinben folyó munkáról, melynek szervezésében Moede játszott kiemelkedő szerepet. Azonban a fővároson kívül ki kell emelni a Lipcsében, Hallében, Drezdában folyó vizsgálatokat is. Vagyis a Németországban hangoztatott jelmondatok, mint a 'Freie Bahn dem Tüchtigen!' (Szabad utat a tehetségnek!), illetve a 'Der rechte Mann am rechten Ort!' (Megfelelő ember a megfelelő helyen!)⁴²³, nem maradtak visszhang nélkül, s a pályaválasztás és a tehetséggondozás területén teljesedtek ki. A németek ráeszméltek arra, hogy a sikeres pályaválasztás csak a tudományok együttműködése révén kialakított rendszer létrehozásával valósítható meg.⁴²⁴

III.3.2. Értelmevizsgálat Magyarországon

Hazánkban az értelmevizsgálatok tekintetében a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának a munkáját kell kiemelni. De ahhoz, hogy az itt folyó tevékenységet értékelni tudjuk, az értelmevizsgálat vázlatos történeti kialakulását kell szemügyre vennünk. Éltés Mátyás⁴²⁵ Ranschburg Pál⁴²⁶ ösztönzésére magyar viszonyokra átültetve alkalmazta a Binet-Simon féle vizsgálatot. Azonban, bár sokszor hangoztatták szakmai körökben „a magyar átlagértékek elkészítésének szükségességét”, de erre 1914-ig nem került sor.⁴²⁷ Cser János a háború utáni gazdasági helyzettel magyarázta ennek a hiányát. Hiába foglalkozott a gyakorlatban több szerv is az értelmevizsgálatokkal, így az Országos Társadalombiztosító Intézet képességvizsgáló állomása vagy a Szegedi Egyetem Lélektani Intézete, a normaértékekről nem publikáltak.⁴²⁸

Éltés könyvében Stern definícióját vette alapul, amikor a következő kérdésekre keresett választ: Mi az intelligencia? Mi az értelmesség? Szerinte az „intelligencia az egyénnek általános képessége, amellyel gondolkodását új irányba tudatosan beilleszti; általános lelki alkalmazkodó képesség ez az élet új feladatai- és kívánalmaival szemben.”⁴²⁹ Az intelligencia mérésére szolgál(na) – tette hozzá – az iskolai osztályozás. De a gyakorlat

⁴²³ Weszely 1927: 85.

⁴²⁴ Freie Bahn dem Tüchtigen In http://universal_lexikon.deacademic.com/239751/Freie_Bahn_dem_T%C3%BChtigen.

⁴²⁵ 1873–1936. Magyar pedagógus, gyógypedagógus.

⁴²⁶ 1870–1945. Elme- és ideggyógyász, a kísérleti pszichológia és a gyógypedagógiai pszichológia megteremtője Magyarországon.

⁴²⁷ Weszely 1927: 85.

⁴²⁸ Cser 1937: 220.

⁴²⁹ Éltés 1914: 23.

szerint nem minden gyengének minősített diák intelligencia foka alacsony és fordítva. Vagyis az iskolában használt értékelési módszer nem tekinthető teljesen megbízhatónak. Ezért fejlesztették ki meglátása szerint az évek, évtizedek során az intelligenciapróbákat, mint például az Ebbingshaus-féle próba, Masselon módszere, a Ranschburg-féle szópár. Alfred Binet és Theodore Simon összeállították a gyerek korát fókuszba állító kérdéssorozatok. Ezeknek több átdolgozása jelent meg (1905, 1908, 1911). A teszteredmények arra világítottak rá, hogy milyen nehézségű feladatot képesek a gyerekek megoldani. Vagyis, ha a gyermek az életkorának megfelelően oldotta meg a feladatokat, az intelligencia szintje megegyezett az életkorával, ha ennél rosszabbul teljesített, akkor elmaradt, ha pedig jobban, akkor az átlagnál tehetségesebb volt.

Éltes 1911-ben kezdte meg a próbák magyar nyelvű alkalmazását, mely során kiderült, a tesztek nem lehet teljes egészében átvenni a francia kollegáktól, először a magyar viszonyokra kell azokat átültetni. A magyar próbasorozat a 10 évesekre nézve a következő feladattípusokból állt: a. Meghatározások, b. Rajz emlékezetből, c. Képtelen mondatok, d. Nehéz kérdések, e. Három szó két mondatban; 12 évesekre nézve: a. Összekevert szavak elrendezése, b. három szó egy mondatban, c. hatvan szó három perc alatt, d. elvont fogalmak, e. hiányos szöveg kiegészítése.⁴³⁰

Éltes a Magyar Pedagógiai Társaságban tartott székfoglaló beszédében a tanítási kötelezettség, illetve a tanítási anyag megváltoztatását sürgette, mondván „és igazságosak leszünk gyermekeink iránt, akiknek a lelkét eddig fejlődésükre való tekintet nélkül naptári évek szerint akartuk egy mintára formálni ahelyett, hogy szellemi képességük szerint osztályoztuk volna őket: akkor alapítottuk volna meg igazán a gyermekek iskoláját.”⁴³¹

Míg Éltes az intelligencia fogalmát használta, addig Boda István⁴³² annak bizonytalan jellegét hangsúlyozta. Véleménye szerint „egy differenciálatlanul-primitíven »globális« teljesítményjelleg”-et⁴³³ tükröz, s ezért mélyebb elméleti kérdések tisztázására alkalmatlan. Sőt tovább ment: ahogy az intelligencia, úgy az intelligenciavizsgálat sem állja meg a helyét, hisz „tartalmi rögzíthetlenségének, szabatosabb elemzésekre alkalmatlan voltának, az igazabb, mélyebb belátásokra eljutást megnehezítő, az értelmi munkáról kellő differenciáltságú és szerkezetileg pontosan tagolható tiszta képet elénk nem bontakoztat [...]”.⁴³⁴ Boda az intelligencia szó használatát mellőzte ezért, és azt az értelem fogalmával

⁴³⁰ Kemény 1933: 916.

⁴³¹ Éltes 1916: 20.

⁴³² 1894–1979. Tanár, pszichológus.

⁴³³ Boda 1939: 6.

⁴³⁴ Uo. 7.

helyettesítette: „az intelligencia sokféle van,- a történeti korhoz kapcsolódó, a földrajzi, néprajzi, művelődésbeli stb. különbségek szerint változó tartalommal [...]”, azonban „az emberi értelem minden kor, földrajzi hely és nép bármiféle műveltségű, érdeklődés- és tevékenységekörű minden egyénében lényege szerint egy és – a történeti emberre vonatkozó minden eddigi tapasztalásunk szerint is – változatlanul ugyanaz.”⁴³⁵ Boda mind az amerikai, mind az európai intelligenciateszteket kritikával illette – a munkájában ugyan utalt arra, hogy vannak érdemeik, de szerinte világosan magukon viselik az uralkodó intelligencia-vizsgálati rendszerek több alapvető fogyatékosságát.⁴³⁶

Boda 1932-től Budapest iskoláiban végezte a tömegvizsgálatait, saját maga által összeállított próbasorozatokot alkalmazva. A próbák összeállításánál a legfontosabb szempont az általános értelmi képesség kiszűrése volt. Ezt szem előtt tartva próbálta kiiktatni azokat a feladatokat, amelyek iskolai tudással megoldhatók. Különböző feladattípusokkal próbált képet alkotni az egyéni értelmi képességről, s igyekezett egyszerre minden értelmi képességet megvizsgálni. Az első vizsgálatok kiértékelését követően Boda az alábbi változtatásokat eszközölte a teszteken:

1. elvonás-próbák és analógia-próbák beiktatása, hogy még inkább kidomborodjon az általános értelmi képesség;
2. a megértés és a logikus gondolkodás részletesebb vizsgálata;
3. a kritikai ítélet, a szabad invenció és az önálló konstruktív gondolkodás különbségeinek részletes vizsgálata;
4. a próbasorozatban nagyobb teret engedtek a speciális értelmi képességet mérő matematikai, geometriai, lélektani érzékeket vizsgáló feladatoknak;
5. nagyobb hangsúlyt fektettek továbbá a bonyolultabb gondolkodást igénylő feladatokra.

A legfőbb cél az volt, hogy „az összeteljesítményben a különböző összetevők szerepe a lehetőség szerint elkülöníthető legyen.”⁴³⁷ Az új próbasorozatokon maximálisan 80 pontot lehetett elérni, de lehetőség volt ennek csökkentésére bizonyos feladatok kihagyásával. Boda a gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve célszerűnek tartotta, hogy két részletben végezzék el a feladatokat egy szünetet közbeiktatva. Harsányi a Sárospatakon rendezett versenyvizsgákon szintén két részletből álló tesztet töltetett ki a tanulókkal, azt azonban nem

⁴³⁵ Uo. 8.

⁴³⁶ Uo. 12.

⁴³⁷ Uo. 33.

tudjuk, hogy saját elképzelése, vagy Boda hatására szerkesztette meg ezen a módon a feladatokat.

Az első Sárospatakon megrendezett tehetségvizsgát megelőző évben a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriuma 10 és 14 év közötti gyermekek körében szervezett vizsgálatot. Azért e korcsoport került a kutatók fókuszába, mert számukra az írásbeli feladat már nem okozott problémát, illetve az iskoláztatás szempontjából három fontos állomás tehető erre az időszakra. Tíz éves korra a tanulók nagy része elhagyja a népiskolát, ezért itt mutatkozik meg először a szelekció szükségessége. A 14 éves kor pedig a szakosodás időszaka, hiszen ekkor dől el, milyen pályára megy a diák, milyen szakirányú iskolát választ. Mivel a mindennapi iskolakötelezettség ekkor 12 éves korig tartott, ez az év is fontos határkö volt a diákok életében. A főváros területén negyvenegy iskolában – budai, pesti, belterületi, külterületi, nép-, polgári, közép- és ismétlőiskola – 5215 gyereket vizsgáltak meg.⁴³⁸ A vizsgálatot nyolcan végezték. 1934 februárjában kezdődött meg az adatfelvétel, mely minden iskolában egy időben zajlott három hónapon keresztül.⁴³⁹

Harkai Schiller Pál⁴⁴⁰ is kiemelte, hogy az értelemvizsgálatok során ügyelni kell az azonos feltételek megadására, s hogy gyakorlati következtetéseket csak nagy számban elvégzett vizsgálatokból lehet levonni. A vizsgálandó személyek tizenkét lapból álló feladatsort kaptak kézhez. A feladatok a figyelmet, az emlékezetet, az asszociációs képességet vizsgálták. A gyerekeknek különböző statisztikai adatokat is meg kellett adni magukról (nem, kor, származás, iskolai eredmény). A következő feladattípusok jelentek meg:

1. Az asszociációs próba lényege, hogy a kísérletben résztvevő személy 15 percen keresztül az eszébe jutó összes szót (kivéve a tulajdonneveket) leírja egy papírra.⁴⁴¹

2. A számolással kapcsolatos tudást a következő feladattal mutatja:

.... 6 8 10 12,
.... 20 40 80,
.... 28 25 21 16⁴⁴²

E feladat lényege, hogy a gyermek felismerje a számok közötti törvényszerűséget és folytassa a sort.

3. Az idegen szavak megjegyzésének képességét a következő módon mérték: 3 percen keresztül különböző nyelvekből nem túl gyakori kifejezéseket választva 10 szót kellett

⁴³⁸ Cser 1937: 182.

⁴³⁹ Uo. 183.

⁴⁴⁰ 1908–1949. Magyar filozófus és pszichológus.

⁴⁴¹ Binet értelempróbáján is szerepelt ez a feladat annyi különbséggel, hogy nála szóban és csak 3 percig kellett végrehajtani.

⁴⁴² Cser 1937: 183.

memorizálni. A kikérdezés során a gyerekeknek a megadott idegen szavak mellé oda kellett írniuk a magyar jelentést. „Az újítás itt abban állott, hogy a bevésés és a kikérdezés között két más próbát kellett még megoldaniok.”⁴⁴³

4. A mechanikai érzéket a Roloff-féle próba változatával vizsgálták.
5. A viszonyító érzék megismeréséhez az amerikai analógiapróbát vették át:

cípő – láb kalap kabát, orr, lát, fej;
ég – kék fű nő, nyár, zöld, magas;
madár – énekel kutya fark, ugat, szalad, árok;
madár – repül kutya fark, ugat, szalad, árok.

Ennek lényege, hogy a két első fogalom alapján meg kell találni a harmadikhoz illőt a négy utolsóból.

6. Ebbinghaus-féle szövegkiegészítő próba gyakran használt feladattípus volt. Adott szövegből hiányzó szavakat, illetve szórészszerkezeteket kellett pótolni.
7. A „kockarakáspróbát” Yerkes fejlesztette ki és töle vette át a hamburgi lélektani labor. Lényege, hogy a különböző alakokban összerakott kockák számát meg kell határozni.
8. Nagy László nevéhez fűződő számolós figyelempróba során egy megadott háromjegyű számjegyre 1-et, 2-öt, 3-at kellett hozzáadni 10 percen keresztül. A percenként húzott vonalakból pedig a figyelem ingadozását lehetett nyomon követni.

A feladatok megoldásának eredményét a következőkben foglalta össze Cser: „a legnagyobb fejlődés mutatkozik a számsorok kiegészítésében, a főfogalom megtalálásában s a szabad asszociációban, leggyengébb pedig a mechanikai próbában, szópáremlékezetben s a térképalkotásban.”⁴⁴⁴ A b) és a d) feladatot a fiúk oldották meg jobban. Cser kiemelte, a feladatsorok magyar viszonyokra történő adaptációjához óriási mennyiségű külföldi szakirodalmat kellett feldolgozni az elért eredményeket figyelembe véve. Az így létrehozott feladatsor, ahogy Cser is írta, segíthet az igazságos szelekcióban. Cser egyenesen a nemzeti fennmaradás feltételeként beszélt a tehetségesek kiválasztásáról: „csak az a nemzet maradhat fenn [...], amely a nevelésben gyermekei sajátos lelki szerkezetéhez alkalmazkodik és fiait a képességeiknek legjobban megfelelő helyre állítja.”⁴⁴⁵

A tehetségmozgalom első korszakának vezéregyénisége, Nagy László volt, aki kilenc képességet vizsgált: akaratműködések, észrevételi működések, emlékezet, kombinálóképesség, számolóképesség, ítélő és következtető képesség, alkotó fantázia,

⁴⁴³ Uo. 185.

⁴⁴⁴ Uo. 188.

⁴⁴⁵ Uo.16.

természeti és társadalmi felfogás, szervezőképesség.⁴⁴⁶ Nagy hét korcsoportot különített el: a 3–6 éveseket, a 6–8 éveseket, a 8–10 éveseket, a 10–12 éveseket, a 12–14 éveseket, a 14–16 éveseket és a 16–20 éveseket. Az 7. táblázatban (lásd a 35. számú mellékletben) láthatóak a képességek mérésére szolgáló módszerei életkor szerinti megoszlás alapján. Nagy sajátjai mellett Moede és más külföldi szakemberek módszereit is felhasználta.⁴⁴⁷

Mivel az 1941-ben életre hívott tehetségmentő mozgalom célcsoportját a 13 év alatti korosztály képezte, Nagy Lászlónak a 13 éves és az ennél fiatalabb korosztály képességeinek mérésére kidolgozott feladataiból választottunk ki néhányat bemutatásra. Az akusztikai emlékeztetvizsgálattal a gyermek emlékezőtehetségét kívánták mérni. A vizsgálatot végző szakember elmondott egy rövid verset. A gyermeknek ezt fejből vissza kellett mondania. Ha hibátlanul tette meg, 10 pontot kapott. (Minden hibáért egy pont levonás járt.) A gyerekek korosztályonként más-más verset kaptak:

1. 10–12 éves korban: Hajnal hasad, harmat esik/Munkálkodjunk sötét estig/Gyűl a marok, hosszabb a sor/Majd alhatunk karácsonykor;
2. 12–16 éves korban: Édes hazánk, boldog ország,/A jó Isten be jó hozzánk./Amit szemünk, szívünk kíván,/Bőven terem halmán, síkján.⁴⁴⁸

Az alakkombinációs feladat eszköze az építőkocka volt. Két feladatot kellett végrehajtani. Az egyik egy építési minta szerinti kirakás (reproduktív elmeműködést vizsgáló feladat), a másik pedig szabadon való építés például várépítés (produktív elmeműködést vizsgáló feladat). A számolási feladatokat illetően a 6–7 éves korosztály számára Nagy a következő kérdéseket tette fel: "Ha 10-et megszorozzuk 2-vel, s ebből elveszünk 5-öt, milyen számot kapunk?" Az idősebb korosztály számára pedig az alábbi kérdést fogalmazta meg: „Ha 5-öt megszorozzuk önmagával s a 3-at is önmagával s a két számot összeadjuk, milyen számot kapunk?”⁴⁴⁹ Az önálló cselekvésre való képességet a Lipmann-Bogen féle kalitka segítségével vizsgálta. A kalitkából a hozzá tartozó pálcák segítségével ki kellett hajtani a cukrot tartalmazó golyót. A gyermek a pálcákon kívül bármilyen segédeszközt, akár a kezét is használhatta. Egy szabály volt, csak a rácson keresztül lehetett dolgozni. A pontokat annak függvényében kapta a gyerek, hogy milyen gyorsan és hány próbálkozás után tudta kihajtani a golyót a kalitkából. A mechanikus munkára való készséget és a megfigyelőképességet a

⁴⁴⁶ Harsányi 1994: 29., 48–49.

⁴⁴⁷ Uo. 47.

⁴⁴⁸ Uo. 56.

⁴⁴⁹ Uo. 57.

Moede-féle fonaltábla segítségével vizsgálta Nagy. A feladat lényege, hogy a gyerek a zsineget a minta alapján végigvezesse a táblán.

A Révész-Nagy-féle figyelempróba a figyelem tartósságát mérte. A tanár felírt egy számot a táblára, például a 100-at, ezután hozzáadott egyet, ezután megkérdezte, mennyi $100+1$, az eredményt a gyermeknek le kellett írniuk a papírjukra. Ezután a 101-hez kettőt kellett adni, a megoldást újfent felírni, majd ehhez 3-at, így lett a következő szám 106. Ezután ismét egyet. A tanár olykor koppantott egyet a tollával, ekkor a kiszámított eredmény mellé egy plusz jelet kellett tenni.

Az 'Eseményemlékezet' c. feladat során szintén az emlékezőtehetséget vizsgálták a Nagy-féle vasúti szerencsétlenségről szóló történet felolvasása és annak visszamondása alapján (a fontosabb részletekre kérdeztek rá). A következő a történet, amelynek címe 'A párizsi gyorsvonat kisiklása': „1925. augusztus 13-án Franciaországban, Párizstól nem messze szerencsétlenség történt. (1) Este 8 órakor egy gyorsvonat indult Párizsból, (2) amely igen sok utast vitt magával egy fürdőhely felé. (3) A vonatvezető nem vette észre, hogy a sínek egy helyen meglazultak. (4) Amikor a vonat nagy sebességgel rohant, (5) a mozdony még ezen a ponton baj nélkül rohant át, (6) de az utána következő szeneskocsi kisiklott (7) s a magas töltésről lezuhant, (8) magával rántott négy személyszállító kocsit is, (9) amelyek szintén darabokra törtek. (10) A vonatvezető, mikor észrevette a szerencsétlenséget, (11) megállította a mozdonyt, (12) ami fokozta a bajt, (13) mert a töltésen maradt kocsik rászaladtak a mozdonyra (14) s azok is összetörtek. (15) Borzalmas volt hallgatni az utasok jajgatását. (16) Közülük 13-at holtan húztak ki a kocsik közül (17) és 150-en megsérültek. (18)”,⁴⁵⁰

A logikai emlékezet mérésére Ranschburg-Nagy-féle szópárt használták. A szópárokat (lásd 5. táblázat) Nagy László fejlődéslélektani alapon csoportosította. Az eljárás menete a következő: a vizsgáló személy felolvasott 8 szót, kettő-kettőt mindig párban. Minden szópár felolvasása után időt hagyott a gyermeknek a hallottak feldolgozására. Mikor az összes szópárt felolvasta a gyermeknek, következett a feladat. A tanár egy szót mondott, s a gyermeknek kellett kitalálnia az elmondottak alapján, hogy mi a párja.

⁴⁵⁰ Uo. 61.

5 táblázat: Ranschburg-Nagy féle szópáros feladat

Próbaszavak	Szenzuális kapcsolat	Logikai kapcsolat konkrét szavak közt	Konkrét jelentésű szó kapcsolat elvont szóval	Elvont kapcsolat
Kék-piros	Fal-tükör	Csend-lárma	Gép-erő	Ész-elme
Ház-kémény	Ujj-köröm	Vas-acél	Seb-fájdalom	Sors-végzet
Fű-mező	Ég-csillag	Bor-szőlő	Pénz-vagyon	Vég-kezdet
Toll-tinta	Láb-cipő	Kör-négyszög	Kút-mélység	Elv-nézet

Forrás: Cser 1936: 62.

A szó- és gondolatkombinációs feladat során a gyermek egyszerű szójáttékkal dolgozott. Három szó alapján (például fiú-villamos-rendőr, Isten-hálás-fiú, csónakozás-szerencsétlenség-kutya) ki kellett találnia egy rövidebb történetet. Ugyanezt a képességet szövegkiegészítési feladat segítségével is mérték. Íme egy példa: „Jancsi... éves volt, mikor az elemi isk-... harmadik osztály-... járt. Alapjában véve...fiú volt, szerették is... , csak egy igen... szokása volt,... abban lelte ked..., ha az állatokat bosszanthatta és ... Ez annál csodálatos-... volt, mert hiszen az iskolában már meg..., hogy az ... is épúgy Isten teremtményei, mint... és ha nincs is lelk-..., mégis gondolnunk és... kell ök-..., mert hisz nagyon sok ...-ot hajtanak ...-ünk. De hiába... minden figyelmeztetés. S hogy Jancsi most már nem bánt-... többé az..., annak megvan a maga tört- [...]”.⁴⁵¹

Az 'Alakemlékezet' c. feladat során a Binet-Roloff ábrákat a kísérletvezető táblára rajzolta, ezután a gyermeknek pontosan ugyanazt kell lerajzolniuk emlékezetből. A Fernald-féle tesztek alapul véve azt vizsgálta Nagy, hogy a gyermek mit tekint erkölcsileg megkérdőjelezhető cselekedetnek, s mit nem. Egy 9–10 éves gyermeknek például erről az esetről kellett véleményt formálnia: „10 éves fiúk játszottak az utcán s megéheztek. Pénzt adtak össze és egyik társukat elküldték az élelmiszerkereskedésbe, hogy vegyen nekik süteményt. A fiú vett is a pénzen zsemlyét. De mikor kifelé jött a boltból, belemarkolt a kosár szilvába, amely az ajtónál állott. A fiú elvitte a társainak a zsemlyét s kiosztotta azt köztük és az aszaltszilvát is igazságosan.”⁴⁵² Az 'Analógiaképzés' c. feladat során egymás mellé írt fogalmak alapján egy új fogalomhoz másik két fogalmat kellett keresni (lásd 6. táblázat).

⁴⁵¹ Cser 1936: 64.

⁴⁵² Cser 1936: 69

6. táblázat: Analógiaképzés c. feladat

Kocsi-kerék-küllő	Udvar...
Mezőgazdaság-ipar-kereskedelem	Állattenyésztés...
Asztal-fiók-zár	Fej...
Erő-gép-munka	Villamos áram...
Szőlő-must-bor	Csecsemő...

Forrás: Cser 1936: 76.

Fentebb láthattuk, hogy a Pedagógiai Szemináriumban folyó, Nagy által vezetett munka milyen fontos szerepet játszott tehetségekutatásban, különösen a tehetségvizsgák feladatainak összeállításában. Magyarországon a tehetségvédelem első nagy korszaka a századfordulótól 1931-ig, Nagy László haláláig tartott. Az ezt követő időszakot illetően Harsányi István nevét kell kiemelnünk, aki 1935-ben rendezte meg Sárospatakon az első tehetségvizsgát. A sárospataki tehetségmentőt idézve a '30-as évek derekán életre hívott tehetségekutatás „szellemi telepítésnek” volt tekinthető.

Harsányi István arra törekedett, hogy a szakmában felmutatott legújabb eredmények alapján állítsák össze a tehetségvizsgás teszteket. Kollegájával, Erdélyi Lászlóval Budapestre utazott, s több szakemberrel konzultálva alakították ki az alkalmazott módszert. Több napon keresztül Cser János⁴⁵³ szociális felügyelővel, Noszlopi Lászlóval⁴⁵⁴, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium szakemberével, dr. Schnell János⁴⁵⁵ ideggyógyásszal, dr. Boda István⁴⁵⁶ és H. Schiller Pál⁴⁵⁷ egyetemi magántanárral tárgyalva állították össze a tehetségvizsgáló teszteket, melyeket először Sárospatakon próbáltak ki, majd mikor országos méretűvé vált a tehetségmentés, az egész országban használták.⁴⁵⁸

⁴⁵³ 1904–1961. A kísérleti lélektan kutatója.

⁴⁵⁴ 1901–1990, egyetemi tanár.

⁴⁵⁵ 1893–1973, orvos, gyógypedagógus. A magyar lelki egészségügy (mentálhigiéné) kiemelkedő képviselője

⁴⁵⁶ 1894–1979, tanár, pszichológus.

⁴⁵⁷ 1908–1949, magyar filozófus és pszichológus.

⁴⁵⁸ TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.

III.3.3. A tehetségkérdés sajtóvisszhangja

A tehetség témája iránti fokozott érdeklődést mutatja, hogy a Néptanítók Lapja, a Protestáns Tanügyi Szemle és a Magyar Pedagógia is gyakran foglalkozott a kérdéssel.⁴⁵⁹ A Magyar Pedagógia volt a folyóiratok között a legrangosabb, ebben főleg elméleti megközelítések merültek fel. A cikkek többsége a tehetség megállapítására vonatkozó kérdéseket taglalta, illetve az értelemvizsgálatokról szólt. Az 1868-tól megjelenő Néptanítók Lapja a mindenkori közoktatásügyi kormányzat hivatalos sajtóorgánuma volt. Ez az újság a gyakorlati megvalósítás menetével kapcsolatosan is felvilágosítást adott. Természetesen egészen 1941-ig itt is az elméleti megközelítés volt a meghatározó, ebben változást az 57.436/1941. V.K.M. számú rendelet után tapasztalhatunk. A Protestáns Tanügyi Szemle az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület hivatalos közlönye volt. Az itt megjelent cikkek szintén a tehetségek kutatás gyakorlati megvalósulásával foglalkoztak.

Imre Sándor⁴⁶⁰ 1934-ben publikált tanulmánya a korszakban a tehetség témájával kapcsolatban megjelent művek összefoglalója is lehetne, hiszen mindazokat a problémaköröket érinti, melyek a pedagógia tudományának képviselőit foglalkoztatták. Így a következőkben nem folyóiratok szerint elemezzük a cikkeket, hanem Imre írásán keresztül.

A tehetség definiálásánál Imre szerint hasonló problémával állunk szemben, mint a nemzetnevelés fogalmának meghatározásával kapcsolatban. Ahogy írja, a szó tartalmát a különböző szemüvegen keresztül szemlélők másképpen látják, s a célokhoz vezető utak is különbözőek. Vagyis nem tekinthetjük lényegtelennek, hogy kinek a szemüvegén keresztül kapunk helyzetjelentést a tehetségek ügyéről, egy neveléstudományban elmélyülő tudóstól, vagy éppen a politika egyik vagy másik területén elhelyezkedő államférfitől, vagy az utca embereitől, akik csupán „azért beszélnek róla, mert ez most a divat.”⁴⁶¹ A mindennapokban a tehetség és a lángész szavakat szinte gyakran szinonimaként használják, tévesen. Imre szerint a tehetség szó alatt nem kell semmi rendkívüliire gondolni: „valakinek szellemi ereje, alkotásra való képessége a közönségesnél nagyobb, élesebben lát, tisztábban rendez a gondolatait, maga útján tud járni és újat is tud teremteni.”⁴⁶²

A gyermekre nézve a tehetséges jelző mindig jövőbeli ígéretet hordoz. Az ígéret pedig valamely képesség magas fokának jelenléte, mely különböző feladatra való különös

⁴⁵⁹ A munkám során Bánfai József által összeállított 'A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig' című bibliográfiában szereplő, az 1920-tól 1945-ig terjedő időszakban megjelent cikkeket dolgoztam fel.

⁴⁶⁰ 1877–1945. Magyar pedagógus, művelődéspolitikus. Indítványozta a lélektannak, mint külön diszciplína egyetemen való oktatását.

⁴⁶¹ Imre 1943: 1.

⁴⁶² Imre 1934: 568.

alkalmasságot vetít elő. Péter Zoltán a „tehetségkutatás” szóban talált kivetnivalót. Azt írja: „ha azon lesz a hangsúly, hogy az anyagi eszközök híján más munkatérre szoruló, de az értelmiségi pályákon is bevaló gyermekeket neveljük fel a társadalom segítségével a közösség szolgálatára: akkor találtuk meg azt a helyes beállítást, amely egyaránt kielégíti a növendék és a neveltető közösség érdekeit.”⁴⁶³ Az anyagi viszonyaik miatt a tanulmányaikat finanszírozni képtelen diákok segítésére indított pedagógiai mozgalom elnevezése – Országos Magyar Falusi Tehetségmentés – ilyen formában helytelen – tette hozzá. A legjobb megoldást abban látta volna, ha minden négy elemi végzett diák tanulmányi eredményétől függően középiskolába tanulna tovább.⁴⁶⁴

Bakos József⁴⁶⁵ is osztotta Péter véleményét, s feltette a kérdést: kell-e kimondottan a tehetségeket keresni? „Mert ha igen, sok csalódásunk lesz. De ha megelégszünk azzal, hogy e szegény réteg gimnáziumi tanulásra igen alkalmas gyermekeinek adjunk lehetőséget a tanulásra, a középosztályba való jutásra, akkor már emberibb igényekkel állunk szemben ezekkel a gyermekekkel.”⁴⁶⁶

A háború előtti időszakhoz képest a közösségi érdek jelentősége nőtt. A tehetségesek és a vezetők nevelésének ügye kezdetben összekapcsolódva jelent meg, majd az utóbbi került a központba. Ezt azonban Imre veszélyesnek látta. A műveltség, ahogy fogalmaz egy másik munkájában: „nemzetalkotó, fenntartó és építő érzület.”⁴⁶⁷ A végeredmény tekintetében nem mindegy, hogy milyen embereket nevelünk a jövő számára. Egy széles látókörrrel rendelkező, önálló vélemények meghozatalára képes művelt réteget, vagy az éppen regnáló hatalom feltétlen kiszolgálóit. Ezért a nevelés elsődleges feladata, hogy a vezetésre alkalmasnak tűnő tehetségek fejlődését segítsék. Az azonban, hogy az így nevelt tehetség eljut-e a vezető pozícióig, már a társadalom felelőssége. Ezért minél szélesebb körben kell átadni a tudást, biztosítva ezzel a tehetségek fejlesztését.⁴⁶⁸

A gondolat szép, de a kérdés az, hogy a kultúra hatósugara eléri-e a társadalom különböző rétegeit. Feltehetnénk a kérdést úgy is: privilégium-e a tanuláshoz való jog? A társadalmi problémákkal kapcsolatos cikkeket olvasva feltűnik, hogy a népi mozgalomhoz köthető írókat mindösszesen a Protestáns Tanügyi Szemle egy-egy hasábján idézik. Ruhmann

⁴⁶³ Péter 1942: 102.

⁴⁶⁴ Uo. 103.

⁴⁶⁵ 1912–1997. Nyelvész, művelődéstörténész, néprajzi gyűjtő. 1938–1945 között az érsekújvári Pázmány Péter Gimnáziumban tanított.

⁴⁶⁶ Bakos 1943: 32.

⁴⁶⁷ Imre 1943: 4.

⁴⁶⁸ Uo.

Jenő⁴⁶⁹ az egyedüli, aki az új idők szelleméről ír és változást sürget. A problémát abban látja, hogy a diákot a protekció és nem a szelekció vezeti a gimnáziumi tanulmányhoz.⁴⁷⁰ E probléma több fórumon gyakori téma volt.

A korszakban uralkodó fals elképzelésről ír Borotvás Nagy Sándor⁴⁷¹ is, aki a kereskedelmi szakoktatás fejlesztésének perspektívájából szemlélve kritizálja a korszak művelődéspolitikáját: „Amíg az idők haladása meg nem dönti a hivatalnokesszmény egyeduralmát, addig falra hányt borsó a művelődéspolitiká minden kísérlete, addig nem fog kereskedő, vállalkozó és nagyiparos teremni széles magyar nép rétegéből.”⁴⁷² Ruhmann a fent említett cikkében hívja fel a figyelmet azoknak a sorsára, akik szociális helyzetük miatt maradnak ki a gimnáziumi oktatásból, így sorsuk az elkallódás.⁴⁷³ Örömmel konstatálja, hogy lassan a közvélemény is felfigyel erre a problémára, ebben pedig nagy szerepet tulajdonít a népi írók munkásságának: „Néhány évvel ezelőtt főképp népi származású írók (Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Veres Péter és mások) vezetésével mozgalom indult meg, amely az elkallódó, népi származású tehetséges gyermekek felkarolását s szellemi kiképzését kezdte sürgetni gyűléseken és összejöveleteken az élőlő, a sajtóban a toll erejével. Izgatásuknak meg is lett az az eredménye, hogy sikerült bevinniük a köztudatba a népi tehetségek megmentésének gondolatát [...],”⁴⁷⁴

Klebelsberg is látja ezt a nehézséget, 1922-ben egy debreceni doktoravató ünnepségen fejti ki, milyen fontos a szelekció: „Ha a szelekció nem tehetség szerint, hanem társadalmi vagy egyéb okokból történik, akkor az antiszelekció lesz.”⁴⁷⁵ Ezután, a magyar középosztálynak két nagy hibáját rója fel, a Budapestre való vándorlást, illetve ezzel összefüggésben az állami hivatalokba való elhelyezkedés elsődleges célját.⁴⁷⁶ A szelektálás gyakorlati megvalósításához vezető út azonban szerinte igen rögzös: kérdés, hogyan lehet helyesen, mondhatnánk demokratikus elvek szerint, szakszerű módon szelektálni, úgy, hogy az a társadalom előnyére váljon.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ A soproni evangélikus líceum tanára. A Protestáns Tanügyi Szemle aktív publikálója.

⁴⁷⁰ Ruhmann 1942: 49–50

⁴⁷¹ A kereskedelmi szakoktatással foglalkozott.

⁴⁷² Borotvás Nagy 1940: 32.

⁴⁷³ Ruhmann örömmel fogadta az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés ügyét, hiszen a diákok abból a társadalmi rétegből kerültek ki, amelynek eddig csekély lehetősége volt gimnáziumi tanulmányokat folytatására. Az agrárproletárok széles csoportjából származó gyermekek csupán 1,33%-a jutott gimnáziumba. Vagyis a társadalom közel 40%-át adó rétegnek kevesebb, mint 2%-a tudott továbbtanulni. A tehetségmentésben látta a megmerevedett középosztály népi erővel való feltöltésének lehetőségét.

⁴⁷⁴ Ruhmann 1942: 50.

⁴⁷⁵ Klebelsberg 1922: 17.

⁴⁷⁶ Ruhmann 1942: 50.

⁴⁷⁷ Uo.

Róder Pál a szelektálás megvalósulásához vezető utat ún. személyi füzet kialakításában látja, melyben a diák 6 éves korától négyévente lélektani, alkalmassági és képességvizsgálatok eredményeit rögzítik. „A rideg és részvétlen szelektálás helyét a pályaválasztási tanácsadással átszőtt bírálati rendszernek kellene elfoglalnia [...]” – vallja.⁴⁷⁸

Péter Zoltán a Protestáns Tanügyi Szemlében a fentebb megfogalmazottakon kívül a környezettanulmány elengedhetetlen fontosságát hangsúlyozza: „Nem közömbös, hogy milyen környezetből vesszük az anyagot.”⁴⁷⁹ Imre szintén a környezet fontosságára mutatott rá több vonatkozásban is. A plusz szellemi kapacitást kell megéreznie a tanítónak, tanárnak – írja Imre, és a megfelelő körülmények kialakításával segíteni a tehetség kifejlődését. Először is fel kell ismerni a gyerekekben szunnyadó tehetséget. A felismerés után pedig a legmegfelelőbb körülményeket teremtvé kell a diák felé fordulni. A körülményeken Imre azt „a mindent” érti, melyre ilyenkor a fejlődő gyerekeknek szüksége van. Sok esetben a család még azoknak az alapvető feltételeknek is híján van, melyek szükségesek a gyermek tudatos fejlesztéséhez. Az iskolai szintér a minden oldalról való megismerést szerinte nem teszi lehetővé a pedagógus számára. Így a legfontosabb a család és a tanító, tanár közötti kooperáció, hogy ezáltal minél korábban felismerhetővé váljanak a tehetséget mutató jegyek.

Imre már az óvodai, illetve az elemi népiskolai évek alatt kutatná a tehetségeket. „Az elemi népiskolában azonban mód sincs a tehetségesnek vélt tanulók elkülönítésére, nem is lenne helyes. Itt még csak egy-egy villanás jelzi a gyermek tehetségének sajátos irányát és sokáig nem bizonyos, hogy az a felvillanás nem volt-e esetlegesség vagy nem értettük-e rosszul.”⁴⁸⁰ A nagy gyermeklétszámot is megemlíti problémaként, mikor a fentebbi lehetőséget felveti.⁴⁸¹ Imre külön a tehetségesek számára felállított intézmények ellen foglal állást. Az elemi népiskolai évekre vonatkozóan állítja, a nevelés feladata nemcsak a testi-lelki kifejlődés biztosítása, hanem „az egy közösségbe tartozó különböző emberek között az összetartozás érzésének [...]” kifejlesztése is.⁴⁸² Veszélyesnek látja az elkülönítést, ha ennek a társadalmi vetületét nézi, hiszen a „fölényesek rendjének intézményes megalapozásától” tart.⁴⁸³ A tehetség teljes kibontakozását a felsőfokú tanulmányok idejére teszi, ahol az egyén már önálló munkavégzésre érett.

⁴⁷⁸ Róder 1940: 346.

⁴⁷⁹ Péter 1942: 108.

⁴⁸⁰ Imre 1934: 569.

⁴⁸¹ Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentésben részt vett gyerekeket a tanítójuk választotta ki a tehetségvizsga megírására lehetőséget adva nekik ezzel tanulmányaik folytatásához.

⁴⁸² Imre 1934: 569.

⁴⁸³ Uo. 570.

A tehetséggondozás speciális igényeket kíván, bonyolultabb, mint a pusztán a tehetség tárgyával kapcsolatos ismeretátadás – fűzi hozzá Imre. „A tehetség értelmi minőség, de az értelem nem teljes értékű erkölcsi elemek nélkül.”⁴⁸⁴ Vagyis nem elég pusztán a tehetsége tárgyában fejleszteni a diákot, ennél összetettebb feladat vár a tanárra. Hiszen a pontosság, a szorgalom, a felelősség, a szociális érzék mind a tehetséges ember jellemző tulajdonsága. A fent megnevezett jellemzők nélkül a tehetségesnek kikiáltott ember könnyen tévútra kerülhet, s a könnyelműség és felületesség csapdájába esve erkölcsi minőség híján a társadalom számára inkább veszedelmet, sem mint segítséget jelent. Imre nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a tehetségek nevelése nem külön feladat, hanem a nevelés egyetemes feladatát képezi: „Ez a nevelés örök feladata. Ahogy hozzátesszi, a vezetőik nevelése sem külön feladat, mert a tehetségesek érvényesülésének biztosításával ez a probléma is megoldódni látszik.”⁴⁸⁵

Ezzel összefüggésben meg kell említeni Cser János elgondolását, aki szerint a nemzet csak akkor tarthat lépést a többi nép fejlődésével, ha a gazdaság mellett a szociális gondoskodás ügyét is szolgálja. Széchenyi Istvánt idézi: „Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, fedél és szakismeret nélkül és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze.”⁴⁸⁶ Cser rávilágít arra, hogy a 19. századi gondolat sok tekintetben még az 1940-es években is csak törekvés maradt. Az adott társadalmi viszonyok mutatják, hogy Magyarország jelentős hányada „az erők egyesítésének hiánya következtében” nyomorogva él. Ezen változtatni a helyesen megszervezett szociálpolitika tud a szervezési és anyagi feltételek megteremtésével. Ezzel egy időben pedig a szellemi és erkölcsi színvonal növelését is el kell érni. Hiszen e két feladat sikeres teljesítése adhat lehetőséget az eddig karitatív jellegű tevékenységekkel megsegített rétegnek a termelőmunkába való bekapcsolódásra. Ebben nagy szerepet játszik a nevelés, ahogy írja, a „nevelés és szociálpolitika egymást feltételezi.”⁴⁸⁷

Mivel a szociális helyzet javítása a termelés fokozásával párhuzamosan érhető el, az 1938-ban tapasztalható állapotokon változtatni kell, vallja Cser. Az 1938. évből származó adatokra támaszkodva mutat rá arra, hogy mind a népoktatáson, mind a középfokú oktatáson, illetve a felsőoktatáson belül a tanulók a mezőgazdasági és kereskedelmi szakirányú oktatási intézményeket választják a legritkább esetben. Számszerűsítve az alapfokú képzésben részt vevőknek csupán az 1,5%-a jár önálló gazdasági iskolába, 4%-uk tanul iparos, illetve kereskedelmi tanoncként. A középfokú oktatást szemlélve is keserves képet kapunk szerinte,

⁴⁸⁴ Uo. 570.

⁴⁸⁵ Imre 1934: 571.

⁴⁸⁶ Széchenyit idézi Cser 1940: 37.

⁴⁸⁷ Cser 1940: 38.

hiszen a diákok 0,4%-a választja a felső mezőgazdasági iskolát, a felső kereskedelmi ennél valamivel többen, a 6,1%-uk.⁴⁸⁸ Tekintve, hogy az 1910-es népszámlálás szerint Magyarország lakosságának 64,6%-a, ha a kis Magyarországot nézzük, 55,8%-a élt a mezőgazdaságból, véleménye szerint a helyzet több mint elkésérítő, úgy is mondhatnánk, kilátástalannak látszó.⁴⁸⁹

Imre Sándor szavaival „ha a nevelés válságban van, akkor ez az jelenti, hogy a társadalom alakulásának ez a tényezője nem tudja teljesíteni a feladatát, gyengébb tehát a reménység az egyetemes válság elsimulására. Ezért ez a kérdés nem a nevelők magánügye, nem is csak a neveléstudomány szakembereinek kérdése, hanem elsősorban a társadalomtudományé és az ennek szakszerű megállapításait értékesítő művelődéspolitikáé, sőt nyilvánvalóan az ország, a nemzet sorsának a kérdése.”⁴⁹⁰

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a tehetség kérdése már az ókori civilizációktól kezdve foglalkoztatta az emberiséget, azonban a tehetség tudományos értelmezésével a 19. században kezdtek foglalkozni a szakemberek. A tudományos eredmények alapján született tehetségmodellek vizsgálatán túl fontos megnéznünk a tehetség kialakulását befolyásoló tényezőket. Ilyen tényező a kulturális elvárás, illetve a társadalmi elismerés, mely nagy hatással van a tehetség kibontakozására. Fontos megemlítenünk, hogy a tehetség tudományos kutatása mellett a társadalmi problémák is nagy szerepet játszottak abban, hogy a tehetségek nevelésének a kérdése előtérbe került. Vagyis a tudományos alapon megfogalmazott célokat sok esetben saját céljaira alkalmazta a politikai elit. Gondoljunk itt az 1941-es magyarországi rendeletre, mely nem az egész társadalom számára adott lehetőséget, hanem rétegspecifikáltan. Vagyis a Magyarországon megvalósuló tehetséggondozás sajátos színezetet kapott.

⁴⁸⁸ Cser 1940: 40.

⁴⁸⁹ Gunst 2005: 332.

⁴⁹⁰ Imre 1942: 5.

IV. A református hagyományok és a tehetségkutatás XX. századi újjáéledése

IV.1. Sárospataki hagyományok

A sárospataki kollégium a többi református iskolához hasonlóan a társadalmi mobilitást elősegítő intézmény volt. Számos kedvezményt nyújtottak az arra rászoruló diákoknak, így a jobbágyok fiainak tanulmányait is lehetővé tették. „Ha tehetségesek voltak, kollégium segítsége és a külföldi egyetemek ösztöndíjai lehetőséget adtak nekik arra, hogy a műveltség magasabb fokára emelkedjenek.”⁴⁹¹ A szegény tehetségesek ügye már az 1500-as évektől kezdve foglalkoztatta a református egyházat, ahogy Németh regényében az elnöklelkész mondja: „Hanem ne higgyétek, hogy az a ti tehetségmentések új dolog. A református kollégiumok ezt már a tizenhatodik század óta csinálják. Minden vidéki rektor egy tehetségkutató volt, a partikulák egy-egy tehetségmentő telep.”⁴⁹² A partikula rendszernek köszönhetően lehetőség nyílt tehát a tehetségek anyaiskolai továbbtanulására.

A kollégiumokban számos alapítványt hívtak életre, melyek évente több diáknak teremtettek esélyt külföldi tanulmányaik elvégzésére. Ezáltal az ösztöndíjat elnyerők megismerkedtek a nyugat-európai műveltséggel, ennek köszönhetően „ők közvetítették a szellemi áramlatok világforgalmát.”⁴⁹³

A sárospataki kollégium a 19. században földrajzi fekvéséből és történelmi örökségéből adódóan igen kiszolgáltatott intézményévé vált a magyar iskolahálózatnak.⁴⁹⁴ Történeti szempontból Zemplén mindig is a Habsburg-ház ellenes mozgalom központja volt, melyet Bécs a jezsuita rend és a Habsburgok felé lojális arisztokraták támogatásával próbált ellensúlyozni, így a 17. század végétől a kollégium a fennmaradásáért küzdött. A 18–19. századra az iskola eszméivel szimpatizáló arisztokraták csak csekély összeggel tudták támogatni az iskolát. A várostól sem várhattak többet, hiszen a lakosság vallásfelekezeti megoszlása nem a reformátusságnak kedvezett, ezt még tetézte, hogy e területen húzódott a magyar, szlovák, német etnikai határ. E bizonytalan helyzetet tovább rontotta, hogy az egyházkerületnek nem volt konstans központja. Vagyis a sárospataki iskola nem vehette fel a versenyt a német polgárok által fenntartott felvidéki evangélikus iskolákkal vagy a kálvinista Rómában működő kollégiummal. Ahhoz, hogy a kollégium fenn tudja tartani magát,

⁴⁹¹ Bucsay 1985: 140.

⁴⁹² Németh 1960: 45.

⁴⁹³ Harsányi 1923: 73.

⁴⁹⁴ Ugrai 2014: 2. In: <http://bolcsesz.uni-miskolc.hu/dok/varikotet/09-ugrai-janos.pdf>

gazdálkodnia kellett, illetve a megfelelő működéshez szükséges fennmaradó összeget, adománygyűjtéssel teremtették elő.⁴⁹⁵

A kollégium diákjainak jelentős része a népből származott. Vagyis olyan családok gyermekeinek adott lehetőséget a kollégium tanulmányaik folytatására, akiknek erre nem lett volna lehetőségük. Ezért nevezte a köznyelv az intézményt a Szegények Iskolájának.⁴⁹⁶ Az a tény, hogy a kollégium diákjai főleg a kisbirtokos gazdák köréből származtak, mutatja, hogy miért is volt az iskola számára fontos a nép felé fordulás. E szemléletmód annak a demokratikus szellemnek is a terméke, mely az iskolában folyó munka során a diákokban megalapozta a társadalmi felelősségvállalás fontosságát.⁴⁹⁷

A népiség iránti érdeklődés vonatkozásában ki kell emelni a kollégium tanárát, Erdélyi Jánost, aki többek között a népköltészeti gyűjtései kapcsán vált közismertté.⁴⁹⁸ Ő tekinthető a népi gondolat egyik megalapozójának, hiszen a műveiben jelent meg először a „szociális erővonalakra történő koncentráció”.⁴⁹⁹ Milbacher szerint Erdélyinek nagy szerepe volt abban az akkulturációs folyamatban, mely a 18–19. század során bontakozott ki. E folyamat, mely „a népi kultúrát egyrészt folklorizálja, másrészt pedig megszabadítja a vállalhatatlannak deklarált jellegzetességeitől, az elit kultúra szférájába emeli mint a nemzeti irodalom éltető forrását.”⁵⁰⁰ Az 1851-től Sárospatakon tanító Erdélyi tehát szakított a nép nemesi-patriarchális felfogással, így teremtve meg a népi gondolat magvát.⁵⁰¹ Az 1935-ös tehetségmentő ösztöndíjprogram elindulásához mind a fentebb megnevezett népi gondolat, mind a trianoni békediktátum hatással volt. A trianoni döntés értelmében ugyanis Zemplén, Abaúj és Gömör vármegyék elvesztették területük közel 50%-át,⁵⁰² ezáltal a fő beiskolázási területétől lett megfosztva a kollégium. A két világháború közötti időszakban a társadalmi szerepvállalást tradicionálisan fontosnak tartó kollégium a legszegényebb rétegek felé fordult. Ennek hatására indult meg a faluszemináriumi munka. A tehetségmentés pedig jól beilleszkedett a falukutató- és népművelő tevékenységbe.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Uo. 3.

⁴⁹⁶ Dusicza 1999. In: <http://reformatus.hu/mutat/5428/>

⁴⁹⁷ Bartha 2013: 32.

⁴⁹⁸ Dienes, Ugrai 2013: 124.

⁴⁹⁹ Bartha 2013: 34.

⁵⁰⁰ Bartha 2018: 34.

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² Dienes, Ugrai 2013: 160.

⁵⁰³ Uo. 168.

IV.2. Harsányi István a sárospataki tehetségmentő

Patakon – ahogy láthattuk – nem előzmény nélkül indult meg a 30-as évek közepén a falusi, szegény gyermekek tanulmányait támogató tevékenység. A tehetséggondozás 20. századi történetének egyik kiemelkedő fejezete ugyanis Sárospatakhoz köthető. Mielőtt azonban rátérnénk a tehetséggondozás gyakorlati megvalósításának tárgyalására, arra keressük a választ, hogy e munka dandárját végző Harsányi István miért is tartotta szívügyének a tehetségmentést? Miből fakadt a téma iránti érzékenysége? Miért kezdett el a tehetséggondozással foglalkozni? Ehhez szólnunk kell Harsányi családi gyökereiről, személyes habitusáról, illetve pedagógusi elhivatottságáról.

Harsányi István 1908. január 20-án született református családban. Édesapja a sárospataki gimnáziumban, majd a teológián végezte tanulmányait. Ötvennégy éves korában bekövetkezett haláláig a pataki református gimnázium és tanítóképző intézet vallásánára, a főiskolai nagykönyvtár főkönyvtárosa, illetve a teológiai akadémia tanára volt. Édesanyja, Radácsi Ilona családját is szoros kapcsolat fűzte a városhoz, hiszen nagyapja, Radácsi György, itt tanított teológiát. Harsányi gyermekkorában Sárospatakon, a Kossuth utcai házban lakott szüleivel és testvéreivel. Természetesnek mondható, hogy tanulmányait a sárospataki református gimnáziumban folytatta.

A gimnázium elvégzését követően ő is a pedagógusi hivatást választotta, követve a családi tradíciót. A következőket fejtette ki pályaválasztásával kapcsolatosan: „Elhatároztam, hogy pedagógus leszek, amennyire csak lehet jó pedagógus.”⁵⁰⁴ A célja elérése érdekében 1926-ban felvételizett és felvételt nyert az Eötvös Collegiumba, ahol öt éven keresztül folytatta tanulmányait. Célja az volt, hogy a budapesti tanulmányokat befejezve visszakerüljön alma materébe és ott gyakorolja a tanári hivatást. Ami a későbbiekben meg is valósult, hisz Harsányi 1933-tól 1945-ig tanított a gimnáziumban. Egy latin közmondást átalakítva a következőképpen vélekedett a tanári hivatásról: „Akit az Istenek szerettek, annak megadták a lehetőséget, hogy jó pedagógus legyen.”⁵⁰⁵ Miután elvégezte az egyetemet, pedagógia professzora, Finácz Ernő ajánlásával megnyert egy Klebelsberg által alapított ösztöndíjat. Így az 1930/31-es szemesztert Genfben töltötte, ahol olyan jelentős személyek oktatták, mint a fiatal Jean Piaget és Edward Claparède.

A hazatérését követően, 1933-ban Sárospatakon kezdte meg pedagógusi pályáját mint magyar-latin szakos tanár. De már a tanév eleji értekezleten meggyőződött arról, hogy

⁵⁰⁴ Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől, 1988. január 20. (Kézirat, magántulajdon.) Az emlékkönyvben olvasható Harsányi Istvánnal 1987. július 18-19-21-én készült interjúszemelvényekből származnak e sorok.

⁵⁰⁵ Uo.

komolyabb pedagógiai kérdéseket nem vitatnak meg a tanári gyűléseken. Így, mint modern pedagógiai és filozófiai ismeretekkel rendelkező ifjú, vállalkozott arra, hogy előadást tart 'Adler individuálpaszichológiájának jelentősége a nevelésben' címmel.⁵⁰⁶ Kollégái visszaemlékezéséből megtudhatjuk, Harsányi újtó gondolatai milyen visszhangra találtak az idősebb konzervatív tanárok körében. Dávid Zoltán felhívta kollégája fegyelmét: „István, ha így folytatod, akkor kutaszítanak a kollégium tornyából, mint annak idején Apáczai Csere Jánost Gyulafehérvárott [...]”.⁵⁰⁷ Hegyi József kiemelte Harsányi István székfoglaló beszédének merész, újtó hangját. Majd beszámolt az előadást követő feszült hangulatról. Az ifjú tanárnak az volt a büntetése, hogy székfoglaló beszéde nem került be az adott év iskolai értesítőjébe.⁵⁰⁸

A sárospataki kollégái közül Képes Géza, Szathmáry Lajos (később Hódmezővásárhelyen tanít), Szabó Ernő, Erdélyi László, Rácz István, Hegyi József, Maller Sándor voltak azok, akik aktív szerepet vállaltak Harsányi pedagógiai újításainak gyakorlati megvalósításában. Hegyi a változás szelét abban vélte felfedezni, hogy míg az 'öregek' a katedráról tanítottak, addig a fiatal tanárok, mint Harsányi vagy Szathmáry Lajos már a padok között sétálva tartották az óráikat.⁵⁰⁹

Tanítványai is elismerő szavakkal gondoltak vissza tanárukra. Kismarton Károly az Ifjúsági Könyvtárban és a Kisönképzőkörben őt segítő és támogató tanárról a következőképpen ír: „Ebben a szakaszban a tanács, az érzelmileg helyesen csomagolt jó szó a jellem, a személyiség csiszolásának hatásos eszköze, még akkor is, ha a hatás nem látványosan azonnali és közvetlen.”⁵¹⁰ Varga András Harsányi Istvánt 'gyémántköszörűsként' emlegeti, hiszen, idézi Harsányi 'Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája' című művét, célja ugyanis a következő volt: „Több, mélyebb, magyarabb műveltséget kell adni a magyar társadalom minden arravaló tagjának, a legkitűnőbbeket pedig mindet hozzá kell segíteni ahhoz, hogy a protekciósok és belső érték nélkül ügyeskedők előtt ők foglalják el az értéküknél fogva őket valóban megillető helyeket.”⁵¹¹ Varga többek között kiemeli, hogy bár Harsányi nyugdíjazásáig számos területen dolgozott, érdeklődésének középpontjában mégis a tehetségek felkutatása és azok nevelése állt.

⁵⁰⁶ Uo.

⁵⁰⁷ Uo.

⁵⁰⁸ TiREL Tehetségkutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 575, Hegyi József visszaemlékezései.

⁵⁰⁹ TiREL Tehetségkutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 575. Okmányok, kivonatok a pataki tehetségmentő mozgalom indulásáról 1934–1935.

⁵¹⁰ Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől, 1988. január 20. (Kézirat, magántulajdon.)

⁵¹¹ Harsányi 1941: 3.

Kocsis Elemér, aki Harsányi első osztályának volt a tanulója, így méltatta egykori osztályfőnökét: „Nem burkolózott a tanári nimbuszba, nem zárkózott elefántcsonttoronyba sem, hanem amikor meglátta egy-egy kedves diákját, aki belátogatott diáktársaihoz a »Harsányi-gárdába«, behívta magához egy kis beszélgetésre.”⁵¹² Személyiségéhez hozzátartozott a mindig kifogástalan, elegáns megjelenés, melyet a diákok észrevettek és követendő példaképnek tekintettek. Fekete Gyula a következőképpen idézte fel Harsányi alakját: „sokkal-sokkal többen tekintettük és tekintjük őt tanárunknak, fogadjuk szellemi atyáink közé, mint ahány osztálykönyvbe lajstromozott tanítványa volt.”⁵¹³ Dr. Orbán István visszaemlékezéséből kiderül, hogy Harsányi a hagyományok megőrzése mellett, de a modernizálódó világ kihívásainak eleget téve végezte munkáját.⁵¹⁴

Harsányi 1945-ig dolgozott Sáropatakon. Ekkor Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte miniszteri tanácsosnak. (1945. március 16-án kelt tanári jegyzőkönyv szerint a VKM 55206/1945. sz. rendeletével Harsányi Istvánt ideiglenesen beosztották a kultuszminisztériumba, de a sáropataki állását fenntartották.⁵¹⁵) 1946-ban, már Keresztury Dezső minisztersége alatt, életre hívták a Magyar Nép Művelődési Intézetét, melynek elnöke Illyés Gyula, baráti tanácsadója Németh László, politikai 'tanácsadója' Veres Péter, az igazgatója pedig Harsányi István lett. Ezt a posztot azonban nem sokáig tudta betölteni, hisz Révai József minisztersége alatt, 1949-ben a népművelés e szervezete megszüntetésre került.

Ezt követően Harsányi egészen nyugdíjazásáig, közel két évtizeden keresztül a Budapesti Gyermeklélektani Intézet tudományos munkatársa, majd az Irodalomlélektani Osztály vezetője volt. A következőképpen jellemezték ekkori munkatársai: „személyiségének legmélyebb és legvonzóbb archeotipikus vonása változatlanul ugyanaz: az atyai jelleg, magas követelmények, munka- és produkciós elvárások a neveltekkel szemben, ugyanakkor nagyfokú érdeklődés, segítség, bátorítás, melléállás.”⁵¹⁶

⁵¹² Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől, 1988. január 20. (Kézirat, magántulajdon.)

⁵¹³ Uo.

⁵¹⁴ Uo.

⁵¹⁵ TiREL K.h.I.28. Gimnáziumi széki jegyzőkönyv 1944-1945 1945. március 16-án tartott tanári testületi gyűlés 8. pontja

⁵¹⁶ Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől, 1988. január 20. (Kézirat, magántulajdon.)

IV.3. A tehetségmentő munka megindulása Sárospatakon

IV.3.1. Az ösztöndíjprogram megindulása és anyagi fedezetének előteremtése

Sárospatakon 1928/29-ben épült újjá a főiskola épülettömbje. 1931-ben indult meg a teológián a faluszeminárium. Ugyanebben az évben nyitották meg az iskola angol tagozatát az új internátusban. Ez az intézmény a kor viszonyaihoz képest magas tandíj befizetése ellenében várta a diákokat. 1933-ban az angol internátusi díjat évi 1200 pengőben határozták meg, mely havi szintre bontva 120 pengő kiadást jelentett a diákok családjának.⁵¹⁷ Ezt az anyagi terhet csak a jobb módú családok engedhették meg maguknak. Mivel Sárospatak arról volt híres, hogy támogatja a szegény református családok gyerekeit, az iskola vezetősége egy olyan lehetőséget keresett, mely utat nyitott a legszegényebbeknek is.

Bár a sárospataki református főiskola sok ösztöndíjat létesített, de ezeknek jótéteményeit csak azok tapasztalhatták meg, akik a gimnáziumban jeles eredményt értek el. Az első osztályos gimnazisták sem jutottak ilyen jellegű támogatáshoz. Az iskolában működő alapítványok, illetve az iskola tanári kara és vezetése felől érthető, hogy azokat a diákokat támogatták, akik már bizonyítottak. Ez a rendszer azt eredményezte, hogy a szegény családokból származó gyerekek az anyagi megterhelés okán nem tudtak a gimnázium első osztályába bekerülni. „A hagyományokat őrző pataki iskola azonban nem nyugodott bele ebbe az átmeneti helyzetbe. Nem mondhatott le arról, hogy a szegények iskolájaként hiányozzanak diákjai közül a régi inasdiákok jogfolytonos utódai” – írta Harsányi.⁵¹⁸

Medgyasszay András⁵¹⁹ főiskolai igazgatótanácsos volt az, aki a tehetségmentés gondolatát megfogalmazta. Az 1934. június 8-én tartott főiskolai igazgatótanácsos gyűlésen javaslatot tett, hogy a beszedett 2 pengő ösztöndíjárulékból 1 pengőt a szegény, de tehetséges gyermekek segélyezésére fordítsanak. Az ösztöndíj elnyerését a tehetségvizsgán elért eredményhez kötötte.⁵²⁰

A sárospataki református gimnázium falai között tehát megindult tehetségmentés. 1934-ben évnyitó beszédében Novák Sándor, a gimnázium igazgatója a következőképpen fogalmazta meg az iskola feladatát: „nem szabad elfeledkeznünk arról a századok óta megszentelt és nem kevésbé büszke elnevezésről sem, hogy a pataki iskola a Szegények

⁵¹⁷ Tájékoztató 1933: 112.

⁵¹⁸ Harsányi 1940: 44.

⁵¹⁹ 1912-1950-ig Herrnádszentandrás református lelkésze. A Sárospataki Református Főiskola igazgatótanácsosa.

⁵²⁰ TiREL Tehetségekutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 576. Okmánykivonat a pataki tehetségmentő mozgalom indulásáról, 1934–1935.

Iskolája⁵²¹. Legyünk és maradjunk továbbra is a magyar humusz vasizomzatú és egészséges idegzetű népének kulturális felszívói, a közélet rétegzettségének regenátorai. [...] A protestantizmusnak a magyar jövő kialakításában továbbra is pótolhatatlan hivatása van. Ízig-vérig magyar szellemmel átítatott népnevelők kibocsátása egy legbiztosabb kultúrpolitikai szervezkedés a már mutatkozni kezdő idegen érdekekkel szemben.”⁵²²

Az ösztöndíj lehetőségéről a Sárospataki Református Lapban közöltek tájékoztatót. A Hivatalos részben „Felhívás lelkipásztor és tanító testvéreinkhez” cím alatt foglalták össze a jelentkezés kritériumait: „A kiválasztott növendék ne legyen 13 éves, de 10 évesnél idősebb legyen s ennek nevét a Nagytiszteletű Lelkész Úr jelentse be augusztus 25-ig a gimn. igazgatóságának, amely a kiválasztott növendék részére írásbeli tételt fog küldeni. A kidolgozott tételek legkésőbb szeptember 1-ig kell [...] visszaküldeni.”⁵²³

E nemes célkitűzés megvalósításához szükséges anyagi alapot kezdetben a diákoktól beszedett összeg jelentette, ami 500–550 P körül mozgott. Azonban ez az alap évről évre különböző felajánlásokkal gyarapodott, erről az iskolai évkönyvek részletes kimutatást adnak. A legnagyobb segítség a főiskola hozzájárulása volt, hiszen amennyiben a diák kitűnő vagy jeles osztályzatot ért el, teljes tandíjmentesség illette. Így az 1941/42-es tanévben a főiskola 4000 pengő tandíjat engedett el. Ezen kívül az Angol-Internátus és a Kis Internátus kilenc, illetve négy helyet ajánlott fel a tehetséges diákoknak.

Máshonnan is érkeztek felajánlások. 1938-as évben például egy „egy magát megnevezni nem akaró adományozó évi 300 P ösztöndíjat ad[ott] elsősorban gazdasági cselédek vagy napszámosok, másodsorban törpebirtokosok, harmadsorban kisiparosok gyermekeinek a sárospataki ref. gimnáziumban hat egymásután következő esztendőn át való taníttatására”⁵²⁴ Az 1938 júniusában tartott igazgatótanács ülés jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a nevét elhallgatni kívánó jótevő Móricz Miklós, Móricz Zsigmond testvére volt. Móricz levelében havi 25 pengő összeget ajánlott fel az 5 holdnál kevesebb földdel rendelkező törpebirtokos családból származó tehetséges fiúknak.⁵²⁵ Az Alsóborsodi Református Egyházmegye évente 200 pengőt küldött az alapnak. A sárospataki legátus bevételeinek egy százalékát adta. Támogatást nyújtott továbbá a Humán Internátus diákkaptára, az Erdélyi János Önképzőkör, a gimnáziumban tanuló osztályok, valamint számtalan magánember. Így

⁵²¹ A sárospataki kollégium diákjai főként a nép köréből kerültek ki. Az iskola olyan gyermekeknek is lehetőséget adott a továbbtanuláshoz, akik azt saját erőből nem tudták volna finanszírozni. (Dusicze 1999, In: <http://reformatus.hu/mutat/5428/>)

⁵²² Közigazgatói évnýtó... 1934: 205.

⁵²³ Hivatalos rész... 1938: 164.

⁵²⁴ Uo.

⁵²⁵ TiREL K.c. I.6. 1938. június 19. Igazgatótanács gyűlés jegyzőkönyve 139.sz.

1942-ben 14 000 pengő gyűlt össze e célra. A támogatásban részesülő tanulók eredményeikkel bizonyították, hogy rászolgáltak az ösztöndíj adta lehetőségre. Hiszen az 1940/41-es tanévben harminc tehetségvizsgás közül tizenhárom lett kitűnő, öt jeles, kilenc jó, három elégséges.⁵²⁶

Az első vizsgák alkalmával azok a szerényebb körülmények között élő tanítók gyermekei is megkapták az ösztöndíjat, akik a vagyontalansági bizonyítványukat bemutatták, azonban később csak azokból a családokból származó gyermekek kérhették a felvételüket, akiknek a szülei havi 100 pengőn aluli fizetéssel rendelkeztek, így csak a napszámosok, törpebirtokosok, munkások gyermekei élvezhették az ösztöndíjat.⁵²⁷ Harsányi arra a kritikára, illetve kérdésre, hogy miért nem a középosztály gyermekeinek taníttatására fordították az összeget, csak ennyit reagált: „Nagyon sokan vannak, akik szívesen merevítenék meg a mai osztályhatárokat. [...] Az osztályok között nem szabad mesterségesen fenntartanunk, sőt merevítenünk a választófalakat. [...] meg kell könnyítenünk az egészséges átszivárgást, sőt a jó vérkeringéshez szükséges átömlést.”⁵²⁸

IV.3.2. A Sárospatakon folyó tehetségvizsgák jellemzői

A tehetségvizsga kezdetben csak egykörös volt és Sárospatakon rendezték meg, majd 1936-ban két részre bontották a vizsgát. A selejtezőt a gyermek az elemi népiskolájában írta meg, az összetett vizsgát pedig Sárospatakon. Utóbbin azok a diákok vehettek részt, akiknek a dolgozatát megfelelőnek ítélte a gimnázium vizsgabizottsága. A második vizsga egy szóbeli és egy írásbeli részből állt. A bizottság a vizsgák után sorrendet állított fel, mely azt mutatta, ki az, aki gimnáziumi iskoláztatásra érett és elég tehetséggel bír.⁵²⁹ „Valamennyi tehetségvizsgásról anyakönyvet, naplót vezetünk, s gondosan figyelemmel kísérjük haladásukat, fejlődésüket. [...] jegyzeteket készítünk arról, hogy hogyan helyezkednek el az életben” – emlékezett vissza Harsányi.⁵³⁰ A felvételi vizsga részeként orvosi vizsgálatot is folytattak, amikor a testi alkalmasságot ellenőrizték.⁵³¹ Erre vonatkozó adatlapot csak egyet találtunk, e szerint a jelentkezők közül minden gyermeket alkalmasnak ítélték a felvételre.

⁵²⁶ Harsányi 1941: 18.

⁵²⁷ Harsányi 1940: 49.

⁵²⁸ Uo.

⁵²⁹ Harsányi 1940: 44.

⁵³⁰ Harsányi 1940: 58.

⁵³¹ Uo.

Részletes információ az 1940-es tehetségvizsgára vonatkozóan áll rendelkezésünkre, amikor a felvételit lebonyolító tanárbizottság a következő személyekből tevődött össze: Dávid Zoltán, Erdélyi László, dr. Gulyás József, Héthy Lajos, Ruszkay Endre, dr. Urbán Balázs és dr. Harsányi István. A vizsga május 23-án és 24-én került megrendezésre. Az első napon egy kisebb kirándulást téve ismerkedtek meg a tanárok a felvételiző gyermekkel, akiknek megfigyeléséből sok információt nyertek. Ugyanezen a napon délután a jelentkezőknek írásbeli vizsgát kellett tenniük, mely a következő feladattípusokból állt:

1. Képleírás: Győry Elek: 'Temetés a falun' című képét három percig figyelhették a diákok, majd 15 perc állt a rendelkezésükre, hogy a képen látott eseményeket leírják.
2. Egyéniségfeltáró fogalmazás 'Kihez szeretnék hasonló lenni?' címmel. Erre 10 perc állt a rendelkezésre.
3. Szöveg-kiegészítés: Egy hiányos szöveget kellett értelemszerűen kitölteni, időkorlát nélkül.⁵³²
4. Bourdon-teszt.⁵³³

E feladatok elvégzését követően a gyermekeket vacsorára invitálták, majd alapos orvosi ellenőrzésen estek át.⁵³⁴ A következő napon reggel 8 órától folytatódott a felvételi eljárás a következő feladatrészekkel:

1. olvasás, majd az olvasott szöveg tartalmának visszamondása,
2. versmondás,
3. szóemlékezet-próba,
4. szövegemlékezet-próba,
5. közmondás-magyarázat,
6. Bácskára, Németországra, IV. Bélára, Széchenyi István grófra, Petőfi Sándorra vonatkozó kérdés,
7. két részből álló számtani kérdés.⁵³⁵

A számtani vizsga első részében emlékezetpróbát vizsgáltak számokkal, illetve hat számtani feladatot kellett megoldani a jelöltnek. Íme egy példa a megoldandó feladatok közül: „Egy kerék halad valamilyen úton. Hogy állapítható meg mérés alapján a fordulatszám, ha

⁵³² „[M]egvárjuk, míg az első 8-10 elkészíti a feladatot. Idejüket feljegyezzük. A hibapontokat is figyelembe vesszük.” (Harsányi 1941: 14.)

⁵³³ A figyelmet vizsgáló próba betű-áthúzás módszerrel. Lényege, hogy a vizsgált személynek egy betűtáblán két megadott betűt át kell húzni. A „teljesítménygörbe mutatja azt, hogy a megadott idő alatt a megadott időszakazon belül hány betűt húzott át helyesen, a hibagörbe pedig azt, hányat vétett el.” (Ilyés Gyuláné szerk., 1987: 288.)

⁵³⁴ Harsányi 1941: 14.

⁵³⁵ Uo. 15.

csak méterrúd áll rendelkezésre”⁵³⁶ A másik tanár Nagy László próbáit használta. Ebben a feladatrészben összesen 14 kérdésre kellett választ adniuk a diákoknak. E kérdések közül néhány példa: „Ha négyet megszorozzuk 4-gyel, milyen számot kapunk?” vagy „Mennyi a középső szám 4 és 6 között?”⁵³⁷

Miután a vizsgabizottság tagjai egyeztettek az eredményekről, a felvett tanulókat internátusba helyezték. A tanulmányaik alatt naplót vezettek róluk, mely négy ívből állt. Az első ív a családi viszonyra vonatkozó adatokat, a második az iskolai eredményeket, a harmadik a diák által igénybe vett kedvezményeket, a negyedik pedig az érettségi utáni időszakról származó adatokat tartalmazta.⁵³⁸ Harsányi többször felhívta a figyelmet arra, hogy a tehetségmentés rendszerét – a kor legújabb neveléstudományi eredményeit felhasználva – fejleszteni kell.⁵³⁹ Harsányi István kollégájával, Erdélyi Lászlóval, Cser János szociális felügyelővel, Noszlopi Lászlóval, a székesfővárosi pedagógiai szeminárium szakemberével, Schnell János ideggyógyásszal, Boda István és H. Schiller Pál egyetemi magántanárral konzultálva a legújabb tudományos eredmények alapján állította össze a teszteket. Ezeket először Sárospatakon próbálták ki, majd mikor országos méretűvé vált a tehetségmentés, az egész országban használták.⁵⁴⁰ Így az 1941-es tehetségvizsga már a legújabb tehetségvizsgáló módszerek felhasználásával zajlott le.

A kiválogatás munkájában a lelkipásztorok és a tanítók szakmai véleményére voltak utalva a gimnáziumi felvételt lebonyolító tanárok. E munka megkönnyítése érdekében Harsányiék 1941-ben egységesítették a jelentkezési lapot, ami három részből tevődött össze:

I. 'Egyéni és családi adatok, környezetrajz': célja a felvételiző gyermek családi hátterének, egészségi állapotának és a tanulmányi eredményeinek a megismerése.

II. 'Megfigyelési lap': a tanítónak és a lelkésznek a felsorolt tulajdonságok közül alá kellett húzni a diákra jellemző jegyeket.

III. 'Személyi lap': célja a gyermek érdeklődési körének, olvasási és tanulmányi szokásainak feltérképezése.⁵⁴¹

A jelentkezési laphoz kitöltési útmutatót is mellékeltek 'Utasítások' címmel, melyben részletesen felsorolták a jelentkezéshez szükséges iratok sorát:

1. anyakönyvi kivonat,⁵⁴²

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ Harsányi 1941:15-16.

⁵³⁸ Uo. 16.

⁵³⁹ Uo. 18.

⁵⁴⁰ TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.

⁵⁴¹ Harsányi 1941: 9.

2. elemi iskolai értesítő,
3. újraoltási bizonyítvány,
4. szegénységi bizonyítvány,
5. lelkeszi bizonyítvány a szülők (gyám) egyházas, vallásos életéről,
6. a gimnáziumi igazgatóság által kitűzött, a gyermek által teljesen önállóan kidolgozott tétel(ek).⁵⁴³

Az elemi iskolákban a felvételi megírásakor a tanítók semmiféle segítséget nem nyújthattak.⁵⁴⁴ A jelentkezési lapot a gimnázium igazgatójánál lehetett igényelni, aki az űrlappal együtt elküldte az adott évre vonatkozó írásbeli dolgozat címét. A gimnáziumban működő tehetségkutató bizottság feladata a beérkezett dolgozatok értékelése volt, illetve az ez alapján behívottak vizsgáztatása. A tanárok a rászorultság mértékét és az elért eredményt alapul véve döntöttek az ösztöndíj odaítéléséről.⁵⁴⁵ 1940-ig a következőképpen nézett ki a tehetségvizsgások száma az iskolában:

1. 1935-36-ban 4 diák,
2. 1936-37-ben 3 diák,
3. 1937-38-ban 1 diák,
4. 1938-39-ben 6 diák,⁵⁴⁶

1944-ig már negyvenöten nyertek felvételt. 1939. szeptember 23-án tartott tanári gyűlésen a tehetségkutatás fejlődése szempontjából négy javaslatot tett Harsányi István:

1. A vizsgáztatási eljárás fejlesztése céljából Budapestre kell utazni olyan intézményekbe, ahol tehetségvizsgálattal és pályaválasztási tanácsadással foglalkoznak.
2. Az ösztöndíjat nyert gyerekekben tudatosítani kell, hogy csak azokat támogatják, akiknek a tanulmányi eredménye általánosan jeles vagy bizonyos tárgyakban kiemelkedő. Ezt a követelményt már a felhívás során közölni kell.
3. Tervszerűen növelni kell a pénzügyi alapot: "Vonjuk be a segítségbe az egyházkerület intézményeit, a vármegyét, az egyházmegyéket, a társadalmi egyesületeket stb."⁵⁴⁷
4. "Tartsuk számon tehetségvizsgás növendékeink haladását. Kérjük meg a tanári kar tagjait, hogy tehetségvizsgás tanítványaikról készítsenek jegyzeteket. Ezeket a

⁵⁴² Hiszen csak az a diák pályázhatott, aki szeptember 15-ig nem töltötte be a 13., de már betöltötte a 10. életévét.

⁵⁴³ Harsányi 1941: 13.

⁵⁴⁴ Uo.

⁵⁴⁵ Uo.

⁵⁴⁶ Harsányi 1940: 44.

⁵⁴⁷ TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.

jegyzeteket gyűjtsük a tanári szobában egy iratrendezőben. - Gyűjtsük a tehetségvizsgások minden fontos adatait.”⁵⁴⁸

1939 szeptemberében elfogadták azt a javaslatot is, mely a tehetségmentett gyermekek számára lehetővé tette az angol oktatást. Így a társalgási díj elengedésével és tankönyv ellátással 2 fiú részére biztosították az „angol ágazatban való tanulást.”⁵⁴⁹

Harsányi a tapasztalatokat összesítve 1940-ben négy újabb javaslattal állt elő:

1. A tanítók, tanárok és lelkipásztorok együttes és közös munkája elengedhetetlen ahhoz, hogy tehetségkutatás sikeres legyen.
2. „...olyan gyermekeket küld[j]enek a vizsgákra, akiket testileg, lelkileg egészségesnek ismertek meg, akiknek a szülei annyira szegények, hogy a maguk erejéből gyermeküket egyáltalán nem tudnák iskolába járatni, s végül, akiknek az átlagon felüli tehetséghez nem fér kétség.”⁵⁵⁰ Ez alapján két kritérium lett: azokat vették fel egyrésztől, akiknek anyagi viszonyai nem engedték meg a továbbtanulást, de nem voltak kiemelkedően tehetségesek, másrésztől pedig az átlagon felettieket. Ez jelentős változás volt az 1936-hoz képest, hiszen ekkor még kinyilvánították: „Átlag-értelmességű gyermekek jutalmazására, már az alap szűk korlátai miatt sem kerülhet sor.”⁵⁵¹
3. A selejtezés során megírt fogalmazásokat és számtani példákat a diáknak egyedül, tanítói segítség nélkül kellett elkészítenie, hiszen a szóbeli vizsgáztatás során kiderül, hogy a gyermek valóban önállóan dolgozott-e. Éppen a csalások miatt Sárospatak 1942-ben a matematikai feladatot kivette a selejtező anyagából, csak a fogalmazást hagyta benne.
4. Végül a jellemrajz pontos megalkotására buzdította a tanítókat és a lelkipásztorokat Harsányi, kiemelve, hogy csak az erkölcsi tartással bíró, motivált, érdeklődő gyermek válhat a társadalom értékes tagjává.⁵⁵²

A cikke végén a mozgalmat támogatókhoz szólt: „Sok biztató jelünk van arra, hogy rövidesen minden erkölcsi nyomás és enyhe kényszer nélkül megnyílnak az erszények is, és néhány évtized, esetleg év múlva már maga az állam fog gondoskodni arról, hogy minden

⁵⁴⁸ Uo.

⁵⁴⁹ TiREL K.c.I.6. Igazgatótanácsi jkv. 1939.szeptember 11. 140.sz.

⁵⁵⁰ Harsányi 1940: 194.

⁵⁵¹ Harsányi 1936: 111.

⁵⁵² Harsányi 1940: 194.

magyar azon a területen képezhesse ki magát, fejleszthesse ki képességeit, amelyen a legtöbb értékű tagjává válhatik a nemzeti közösségnek.”⁵⁵³

A nyolcadik tehetségvizsga évében kezdődött el az állami tehetségmentés, így ezt követően Sárospatak már nem önállóan tervezte és szervezte a vizsgáját, hanem az országos központ által irányítottan. Ezzel megnövekedtek adminisztrációs terhek.

Dávid Zoltán, a gimnázium tanára a vizsgálati módszert, melyet az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés alkalmazott, túl bonyolultnak tartotta: „Most 27 tesztből kihozott tehetségelemből alkottuk meg a tehetségi képet, mégpedig amennyire csak lehetett objektív méréssel.”⁵⁵⁴ Bár egyetértett a tudományos alapú méréssel, mely tehát objektív képet nyújt a gyerek teljesítményéről, azonban véleménye szerint a későbbiekben a használt módszerek egyszerűsödni fognak, hiszen, ahogy fogalmazott: „hozzaértő emberismerő pár sor írásból és rövid beszélgetésből is szinte biztosan felismeri a tehetséget és megállapítja a tehetségtelenséget.”⁵⁵⁵ A másik fontos megállapítása a területi rekrutáció leszűkülése volt. Az eddig országos vagy legalábbis több vármegyére kiterjedő beiskolázási körzet leszűkült Zemplén vármegyére – írta Dávid 1942-ben. Ezzel, mint fogalmaz, „a legjobb tehetségszűkező területeket veszítették el, így Abaúj, Borsod, Ung, Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyét. Érdekes, hogy az 1942-ben lezajlott tehetségvizsgáról elmondható volt, hogy bár kimagasló tehetség nem jelent meg a felvételiző diákok között, de mindegyikben volt valamiben átlagosnál jobb volt.”⁵⁵⁶

A nyolcadik versenyvizsgán jelen volt Bassola Zoltán⁵⁵⁷ megfigyelőként, aki a vizsgák meghallgatása után kritizálta az elemi népiskolákat. A verbalizmus túltengését vélte felfedezni a feleletekben. Az 1942-es tehetségvizsga eredményével Harsányi is elégedetlen volt. Szerinte hétéves előkészítő munka, három éve tartó sajtópropaganda, szakfolyóiratokon keresztül történt tájékoztatás, sok-sok hivatalos rendelet nem volt elég ahhoz, hogy a társadalom felmérje ennek a törekvésnek a fontosságát. Szerinte még a tanítók sem segítenek eléggé a tehetségkutatásban. A gimnáziumi felvételi bizottság elé ugyanis nagy arányban álltak tehetségtelen és anyagilag tehetősebb diákok, akik ezért eleve nem részesülhetnek az ösztöndíjban.⁵⁵⁸

Az 1944. augusztus 26-án folyt tehetségmentő vizsgára a négy vármegyére kiterjedő körzetből (Zemplén, Abaúj, Szabolcs és Ung) csupán két faluból jelentkezett 6 gyerek. Ezek

⁵⁵³ Uo.

⁵⁵⁴ Dávid 1942: 125.

⁵⁵⁵ Uo.

⁵⁵⁶ Uo.

⁵⁵⁷ Miniszteri osztálytanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

⁵⁵⁸ Harsányi 1944: 150.

közül kettő nem ment el a vizsgára, a megjelent négy gyermek sem az anyagi, sem az értelmi kritériumoknak nem felelt meg. Harsányi a következőképpen reagált az eredményre: „egészen bizonyos, hogy száz és száz faluban törpebirtokos, napszámos, munkáscsaládok gyermekei közül még mindig sokan kallódnak el iskolázás nélkül, s közben üresen maradnak az ösztöndíjas helyek. Szinte hasonlíthatatlan felelősség súlya nehezedik azokra, akik nem értik meg az idők szavát s a magyar néprétegek szellemi felemelkedésének érdekében sokat tehetnének, de nem tesznek semmit.”⁵⁵⁹ A háború utáni időszak, a fokozatos megszűnés időszakát jelentette.

A rekrutációs bázis beszűkülése mellett az Országos Magyar Falusi Tehetségmentő akció megindulása egy másik negatív következménnyel is járt. 1942. szeptember 10-én kelt kérvényben a sárospataki gimnázium a tehetséges diákjai részére egyszeri segélyt kért. A beadványukat azzal indokolták, hogy az állami tehetségmentés megszervezésével a támogatók száma elapadt abban a tudatban, hogy a tehetséggalappal járó anyagi vonzatot teljes mértékben átvállalta az állam, illetve a Konvent. Ily módon, az 1935 és 1941 között felvett tehetségmentett diákok taníttatásának fedezetét nem tudták előteremteni. Így a kitűnő és a jeles eredményt mutató diákok támogatását kérték, a „kiadások 25%-a erejéig, ami személyenként 150 pengővel számítva [...] 3300 [...] pengőt tesz ki.”⁵⁶⁰ Szombatfalvy azt válaszolta: „Méltányolva a sárospataki református gimnáziumnak a magyar falusi tehetségmentés megindítása és a képességmegállapító vizsga bevezetése terén, éveken át nagy áldozatkézséggel végzett munkáját [...] 22 kitűnő és jeles tanuló taníttatására a folyó 1942/43 iskolai évre tanulónként 300 P, összesen 6600 P ellátási segélyt engedélyezek.”⁵⁶¹ Ezen túlmenően a református tehetségmentés élén munkálkodó gimnáziumokat is egyszeri segélyben részesítette, az ott tanuló diákok számától és tanulmányi eredményétől függően. Így a miskolci református gimnázium 1200 P-t, a hódmezővásárhelyi református gimnázium 2700 P-t, míg a szeghalmi Péter András Református Gimnázium 600 P-t kapott.⁵⁶² Arról nincs feljegyzés, hogy például a nagykőrösi református gimnázium miért nem kapott a támogatásból.

A hatodik versenyvizsgával kapcsolatban Harsányi kiemelte, hogy a 27 jelentkező közül 8 fiút hívtak be, de „[k]ülönösen kimagasló tehetséget, aki a többi közül minden tekintetben kiemelkedett volna, vagy aki a korának megfelelő szellemi fejlettségi fokot

⁵⁵⁹ Uo. 151.

⁵⁶⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó 535. A sárospataki gimnázium tehetséges tanulói részére egyszeri segélyt kér. 1942. szeptember 21.

⁵⁶¹ Uo.

⁵⁶² Uo.

különösebben meghaladta volna: nem találtunk köztük.”⁵⁶³ Vajon hogyan húzhatjuk meg a sárospataki tehetségmentés mérlegét? E kérdés megválaszolásában segít minket a 'Tehetségvizsgások naplója' című dokumentum,⁵⁶⁴ amely az 1974. július 1-jei tehetségmentett diákok találkozóján egészült ki fontos információkkal, amit maguk a tehetségmentett diákok jegyeztek fel (lásd 36. számú melléklet). Ha a naplóban szereplő nevek melletti adatokat nézzük, érzékelhetjük, hogy az 1940-es évektől már nem olyan akkurátus a napló kitöltője⁵⁶⁵ az adatok ritkulnak, egyre kevesebb információ tárul elénk a diákok származását és tanulmányi eredményét illetően.

IV. 3.3. A kiválasztott diákok elhelyezése

A kiválasztott gyermekek elhelyezése eleinte az Angol Internátusban történt, annak manzárd szobáját, tizenkét szegény, de kitűnő tanulmányi előmenetelű és példás magaviseletű diákokkal népesítették be.⁵⁶⁶ Az így felvételt nyert, úgynevezett manzárdisták, az internátusban lakók hivatalos korrepetitorává váltak. Patakon minden diák tisztában volt vele, hogy ez a maréknyi fiatal milyen szigorú kiválogatási procedúrán ment át egy manzárd hely megszerzéséért. A sikeres felvételi azonban még nem szavatolta, hogy teljes gimnáziumi tanulmányaik alatt az iskolában maradhatnak. Ehhez a szemeszterek során kiválóan kellett teljesíteni. Ez nem okozott gondot, hiszen az ide került diákok „hajtották és sarkantyúzták önmagukat és egymást”.⁵⁶⁷

Mikor 1939-ben a manzárdszobákat is át kellett adni a fizetős diákoknak⁵⁶⁸, a gimnázium vezetősége úgy döntött, hogy a manzárdistáknak kibérel egy megüresedett tanári házat, ez volt a Rácz-ház. A Rácz-házban lakó eminens diákokat a gimnázium többi tanulója tisztelte, hiszen ők voltak a tanárok és az internátusi nevelők legfőbb segítői, munkatársai. A Rácz-ház egészen az 1945/46-os tanévig működött. Vagyis a Harsányi által pedagógiai kísérletnek aposztrofált munka 16 évig folyt a gimnáziumban.

A tehetségvizsgán kiválasztott diákok részére saját Diákotthon építésének a terve már a 30-as évek végétől foglalkoztatta a tehetségmentés ügyét felkaroló szakembereket. A próbálkozások sorozatos kudarccal jártak. Először a gimnázium szárnyának bővítése miatt

⁵⁶³ Harsányi 1940: 193.

⁵⁶⁴ TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.

⁵⁶⁵ A kézírás alapján két különböző ember töltötte ki a diákok adatait a naplóban.

⁵⁶⁶ TiREL Tehetségkutatás 1940 Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 223. Tehetséges tanulók a „manzárdban” és a Rácz-házban

⁵⁶⁷ Uo.

⁵⁶⁸ A bevételek növelése céljából.

nem volt lehetőség felépíteni az otthont. Később egyéb problémák vetettek gátat az építkezésnek. A Kazinczy utcán fekvő ingatlan, a Borger-féle ház jogi bonyodalmak miatt nem volt a főiskola számára elérhető. A még szóba forgó ingatlanok közül a kiküldött bizottság⁵⁶⁹ a Spekál-féle telket túl szűknek találta, s a rajta álló ház nem funkcionálhatott, mint internátus. A másik lehetőséget a főiskola tulajdonában lévő filozófiai tanári lak jelentette volna, de mivel ott az adott időszakban Dávid Zoltán tanár lakott (s ez az ingatlan le volt kötve tanári lakásként), ez a terv is füstbe ment. Felmerült utóbbi épület lebontásának lehetősége is, s az így felszabadult telken a Kis Internátussal összefüggő épület kialakítására lett volna esély. De ezt is elvetették, mondván a talajvíz miatt szükséges alapozásra nincs keret.

A következő opcióként a keleti szárnyon megkezdett építkezés mellett egy új, 60 gyerek elhelyezését lehetővé tevő bővítésre gondoltak. A tervet az igazgató így részletezte: elegendő „tantermeket építenénk, mindenikbe egy-egy mosdókagylót helyeznénk el addig, amíg a tantermekre nem lesz szükségünk, itt lennének elhelyezve a tehetségvizsgás fiúk.”⁵⁷⁰ Mivel ennek költsége 170–180 ezer pengő lett volna, ezt a tervet is elvetették. A bizottság leginkább azt a javaslatot tartotta kivitelezhetőnek, mely 2 holdas telek megvételéről szólt Hécén. Ezen a területen az ONCSA házak⁵⁷¹ mintájára több házat szándékoztak építeni, „s mintegy kis kolóniát” létesítve, ott laktak volna a tehetségvizsgások.

Az említett bizottság sürgette a kérdés megoldását, „hogyan konkrét lépéseket lehessen mielőbb tenni a tehetségvizsgás tanulók elhelyezése ügyében. Elsőrendűen érdekel bennünket a kérdés megoldása, egyrészt szociális szempontból, másrészt pedig azért, mivel internátusainkból a tehetségvizsgások évről-évre több arra különben érdemes tanulót szorítanak ki a felvételekkor.”⁵⁷² Azonban e kollégium felépítésére nem került sor.

⁵⁶⁹ 1941. Február 21-én, több gimnáziumi tanár, dr. Hollósi István szociális felügyelő, dr. Aszlányi Károly, Z. Elek Béla szociális előadók dr. Trócsányi József elnökletével tartották meg ülésüket.

⁵⁷⁰ TiREL K.h.i. 28. Gimnázium széki jegyzőkönyvek, Az Igazgatói jelentés a tehetségvizsgás növendékek számára létesítendő Tanulóotthon kérdéséről.

⁵⁷¹ Országos Nép- és Családvédelmi Alap

⁵⁷² TiREL K.h.i. 28. Gimnázium széki jegyzőkönyvek, Az Igazgatói jelentés a tehetségvizsgás növendékek számára létesítendő Tanulóotthon kérdéséről.

IV.4. Tehetségmentés Hódmezővásárhelyen

IV.4.1. Szathmáry Lajos, a hódmezővásárhelyi tehetségmentő

Az sárospataki tehetségmentő munka példaértékű volt, e kezdeményezés az évek során újabb és újabb iskolákban jelent meg, így 1938-ban Hódmezővásárhelyen is megindult a tehetségmentés munkája. Az alábbiakban az internátus megalakulásának és gyakorlati megvalósulásának körülményeit ismertetve szeretnénk rávilágítani arra, hogy miben is különbözött a Harsányi által követett módszer és a hódmezővásárhelyi.

Szathmáry Lajos méltán nevezhető Harsányi István mellett a tehetségmentés nagy alakjának. Személyisége, humánus hozzáállása, szakértelme, hivatástudata számtalan cikkében érhető tetten. Szathmáry, mint a Tanyai Tanulók Otthonának megszervezője vált ismertté, de egyéb tevékenységét ugyanolyan lelkiismeretesen végezte, legyen szó cserkészcsapatok vagy egyéb kultúrát terjesztő mozgalmak megszervezéséről.

Önéletrajzi írásában kaphatunk képet családi háttéréről. 1903-ban született Budapesten. Édesapja nyomdászsegéd volt. Fontosnak tartotta, hogy gyermekeit taníttassa, így testvére hegedűművész lett, ő pedig 1927-ben szerezte meg a Pázmány Péter Tudományegyetemen latin, görög, pedagógia és magyar szakon a tanári diplomáját. Majd később summa cum laude minősítést ért el doktori szigorlatán filozófiából és pedagógiából Debrecenben.⁵⁷³ Pedagógusi hivatástudatát három tanárának köszönhette, mint írja: Szilágyi Sándornak, Gombos Ferencnek és Karácsony Sándornak. A magyar szak elvégzéséhez Karácsony szuggesztív hatása vezette.⁵⁷⁴

Szathmáry Sárospatakon kezdte tanári hivatásának gyakorlását. 1927-ben jelent meg a sárospataki iskola kapui előtt mint pályakezdő latin-görög szakos tanár. A gimnázium igazgatója ekkor Elekes Imre volt, aki megérkezésének napján már munkára fogta. A következőképpen gondolt vissza arra a pillanatra, amikor bizonyossá vált, hogy a Bodrogparti Athén lesz az új otthona: „Itt élem majd végig életemet a tanári házak valamelyikében, itt temetnek majd el a kollégiumi kórus búcsúztatójával, mint ahogyan Harsányi István professzor urat is temették a kollégium udvaráról.”⁵⁷⁵

A sárospataki éveket visszaidézve Szathmáry megállapítja, az ott eltöltött négy év során „nem a klasszika-filológiának, hanem csak a magam személyének szereztem

⁵⁷³ Benke, Pólos, Szabó szerk. 2005: 151. In: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SarospatakiSKkiadvanyok_2005_PatakiTanaraink1931_1952/?pg=152&layout=s&query=Szathm%C3%A1ry%20Lajos.

⁵⁷⁴ Imre 1986: 5.

⁵⁷⁵ Benke, Pólos, Szabó szerk. 2005: 177.

híveket.”⁵⁷⁶ Hiszen a tanórákon kívül is foglalkozott diákjaival. Korcsolyázás, cserkészkedés, kirándulások alkalmával ismerhették meg jobban tanárukat s kerülhettek vele közelebbi kapcsolatba.

A tanárkollegák óráinak látogatása során fogalmazódott meg benne, hogy min kellene változtatni, milyen tanítási módszert kellene használni a sikeres tanításhoz. Leginkább a szabad gondolkodás, az összefüggések meglátása helyett alkalmazott ’betanulás’ módszerét korholta. Saját óráin bevezette az „értelemmozgató vitákat”. Egy ízben Dávid Zoltán tanár úr látogatta meg óráját, melynek végén, bár támogatta fiatal kollegájának módszerét, de felhívta a figyelmet, hogy a problémák megvitatása még nem elegendő cél, azokra megoldást is kell találni az óra keretében. Ez Szathmáry módszerében fejlődést eredményezett, hiszen megértette az építő kritikát, s e szerint fejlesztette tovább tanítási módszerét.⁵⁷⁷

A következőképpen értékelte a Sárospatakon eltöltött éveket: „nem is igen tudtam a hozzám fűzött nagy váradalmaknak megfelelni. Ha valami jó mégis kikerült a kezem alól az a sors különös jóindulatának köszönhető. Valljuk meg, többek között az is, hogy közben nem süllyedtem bele a kisváros társadalmi életének álmosító mákonyillatú ingoványába.”⁵⁷⁸

A következő állomás életében Hódmezővásárhely volt, ahová 1931-ben került. A Bethlen Gábor Gimnázium tanára lett, sőt ennél több. Nemcsak a tanítványaira figyelt, hanem a város kulturális életének is egyik mozgatórugójává vált. Vallotta, hogy locus genium habet, vagyis a helynek szelleme van. De a genius locit nem önkorlátozó szellemként, megmerevedett értékrendként értelmezte. Célja volt környezetét megismerve annak nemesítése. Ezt a munkát örökölte meg az utókor számára Németh László ’Égető Eszter’ című regényében, ahol Szathmáry Szilágyi tanár úr alakjában jelenik meg. A kritikai önismeret határozta meg munkáját minden területen, legyen szó a város kulturális intézményeinek vagy az oktatás minőségének fejlesztéséről.

Szathmáry a Petőfi Önképzőkör vezetője lett. Az iskolai ünnepek szervezésében olyan műveket dolgoztak fel, melyek a széles nagyközönség számára is érdeklődésre tartottak számot. Így az önképzőkör nemcsak az iskola, de a város kulturális életében is fontos szerepet játszott. Ki kell emelni az 1933-ban Kodály Zoltán 50. születésnapjának tiszteletére a Fekete Sas szállodában előadott Hány Jánost. Az előadáson 1000 néző tette tiszteletét, s maga Kodály is elfogadta a meghívást. A műsoros esték témáit Erdélyi József, Zilahy Lajos, Móricz Zsigmond és Németh László műveiből merítették. Szathmáry ezen túl a Tanyai Társaság

⁵⁷⁶ Uo. 181.

⁵⁷⁷ Uo. 180.

⁵⁷⁸ Uo. 182.

titkárhelyettese lett, mely a külterületi népművelés megszervezését vállalta magára, de a '30-as évekre már nem töltötte be igazán ezt a szerepét. Szathmáry olyan, a tudományos körökben kiemelkedő személyiségeket hívott meg, mint Karácsony Sándor vagy Szent-Györgyi Albert.

A másik hasonló szerveződés volt a '20-as években a városi középosztály számára megalakított Szabad Lyceum, mely keretében közérdekű kérdések, aktuális gazdasági, társadalmi problémák megvitatására került sor. Ez a kezdeményezés a '30-as évek első felében elhalt. Azonban Szathmárynak sikerült felélesztenie 1936-ban, amikor is 11 előadásból álló programsorozatot szervezett, melyen összesen 1400 fő vett részt. A következő évben már 2600 főre emelkedett az előadásokon megjelentek száma.⁵⁷⁹ A '30-as évek második felében az előadások tematikája módosult, a korszak technikai fejlődésének kérdésétől kezdve a baloldali nézetek megvitatásán át több, a társadalom érdeklődésére számot tartó előadás hangzott el. Szathmárynak nem egyszer kellett a hatóságok felé magyarázattal szolgálnia, s az egyházi előljáróságok sem nézték jó szemmel a felvetődött témák némelyikét. Így mikor Szathmáry Pápára távozott, a Szabad Lyceum működése megszűnt.⁵⁸⁰

A Szülők Iskolája megalakításában jelentős szerepe volt Móricz Zsigmond és József Attila 1935-ös gimnáziumi látogatásának. Egy magyar óra kapcsán fejtették ki véleményüket, komoly kritikát fogalmazva meg cikkükben az oktatás maradiságát illetően, mely szerintük általában jellemzi az alföldi iskolákat. Szathmáry az igazgatótól engedélyt kérve, a Vásárhelyi Reggeli Újságban nyilvános előadást hirdetett s a városban élő érdeklődőket és a diákok szüleit invitálta. A bemutató óra olyan sikert aratott, hogy Szathmáry indítványozására a gimnáziumban bevezették az évi 3–4 alkalommal megtartott bemutatóórákat, amit Szülők Iskolájaként emlegettek. Ez az intézmény 1944-ig élt. A sikerek nyomán szintén Szathmáry javaslatára évi 3–4 alkalommal belső továbbképzést is szerveztek.

A következő fontos vállalkozása a bentlakásos népiskolai tanfolyam megszervezése volt 1939-ben. A képzés során a tanyai fiataloknak jogi, gazdasági és egyéb, a mindennapi élettel összefüggő, fejlődésükhöz szükséges tudást adtak át. Míg 1941-ben háromhetes volt a tanfolyam, addig 1943-ban már hathetesre bővült.

Az 1938-ban életre hívott Tanyai Tanulók Otthona mellett – erről később részletesen írunk – Szathmáry támogatta, hogy kihelyezett gimnáziumi tagozat jöjjön létre a Hódmezővásárhelytől 20 kilométerre fekvő Székkutason. Elképzelése szerint a gimnáziumból

⁵⁷⁹ Szórá 2015: 201.

⁵⁸⁰ Uo.

kiutazó tanárok nap, mint nap más-más tantárgyakat tanítottak volna. Azonban a háború kirobbanása megghiúsította ennek a tervnek a megvalósulását.

Szathmáry Lajos az 1940-es évek elején került el az Alföldről a Dunántúlra. A pápai gimnáziumban 1941-ben tartott székfoglaló előadásának a Széchenyi és Kossuth címet adta. Ebben így összegezte addigi életútját: „Sárospatakról indultam pályámra (Kossuth), és most Pápára érkeztem (Petőfi), a tiszántúli Hódmezővásárhelyről jöttem a dunántúli Bakony aljára, Tisza István egyetemén avattak bölcsészdoktorrá, de Ady Endre szelleme volt politikai irányítóm.”⁵⁸¹ Pápán a református gimnáziumban latint és magyart tanított, de elmondása szerint a magyar órákon tudott kiteljesedni, hiszen ott tudta átadni a Márciusi Front szellemét. A harmincas években a diákság figyelmének fókuszába kerültek a társadalomban észlelhető problémák, melyeket új megközelítésekkel vizsgáltak, forrásul pedig a Tanút és a Választ forgatták. Szathmáry ebben az aktív szellemi diákéletben működő Képzőtársaság tanárelnöke lett. A Képzőtársaság lapja a Pápai Kollégiumi Lapok volt, melyben hosszú cikkek számoltak be például a baranyai falvakban tapasztalható állapotokról. A vitaesteken például a következő témák kerültek elő: Baranyai szociológiai és folklór anyaggyűjtés; A magyar ipari munkásság helyzete; Kertmagyarország és a falu; Dózsa György. A „forradalmi” eszme tükröződik a színelőadásokon játszott darabok témájában is. Így esett a választás 1942-ben Kovách Aladár Téli Zsoltár című; 1943-ban Tamási Áron Csalóka Szivárvány; 1944-ben Zilahy Lajos Fatornyok című előadására. Ezzel kívántak tüntetni a német befolyás ellen.

1942-ben indult meg Szathmáry vezényletével a pápai kollégium népfőiskolájának tanfolyama. A parasztfjúság részére két hétig tartó bentlakásos tanfolyamot szerveztek. A városi közönség számára hetenként nyolc előadásból álló sorozatot indítottak. Előbbivel – emlékezett vissza – „nem ismereteket nyújtottunk, hanem műveltséget terjesztettünk. Hallgatóinkat gondolkodóba akartuk ejteni és kíváncsivá akartuk tenni: miféle és milyen arányú erők mérkőznek ma a világban.”⁵⁸² A meghívott előadók között szerepelt Somogyi Imre és Veres Péter.⁵⁸³ A népfőiskola tehát fontos népművelő intézménye lett a gimnáziumnak. A népfőiskolai tanfolyamokat úgy szervezték meg, hogy egy-két gimnáziumban tanító tanár a környező tanyavilágban olyan 18 és 23 év közötti fiatalokat keresett fel, akikben munkálkodott a fejlődés iránti vágy. Hódmezővásárhelyen az első téli tanfolyamot 1940-41 telén tartották. Az egyhetes képzésen 16 tanyai fiatal vett részt.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Pölöskei 1999: 165. In: [https://library.hungaricana.hu/en/view/LapokPapaTortenetebol_1999/?query=SZO%3D\(iskola\)&pg=44&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/LapokPapaTortenetebol_1999/?query=SZO%3D(iskola)&pg=44&layout=s)

⁵⁸² Uo. 167.

⁵⁸³ Szórá 2005: 204.

⁵⁸⁴ Szathmáry 1976: 53–57.

Hozzájuk csatlakozott 16 városi fiatal. A következő évben már 20 fővel többen jelentkeztek és kéthetesre bővült a tanfolyam. A bentlakó hallgatókat a karácsonyi szünet ideje alatt üresen maradt internátusban helyezték el, a kosztért fejenként és naponta két pengőt fizettek. Az előadások köre igen tág volt: a helyi, gyakorlati problémák ugyanúgy szóba kerültek, mint az egészen elvont gondolatokat sorakoztató bonyolultabb kérdések. Az előadók köre a városi értelmiségből és a helyi gazdákból tevődött össze.

Kiemelkedőnek tekinthető a cserkészcsapat és a Képzőtársaság által közös munkával végzett regös-mozgalom. A falujárás során ismerkedtek meg a nép szociális, gazdasági, szellemi életével. A Bakonyaljától Erdélyig végezték falukutató tevékenységüket, melyek eredményét a Corso moziban tárták a nagyközönség elé.

Szathmáry 1944-ben hagyta ott a pápai kollégiumot. 1944 nyarán behívták katonának, ennek ellenére rövid időre Zsindely Ferenc felkérésére elfogadta a Györffy Kollégium vezetésének munkáját.⁵⁸⁵ 1945 után, a háború befejeztével, egykori tanára, Gombos Ferenc, aki a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium népművelési ügyosztályának volt a vezetője, meghívta osztályvezető-helyettesi pozícióba. 1945. október 20-án kezdte meg e tevékenységét, mely a népfőiskolák országos szintű szervezésében, közművelődési tanfolyamok lebonyolításában és ismeretterjesztésben merült ki. 1947-ben a Szabadművelődési Főosztály VIII/3-as osztályának élére nevezték ki. 1948-ban azonban drasztikusan korlátozták Szathmáry tevékenységét, majd 1949-ben elbocsátották. Ezután Budapesten, a Villányi úton lévő pedagógiai gimnáziumban lett tanár, majd a Budán található tanítóképzőben helyezkedett el. Ezután nyugdíjazásáig a Radnóti Miklós Gyakorlóiskolában vállalt igazgatóhelyettesi állást.⁵⁸⁶ 1993-ban tudományos és oktató-nevelő munkája elismeréséért a Magyar Köztársaság elnökétől megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztí keresztjét.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Uo.

⁵⁸⁶ Szórá 2015: 206.

⁵⁸⁷ N. n. 1993: 5. In: https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Nepszava_1993_01/?query=Szathm%C3%A1ry%20Lajos%20kit%C3%BCntet%C3%A9s&pg=132&layout=s.

IV.4.2. A Tanyai Tanulók Otthona

A vásárhelyi Tanyai Tanulók Otthona a református egyház tettekkészségének volt köszönhető. Az Otthon alapításának gondolata a református egyházközség 1938. január 6-án megrendezett nevelésügyi konferenciáján fogant meg. A hódmezővásárhelyi református egyházközség ugyanis minden évben összehívta a városban és a környéki településeken dolgozó pedagógusokat, hogy értékeljék az oktatásügy helyzetét. Itt vitatták meg a neveléssel kapcsolatos problémákat, s ezekre kerestek megoldási javaslatokat. Ez a munkaközösség volt az, mely a tanyai tanulók helyzetét felmérve javaslatot tett az internátus megalakítására.⁵⁸⁸ Az értekezleten több tényfeltáró előadás hangzott el: Molnár Sámuel tanító a magyar közélet elszegényedésének szomorú képét mutatta be, Karácsony Sándor a református értékek fontosságát emelte ki, míg Szénásy Gyula felsőkopáncsi tanító a szegényparaszti gyermekek elkeserítő helyzetét tárta fel. Az egyik hozzászóló felvetette, hogy a presbitérium állítson fel egy intézményt, mely a tanyai szegény gyerekeket tanulmányaik elvégzésében segíti. Ezután Márton Árpád elnök-lelkész a javaslatot a többi jelenlévő beleegyezésével elfogadottnak nyilvánította. Az intézmény működését biztosító anyagi bázis kapcsán Márton leszögezte, hogy az egyház nem tudja vállalni a felmerülő összes költség kifizetését, azok szükséges fedezetéről egyéb módon kell gondoskodni.⁵⁸⁹

A tanyai internátus felállításáról szóló, január 6-ai konferencia nyomán elkészült javaslatot január 17-én küldték el a presbitériumnak, támogatásában bízva – még azelőtt tehát, hogy a tanári kar január 25-én támogató határozatot hozott volna az ügyben. E dokumentumot többek között a következő gimnáziumi tanárok írták alá: Varga Dezső, Szathmáry Lajos, Bernáth Béla, Sipka Sándor, Falábú Dezső, Falábú Ilona, Csépké Andor.⁵⁹⁰

A javaslatot a hódmezővásárhelyi református egyházközség presbitériuma 1938. február 21-én ezekkel a szavakkal fogadta el: „A hódmezővásárhelyi református egyház presbitériuma elhatározza, hogy szegénysorsú, de szellemileg értékes református tanyai gyermekek vallásos és nemzeti szellemű iskoláztatása érdekében internátust létesít. Ez az internátus értékkiválogató és kitermelő jellegű, és ezért elsősorban a középiskoláztatás célját

⁵⁸⁸ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938. Az oktatásügy értékelése. 1938. január 17. Javaslat.

⁵⁸⁹ Uo.

⁵⁹⁰ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, 1938. január 25. A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor gimnázium tanári testületének jegyzőkönyve.

szolgálja.”⁵⁹¹ Ehhez áprilisban a presbitérium hozzáfűzte: a kiválogatás menetébe az illetékes lelkész is bevonandó.⁵⁹²

Mind a gimnáziumi tanári kar által megfogalmazott javaslatban, mind Szathmáry Lajos május hó 4-i tanyai igazgatókhoz és tanítókhoz címzett felhívásában a következőkben határozták meg az internátusba kerülés feltételeit:

1. A gyermek a tanítója és a gimnázium tanári karából álló felvételi bizottság véleménye szerint érdemes arra, hogy továbbtanuljon.

2. A család olyan szegénységben él, hogy az Otthon teremtette lehetőségek nélkül nem tudná gyermekét gimnáziumban taníttatni.

3. Egészségügyi állapota lehetővé teszi a továbbtanulást.⁵⁹³

A jövő internátusát, a presbitérium elé terjesztett javaslatban a következőképpen képzelték el: az internátus két-három szobás kerttel rendelkező ház legyen. A költségek minimálisra csökkentése érdekében a „tanulók egy igazgató felügyelete alatt az intézet rendben tartásáról (fűtés, kiszolgálás stb.), továbbá a nagyobbak a kisebbek tanulmányi és magaviseleti felügyeletéről maguk gondoskodnak.”⁵⁹⁴ Felmerült ugyan, hogy a szülőktől anyagi hozzájárulását kellene kérni, de ezt a lehetőséget elvetették. A gyermekek ellátási díját havi 20 pengőben állapították meg, melynek egy részét az egyház fizette, a fennmaradó rész fedezését nagyvonalú mecénásoktól várták. Az internátus vezetését egy nőtlen gimnáziumi tanárra akarták bízni, akit a presbitérium a tervszerű fejlesztés érdekében hosszabb időre nevez ki. Az internátusban betöltött igazgatói munkáért a lakhatáson kívül fizetséget nem kívántak juttatni.

Az otthon létrehozásának szükségességét Szathmáry azzal indokolta, hogy a tanyai gyermekek művelődési helyzete igen szomorú, hiszen a város lakosságának harmadát kitevő tanyai társadalom (húszezer fő) gyermekeinek csupán 10 %-a tud továbbtanulni.⁵⁹⁵ Szathmáry egy évvel később, 1939-ben kiegészítette a feltételeket a tanyai lakhellyel, hiszen ebben az esetben a mindennapos bejárás lehetősége nem biztosított.⁵⁹⁶ Továbbá kiemelte, hogy a szülőket semmilyen anyagi kötelezettség nem terheli. Az otthon elvileg gondoskodott arról is,

⁵⁹¹ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, 1938. február 21. Presbiteri gyűlés jegyzőkönyve.

⁵⁹² MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, 1938. április 7. Presbiteri gyűlés jegyzőkönyve.

⁵⁹³ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, 1938. május 4.

⁵⁹⁴ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, Értesítés. 1938. május 4.

⁵⁹⁵ Szathmáry 1938: 51.

⁵⁹⁶ Szathmáry 1939: 33.

hogy „a tanuló az érettségi vizsgálat letétele után képességeinek megfelelő egyetemi illetve főiskolai tanulmányokat folytasson.”⁵⁹⁷ Azonban ennek megvalósulását semmiféle adat nem bizonyítja. Az internátus első vezetője Szathmáry Lajos volt, aki négy évre vállalta el a megbízást.⁵⁹⁸

1939. június 11-én a presbitérium úgy döntött, hogy a „tanulók otthonának céljaira a Csengettyű utca volt kántorlakást és telket átengedi a célnak megfelelő állapotban és utasítja a gazdasági bizottságot, hogy a nevezett volt kántori lakás rendbehozataláról gondoskodják.”⁵⁹⁹ A Csengettyű utcai házban volt egy tanulószoba, két kisebb szoba, mely hálóként funkcionált, egy szoba a bentlakó tanárnak és egy cselédszoba. A berendezés vaságyakból, pokrócokból, szalmazsákokból állt. A fürdőszoba, a konyha és a kamra sem hiányzott. A házhoz kert és gazdasági udvar tartozott.⁶⁰⁰

„A tanulók egy nyugdíjas tanítónő felügyelete alatt nyáron gazdálkodnak, kertet művelnek, télen libát tömnek egy jó gazda vezetésével a Diáktanyán. A tanyaépület ott fog állni a kövesút mentén, vagy két kilométerre a várostól, körötte konyhakert, gyümölcsös, a tanya végében istálló, ólak. Bizonyos fokú önkormányzatban él ezen a tanyán a tehetséges tanulók közössége” – mutatta be Szathmáry az otthon működését.⁶⁰¹

Azonban a kifejezetten a tanyai gyerekek részére fenntartott otthonra még várni kellett. Ahogy Tószegi Péter visszaemlékezéséből tudjuk: „az első évet a gimnázium internátusában töltöttük, együtt a többi internista diákkal.”⁶⁰² Ezt erősíti meg Kertész Dezső is, aki felidézte, hogy a volt kántorlakást az internátus megalapítása utáni évben foglalhatták el a diákok.⁶⁰³ Egy biztos, 1939. szeptember elején megnyílt az internátus.⁶⁰⁴ Habár a nagyközönség számára Tanyai Tanulók Otthonaként vált ismertté, ez a név első ízben egy 1939. június 11-i presbitéri gyűlési iraton szerepel. Egészen 1942-ig nevezték így, mikor felvette a Cseresnyés nevet.⁶⁰⁵ Meglátogatta az otthont Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos és Németh László.⁶⁰⁶

⁵⁹⁷ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, Értesítés. 1938. május 4.

⁵⁹⁸ Uo.

⁵⁹⁹ Uo.

⁶⁰⁰ Szathmáry 1941: 23.

⁶⁰¹ Szathmáry 1940: 44.

⁶⁰² Tószegi 2007. In: <http://www.toszegi.hu/tartalom.php?ssz=95&mid=2&maid=6&maaid=95>.

⁶⁰³ Kertész 2009: 23.

⁶⁰⁴ Szathmáry 1973: 18.

⁶⁰⁵ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938, 1939. június 11.

⁶⁰⁶ Szathmáry 1963: 8–12.

Az 1942. május 2-án tartott gimnáziumi igazgatótanácsi ülés alkalmával Sipka Sándor, a Tanyai Tanulók Otthonának gondnoka azt javasolta, hogy mivel a Csengettyű utcai épület szűknek bizonyult, az otthon lehetőség szerint a jövő tanévtől költözzön át a Holló utcai volt református elemi iskola épületébe.⁶⁰⁷ A javaslatról az igazgatótanács azzal az indokkal, hogy „ez a nagyfontosságú ügy igen alapos tárgyalást és főleg anyagi megalapozottságot kíván”, ekkor nem döntött.⁶⁰⁸ Az 1942. május 21-én⁶⁰⁹ tartott tantestületi ülést követően tudta Sipka Sándor javaslatát a presbitérium elé terjeszteni. 1942. május 29-i presbitéri gyűlésen döntést hoztak, mely szerint 1942. szeptember 1-ével átadják a Holló utcában található épületet a tanyai tanulóknak.⁶¹⁰

A Holló utcai épület vált a kis tanyai tanulók lakóhelyévé, mely lehetővé tette nagyobb létszám befogadását. Már itt, a Holló utcai épületben helyezkedett el a kollégium, amikor a Cseresnyés nevet felvette Németh László felajánlásának hálájaképpen. 1942-ben így írt Németh Szathmárynak: „A Magyar Úton át közlöm veled, hogy a Cseresnyés című darabom szerzői jogát a hódmezővásárhelyi tanyai gyerekek internátusának ajándékozom [...]”.⁶¹¹ Az író fontos szerepet töltött be az internátus fejlesztésében. Így nyilatkozott: „A Cseresnyés nem az enyém, hanem a 'Cseresnyésé', a Hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonáé. Nem jogom elvonni, ami kiadásából vagy előadásából lecsöppen neki.”⁶¹² A tanyai gyerekek iskoláztatásának támogatói egyre többen lettek. Az 1940. október 3-án hozott közgyűlési határozat értelmében Hódmezővásárhely városa is támogatásáról biztosította a kezdeményezést: 750 pengős ösztöndíjalapot hozott létre, amivel három gyermek taníttatását biztosította.⁶¹³

Az első tehetség-kiválogató vizsgát 1938. június 6-án tartották. A vizsgáló bizottság a következő személyekből állt: Varga Dezső, Szathmáry Lajos, Falábú Dezső. A gyerekeket Szénásy Gyula felsőkopáncsi, Hubay László téglásszéli, Moldvay Sándor bodzásparti, Hidy Mihály vásárhelykutasi és Kálmos László szentetornyai tanítók kísérték. A felvételi hat értelemvizsgálati tesztből, két szóbeli és egy írásbeli feladatból állt.⁶¹⁴

⁶⁰⁷ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár VIII. 51.18. doboz, A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium igazgatótanácsának 1942. évi május hó 2-án tartott ülésének jegyzőkönyve.

⁶⁰⁸ Uo.

⁶⁰⁹ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár VIII. 51.18. doboz, A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium tanári testülete 1942. évi május hó 21-én tartott értekezletének jegyzőkönyve.

⁶¹⁰ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár VIII. 51.18. doboz, A hódmezővásárhelyi református presbitérium 1942. évi május hó 29-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

⁶¹¹ Idézi Simon 2009: 15.

⁶¹² Németh 1942: 1.

⁶¹³ Szathmáry 1972: 20.

⁶¹⁴ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium iratai VIII.51. 17. doboz, Jegyzőkönyv. 1938. június 6.

A vizsgán hét tanuló jelent meg, közülük – a következő sorrendben – négyet vettek fel: 1. Szőke Ferenc, 2. Tószegi Imre, 3. Szürszabó József, 4. Dezső Imre. Szathmáry Lajos értesítette a felvett tanulók tanítóit, és felkérte a szüleiket, hogy június 15–17. között személyesen keressék fel a gimnázium igazgatóságát, hogy megbeszéljék a tanévvel kapcsolatos tudnivalókat. A négy gyermekhez később még kettő csatlakozott, akik ugyan a tehetségvizsgákon kiválóan szerepeltek, de Hódmezővásárhelyen kívül laktak. Varga Dezső és Reformátuskovács háza lelkésze között fennmaradt levelezésből tudhatjuk meg, hogy Szűcs Andor felvételének kérelmét bár nem utasította el a gimnázium, de felhívta a figyelmet arra, hogy a presbitérium évenként 3 vásárhelyi tanyai gyermek taníttatásának támogatását vállalta fel, így a gyermek gimnáziumi taníttatásának költségeit (kb. évi 250 pengő) a lelkésznek kell előteremteni. A lelkész sikerrel járhatott, Szűcs Andor is a felvett tanyai tehetségek közé került, s rajta kívül a Békés megyei Szentetornyáról származó Csáki Ernő is felvételt nyert.⁶¹⁵

Ha megnézzük az első tehetségmentett osztály iskolai teljesítményét, bár nem áll rendelkezésünkre a sárospatakihoz hasonló dokumentum, de a gimnázium évkönyvében vezetett iskolai teljesítményre vonatkozó adatok alapján rászolgáltak az egyház támogatására, hiszen kitűnő és jeles eredményt értek el. (Lásd 37. számú melléklet.) A későbbi évfolyamok esetében az adatok egyre kevésbé érhetők el, illetve az iskolai eredmények, főleg az 1940-ben tanulmányaikat megkezdett diákok esetében, tarkább képet mutatnak: különféle érdemjegyekkel találkozunk a kitűnőtől az elégségesig. (A diákok után-követésére vonatkozó dokumentumokat eddigi kutatásaink során nem találtunk.)

IV.4.3. A hódmezővásárhelyi munka társadalmi célja

Hogy megértsük, miért is volt a Tanyai Tanulók Otthona oly fontos intézmény a Dél-Alföldön, szükséges bepillantást tenni a Hódmezővásárhelyt övező tanyák világába. A Hódmezővásárhelyet övező pusztában a szellemi felzárkózás egyik lehetőségét a Kardoskút - Pusztaközpontban létrehozott Barackosi Olvasóköri jelentette. Ebben a gazdakörben került megrendezésre az ezüst-, illetve aránykalászos gazdatanfolyam is. Két fontos személyt kell kiemelni, akik a tanyavilágot saját vagyonukból fejlesztették: Gregus Mátét és Karasz Pétert. 1935-ben a tanító, Simándi Béla segítségével szervezték meg hazánk első író-paraszt találkozóját.⁶¹⁶

⁶¹⁵ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai 1937–1938. Jegyzőkönyv. 1938. június 6.

⁶¹⁶ Szent 2017. In: http://www.magyarszemle.hu/cikk/20170624_reszletek_a_vasarhelyi_pusztaja_multjabol_1_resz_.

Hódmezővásárhely város külterületén 1880-tól 1900-ig 26 pusztai iskola működött, ez összehasonlításban magas számnak tekinthető.⁶¹⁷ A vásárhelyi puszták két megyére terjedt ki, Békésre és Csongrádra. Gesztelyi Nagy László, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatójának két könyve is foglalkozott a tanyákon tapasztalható mostoha helyzettel: az 1927-ben kiadott 'Magyar tanya', illetve az 1930-ban megjelent 'A tanyavilág élete'.⁶¹⁸ „Az a tény, amely ez adatok alapján a tanyavilágból élénk tárul, olyan fájdalmas, olyan elszomorító, amelyet megindulás és fájó érzések nélkül még csak olvasni sem lehet. Van egy hatalmas terület az ország közepén, amelyet, szinte mondhatnánk, misszionáriusok útján kell felkutatni, fejleszteni és előbbre vinni” – érzékeltette a régió helyzetét.⁶¹⁹ „Akik a tanyavilág lényegével nincsenek tisztában, azok nem tudják azt, hogy az Alföld tanyavilágában legnagyobb a tuberkulózisos halálozás, legnagyobb a csecsemőhalandóság és legkisebb az átlagos életkor. Ennek oka a legtöbb helyen a rossz ivóvíz, a helytelen építkezés, a nedves lakások, a szellőztetetlen kisablakos házak, a por és a hiányos, egyoldalú táplálkozás” – folytatta.⁶²⁰

Az 1926-ban megindult, gróf Klebelsberg Kuno nevével fémjelzett iskolaalapítási programon kívül semmiféle tervszerű munka nem zajlott a tanyavilág megismerése és fejlesztése érdekében. Így Gesztelyi Nagy, hogy a fenti problémákra rávilágítson, 1930-ban a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamarával az egész Alföld tanyavilágára kiterjedő adatgyűjtést végzett. Erre a munkára azért volt szükség, mert az állam azt nem végezte el. Rámutatott arra, hogy a régióban kiemelkedően magas az analfabéták száma. (1920-ban Csongrád vármegyében 24,4% volt).⁶²¹ Gesztelyi Nagy bár elismerte Klebelsbergnek a népoktatás területén végzett fejlesztő munkáját, de számos hiányosságot vélt felfedezni, melyek orvoslása a tanyán élő gyermekek taníttatásának szempontjából véleménye szerint elengedhetetlen.

Az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikk elrendelte, hogy „a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll az érdekeltséget, uradalmat, községet a fennforgó nehézségek elhárítására, szükség esetén külön iskola állítására, kötelezni.”⁶²² Azonban a gyakorlatban e problémák elhárítása nem történt

⁶¹⁷ Kiskundorozsmának és Kiskunhalasnak 4-4 tanyai iskolája volt, Kecskemét tanyáin 11 elemi népiskola működött. (Habsburg 1938: 152.)

⁶¹⁸ Kenyeres (szerk.) é.n. In: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/gesztelyi-nagy-laszlo-75954/>.

⁶¹⁹ Gesztelyi Nagy 1932, In: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00545/17077.htm>.

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ Gesztelyi Nagy 1928: 113.

⁶²² 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221921%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>.

meg, sőt az uradalmakba inkább gyermektelen cselédekkel vettek fel, hogy ne kelljen az iskoláztatással együtt járó problémákkal bajlódni.⁶²³ Gesztelyi Nagy kiemelte, hogy az agyagos és mezei utak áldatlan állapota, illetve a ritkás tanyarendszer is hátráltatta az iskolaalapítást.⁶²⁴ A tanyai iskolák helyszínéül szolgáló épületek pedig sok helyen igen rossz állapotban voltak: „A békeidőben nagyon sok helyen oldották meg a tanyai oktatás ügyét úgy, hogy rozoga, egészségtelen istállókat alakítottak át többé-kevésbé használható iskolaépületté.”⁶²⁵ Ezen a helyzeten az 1926. évi VII. tc. valóban nagyban segített – tette hozzá. Bár egyes problémák még megoldásra szorultak, mint a tananyag kérdése. Hiszen a tananyag ugyanaz volt a városban és a faluban, illetve a tanyán az adott településen tapasztalható körülményektől függetlenül.⁶²⁶ S míg a falusi osztatlan iskolák esetében 1248 óra, addig az osztott iskoláknál ugyanolyan tananyagmennyiség elsajátítására 5776 óra állt rendelkezésre.⁶²⁷

Habsburg Etelka⁶²⁸ doktori dolgozatában részben a tanyákon tapasztalható kulturális problémákra hívta fel a figyelmet, a következő pontokban foglalva össze a megoldást nyújtó feladatokat:

1. A tanyai szükségletekhez mérve ki kell dolgozni a tantervet, illetve a külterületi érdekeknek megfelelően megszervezni az iskolaügyet.
2. Az elemi iskolán túl meg kell szervezni az iskolán kívüli oktatást: a férfiak számára földművelő tanfolyamokat, a nőknek háztartási és kertészeti előadásokat tartani.
3. Ifjúsági egyesületek kell szervezni.
4. Az ifjúsági egyesületek mintájára létre kell hozni a felnőttek egyesületeit.
5. Tanyai könyvtárak által biztosítani kell a művelődéshez szükséges könyveket és folyóiratokat.
6. Oktató és nevelő hatása miatt rádió-, színházi előadásokat kell szervezni.
7. A kulturális élet központjait (iskolák és népházak) meg kell alapítani.
8. A tanyák kulturális vezetését megfelelő képzéssel bíró emberek kezébe kell adni.⁶²⁹

⁶²³ Gesztelyi Nagy 1928: 121.

⁶²⁴ Uo. 117.

⁶²⁵ Uo. 112.

⁶²⁶ Uo. 125.

⁶²⁷ Uo.

⁶²⁸ 1914–1971. Habsburg–Lotaringiai-házból született osztrák főhercegnő, magyar és cseh királyi hercegnő, az utolsó magyar királynak, IV. Károlynak és Zita Bourbon–parmai hercegnőnek a gyermeke. A leuveni egyetemen tanult, ahol a magyar tanyavilág helyzetéről írta doktori disszertációját.

⁶²⁹ Gesztelyi Nagy 1928: 154–155.

IV.4.4. Kultúrteremtés a 'csomorkányizmus' világában

Németh László egyik kedvenc regénye az Égető Eszter volt, melyben a főhős élettörténetén keresztül mutatta be, hogy „a szép és jó élettől egy hajszál választ el bennünket, azt kellene csak átlépni; ez a hajszál azonban az emberi természet, vagy ha optimisták, pedagógusok akarunk lenni, a nehezen számúzhető múlt maradványa.”⁶³⁰

A regény helyszíne Csomorkány „a nagy csend, a benne alvó sivatag, a szent reménytelenség pusztája”,⁶³¹ az alföldi kisváros, melyben Hódmezővásárhelyt fedezhetjük fel. Eszter az a központi figura, aki szelídségével az édenteremtés szolgálatát látja el. Azonban törekvései a jóra, a fejlődésre sorra kudarcot vallanak, hiszen azok sikeréhez az egész társadalomnak meg kellene változnia. Ahogy Németh látja hősnőjét: „Eszter legszembeütőbb tulajdonsága, hogy a körülötte támadt életfolton valami édenkertfélét próbál teremteni. Akárhova vetődik, elhagyott faluba, csillogó megyei városba, a maga elmaradt szülőhelyére, rokonok vagy véletlen köré vetődött emberek közé; ő, mint a pók, rögtön veti a belátás, a segítség, a szorgalom szálait, hogy az élet törvényeit követő, szép kis közösséget alakítson belőlük.”⁶³²

Németh segítségével megismerhetjük a csomorkányizmus által meghatározott szellemi szférát mely, ahogy Olasz Sándor irodalomtörténész fogalmaz, „a lustaság, esztelenség, elpazarolt tehetség és kultúra-éhség furcsa keveréke”.⁶³³ Németh László a Hódmezővásárhelyen töltött évei alatt figyelte meg: „Ha a társadalom nem foglalkoztatja a tehetségeket, a meddő műveltség különccsé válik, a vidék a roppant tehetségek elefánttemetője lesz.”⁶³⁴ A regény üzenete, hogy a hit, az újrakezdés reménye az emberekben lévő szorgalom, a ráeszmélés képessége és a támogató hozzáállás segítségével összetartó és teremtő közösséget tud életre hívni.

Ennek megteremtése érdekében Németh László támogatásával valósult meg a Tanyai Tanulók Otthona, mely a jóra való törekvés egyik produktuma a csomorkányizmussal jellemzett világban: „Az ember törekedik a jó felé. Csak a maga homályában megváltozik, átalakul a jó; indulat, tudatlanság hozzáadja magát, s az ember ebben a félvilágosságban botorkál. Aki nem vet számot az emberekben lakó homállyal, az nem becsüli meg a homálytól vezetett jó igyekezetük. Megátalkodottságot lát, ahol nincs, csak tökéletlen igyekezet.”⁶³⁵

⁶³⁰ Idézi Vasy 1991. In: <https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/hol-zsarnoksag-van/ch02s03.html>.

⁶³¹ Idézi Fehér 2013. In: <http://www.irodalmilap.net/?q=cikk/irokent-katedran-nemeth-laszlo-vasarhelyi-korszakarol>.

⁶³² Németh László világa. 2016. In: <http://cultura.hu/kultura/nemeth-laszlo-vilaga/>.

⁶³³ Fehér 2013. In: <http://www.irodalmilap.net/?q=cikk/irokent-katedran-nemeth-laszlo-vasarhelyi-korszakarol>.

⁶³⁴ Zimonyi 1991. In: <http://zimonyizoltan.hu/cikkek-glosszak-szosszenetek/greza-ferenc>.

⁶³⁵ Idézi Németh László világa. 2016. In: <http://cultura.hu/kultura/nemeth-laszlo-vilaga/>.

Ahhoz, hogy megértsük Németh művelődéshez való viszonyát, az azzal kapcsolatos célkitűzéseinek mértékét, három írását ('Sznobok és parasztok'; 'A nép Eötvös-kollégiuma' és 'Két sors között') kell értelmeznünk. Németh első és legfontosabb kinyilatkozása a magyar kultúrához való viszony minőségéről szólt. A sznoboknak nevezett társadalmi réteget is kritikával illette, mint ahogy a paraszti társadalmat sem kímélték az olykor túlzónak tűnő megjegyzései. A sznobokat az érdektelenségük miatt bírálta, mondván a magyar kultúrát negligálva e réteg „büszke rá, hogy semmiről sem tud, ami a bennszülöttek dolga.”⁶³⁶ A sznobok országgal kapcsolatos bírálatának jogosságát nem vonta kétségbe, ítéletként az ország iránt érzett lebecsülést megengedhetőnek tartotta, azonban ha ez állandó magatartássá válik, mely őket cselekedeteikben vezeti, akkor az szerinte zsákutca. Hiszen a környezetünk igényeinek és az ott tapasztalható szükségleteknek a kielégítéséért dolgozik az ember, aki egy adott országba, egy adott kultúrába született. Erkölcstelennek tartja azt az embert, aki „idegen világ követeként” él a saját világában. Másrészt pedig elmarasztalta a parasztságot dicsőítőket is. Mint írta, az, hogy valaki paraszt, még nem jelenti rögtön azt, hogy östehetség. A munkabírási, a képesség és a készség hármassága meghatározó a tehetség kifejlődésében, s a parasztsághoz való tartozás pusztán ténye kevés. „Nagy hiba a paraszttehetségeket a kapaszkodó feléről isten-állásuk bűvszávjával leszédíteni” – fűzte hozzá.⁶³⁷ Vagyis azok is nagy hibát követnek el, félrevezetve a népet, akik „túlbecsülik a nép önmegváltó erejét”.⁶³⁸

Az östehetségek körül kialakult fogalomzavart próbálta kezelni, annak tartalmát megfogni. Mindenekelőtt arra igyekezett ráirányítani a figyelmet, hogy a származás alapján senki nem kerülhet privilegizált helyre a tehetségek versenyében. A szavakban, a megnyilatkozás minőségében kell a tehetséget keresni.⁶³⁹ Azt, hogy a korszakban miért jelent meg ennyi östehetség, a következőkkel magyarázta: „A nép százados, külön kultúrája bomlik, a művelteké pedig nagy tömegek befogadása után felhígul, leszáll.”⁶⁴⁰ Az eredmény pedig tragikus: egyre több a „két kultúra között lebegő ember”.⁶⁴¹ „A gyengébb östehetség kitépi magát környezetéből, egy bizonyos határnál megakad, ott lézeng az elhagyott világ és a meg nem hódított közt és hazátlan lesz, nyugtalan sérelmeiben boldogtalan” – tette hozzá.⁶⁴²

Németh 1934-ben felvázolt egy olyan lehetőséget, mely segítségül szolgálhat a „két világ közt lebegő” paraszti származású diákoknak. Részletesen leírta, hogyan is nézne ki ez a

⁶³⁶ Németh 1990: 57.

⁶³⁷ Uo.59.

⁶³⁸ Németh 1992: 626.

⁶³⁹ Uo. 624

⁶⁴⁰ Uo.

⁶⁴¹ Uo.

⁶⁴² Uo.

„menhely”. Egy szép házat képzelt el, linóleumpadlóval, központi fűtéssel, amit igazgató irányítana. Hozzátette, hogy ezt az elképzelést csak úgy lehet megvalósítani, ha a társadalom támogató kezet nyújt, vagyis egyének önfeláldozó munkája és támogatása révén válhat valóra: „Ez nem Vakok háza, vagy Gyermekmenhely, amelyet felépíteni az állam gondja.”⁶⁴³ Visszatérve az östehetségek kollégiumának víziójára; „amelyre én gondolok, még húszezer pengőbe se kerülne; egy öt-hat holdas birtok kellene hozzá Budapest közelében, azon négy-öt szobából álló ház s néhány lelkes ember.”⁶⁴⁴ A 16–22 év közötti fiatalok maguk erejéből tartották volna fent magukat, melynek célja, hogy soha ne felejtessék el azt, hogy honnan származnak.⁶⁴⁵ Németh szerint hat-hét év leforgása alatt 150–200 embert képezhetnének ki: „siettessük a két sors összeolvadását azzal, hogy a két sors közé kerülteket nem lökjük vissza oda és nem húzzuk át ide, hanem meghagyjuk őket összekötőknek, a nép bontakozó igényei és a mi reformszándékaink közt [...]”.⁶⁴⁶

Szathmáry is egyetértett Németh-tel. Véleménye szerint is a felső- és a középosztály, vagyis a vezető és közvetítő rétegek művelődési viszonyai mind tartalmában, mind irányában lényeges különbségeket mutatnak a milliós tömegétől. Az így kialakult kettészakadt állapot egyre súlyosabb problémákhoz vezet, hiszen egyre messzebb sodródik egymástól a két réteg. Szathmáry arra kereste a választ, hogyan alakulhatott ki ez az állapot? Arra az eredményre jutott, hogy a probléma onnan eredeztethető, hogy a közép- és felső osztályok utánpótlása nem a valóban tehetséges rétegek közül történt, hanem „a különböző körülmények folytán éppen városba vetődött, gimnáziumok tövébe hullott igen vegyes elemekből. Történelmi és társadalmi életünk a magyarázata azután annak, hogy így a gimnáziumba járó ifjúság egyrészt meglehetősen selejtes, másrészt idegen a majdan általuk vezetendő magyar néptömegek számára.”⁶⁴⁷ Olyan vezetőréteg kinevelésének célját fogalmazta meg, mely magas színvonalú tudásával, hozzáértő magatartásával, „jellegzetesen magyar” habitusával történelmi feladatát teljesítheti. A nagyvárosokban, mint írja, ilyen jellegű problémák nincsenek, hisz a távolság nem lehet akadály és a „tehetséges tanuló meg úgyszólván tandíjmentes”.⁶⁴⁸

Majd így folytatta: „Egy magyar lelki alkatú művelt magyar vezető társadalom kialakításához tehát a nem odavaló elemek kirotálásán túl egy legalább olyan fontos párhuzamos munka megindítására is szükség van, ti. a tehetséges, de tömegeiben szegény tanyai és falusi magyar ifjúság beválogatására a gimnáziumba is kitanulásuk intézményes

⁶⁴³ Uo. 628.

⁶⁴⁴ Uo.

⁶⁴⁵ Uo. 628–629.

⁶⁴⁶ Uo. 639.

⁶⁴⁷ Szathmáry 1940: 286.

⁶⁴⁸ Uo. 287.

lehetővé tételére. Ezt a gondolatot kívánjuk szolgálni, amikor sürgetjük, hogy a Kitűnőek Iskolájának szükségszerűbben, magyarabbul és protestáns hagyományainknak méltóbban megfelelő Tehetséges Tanyai és Falusi Tanulók Otthonát minden református gimnázium mellett szervezzük meg.”⁶⁴⁹ Így a Tehetséges Tanyai és Falusi Tanulók Otthona a Népőiskolával kibővítve a „kiteljesült református gimnázium”, mely a környező vidék legértékesebb elemeit magába fogadván, őket kinevelve a nemzetet erősítő kollégium.

A némethi elgondolás és a Szathmáry által létrehozott otthon közös töről fakadt, azonos elvi alapokon állt. Bár ez csak feltételezés, mert egyértelmű írásos dokumentumok (pl. levélváltás az 1938 előtti időszakból Szathmáry és Németh között) nem bizonyítják, de a némethi minta követése és annak megvalósítása érhető tetten Hódmezővásárhelyen. Nem véletlen, hogy Németh László tevőlegesen is támogatta az intézményt. Így alakulhatott ki az a sajátos Szathmáry-modell, mely a tanyai lakosság gyermekeinek megadta a fejlődéshez szükséges lehetőséget. A sárospatakihoz képest a hódmezővásárhelyi szenzitívebb rendszerként működött. Hiszen itt a tanyai gyermekek külön az ő részükre fenntartott önálló házat birtokolva, a nevelőtanár bábáskodása mellett végezheték tanulmányaikat úgy, hogy közben nem szakadtak el a háztáji munkák végzésétől sem.

Összefoglalva a református egyház szegény tehetségeket támogató munkája történelmi hagyománnyal bírt. Azonban voltak bizonyos időszakok, mikor e munka kivételes fontosságúvá vált. Ilyen korszaknak tekinthető a számtalan problémával terhelt két világháború közötti éra. A fentiekben két, református egyház fenntartását élvező gimnázium tehetségmentő munkájával ismerkedhettünk meg. Nem véletlen, hogy a munka bemutatása előtt az azt gyakorlatban koordináló Szathmáry Lajosról, illetve Harsányi Istvánról írtunk. Erdő János⁶⁵⁰ ugyan a népőiskolák működésével kapcsolatban, de a „cselekvési szabadság és kitartó prófétaelkű emberek [...]”.⁶⁵¹ meglétét tartja fontosnak a sikeres munka elvégzéséhez, ugyanez vonatkozik az általunk kutatott tehetségmentésre is. Ez szavatolta a két iskola ezirányú tevékenységének sikerét, hiszen a fentebb említett két tanáregyéniség teljes szívvel adta át magát az ügynek.

Azonban a két iskolában eltérő feltételekkel valósították meg a programot. Míg Szathmáry Lajos egy külön intézmény, a Tanyai Tanulók Otthona felállításával biztosította a kizárólag tanyai gyermekek számára a lakhatást, addig Sárospatakon a többi kollégiumot igénybe vevő tanulóval együtt laktak a tehetségmentett diákok. Így Hódmezővásárhelyen a

⁶⁴⁹ Uo.

⁶⁵⁰ Az erdélyi unitáriusok püspöke 1994 és 1996 között.

⁶⁵¹ Idézi Kovács 1991: 46

külön lakhely biztosítása lehetőséget adott, hogy az Otthonban lakó tanár közvetlenebb kapcsolat kialakításával a város-tanya életmódjából fakadó különbségeket folyamatosan enyhítse. A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlésének 1938-as jegyzőkönyvében olvasható sorok eltérő véleményt tükröznek, mely szerint az Otthon éppen mesterségesen akarja fenntartani a falusi miliőt, anélkül hogy célja lenne a különbségek leküzdése.⁶⁵² Azonban mi mégis a beilleszkedés szempontjából a Szathmáry-féle megoldást tekintjük a legcélravezetőbbnek, hiszen nemcsak a művelődéshez adott segítő kezet, de a társadalmi beilleszkedés folyamatát is nagyban elősegítette. Az 1941-es állami szinten megjelenő tehetségmentő mozgalom mintául, az egyszerűbb és költséghatékonyabb megoldást vette át, így a sárospataki modellt tette általánossá.

1934-ben indult meg tehát a református gimnáziumok tehetségmentő munkája, mely lokálisan igen fontos szerepet töltött be az adott református közösség életében. Ha a Sárospataki Református Kollégium vagy a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumhoz köthető Tanyai Tanulók Otthonára gondolunk, a tehetségekutatás szempontjából kiemelkedő intézményekkel állunk szemben. Azonban ha a megnézzük a rekrutációs területüket, láthatjuk, hogy a Sárospatakon megindult tehetségsegítő tevékenység kifejezetten a Tiszáninneni Református Egyházkerület területére korlátozódott. A hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonával kapcsolatos felhívások köre pedig, még szűkebb régióra, hiszen a viharsarki intézmény a várost övező tanyák elemi népiskolai igazgatóinak címezte a felhívást.⁶⁵³

Vagyis míg kezdetben csak szűk körben, néhány református fenntartású gimnáziumban (Sárospatak, Hódmezővásárhely, Miskolc, Szeghalom, Nagykőrös) folyt Magyarország területén a szegény, de tehetséges gyerekek kiválogatása, addig az állam által 1941-ben megindított program Magyarország egészére terjesztette ki a tehetségmentő munkát. Míg 1941-ben Harsányi teljes odaadással támogatta, hogy az általa kidolgozott menet szerint szervezzék meg az országos mozgalmat, addig később ennek árnyoldalait is megtapasztalhatta.⁶⁵⁴ Az ebből következő két, Sárospatakot leginkább érintő hátrány a társadalmi hozzájárulások elapadása, illetve az új rendszer által kialakított területalapú rekrutáció volt.

Az állami tehetségmentés a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 57. 436. számú, a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására

⁶⁵² Uray (szerk.) 1938: 98.

⁶⁵³ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltára Református Egyház Presbitériumi iratai 3. doboz, 1937–198. Értesítés.

⁶⁵⁴ Harsányi 1944: 150.

szolgáló járulékok megállapításáról szóló rendeletével indult.⁶⁵⁵ A következő rendeletet 1942-ben 105. 986. szám alatt, 'a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok mértékének újabb megállapításáról' címen adta ki a tárca.⁶⁵⁶ Az ügyel foglalkozó harmadik rendelet, az 1945. évi 10.090. szám alatt jelent meg, és az iskolai vizsgadíjak és egyéb díjak felemeléséről szólt. A 3. paragrafusában a falusi szegény tanulók iskoláztatásának előmozdítására szedett járulékok megállapítására vonatkozó adatok szerepelnek. Az ösztöndíj lehetőséget kívánt teremteni azon szegény körülmények között élő „falusi magyar fiugyermek számára” akik szellemi képességük révén arra érdemesnek mutatkoztak.⁶⁵⁷,

⁶⁵⁵ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 57.436. számú rendelete, https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?pg=3929&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny

⁶⁵⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 105.986. számú rendelete, https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1942/?pg=1644&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny

⁶⁵⁷ TiREL K.c. I. 1. A tehetséges szegény falusi tanulók gimnáziumi oktatásának országos intézménye

V. Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés

V.1. Az országos tehetségmentésről szóló elképzelések és Szombatfalvy György munkássága

Érdemes megemlíteni, hogy Szombatfalvy György, az OMFT irányítója ritkán jegyezte meg a nagyközönség előtt vagy folyóiratok hasábjain, így a Néptanítók Lapjában közölt tehetséggutatással kapcsolatos cikksorozatában, hogy a falusi tehetségeket támogató ösztöndíj nem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból származó ötlet nyomán realizálódott. Csupán a Pesti Hírlapban említette olykor, hogy az országos mozgalomnak sárospataki előzménye van.⁶⁵⁸

Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés megalakulásának előzményeivel már az előző fejezetekben megismerkedhettünk, most magát az intézményt vesszük górcső alá. Bemutatjuk a megalakulásával kapcsolatban megfogalmazódó célkitűzéseket, az ezek eléréséhez szükséges eszközök sorát. Megismerkedhetünk a szervezet működésével és a tehetségek kiválasztásának folyamatával, illetve az OMFT-t koordináló Szombatfalvy György munkásságával.

V.1.1. Hóman Bálint és Harsányi István elképzelése

Az előzőekből egyértelművé vált, hogy a Sárospatakon megkezdett tehetségmentés gyakorlati megvalósulásában meghatározó szerepet játszott Harsányi István. Azonban a fordulópontot az jelentette, mikor e tehetségmentő munka már nem csak Sárospatakon, illetve a református egyház fenntartásában működő számos gimnáziumban vált az iskolai munka részévé,⁶⁵⁹ hanem országos méretűvé nőtt.

Szombatfalvy György 1940-ben írt cikkéből sejthetjük, hogy ekkor már állami szinten szervezés alatt volt egy hasonló célokat megfogalmazó alapítvány megalakítása: „Kormányzónk országlásának huszadik évfordulóján a közgazdasági és társadalmi szervezetek nagyösszegű alapítványt tettek a tehetséges és kiváló ifjak továbbképzésére és oktatására.”⁶⁶⁰ A cikk említi a Sárospatakon folyó munkát, mely ugyan nem tudatos társadalompolitikai szempontok szerint alakult, hanem a „rég nemleges hagyomány felújítása lebegett a derék intézet szeme előtt [...] Az úttörés megtörtént, a példa megvan. További

⁶⁵⁸ Évente 600... 1942b: 4., Kelemen 1942: 5.

⁶⁵⁹ Harsányi 1941: 1–32.

⁶⁶⁰ Szombatfalvy 1940: 215.

feladat az országos munkaterv kidolgozása [...]”.⁶⁶¹A következőkben Hóman Bálint által a falusi tehetségekre vonatkozóan megfogalmazott állami elvárások és a református álláspontot közvetítő Harsányi István között felmerülő esetleges ellentétekre világítunk rá.

Hóman Bálint 1941-ben körlevelében értesítette a református Egyetemes Konvent elnökségét, hogy célja a tehetséges falusi szegény tanulók iskoláztatásának előmozdítása és ebben különösen számít a református egyház segítségére, hiszen az államilag támogatott tehetségmentés gondolata Sárospatakon fogant meg. Hóman szükségesnek látta, hogy a három nagy egyház (katolikus, református és evangélikus) által fenntartott intézményekben külön nevelési alapot létesítsenek a tehetséges szegény tanulók támogatására. A tehetségmentő program fő elemeit az alábbiakban foglalta össze:

1. A létesített alapot csak a tehetséges falusi származású magyar fiúk gimnáziumi tanulmányainak támogatására használhatják fel.
2. A tanulók kiválasztásának a következő módon kell folynia: a népiskolai tanítóknak a IV–VI. osztályt végzett, de 13. életévét be nem töltött, kitűnő tanulókkal kell kitöltetnie a gimnáziumból kapott írásbeli feladatlapot. Majd a szülői nyilatkozattal, a tanuló jellemzését tartalmazó minősítő lappal együtt el kell küldenie a gimnázium igazgatójának. Majd a versenyvizsgára behívottak a gimnázium hattagú bizottsága előtt mind írásbeli, mind szóbeli vizsgát tesznek. Az arra érdemesek tandíjmentesen végezhetik gimnáziumi tanulmányaikat, őket internátusokban vagy családoknál helyezik el.
3. Abban az esetben, ha a tanuló a tanév során nem az elvártaknak megfelelően végzi tanulmányait vagy magaviselete nem megfelelő, az ösztöndíjat elveszti.
4. Az ösztöndíjas szegény falusi gyerekek tanulmányaira csak vidéki városokban, községekben található gimnáziumokban kerülhet sor, ahol az iskola színvonalát emeli az ösztöndíjasok szorgalma és jelenlétük elősegíti az esetleges jobb benépesülést.
5. Évente 250, nyolc éven át pedig 2000 szegény falusi gyermek kezdheti meg gimnáziumi tanulmányait, ami körülbelül az „elkallódó” falusi gyerekek felét tette ki. (Hóman a református gimnáziumoktól évente 32–34 első tehetséges diák felvételét és elhelyezését várta.)
6. A szükséges forrásokat a következőből teremthetik elő: az elégtelennel záró gimnáziumi tanulók 25 pengős javítóvizsga járuléka, az ismétlők tandíjának 50%-a,

⁶⁶¹ Uo. 216–217.

illetve a felvételikor fejenként beszedett 2,5 pengő biztosítja az ösztöndíj alaptőkéjét. Ezt egészíti ki a szülők hozzájárulása anyagi helyzetükhöz mérten, ami nem haladhatja meg a tanuló éves ellátási költségének 5%-át. Ehhez az összeghez járul hozzá az 1930. évi VII. tc. alapján az elemi iskolás tanulóktól szedett 1 pengős beiratkozási díj 20%-a.⁶⁶²

A „támogatói” hozzájárulásnak is nevezhető – 6. pontban szereplő – gimnáziumi díjakat fenntartótól függetlenül valamennyi iskola tanulójának fizetnie kellett. A beiratkozási díjat az adott gimnázium igazgatója szedte be, majd azt a Horthy Miklós Ösztöndíjalap számlájára utalta. Az ismétlő diákok az összeget pedig maguk fizették be a tanáruk által kitöltött csekklap segítségével. A Horthy Miklós Ösztöndíjalap költségén iskoláztatott tanulók abban az esetben, ha az iskolai év végén legalább a rendes tantárgyak feléből nem értek el jeles osztályzatot, vagy ha súlyos fegyelmi vétséget követtek el, elvesztették ösztöndíjukat.⁶⁶³

Harsányi, a téma sárospataki szakértője, az állami elképzelésekkel kapcsolatban számos kritikai észrevételt fogalmazott meg. A ösztöndíjasok elhelyezése kapcsán például az internátust tartotta a legcélravezetőbbnek, s a családi szállást csak nagyon indokolt esetben pártolta. Véleménye szerint az internátusi keretek között kapja meg a gyermek a legkorszerűbb nevelést. Budapest és nagyobb városok (Debrecen, Kolozsvár) kizárását a programból nem tartotta indokoltnak. A fővárosban ugyanis számtalan lehetőség nyílik a művelődésre, Debrecen és Kolozsvár pedig a magyar reformátusság központja.

Az elemisták beíratási díjából történő 20%-os⁶⁶⁴ elvonást a tehetségmentő mozgalom támogatására szintén nem támogatta, hiszen szerinte ez az intézkedés a tanítói társadalomból ellenállást váltana ki. A szükséges összeget véleménye szerint csak abban az esetben tudják előteremteni, ha az inflációra hivatkozva 20 fillérrel megemelik a beíratási díjat. A miniszter azon megjegyzését, mely szerint az államkincstár megterhelésére nincs szükség, nézete szerint nem szabad hangoztatni. Az állam, ha a nevelésügy számára valóban fontos mozgalomnak tartja a kezdeményezést, akkor anyagi erőforrásokat kellene átcsoportosítania.

Az anyagi feltételek megteremtésének módját sem tartotta a legszerencsésebbnek, mert nagyrészt azokat a szülőket terhelik, akik saját maguk is anyagi gondokkal küzdenek. Mindenesetre Harsányi feltétlenül szükségesnek találta, hogy az állam minden tehetségmentő

⁶⁶² MNL OL VKM K 507 1941. sz. Körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz, 5.

⁶⁶³ Uo.

⁶⁶⁴ A törvény szerint az 1 pengő felét eddig a tanulók tankönyvtámogatására kellett fordítani, a másik felét pedig a népiskolai tanítók gyermekeinek tanulmányi támogatására.

iskolát fenntartótól függetlenül támogasson. E kritikai észrevételek ellenére a Konvent elfogadta Hóman javaslatát. Harsányi javasolta az elnökségnek, hogy szólítsák fel valamennyi református gimnázium és leánygimnázium igazgatóságát, hogy az 1941/42. iskolai évtől kezdve „minden rendes és magántanulótól szedjen a második félévi tandíjjal együtt 2,50 pengőt, minden javítóvizsgát tevőtől 25 pengőt, az 1942-43. iskolai évtől kezdve minden ismétlőtől 50 pengőt.”⁶⁶⁵ Javasolta továbbá, hogy a református egyház csak abban az esetben használja fel az elemi iskolai tanulók által befizetett beiratkozási díj 20%-át, ha a jelenlegi díjat törvénymódosítás hatására 20%-kal felemelik.

Harsányi a szükséges összeg forrásának bázisát az aggregényadóban és a hadmentességi adóban látta. Véleménye szerint Hóman elképzelése szerint befolyó összeg nem elegendő a református egyház által fenntartott intézményekben tanuló tehetségmentett diákok tanulmányainak finanszírozására. Számításai szerint egy tanuló gimnáziumi tanulmánya körülbelül évi 600 pengőbe kerül. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adatai alapján az 1940/41-es tanévre számolva 13 057 tanuló után 2,50 pengő járulékból 32 642,5 P, 1 124 javítóvizsga után 28 100 P, 271 ismétlő után 13 500 P, összesen tehát 74 242,5 P folyt be a református gimnáziumokban. Ez az összeg Harsányi számításai szerint 129 tanuló költségeire nyújtana fedezetet, vagyis 139 fő taníttatása csupán erre az alapra támaszkodva lehetetlen. Ráadásul a 25 P és 50 P „járulék” kiszabásával csökkenni fog azoknak a diákoknak a száma, akik javító és ismétlő vizsgát tesznek, hisz a diákok egyrésztől szorgalmasabban fognak tanulni a kiadás elkerülése végett, illetve a tanárok jobban elgondolkoznak azon, kiket kell megbuktatni, s talán enyhülni fog a szigor. Mindezeket egybevetve 60 000 P-re becsülte a járulékból befolyt összeget. A református egyháznak plusz bevételre lenne tehát szüksége ahhoz, hogy ebben az átmeneti állapotban (állam segítségére még várni kellett) a hiányzó fedezetet pótolni tudja. Ennek összege kalkulációja szerint 160 tanuló után fejenként 600 P-t számítva 96 000 P.

Harsányi szerint egyrészt a református közalapnak kellene vállalnia, hogy bevételének tetemes részét a tehetségmentés céljára áldozza, hisz célja az „egyetemes egyházi érdekeket szolgáló köznevelési és közművelődési intézmények létesítése és fenntartása”⁶⁶⁶, márpedig a tehetségmentő mozgalom feltétlen ide sorolható. Másrészt mivel a tehetségmentés egyetemes, nemzeti és egyházi misszió egyszerre, egyaránt társadalmi és egyházi feladat, fontos, hogy minden egyházközség kivegye a részét a költségekből. Harsányi javasolja a Konventnek,

⁶⁶⁵ MNL OL VKM K 507 1941. sz. Körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz, 10.

⁶⁶⁶ Uo. 12.

hogyan az egyházmegyéknek ösztöndíjakat kellene létesíteniük, melyek az adott egyházmegyében tanuló diákok számára biztosítanák tanulmányaik fedezetét. Emellett fontos anyagi bázisként szolgálhatna véleménye szerint a sárospataki és a hódmezővásárhelyi példa alapján önálló nevelési alapok létesítése. Hozzáteszi, a református tehetségmentés sikerének elengedhetetlen feltétele egy központi szerv alapítása, mely a szervezéssel kapcsolatos munkát bonyolítaná le. Ez a bizottság lenne felelős a rendelkezésre álló összeg helyes felhasználásáért. A bizottságot középiskolai tanárok, lelkipásztorok és tanítók alkotnák. E központi bizottság legfontosabb feladata lenne a helyi szinten működő bizottságok (az adott gimnáziumban folyó tehetségmentéssel kapcsolatos vizsgák lebonyolításáért felelős tanárok csoportja) féléves jelentéseinek elemzése.

Harsányi hét pontban foglalta össze a diákok kiválasztására vonatkozó gyakorlati javaslatait:

1. a vizsgákat egységes szempont szerint kell végezni;
2. a tehetségvizsgán jelen lévők közül legalább egy tanárnak gyakorlattal kell rendelkeznie a vizsga lebonyolítását illetően;
3. egységes vizsgalapok használata;
4. eredményeik alapján 1-es számmal jelölje a bizottság azokat a tanulókat, akik érdemesek a felvételre, 2-essel azokat, akik nem szerepeltek olyan kiválóan, de a képességeik miatt a jövőben jó eredményt érhetnek el, 3-assal pedig azokat, akiket nem javasolnak felvételre;
5. a vizsga két napos legyen, így lehetőség nyílik a diákok alaposabb megfigyelésére és megismerésére;
6. az eddig megtartott versenyvizsgák menetéről kis füzetet kellene kiadni, mely tartalmazza a bevált vizsgáztatási módokat;
7. a vizsgákat májusban vagy június elején tartsák meg, így a központi bizottság még a június folyamán dönteni tud az eredményeket illetően.⁶⁶⁷

A felvett diákok nevelésével kapcsolatban a következő gondolatokat fogalmazta meg: „a nevelés legelső szempontjai értelmében református egyházhoz, nemzethez, néposztályhoz cselekvően hűséges, Istentől nyert adottságai mértékében értékes és felelős társadalomtag nevelése a cél. A kiválasztottak nevelése közösségben s a közösségért történik.”⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ Uo. 18–19.

⁶⁶⁸ Uo. 19.

V.1.2. Szombatfalvy György, az OMFT koordinátora

Az 1941-ben meginduló állami tehetségmentés tehát a Sárospatakon 1935-től folyó munkát tekintette mintának. Hóman a feladat koordinálására Szombatfalvy Györgyöt nevezte ki. Szombatfalvy György 1888-ban született Budapesten Hildenstab György Antal néven. 1911-ben szerezte meg középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelét. Pályáját Losoncon kezdte, ahol mint gimnáziumi tanár tanított. Ezt követően Budapestre került, először az óbudai Árpád Gimnáziumban tanított, majd 1921-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdett dolgozni mint központi szolgálattételre berendelt állami főgimnáziumi tanár.⁶⁶⁹ 1928-tól a VIII/a ügyosztály munkatársa.⁶⁷⁰ 1935-ben ugyanott pedagógiai előadó és állami középiskolai igazgató, 1940-ben pedig már tanügyi főtanácsos. 1935-ben Hóman felkérésére a Közgyűjtemények Ismeretterjesztő Irodájának élére került.⁶⁷¹ 1942–1943-ban a VKM V/2-es ügyosztályának vezetője volt, majd 1944-ben a VII. ügyosztály ügyosztályfőnök-helyettese.⁶⁷² 1945-ben a III. ügyosztályon tanügyi főtanácsosi rangba került, és mint miniszteri osztályfőnök ment nyugdíjba 1946-ban.⁶⁷³

Szombatfalvy széleskörű tudományos munkásságot folytatott. A művelődéshez fűződő viszonyt vizsgálata a magyar társadalom rétegeiben különös tekintettel a legszegényebb csoportokra. Statisztikai adatok sorával támasztotta alá érvelését, s a problémák feltárása mellett rávilágított a potenciális megoldási lehetőségekre is. Részletesen foglalkozott a tanyai lakosok gyermekeinek művelődési lehetőségeivel, s ez a téma egész pályáját végig kísérte. Elsődleges feladatként jelölte meg a külterületek kedvezőtlen belügyi, közoktatási és egészségügyi helyzetének javítását.

A tanyán élők számára kényelmes volt a munkahely közelsége, azonban ezzel az életformával együtt járt a társadalmi és kulturális életből való kirekesztődés. Az iskolaalapítás legfőbb akadályát a tanyák egymás közötti földrajzi távolsága jelentette. A problémát Karcag példáján keresztül mutatta be Szombatfalvy. A 70 000 kat. hold területen fekvő 6000 lakosú városban 800 mindennapi tanköteles élt. Bár az iskoláskorú gyerekek száma igen magas volt,

⁶⁶⁹ Közleménye, 1921: 305.

⁶⁷⁰ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1928. In: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TisztiCimtar_1928/?pg=239&layout=s

⁶⁷¹ Hóman Bálint kultuszminiszter nyilatkozott legközelebbi munkatervéről In: Magyarország 1936a. január 1. 17. évf. 1. sz.

⁶⁷² Magyarország tiszti cím- és névtára, 1942., 1943., 1944. https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1942/?pg=435&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy;

https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1943/?pg=472&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy;

https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1944/?pg=562&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy

⁶⁷³ Hivatlos rész, 1945: 1.

de az iskolaalapítás kritériumául az 1926. évi VII. tc. alapján meghatározott⁶⁷⁴ feltételeknek, mely szerint négy kilométer sugarú körben 30 gyermek lakjon, nem felelt meg. Szombatfalvy ebben az esetben egyedüli megoldást internátus létesítésében látta.⁶⁷⁵ A községek mellett az egyházaknak is nehézséget jelentett az iskolaalapítás. A községek vezetői sem karolták fel a tanyán lakók érdekeit, hiszen a képviselőtestület, mely a nagyobb gazdákból tevődött össze, a szegényebb tanyákon élők igényeit nem értette meg és nem nyújtott segítő kezet.⁶⁷⁶

Szombatfalvy legnagyobb feladatának a nép gondozását, az elemi művelődés biztosítását, ezáltal az alföldi lakosság civilizációs áramkörbe való bekapcsolódását tartotta. E feladatot azért is tekintette fontosnak, mert az Alföld a csonka Magyarország területének felét adta s a magyarság egyharmadának, azaz 3,5 millió főnek volt az otthona. E népesség egyharmada, vagyis körülbelül 1 millió fő élt tanyán. Az itt megnyilvánuló társadalmi izoláltságot Szombatfalvy a földrajzi helyzettel, az etnikai összetétellel és az eltérő történelmi fejlődéssel magyarázta.⁶⁷⁷ Kiemelte továbbá, hogy csak egy alapos tényfeltáró kutatás elvégzését követően lehet az Alföld egyes településeinek fejlődési útját kijelölni. A tanyákkal kapcsolatosan felmerülő problémák megoldását az Alföld fejlődésének zálogaként fogalmazta meg. A munka szempontjából elengedhetetlen szerinte, hogy a városok és a községek vezetőinek a felfogása a külterületeken élő lakosság gazdasági, művelődésbeli támogatását illetően megváltozzon.⁶⁷⁸

Az Alföld elmaradottsága ellen próbáltak tenni például a szegedi settlement mozgalom tagjai, akiknek meghívására 1929-ben Szombatfalvy Szegeden megtartotta a 'Társadalomrajzi feladatok az Alföldön' című előadását. Kiemelkedő falukutató munkát végzett Ujszászy Kálmán vezetésével a sárospataki faluszeminárium, melynek jelmondata „Vissza a faluba a faluért!”. Ezen túl számos, a falu helyzetét feltáró munka jelent meg a korszakban. Szombatfalvy egyetértve mindazokkal, akik a falukutatót szívügyüknek tekintették, a következőképpen fogalmazott: „Itt az utolsó óra, hogy közigazgatásunk és egész magyar úri értelmiségünk felismerje a falusi s és pusztai nép nemzeti fontosságát, magáhozemelve és testvéri szeretettel magáhozölelje.”⁶⁷⁹ A leszakadó társadalmi rétegek oktatásával kapcsolatos

⁶⁷⁴ 1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221926%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>.

⁶⁷⁵ Szombatfalvy 1928a: 60.

⁶⁷⁶ Uo.

⁶⁷⁷ Szombatfalvy 1929: 4.

⁶⁷⁸ Uo. 10.

⁶⁷⁹ Szombatfalvy 1938: 119.

fejlesztési munkát a gazdasági válság akasztotta meg. A 30-as évek közepétől folytatódott az iskolahálózat fejlesztése.

A témánk szempontjából a Szombatfalvy által megálmodott, Komádiban létesítendő állami iskolával kapcsolatos internátus felépítéséről kell szólnunk. Szombatfalvy célja volt, hogy a Komádi környékén élő 320 tanyai tanköteles részére biztosítsa a művelődési lehetőséget.⁶⁸⁰ A Komádiban létesítendő internátus ötlete két ízben, 1923-ban, majd 1926-ban merült fel, megoldást azonban csak az 1937. év hozott, ugyanis ebben az évben nyerte el Szombatfalvy Hóman támogatását a 28 000 holdon fekvő és 3000 tanyai lakossal rendelkező településen zajló építkezéshez. Három fős bizottság felelt a munkáért: Huszka Ernő miniszteri osztályfőnök, Hertelendy Jenő miniszteri tanácsos és Szombatfalvy György, az ügy előadója.⁶⁸¹ Az internátusban foglalkoztatott tíz tanárt a kultusztárca fizette, a község évi 5 000 pengővel járult hozzá az internátusi kiadásokhoz. Ezen kívül a dologi költségekre a vármegyei jóléti alap évi 2 000 pengőt adott, miközben a Belügy- és a Földművelésügyi Minisztérium is segélyben részesítette az intézményt.

A szülők többsége termények „adományozásával” járult hozzá az élelmezéshez. Azok a szülők, akik 3 hold birtokkal rendelkeztek, háziszappant adtak.⁶⁸² A szülői hozzájárulás mértéke függött a foglalkozástól, illetve gazdák esetében a holdak számától, illetve a család nagyságától. A következő kategóriák szerint változott a támogatás mértéke: 1. Gazdasági cseléd és 1 holdon aluli birtokos; 2. 1–2 holdas birtokos; 3. 3–5 holdas birtokos; 4. 6–10 holdas birtokos; 5. 11–20 holdas birtokos; 6. 21–40 holdas birtokos; 7. 40 hold feletti birtokkal rendelkező. Például egy háromgyermekes gazdasági cselédnek havonta 8 kg búza, 1 kg árpa, 4 kg morzsolt tengeri, 8 kg burgonya, ½ kg borsó és bab, 4 tojás, 1/3 kg szalonna támogatást kellett nyújtania. Ennek pénzbeli értéke 3 pengő 60 fillér volt, melyet készpénzben is meg lehetett téríteni. Így a szülő napi szinten 12 fillérrel járult hozzá gyermeke étkeztetéséhez.⁶⁸³ A maximumot a 40 hold feletti birtokkal és egy gyermekkel rendelkező szülők fizették, naponta 41 fillért. Az intézet 1939. január 14-én nyílt meg 285 tanulóval. Az internátus építése és felszerelése összesen 34 000 pengőt emésztett fel. Ezzel szemben egy 40 tanulót befogadó tanyai iskola építése és felszerelése ekkor 15 000 pengőbe került. Vagyis az internátus beruházási és építési költsége ennek közel a duplája volt. Szombatfalvy úgy látta,

⁶⁸⁰ Szombatfalvy 1939: 946.

⁶⁸¹ Kovács (szerk.) 1939: 6.

⁶⁸² Szombatfalvy 1938: 948.

⁶⁸³ Uo.

hogy a teljes atomizáltságban élő tanyai nép gyermekei részére alapított internátus alkalmas terep a diákok társadalmi együttműködésre való nevelésére.⁶⁸⁴

Szombatfalvy tudományos munkásságában megnyilvánul tehát az a szociális érzékenység, mely egész pályafutását jellemezte. A vidék, falu és a tanyai lakosok helyzetét bemutató munkáit olvasva egyértelmű, miért választotta e feladat elvégzésére Hóman, miért rá bízta a falusi tehetségeknek szóló ösztöndíjprogram koordinálását. Maga a következőképpen jellemezte Szombatfalvyt: „Ez a miniszteri biztos egyike legkiválóbb munkatársaimnak a minisztériumban, oda berendelt gimnáziumi igazgató, a magyar társadalomtudománynak és a statisztikának kiváló művelője és a legemberszeretőbb, legszociálisabb érzésű hivatalnokok egyike. Mind az irodalomban, mind munkásságában, mind hivatali működésében minduntalan a szegény néprétegek tehetséges gyermekeinek pártfogása mellett emel szót nálam és másutt is [...]”⁶⁸⁵

Szombatfalvy a Magyar Társadalomtudományi Társulat alapítójaként, főtítkáráként, majd ügyvezető elnökeként több ízben adott elő a Rádió Szabadegyetem műsorában, a Magyar Társadalomtudományi Társaság, illetve különböző tanítóegyesületek meghívására rendezett fórumokon.⁶⁸⁶ Előadásaiban rávilágított a Magyarországon megnyilvánuló társadalmi különbségekre, melyek az egyes országrészek között mind gazdasági, mind pedig kulturális szinten fennálltak. A népoktatás reformjában látta a megoldást. Előadásaiban kiemelte, hogy a nép és az intelligencia között milyen óriási szakadék húzódik. 1934-ben, a Nemzeti Szeminárium keretében tartott beszédében a következőképpen jellemezte a magyar falu helyzetét: „A nyolcvanhat évvel ezelőtt felszabadult jobbágyok és zsellérek utódai ma is többségét teszik a lakosságnak. Fejlődését rossz birtokpolitika, erőltetett iparfejlesztés és a városok előtérbe helyezése hátráltatta. Ma a falu teljesen csődbejutott, mert a mezőgazdaság hozadékából átlagosan csak évi 225 pengő jut egy őstermelő lelkére. Az agrárszegénység helyzetét a napszám ötven-hatvanszázalékos esése teszi kétségbeejtővé. A földreform hitelnehézségeken szenved hajótörést. A legsürgősebb segítségre van szükség, a nem agrárnépesség önzetlen áldozatkészségére a nemzet megmentése érdekében.”⁶⁸⁷ Szombatfalvy ebben a szellemben végezte munkáját, melyet egész életében az elesett társadalmi rétegek iránt elkötelezett támogatás jellemezett. Ez az elhivatott munka érhető tetten az 1941-ben induló ösztöndíjprogramban végzett munkájában is.

⁶⁸⁴ Uo. 949.

⁶⁸⁵ ORSZGY Képviselőházi napló 157. ülése 1940. november 21. 737.

⁶⁸⁶ Markó (szerk.) 2001: 486.

⁶⁸⁷ A magyar falu helyzete 1934: 10.

V.2. Az ösztöndíjprogram megszervezése

V. 2.1. Az OMFT finanszírozása és a szervezet vezetése

Mint az eddigiekből világossá vált, a szegénysorsú, ám tehetséges református magyar fiatalok céltudatos iskoláztatása ekkor már négyszázados hagyományként volt jelen a református nevelésügyben. E tehetségkutató és -mentő munka a sárospataki református főiskola kezdeményezésére jött létre és vált példaértékűvé. Minden külső támogatást mellőzve csupán „református hittel és öntudatos magyar akarattal” szervezték meg és erősítették a tehetségmentést olyan mozgalommá, amely az 1941. szeptember 9-i rendelettel országossá nőtte ki magát. Vagyis a református gimnáziumok által létrehozott alapelvek szerint a miniszter a vezetése és rendelkezése alatt álló összes gimnáziumot bekapcsolta a munkába.

A tehetséges szegény falusi tanulók gimnáziumi oktatásának országos intézménye’ címmel⁶⁸⁸ az 1942. április 9-én Budapesten kelt levélben értesítették a gimnáziumokat az új ösztöndíjprogram részleteiről. A felvétel feltételeként szabták meg, hogy a gyermek ne lépje túl a 12. életévet, vagyis a népiskola V., illetve VI. osztályába járó diákok pályázhatták meg az ösztöndíjat. Amennyiben a tanuló kivételes tehetségét a képességvizsga alkalmával bizonyította, a gimnáziumban tandíjmentességet kapott. Magát az ösztöndíjat az 1941. évi 57.436. számú és az 1942. évi 105.986. számú rendeletekben meghatározott járulékbévételekből a Horthy Miklós Ösztöndíj Alapba befolyó összegből biztosította a VKM.

Az állami ösztöndíjalaphoz hasonló alapot létesítettek a gimnáziumot fenntartó egyházak is, mint a római katolikus egyház, az erdélyi katolikus státus, a református egyház és az evangélikus egyház. Az unitárius egyház fenntartásában bár volt gimnázium, de számuk alacsony volta miatt csatlakoztak az állami alaphoz. A hómani elképzeléseknek megfelelően az egyházi iskolákban felvételnél a jeles és jó minősítést elérő tanulóknak 2,50 pengőt, az elégségeseknek 5 pengőt, a javítóvizsgásoknak 25 pengőt, az osztályismétlőknek a teljes tandíj 50%-ának megfelelő összeget kellett befizetnie a szegény falusi tehetségeket támogató alapba.

Az alap által nyújtott támogatás ellenére a felvételt nyert gyerekek szüleinek már a pályázat beadásakor fel kellett tüntetniük, hogy anyagi viszonyaikhoz mérten milyen összeggel tudják segíteni gyermekük tanulmányait. Fontosnak tartották a szülők pénzügyi helyzetének feltárását, a család évi jövedelmének tételszerű felsorolásának mindenre ki kellett terjednie (a föld termése, az állati termékek, az állatok eladása, a konvenció, a napszám, az ipari munkadíj, a kereskedői jövedelem, a fizetés s egyéb jövedelem). A bevételek mellett

⁶⁸⁸ Jámber (szerk.) 1942: 532–538.

számot vetettek a család anyagi terheivel is. Az így kapott eredmény alapján számították ki a családi önköltség mértékét.⁶⁸⁹ Az állam abban az esetben, ha a szülő hét 14 évnél fiatalabb gyermeket nevelt, teljes egészében állta a tanítási költségeket. Hat jövedelmi csoportba sorolták a szülőket, s az évenként fizetendő összeg nagyságát a 14 éven aluli gyermekek számának figyelembevételével határozták meg. Így például a legjobban szituáltaknak, akiknél minden családtagra 4 vagy ennél több hold föld esett és csak egy 14 éven aluli gyermekük volt, 600 pengőt kellett fizetniük.⁶⁹⁰ Az anyagi helyzet bizonyításaképpen a szülőktől hatósági vagyoni bizonyítvány kiállítását,⁶⁹¹ illetve hatósági szegénységi bizonyítványt kértek.⁶⁹² Későbbiekben részletesen kitérünk az Országos Magyar Falusi Tehetségmentő Intéző Bizottsághoz érkezett kérvényekre, melyek között szép számmal találkozhatunk a hozzájárulás mérséklését kérvényező szülői vagy tanulói leveleket.

Visszatérve a szervezet működéséhez fontosnak tartjuk kiemelni, hogy míg az 1935-től 1941-ig működő tehetségmentés nem alkotott egységes szervezetet, minden intézmény önállóan végezte feladatát, párhuzamosan folyt a munka, addig az állami szintre emelt tehetségmentés egységes alapokra épült. Az egységesség megteremtése érdekében az állami Horthy Miklós Alap gondozását vállaló minisztériumi munkatársak az egyházak részéről küldött megbízottakkal való tárgyalások során hozták meg a tehetségmentésre vonatkozó szabályokat, a mindenki számára követendő elveket. Ezekről a VKM által szervezett országos bizottsági értekezletekről az adott egyház megbízottja írásban számoltak be. Harsányi István 1943. június 6-án például 'A református egyetemes konvent Főtiszteletű és Nagyméltóságú Elnökségének' címezve írt a június 4-én lefolyt értekezlet programpontjairól.⁶⁹³ A katolikus egyház Kürti Menyhértet⁶⁹⁴ delegálta a bizottságba.⁶⁹⁵ Az evangélikus egyház részéről Ruhmann Jenőre esett a választás.⁶⁹⁶ Vagyis az állam által felkért szakemberek és az egyházak küldöttei Szombatfalvy György vezetésével vitatták meg a tehetségmentéssel kapcsolatos problémákat.

A szervezet működési szabályzata szerint az OMFT „az alapok működéséről évente közös nyomtatott jelentésben tájékoztatja a nyilvánosságot.”⁶⁹⁷ Azonban ilyen jelentés csak

⁶⁸⁹ MNL OL VKM K 507 39. csomó O.M.F.T. Versenyvizsga 3. számú nyomtatvány, Tájékoztatás

⁶⁹⁰ Uo.

⁶⁹¹ MNL OL VKM K 507 39. csomó Hatósági vagyoni bizonyítvány

⁶⁹² Uo.

⁶⁹³ MREZSL 2 e/60 Tehetségmentő Alap

⁶⁹⁴ 1875–1949. Ciszterci szerzetes, tanár, irodalomtörténész. 1937-től 1948-ig mint katolikus tanügyi elnök-főigazgató majd a Katolikus Tanügyi Tanács elnöke.

⁶⁹⁵ MNL OL VKM K 507 39. csomó 2485/1942 Serédi Jusztinián levele Hóman Bálintnak

⁶⁹⁶ TiREL Kg II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405

⁶⁹⁷ TiREL K.c. I. 1. Tehetségmentés

egyszer jelent meg. Szombatfalvy, az Intéző Bizottság vezetője, a Néptanítók Lapjában több részletben közölt tanulmányban hozott nyilvánosságra néhány adatot 'A tehetségmentés a falusi népiskolában' címmel. Ezen kívül még egy ízben találkozhatunk konkrét adatsorral, mégpedig az ugyanebben a lapban megjelent 'Beszámoló a versenyvizsgás tanulókról' című írásban. (A későbbiekben ezekre részletesebben is kitérünk.) Ez már csak azért is különös, hiszen a tehetségmentésben érintett iskolák igazgatója minden évben felhívást kapott, miszerint a „folyó tanévvégi tanulási eredményét az esetleg szükségesnek vélt megjegyzések kíséretében hozzám sürgősen beküldeni szíveskedjék.”⁶⁹⁸ Vagyis a versenyvizsgán felvételt nyert gyermekek tanulmányi eredményéről minden évben teljes képet kapott az Intéző Bizottság.

V.2.2. A tehetségmentés programjának meghirdetése és a jelentkezés menete

1942 áprilisában az új kultuszminisztériumi diákszociális osztály létesülésével kapcsolatban Hóman Bálint sajtótájékoztatót hívott össze. Ennek keretében ismertette a megjelentekkel, hogy megindult egy akció a vidéki szegény tehetségek felkutatása érdekében, amelynek célja, hogy „a tanulási költségek arányba hozassanak azoknak a társadalmi rétegeknek a teherbíróképességével, amelyekből az illető tanulóifjúság kikerül.”⁶⁹⁹ Hozzátette, hogy a programmal „az egészséges társadalmi fluktuációt kívánja újból megindítani.”⁷⁰⁰ A vonatkozó rendelet még 1941-ben megjelent 57.436. számmal.

Az országos szinten megkezdett munka alapját a sárospataki református gimnáziumban bevezetett képességvizsgálatok jelentették. 1941-ben kísérletképpen 87 tanulót vettek fel az ösztöndíjprogramba. 1941. szeptember 22-én Jászapátiban, 23-án pedig Szolnokon Harsányi István vezette az első állami tehetségkutató vizsgát, amelyen jelen volt Kiss József debreceni tankerületi főigazgató is.⁷⁰¹ A fent említett városok mellett a következő településeken folyt még munka: Sárospatak, Hódmezővásárhely, Szeghalom, Nagykőrös, Miskolc, Mohács, Győr, Kassa, Hajdúnánás, Nagyszalonta, Nagykálló, Munkács.⁷⁰² Az eredmények tükrében Szombatfalvy elégedetten konstatálta, hogy valóban szükség van erre az akcióra, hiszen a felvett 87 tanulóból 70 gyermek „valóban kiváló tehetségnek bizonyul.”⁷⁰³

⁶⁹⁸ MNL CsML Hódmezővásárhelyi Levéltára VIII. 51. 1942-1943, A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium iratai VIII.51. 18. doboz Levél. 1943. június 2.

⁶⁹⁹ Évente 600... 1942: 4.

⁷⁰⁰ Uo. 4.

⁷⁰¹ TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója

⁷⁰² A Bánfi József által 2007-ben összeállított 'A tehetség-probléma haza történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig' dokumentumban megtalálható iskolai évkönyvek cikkei alapján.

⁷⁰³ Évente 600... 1942: 4.

A tehetségkutatással kapcsolatban felhívás jelent meg a Néptanítók Lapja Hírek rovatában 1942. április 15-én „A tehetségesek kiválasztása” címen, mely a tehetségmentő akció részleteiről értesíti a tanítókat.⁷⁰⁴ (Lásd 1. számú melléklet.) Érdekes, hogy bár országos méretű volt a mozgalom, mégis csak egy rövid felhívásban közölték a megindulással kapcsolatos információkat a VKM szócsöveként is aposztrofált lapban. Sipos Lajos vegyeskereskedő Sipos Gyula fiának gimnáziumi hozzájárulását kérő leveléből tudhatjuk meg, hogy az információkat a rádióból is megszerezhették a szülők: „Végighallgattam Nagyméltóságod rádió szózatát, melyben a tanulni vágyó fiatalságot iskolába hívta [...]”.⁷⁰⁵ E bejelentést május 10-ig kellett elküldeni. 1942. áprilisi körlevélben közölték, hogy a vizsga május végén lesz, hozzátéve, hogy a vizsgát tanári továbbképzés előzi majd meg.⁷⁰⁶ A pontos vizsgaidőpontot (május 28–29.) Szombathely május 16-i levelében adta meg.⁷⁰⁷ Ebben a levélben igen pontos részletességgel írt a versenyvizsga menetéről, illetve tájékoztatott az útiköltség finanszírozásával, a vizsgáztató bizottság munkájával kapcsolatban.

Azonban a felhívás nem jutott el minden címzetthez: 1942. április 29-i levelében Szombathely arról írt, hogy a tanítókat nem informálták a tankerületi főigazgatók a program megindulásáról.⁷⁰⁸ Mivel sok panasz érkezett, így a versenyvizsgálatra való jelentkezés határidejét május 1-jéről először május 5-re, majd május 16-ra változtatta.⁷⁰⁹ Annak ellenére, hogy ilyen jellegű kommunikációs probléma merült fel, nem jelent meg újfent az ösztöndíjra való felhívás a Néptanítók Lapjában.

A királyi tanfelügyelők tehetségmentéssel kapcsolatos munkájára az OMFT Intéző Bizottsága figyelemmel volt. Részletes jelentést vártak el tőlük: be kellett számolniuk, hány „akcióra figyelmeztető” körlevelet küldtek ki s mely tanítóknak, valamint, hogy melyik népiskolából kértek versenyvizsgára jelentkező nyomtatványokat. A 3. számú mellékletben található egyikük 1943. április 19-én kelt részletes válaszlevele, ebben tételesen felsorolta a tanfelügyelőséghez tartozó népiskolákra vonatkozó adatokat.

Ennek ellenére akadtak esetek, amikor a tájékoztatás hiánya okán késett le a jelentkezési határidőről egy-egy népiskolai tanuló. Ezt bizonyítja az a VKM-hez címzett kérvény, amelyet Aleva László ügyében írt az igazgató tanító, aki szerint sem a rudabányai,

⁷⁰⁴ A tehetségek kiválasztása. 1942a: 419.

⁷⁰⁵ MNL OL VKM K 507 41. csomó 1942. május 31-én kelt levél, Sipos Lajos kérelme

⁷⁰⁶ MNL SzSzBmL VIII. 56. Nagykállói M. Kir. Áll. Szabolcs vezér Gimnázium 1941-1942 106.510/1942. Az országos tehetségmentés céljából tartandó tanfolyam megszervezése 1942. április 18-án kelt levél.

⁷⁰⁷ TiREL K.h.II.5. 107. 555/1942. 322. szám alatti 1942. május 16-án kelt levél.

⁷⁰⁸ MNL OL VKM K 507 39. csomó 06.960. Körrendelet a képességmegállapító versenyvizsgára való jelentkezés idejének meghosszabbításáról, 1942. április 29.

⁷⁰⁹ MNL OL VKM K 507 38. csomó 107.362 A tehetségvizsgára jelentkezés határidejének újbóli meghosszabbítása, 1942. május 9.

sem a kurityáni társulati iskola hivatalos értesítést nem kapott a tehetségvizsga időpontjával kapcsolatosan. Az édesapa, Aleva János a következőket említi kérelmében: „Gyermelem osztálytanító urának időben bejelentettem szándékomat, ki azt helyesnek is találta és tudomásul vette, mondván, hogy a kir. tanfelügyelőségtől a pályázati értesítés még nem jött meg, legyen nyugodtan. Ennek bizonyságául tisztelettel mellékelem az iskola igazgatójának levelét.”⁷¹⁰ Ebben az esetben mind a tanító, mind az édesapa hiába írt kérvényt, hiszen a diák túlkoros, VII. osztályos volt, így nem vizsgázhatott. Egy másik alkalommal is hivatkoztak a tájékoztatás hiányára: „Nagyon bántott bennünket, hogy Kárpátalja szórvány-magyarsága nem értesült idejében az akcióról és egyetlenegy jelentkezővel sem képviseltette magát” – szerepel a munkácsi m. kir. állami 'Árpád fejedelem' Gimnázium évkönyvében.⁷¹¹

Amennyiben a diák sikeresen benyújtotta a pályázatát, az első megmérettetést a házi dolgozat jelentette, melynek magyar és matematika tételeit a tanító a királyi tanfelügyelőtől igényelte és kapta meg. A dolgozatot a tanító kézjeggyével látta el, ezzel bizonyítva az önálló munkavégzést. (A 4–9. számú mellékletekben közlünk különböző évekből származó feladatsorokat és egy beküldött fogalmazást.)

Az OMFT Intéző Bizottsága nyomtatványok sorát adta ki a versenyvizsgák lebonyolításához, melyet az elemi népiskolai tanító segítségével töltöttek ki a jelentkezők és szüleik. A képességvizsgálatra való jelentkezéshez egy 21 kérdést tartalmazó nyomtatványt kellett kitölteni. A kérdések három nagyobb csoportba sorolhatók: az első a családi helyzetet feltáró, a második a kulturális szintre utaló, a harmadik csoport a vagyoni helyzetre vonatkozó kérdéseket tartalmazta. Fókuszban tehát a család, mint a gyermek életére leginkább befolyással bíró tényező állt (lásd 10. számú melléklet). Fontosnak tartották a szülők anyagi hátterének feltárását, melyről fentebb már szó esett (lásd 11. számú melléklet). A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. következményeként a szülőknek tanúbizonyságot kellett tenni arról, hogy a gyermekük nem zsidó (lásd 12. melléklet). Nyilatkozni kellett továbbá, hogy a vizsgára való jelentkezés még nem jelenti automatikusan a vizsgán való részvételt, illetve szó esett a tandíj fizetésének kérdéséről (lásd 13. melléklet).⁷¹²

a résztvevők tanulmányi eredményeire is. Nyilvánvaló, hogy a szelekció menetében az egyik legfontosabb objektív támpontot az eddigi, tehát a II–VI. osztályban tanúsított tanulmányi előmenetel minősége (kitűnő, jeles, jó vagy elégséges közül lehetett választani)

⁷¹⁰ MNL OL VKM K507 40. csomó 1942/1944 2. Tétel A-R, 1942. június 22-án kelt levél Aleva János ügyében

⁷¹¹ Szepesvári (szerk.) 1942: 56.

⁷¹² MNL OL VKM K507-1944-2-81620 O.M.F.T. Versenyvizsga 2. sz. nyomtatvány, Nyilatkozat.

szolgáltatta. A további két kérdés a diák motiváltságával, mint a tehetség kibontakozásának alapvető feltételével foglalkozott. Rákérdeztek ugyanis mind a tanuló, mind a szülők terveire: a gyerek saját elhatározásából akar-e továbbtanulni vagy csak a szülő kívánalmára adta be jelentkezését, illetve a szülő miért akarja, hogy a gyermeke tovább tanuljon, az milyen célokat szolgál?

Ezt követték a gyermek személyiségének, adottságainak, jellemének megismerését elősegítő kérdések. A szabadidő eltöltésének jellemzőin keresztül az olvasási szokásokon át az egészségügyi állapotig bezárólag kaphatunk képet a gyermekről. A legátfogóbb, a jellemre vonatkozó pont a 13., ahol a tanítónak tapasztalatai alapján kellett a feltüntetett területek tulajdonsághalmazai közül a gyerekekre leginkább jellemzőket kiválasztania. A vizsgált területek a következőket foglalták magukba: fellépés (megjelenés), mozgás, érintkezés, vérmérséklet, alaphangulat, felfogás, figyelem, emlékezés, gondolkodás, az egyéniség alapvető jegyei, akarat, képzelőerő, munkakészség, megbízhatóság, rendszeret, tisztaság iránti hajlam és kezűgyesség. Vagyis ennek a résznek a kitöltése fontos információkkal látta el a felvételt és a kiválasztást bonyolító bizottság munkáját. A 16. pontban azonban a tehetségesség szempontjából irreleváns adatokra kérdeztek rá úgy, mint milyen a versenyvizsgára jelentkező tanuló külső megjelenése, szeme, haj- és bőrszíne. Összességében az így nyert adatok segítettek általános képet alkotni a gyermek képességeiről, kvázi előtanulmányozták a gyermekeket a szóbeli megmérettetés előtt (lásd 14. melléklet).⁷¹³

V.2.3. A tehetségmentést végző gimnáziumok kiválasztása

Szombatfalvy György a tankerületi királyi főigazgatóknak írt levelében így fogalmazott: „A gimnáziumok tanulási eredményét feltüntető adatok magukban véve nem nyújtanak alapot az iskolában végzett munka színvonalának le mérésére és az iskolák közötti különbség megítélésében.”⁷¹⁴ Ezért az évkönyvekből elérhető tanulmányi adatokon kívül arra volt kíváncsi, milyen körülmények befolyásolták az iskola működését és az ott folyó munkát. Vagyis milyen hatással volt az iskola követelményrendszere, az iskola igazgatójának személyisége, illetve a tantestület szakmai hozzáértése az iskolában folyó munka minőségére: „a tantestület szelleme mennyiben ígérkezik alkalmasnak tehetséges tanulóknak a nemzeti közérdek számára kiváló jellemű, demokratikus érzületű, kiválóan képzett férfiakká való nevelésében.”⁷¹⁵ Ezen felül a gyakorlati tervezés szempontjából fontos információkra

⁷¹³ MNL OL VKM K507 40.csomó A képességvizsgálatra bejelentett tanuló jellemzése, 273.

⁷¹⁴ MNL OL VKM K 507 38. csomó 105.676 számú irat, a Tehetséges gyermekek iskoláztatása ügyében, 4–6.

⁷¹⁵ MNL OL VKM K 507 39. csomó 3633/1942. A kolozsvári tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 28. 807–808.

kérdezett rá, mint például, hogy van-e az iskola fenntartásában nevelőotthon, ahol havi 60 pengőért az ösztöndíjas elhelyezhető⁷¹⁶

A királyi tankerületi főigazgatóknak a levél kézbesítését követően öt napjuk volt a válaszadásra. A következőkben a beérkezett válaszokat mutatjuk be, melyek fontos neveléstörténeti kordokumentumok. Szerencsések vagyunk, hisz mind a tizenkét tankerületi főigazgató⁷¹⁷ által írt levél fennmaradt, így hol részletesebb, hol hiányosabb képet kapunk az adott tankerületben működő gimnáziumok munkájáról.

A kolozsvári királyi főigazgató által írt jelentés szerint a beszercei állami gimnázium bár a tanári testület szellemiségét tekintve „megfelelő”, de a szakmailag jól képzett tanárok száma elenyésző. Az igazgató fiatal kora miatt nem elég tapasztalt, hogy az iskolát megfelelően irányítsa. A bukott tanulók aránya 32,14%, ami 90 tanulót jelent. Azt is megtudhatjuk, hogy az internátusban 115 diákot helyeztek el, melyből 22 tehetségmentett. A 22 tehetségvizsgás diák félévi eredménye nem volt kiváló: egy diák jeles, tíz jó, tíz elégséges, egy elégtelen eredménnyel végzett. Mivel az „[i]gazgató és a testület a benépesülés biztosítását a tömeges felvételen látta. A bentlakók 25%-a félévkor bukott.”⁷¹⁸ E lehangoló eredmény ellenére az 1942-ben összeállított listában az intézmény szerepelt.

Míg a hivatalosan a tehetségmentő program csak 1942-ben indult, addig 1941-ben úgynevezett „próba üzemmódban”⁷¹⁹ négy állami, egy királyi katolikus és egy községi gimnázium fogadta a gyerekeket.⁷²⁰ Ezek között volt a beszercei gimnázium is, 22 diákkal. Komjáthy István⁷²¹ 'A tehetségkutatás magyar módja' című 1943-ban írt bölcsészdoktori disszertációja ad részletesebb betekintést a Besztercén folyó munkába.⁷²² A könyv főleg a diákok háttéréről, illetve az általuk írt élménydolgozatokról és a versenyzővizsgálatokról szól. Komjáthy a tehetségmentő mozgalom megalakulására és működésére vonatkozóan megjegyezte, hogy e munkát csak átmeneti megoldásnak tekinti, mely a magyar nevelés reformjának elodázásaképpen került a napirendre, tehát szükségmegoldásként aposztrofálta

⁷¹⁶ Uo.

⁷¹⁷ Miskolci, kolozsvári, marosvásárhelyi, szegedi, budapestvidéki, székesfehérvári, komáromi, debreceni, szombathelyi, kassai, miskolci, pécsi.

⁷¹⁸ MNL OL VKM K 507 39. csomó 3633/1942. A kolozsvári tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 28., 807–808.

⁷¹⁹ Ami azt jelentette, hogy 1941-ben kisebb körben kísérletképpen végezték a tehetségvizsgákat. Ennek lényege az volt, hogy meggyőződjenek azok használhatóságáról, arról, hogy ugyanazon eljárásokat egy évvel később szélesebb körben lehet-e használni.

⁷²⁰ Szombatfalvy 1941: 5.

⁷²¹ A beszercei Magyar királyi Állami Hunyadi János Gimnázium tanára, aki 1942-ben részt vett a tehetségmentés témájában rendezett tanári tanfolyamon és az iskolájában ő koordinálta ezt a munkát.

⁷²² Komjáthy 2004: 1–178.

azt.⁷²³ Komjáthy meglátása szerint a tehetségmentő mozgalmat a pedagógia tudományához pusztán a szegény gyermekek iskoláztatásának elősegítésének célja köti, a valóságban Szombatfalvy társadalmi problémaként tekint az ügyre.⁷²⁴

Folytatva az iskolák jellemzését, a szintén ehhez a tankerülethez tartozó kolozsvári unitárius gimnázium kapcsán a tankerületi főigazgató kiemelte a tantestület és a diákanyag gyenge minőségét. Pozitívként említette az erős hazafias nevelést.⁷²⁵ Talán ezért vették be az iskolát az ösztöndíjprogramba. A főigazgató az internátusi elhelyezéssel kapcsolatosan arra kérte a minisztert, hogy a felvehető diákok létszámkeretét állapítsa meg, s ezt közölje a gimnáziumok igazgatóival, hogy el tudják kerülni a túlszűfolttságot. A tehetséges tanulók kiválasztásának gyakorlatával kapcsolatban a főigazgató pedig jelentette, hogy a tanfelügyelőket utasította, hogy a tanítókat a tehetséges tanulók kiválasztásának módjáról tájékoztassák.⁷²⁶ Nem volt azonban világos számára, hogy a Horthy Miklós ösztöndíjra felvett tanulókat a miniszter jelöli ki, vagy pedig saját hatáskörben intézkedhet a tanfelügyelők által felterjesztett adatok alapján. Hozzátette továbbá, hogy mivel a minisztérium semmiféle tájékoztatást nem nyújtott a kiválasztás módját illetően, e munkát nem tudták sem ellenőrizni, sem irányítani.⁷²⁷

A szamosújvári állami gimnáziumban a főigazgató szerint az igazgató bár szorgalmas, „de célkitűzéseiben ingadozó, adminisztratív képességeiben bizonytalan.”⁷²⁸ A tanári testület egységes szelleme kialakulatlan. Az intézményben tanuló diákok szellemi teljesítménye gyenge. A bukottak aránya az 1940/41-es tanévre vonatkozóan: 37,9% (49 diák), az internátusban elhelyezett tanulók összlétszáma: 28.

A szilágysomlyói állami gimnázium igazgatóját a tankerületi főigazgató törekvőnek jellemezte, de tapasztalatlanságát és erélytelenségét is kiemelte, hozzátéve, hogy a tanári testület két tanáron kívül gyenge oktatókból áll. A tantestület szerinte jellemzően széthúzó, nem az egységes szellem uralja a munkát. A tanulók többsége a földművelő rétegből kerül ki. A bukottak aránya 28,7% (64 tanuló), a bentlakók száma 69 volt. Az internátusi elhelyezést nem tartotta megfelelőnek.

Az állami intézményekről kifejtette, hogy bár a tanári testületük gyenge és fejlődésre szorul, az elmúlt évekhez képest némi fejlődés megállapítható. Reményét fejezte ki arra

⁷²³ Uo. 141.

⁷²⁴ Uo. 146.

⁷²⁵ MNL OL VKM K 507 39. csomó 3633/1942. A kolozsvári tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 28., 807–808.

⁷²⁶ Uo. 807–808.

⁷²⁷ Uo.

⁷²⁸ Uo.

vonatkozólag, hogy az áthelyezésekkel és a tanári karok megerősítésével pár éven belül az intézmények eljutnak egy olyan szintre, hogy a tehetségesnek mutakozó tanulókat megfelelő képzésben tudják részesíteni. A hitfelekezeti iskolákat, különösen a kolozsvári katolikus és református gimnáziumot kiemelte, mondván: „Ez ősi intézetek a maguk nemes tradícióival és szellemükkel igen alkalmasak tehetséges tanulóifjak nevelésére.”⁷²⁹

A marosvásárhelyi tankerületi királyi főigazgató jelentése jóval szűkszavúbb, mint a kolozsvári kollegájáé. Ő az 1940/41-es iskolai év végén tapasztalható osztályozásbeli enyhülésről adott számot. Ezt a visszatérésből származó öröm következményeként magyarázta, illetve azzal, hogy a tanárok a múltban érzékelt elnyomást, illetve a tanulók felé irányuló rosszindulatú hozzáállást próbálták eképpen ellensúlyozni. Ebben azonban az a tényező is szerepet játszott, hogy az iskola az 1941-es tanévben nyitotta meg újra a kapuit, s a „benépesítés” biztosítása érdekében a tanárok az osztályozás tekintetben nem voltak túl szigorúak.

A tankerületben működő állami és felekezeti gimnáziumokról összességében megtudhatjuk, hogy a tanári testület és a nevelés-oktatás színvonala is megfelelő a tehetséges tanulók számára. Az 1942/43-as tanévre a tankerület intézményeiben a miniszter 46 tehetségmentett diákot tartott támogathatónak. A főigazgató szerint az alábbi hat intézmény a legalkalmasabb a befogadásukra és a nevelésükre:

1. gyergyószentmiklósi állami gimnázium (összesen 94 internátusi hely),
2. marosvásárhelyi református gimnázium (188 internátusi hely),
3. marosvásárhelyi római katolikus gimnázium (79 internátusi hely),
4. csíkszeredai római katolikus gimnázium (200 internátusi hely),
5. sepsiszentgyörgyi református gimnázium (245 internátusi hely),
6. székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium (137 internátusi hely).

A marosvásárhelyi főigazgató biztosította a minisztert, hogy március 6-án körlevélben értesítette a tankerületéhez tartozó valamennyi tanfelügyelőt, hogy tájékoztassák a felügyeletük alatt álló népiskolai tanítókat az ösztöndíjprogram lehetőségéről.⁷³⁰

A szegedi tankerületi királyi főigazgató táblázatos formában jellemezte a területén működő gimnáziumokat az alábbi szempontok alapján:

1. az iskola megnevezése és jellege,
2. internátus, férőhelyeinek száma,

⁷²⁹ Uo.

⁷³⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó 240/1941-42. A marosvásárhelyi tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 26., 809.

3. havi tartásdíj,
4. a tanulóifjúság,
5. a vezetés és a tanári testület,
6. főigazgatói javaslat.

A tizenkét jelentés közül ez adta a legátfogóbb leírást az egyes iskolákról. Összesen tizenhárom intézményt ismerhetünk meg. A csongrádi állami gimnáziumhoz tartozott a 80 férőhelyes Szent Imre Internátus, ahol havi 65 pengő tartásdíjat kértek. A tanulók általában az iparos és a középosztály gyermekei közül kerültek ki, nagy részük nem volt helybeli. Általában gyenge tanulmányi eredményt értek el. A tanári testület szellemiségét a főigazgató megfelelőnek, azonban az iskolában folyó követelményeket gyengének tartotta: „Megvan a hajlam az enyhébb osztályozásra [...]”.⁷³¹ Ennek ellenére támogatta az iskola kiválasztását.

A makói állami gimnázium internátusa, a Szent Gellért Konviktus 64 férőhellyel rendelkezett, s havi 70 pengő költségtérítés fejében lehetett igénybe venni. A tanulókat a főigazgató közepes képességűnek tartotta. Általában az iparos, a kereskedő és a tisztviselő réteg gyermekei tanultak itt. A tanárok munkájával és az osztályozás minőségével elégedett volt, így a tehetséges gyermekek nevelésére alkalmasnak találta az intézményt.

A szegedi állami gyakorló gimnázium Szent Gellért Konviktusa havi 83 pengőbe került, és 150 férőhellyel rendelkezett. A válogatott diákok közt sok volt a helybeli. Ezt az intézményt a főigazgató minden tekintetben kiválónak minősítette. A Szegedi M. Kir. Állami Klauzál Gábor Gimnázium két internátussal is rendelkezett. A 116 férőhelyes Horthy Miklós Tanítói Internátus havi 60 pengő, a maximum 150 fős MÁV Fiúnevelő Internátus 42 pengő díj fejében állt a diákok rendelkezésére. A tanulók teljesítményüket tekintve vegyes képet mutattak, de a tanári kar minősége jó volt. A szintén szegedi kegyesrendi gimnázium 24 férőhelyes Szent József Internátusában havi 85 pengőt kellett fizetni. Az iskola minden tekintetben kiváló intézmény volt.

A szegedi gimnáziumokat azonban a főigazgató városi jellegük miatt a tehetséges tanulók elhelyezésére kevésbé tartotta alkalmasnak. A Klauzál Gábor Gimnáziumot kivéve azonban a másik két iskola bekerült a tehetségmentett diákok befogadására alkalmas intézmények sorába.⁷³² Nem lehet véletlen a főigazgató kifogása, hiszen maga Hóman 1941-ben a református Konventnek címzett levelében kifejtette, hogy az ösztöndíjas szegény falusi

⁷³¹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 3751-18/1941-42. szám Javaslat a szegedi tankerületnek a tehetséges gyermekek iskoláztatására kijelölendő gimnáziumairól, 1942. március 24., 810.

⁷³² Uo.

gyerekek „csak vidéki városokban, községekben” található gimnáziumokba mehetnek, ahol az ott működő iskola színvonalát emelheti az ösztöndíjasok szorgalma.⁷³³

Az egyes iskolák jellemzését folytatva, a sorban következőnek, a szentesi állami gimnáziumnak nem volt internátusa. Nagy többségében az őstermelők gyermekei jártak ide. A tanulók teljesítményét a főigazgató vegyesnek, az intézményt pedig a tehetséges gyermekek nevelésére – családi elhelyezéssel – alkalmasnak találta. Mint írta, mind a nevelés és oktatás, mind pedig a környezet tekintetében megfelelő az intézmény.

A gyulai római katolikus gimnázium 50 férőhelyes Szalézi Internátusa havi 70 pengő díj ellenében fogadta a tanulókat. A diákok eredménye vegyes volt, főleg középosztálybeli gyermekek jártak ide. „Az osztályzás hajlamos az enyheségre. A testület szelleme megfelelő” – írta a főigazgató.⁷³⁴ Bár nem volt túl negatív a kritika, mégsem támogatta az intézmény bevonását.

A békési református gimnázium 50 férőhelyes internátusa havi 75 pengős díjért állt a diákok „szolgálatára”. Bár zömük az őstermelői réteg gyermekei közül került ki, a közepes színvonal miatt a főigazgató az intézményt mégsem tartotta megfelelőnek a tehetséges falusi diákok számára.

A hódmezővásárhelyi református gimnázium az iparos és tisztviselő családok gyermekeinek gyűjtőhelye volt. 40 férőhelyes internátussal rendelkezett, melynek díját 58 pengőben szabták meg. A főigazgató a gimnáziumot közepes minőségűnek minősítette: „Az eredmény egyik-másik tárgyban gyenge. A testület fiatalabb tagjai közt akadnak kiválóbbak. A létszám emelése nem közömbös szempont.”⁷³⁵ Éppen ezért – a szeghalmi református gimnáziummal szemben, ahol a tanítás minőségét és az osztályozást jónak találta – nem javasolta a tehetséges diákok számára. A szeghalmi iskolának 100 férőhelyes internátusa volt, amelyet havi 70 pengőért lehetett igénybe venni.

A békéscsabai evangélikus gimnáziummal kapcsolatban 32 fős internátus működött, aminek havi díja 75 pengő volt. Az intézmény városi jellege ellenére pozitív elbírálást kapott. Az orosházi evangélikus gimnázium nem rendelkezett internátussal. A diákok egyharmada őstermelő volt, de a teljesítmény tekintetében közepes, illetve annál gyengébb volt az eredmény, így a főigazgató nem tartotta támogatásra méltónak. A sarvasi evangélikus gimnáziummal kapcsolatban 40 fős internátus működött, melynek havi díja 70 pengő volt. A

⁷³³ MNL OL VKM K 507 1941. sz. Körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz, 5.

⁷³⁴ MNL OL VKM K 507 39. csomó 3751-18/1941-42. szám Javaslat a szegedi tankerületnek a tehetséges gyermekek iskoláztatására kijelölendő gimnáziumairól, 1942. március 24., 810.

⁷³⁵ Uo.

tanulók egyharmada itt is az őstermelők közül került ki, s közepes eredményt értek el. Bár a tanárok megfelelő szigorral osztályoztak, a főigazgató mégsem ezt, hanem inkább a békéscsabai gimnáziumot javasolta a tehetséges diákok „otthonául”.⁷³⁶

Érdekes, hogy a fent említett iskolák internátusi díja átlag havi 70 pengő volt, Szombatfalvy az ösztöndíjprogram megindításakor mégis 60 pengőben szabta meg az internátusi díjra költhető összeg felső határát. Nem világos továbbá az sem, hogy a főigazgató milyen konkrét kritériumok alapján határozta meg, hogy alkalmas-e az iskola a tehetségmentő munka végzésére. Vagyis mit tekinthetünk a programhoz való csatlakozás előfeltételének: a tanulók társadalmi hovatartozását; az internátusi férőhelyek számát, azok havi díját; a tanárok szakmai felkészültségét vagy a tanárok osztályozásának minőségét? Az esetek többségében a közepes eredmény már kizáró tényezőként merült fel, azonban volt olyan iskola, amelynél a főigazgató nem említette a tanulásban mutatott eredményt. Érdekes továbbá, hogy a hódmezővásárhelyi iskolát egyrészt nem ajánlotta tehetségmentő munkára, másrészt meg sem említette a már itt folyó tehetségmentő munkát és az ezzel kapcsolatos Tanyai Tanulók Otthonának működését. Felmerül a kérdés, mennyire megbízható egy ilyen jelentés, ha olyan fontos információk maradnak ki, amelyek az ügy szempontjából kiemelkedő fontossággal bírnak.

A budapestvidéki tankerületi királyi főigazgató jelentésének középpontjában az internátusi elhelyezési lehetőségek felvázolása áll. A Balassagyarmaton működő Szalézi Fiúinternátusról a főigazgató a következőket jegyezte fel: „Havi 60 pengő internátusi díj mellett nem áll módjukban tanulókat az internátusba felvenni.”⁷³⁷ A ceglédi Kossuth Gimnáziumnak nem volt saját internátusa, viszont a közelében működött az Országos Gyermekvédő Liga Surányi Fiúotthona. Szombatfalvy ezért tárgyalásokat kezdett ezzel az intézménnyel, vajon mekkora összegért tudna tehetségmentett diákokat felvenni.⁷³⁸ Az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium szintén nem rendelkezett saját internátussal, a Jézus Szíve Fiúotthon Szalézi Intézetében, illetve a Clarisseum Szalézi Intézetében viszont el lehetett szállásolni a diákjait. A Losoncon működő Rákóczi Fiúinternátus havi 60 pengő tartásdíj ellenében 10–15 diákot tudott fogadni.⁷³⁹

A székesfehérvári tankerületi királyi főigazgató a következő gimnáziumokat tartotta a legjobbaknak: a székesfehérvári ciszterci, a győri bencés, a veszprémi piarista és a pápai

⁷³⁶ Uo.

⁷³⁷ MNL OL VKM K 507 39. csomó A budapestvidéki tankerületi királyi főigazgató jelentése. 9947/1941-42. A tehetséges falusi gyermekek iskoláztatása.

⁷³⁸ Uo.

⁷³⁹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 533/1941-1942 Tehetséges gyermekek iskoláztatása

bencés gimnáziumot. Ezen intézmények kiváló eredményének magyarázatát a főigazgató abban látta, hogy ide a vagyonosabb szülők gyermekei járnak, akik széles látókörrel és nyelvtudással kerülnek az iskolapadba. A szegényebb tanulók, akik szerényebb képességekkel rendelkeznek, ugyanakkor az állami iskolákba kerülnek, ahol „ennek százalékos eredményét rontják, bár a nevelő és oktató munka ezekben sem marad el az egyházi iskoláké alatt.”⁷⁴⁰ A statisztikai adatok alapján a leggyengébb oktatási intézmény a bonyhádi evangélikus gimnázium volt, ahol 37%-ot ért el az elégségesek és az egy tárgyból bukottak aránya.⁷⁴¹ A többi általánosan képző középiskolát a főigazgató az eredmények alapján átlagosnak jellemezte. A tehetségmentés szempontjából a székesfehérvári és a győri állami gimnáziumot, valamint a dombóvári királyi katolikus gimnáziumot javasolta. A szerzetes iskolák közül a győri bencés gimnáziumot ajánlotta, hozzátéve, hogy az iskolában általában nincs szabad hely, mert az értelmiségi szülők ide járatják a gyermekeiket.

Bár a főigazgató a győri gimnázium tanári karának munkáját is méltatta („kiváló nevelő munkát végez mostohán felszerelt és elhelyezett épületében [...]”⁷⁴²), hozzátette azonban, hogy az iskola eredményét a gyenge tanulók hátrányosan befolyásolják. A tankerületben egyetlen állami fenntartású internátus sem működött. A katolikus és egyesületi internátusok közül a következőket tartotta megfelelőeknek: Győrött a Szent Imre Konviktust, a Pálffyánumot és a Tanítók Háza Internátust, Székesfehérváron pedig a Szent Imre Konviktust. Azonban ezekben az elhelyezés havi 70–90 pengőbe került. Ennél kedvezőbb árfekvésű volt a győri református és a bonyhádi evangélikus internátus, ahol a főigazgató szerint a református vallású tehetségeket lehetne elhelyezni. A dombóvári királyi katolikus gimnáziummal kapcsolatos Diákmenzának internátussá való bővítésének lehetőségét is felvetette, mondván ez lehetne a tankerület déli részének a tehetséges gyerekek elhelyezéseért felelős intézménye. Hozzátette, nagy szükségét érzi egy székesfehérvári állami internátus létrehozásának, melynek létesüléséről már megkezdte a tárgyalásokat a város vezetőségével.⁷⁴³

A komáromi tankerületi királyi főigazgató igen részletes jellemzést adott a hozzá tartozó intézményekről az érsekújvári állami gimnáziummal kezdve a sort. Itt a tanulók magas létszámából adódóan inkább tömegnevelés folyt⁷⁴⁴, hozzátette azonban, hogy a 709 gyermek

⁷⁴⁰ MNL OL VKM K507 39. csomó 3226/1941/42 A székesfehérvári tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 24., 825–827.

⁷⁴¹ Uo.

⁷⁴² Uo.

⁷⁴³ Uo.

⁷⁴⁴ MNL OL VKM K 507 39. csomó 37090/1941-42. A komáromi tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 27., 828–832.

közül 267 bejáró volt, vagyis „bizonyos fokig népi gimnázium”-ról van szó, hiszen az iskola a környező vidék falusi környezetéből verbuválja diákjait. A tanárok munkájával, osztályzásuk szigorúságával elégedett volt. Az iskolában dolgozó lelkes tanárok munkájának eredménye volt a népfőiskola megszervezése is. Az intézménnyel kapcsolatban 32 férőhelyes internátus működött, melynek felszereltsége ugyan szegényes, de „talán éppen a szegényes környezet lenne biztosíték arra, hogy a tehetséges szegény falusi tanulók esetleg nagyvárosi vágyakozásba ne essenek, s ezzel ne szakítsák ki gyökérszálaikat abból a társadalmi rétegből, amelybe születtek” – tette hozzá.⁷⁴⁵ A főigazgató a következő tanévre 8 tehetséges tanulót akart ide beutalni.

A dunaszerdahelyi állami gimnáziumról bár összességében jó véleménnyel volt, az ott folyó munkával és a tanárok felkészültségével kapcsolatban azonban két problémát felvetett: nincs a településen internátus, illetve „az intézet székhelye erős zsidófészek, nem nyújt zavartalan millieut az iskola számára.”⁷⁴⁶ Utóbbi megjegyzés jellemző a korszak nacionalista és antiszemita légkörére. Gondoljunk itt az 1920. XXV. törvénycikkre, illetve „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” rendelkező 1938. XV. törvényre⁷⁴⁷, vagy az 1939. évi II. zsidótörvényre, mely „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szolt.⁷⁴⁸ Az állásfoglalása ellenére mégis bekerült az iskola a tehetségmentést folytató gimnáziumok közé. Vagyis az sem jelentette a programból való automatikus kizárást, ha a jellemzés alapján az iskola és környezete nem felelt meg a korszakot jellemző konzervatív, nacionalista szellemiségnek.

A komáromi főigazgató az ipolysági állami gimnáziumot első helyen ajánlotta a tehetséges diákok fogadására, a következő tanévtől évi 5–10 tanulót helyezett volna el az intézményben. Ugyan kis létszámú intézményről volt szó, amelynek beiskolázását erősen befolyásolta, hogy a környezetében Balassagyarmaton, Léván, Esztergomban és Vácott is működött középiskola, de mégis elegendő tanulót adott az Ipoly-völgy lakossága. Az iskola tanulói főleg falusi környezetből érkeztek. A tanári kara fiatal volt, s annak ellenére, hogy nincsenek még közöttük „érett tanári egyéniségek, mégis sikeres munkát végeznek, értékelésük komoly.”⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Uo.

⁷⁴⁶ Uo.

⁷⁴⁷ A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41>.

⁷⁴⁸ A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>.

⁷⁴⁹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 37090/1941-42. A komáromi tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 27., 828–832.

A lévai állami gimnázium a Dél-Felvidék visszacsatolásig szlovák tanítási nyelvű volt, így számos tanulónak nehézségei akadtak a magyar nyelvvel, a tanulmányi eredmények terén ezért kis visszaesés volt tapasztalható. A tanári testületet a főigazgató átlagos szóval jellemezte, sőt – mint írta – „van egy-két gyenge tanár is”. Összességében az intézményt a tehetségmentésben való részvételre alkalmasnak találta.

Esztergomról a következőképpen írt: „történelmi levegője, jó sportolási lehetőségei kiválóan alkalmassá teszik, hogy betöltse iskolavárosi szerepét.”⁷⁵⁰ Az itteni Szent Benedek rendi gimnázium belső életéről és az ott folyó nevelői munkáról kritikusan vélekedett: „Még túlzottan uralkodik a tekintélyi elv, ezért az iskola levegője rideg, csak kevés tanár tud közvetlen kapcsolatot teremteni tanítványaival.”⁷⁵¹ A tanulóanyagát a környék tisztviselő, kisiparos és kiskereskedő rétegéből, illetve a dorogi bányavidékről verbuválta. Két internátusban nyertek elhelyezést a diákok: az érseki fiúinternátusban, ahol 35 férőhely állt a rendelkezésre, illetve a Szent Anna zárda internátusában, ami 40 férőhelyes volt. A főigazgató szerint az iskola alkalmas a tehetséges diákok fogadására, sőt a Szent Anna zárda internátusa jelezte, hogy öt fő ellátását vállalja. A helyi ferences gimnáziumot ezzel szemben nem tartotta alkalmasnak, mivel ott olyan erős fluktuáció tapasztalható a tanári karban, mely rányomja bélyegét a tanulmányi eredményre. Ez főleg a nyelvoktatás gyenge eredményében tükröződik véleménye szerint. Az esztergomi községi gimnázium és Széchenyi internátusa nem maradt le az iskolák versenyében. A tanulóanyag szociális összetétele nagyjából megegyezett a bencés gimnáziuméval. A főigazgató nézete szerint a tanárok általában véve jól felkészültek s az igazgató is szakavatott a gyermeklélektanban. A következő tanévre az internátus 3 tanuló elhelyezését vállalta.

A komáromi Szent Benedek rendi gimnázium tanárai a szellemtudományok terén erősebb, a természettudományok terén valamivel gyengébb felkészültséget mutattak. „A tanulók szellemi mozgékonyága kielégítő, figyelme kissé kötetlen” – értékelt a főigazgató.⁷⁵² Két internátus is működött az iskola mellett: a Marianum 72 férőhellyel és a Palkovich-Diákmenza 40 fővel. Az utóbbi intézmény a következő tanévre 5 diák befogadását vállalta.

A tatai kegyestanítórendi gimnáziumot a kiváló fegyelme, közösségi szelleme miatt a főigazgató a tehetségmentett tanulók oktatására alkalmasnak találta. Azonban az internátusi elszállásolás nehézségekbe ütközött, hiszen a rendelkezésre álló havi 60 pengőért sem a piarista konviktus (140 pengő/hó), sem a kapucinusok Szerafikum internátusa (75 pengő/hó)

⁷⁵⁰ Uo.

⁷⁵¹ Uo.

⁷⁵² Uo.

nem adott helyet. A főigazgató bányászinternátus felépítését szorgalmazta, amelyre különböző támogatók jóakarata folytán már 40 000 pengő összegyűlt, azonban mint írta „csak éppen a bányatársulat nem mutat érdeklődést az ügy iránt [...]”⁷⁵³ Ezért kérte a minisztert, hogy tegyen lépéseket.

A Szencen működő állami gimnáziumban a véleménye szerint a tankerültre beosztott 42 tehetséges tanulók fele vagy akár egésze elhelyezhető. (Ez a megjegyzés is bizonyítja, hogy központilag pontosan megadták az adott tankerületekre vonatkozó keretszámot.) A főigazgató végül kiemelte, hogy a visszacsatolás után megkezdett iskolai bővítés befejeztével akár létrehozható „az első tehetséges földműves gyermekeket nevelő magyar diákotthon.”⁷⁵⁴ Ami meglepő kijelentés annak fényében, hogy már 1938 óta működött az első paraszti származású gyermekeknek fenntartott internátus, a Tanyai Tanulók Otthona.

A debreceni tankerületi királyi főigazgató a tehetséges gyerekek fogadására legalkalmasabb intézmények rangsorát a következőképpen állapította meg: 1. karcagi református gimnázium, 2. kisújszállási református gimnázium, 3. hajdúnánási gimnázium, 4. mezőtúri gimnázium, 5. hajdúböszörményi gimnázium.⁷⁵⁵ Az első helyen ajánlott karcagi intézmény viszont nem került be a tehetségmentésben részt vevő intézmények közé, s ugyanez a sors várt a mezőtúri és hajdúböszörményi iskolára is.

A nagyváradai és a nagyszalontai állami gimnáziumot viszont nem ajánlotta a főigazgató azok gyenge eredményei, illetve a visszacsatolás következményeként érzékelhető „zökkenők, a tanárok sűrű változása, a sokfelől összeverődött tanulószereg, a tantervi különbözőség, tankönyvhiány, a magyar nyelv tudásának fogyatékosága, stb., stb.”⁷⁵⁶ miatt. Ennek ellenére Nagyszalonta a tehetségmentés egyik bázisa lett.

A hajdúböszörményi Bocskay Gimnázium és Kálvineum Fiúinternátus 1942-ben kelt kérelme világosan mutatja, hogy a programhoz csatlakozni kívánó intézmények nem látták világosan az ehhez szükséges feltételeket. A gimnázium azt kérvényezte ugyanis a VKM-től, hogy 30, tehetségvizsgálatok során alkalmasnak ítélt falusi gyermeket nála helyezzenek el. Indoklása szerint a tárgyi feltételek megfelelőek, az iskolai élet működése a tehetségmentett diákok számára alkalmas. Ennek ellenére a gimnázium nem került fel a kiválasztott intézmények listájára.⁷⁵⁷ A miniszter a döntéséről a tiszántúli püspöknek írt levelében a

⁷⁵³ Uo.

⁷⁵⁴ Uo.

⁷⁵⁵ MNL OL VKM K 507 39. csomó 6152/1941-42. A debreceni tankerületi királyi főigazgató levele a tehetséges tanulók iskoláztatása tárgyában, 1942. március 19., 833–836.

⁷⁵⁶ Uo.

⁷⁵⁷ MNL OL VKM K 507 39. csomó 2584/1942. A hajdúböszörményi református gimnázium és Kálvineum internátusba tehetséges tanulók beosztása, 722–728.

kiválasztási szempontokat nem árulta el, csupán annyit közölt, hogy ezeknek a hajdúböszörményi iskola nem felelt meg. Hozzátette viszont, hogy abban az esetben, ha a szelekciót fokozottabban alkalmazza és a tanulói eredmények javulnak, a jövőben lehetősége lesz tehetségek befogadására. Ezt az iskola és a tanári kar tudomásul vette, azonban néhány gondolatot megfogalmaztak a döntéssel kapcsolatban: „A miniszteri leirat azon megjegyzéséből, hogy az intézetek kiválasztása bizonyos szempontok szerint történik, igazolva látjuk azt az aggodalmunkat, amit 189/1942. sz. határozatunkban kifejeztünk, amikor véleményadásra voltunk felszólítva a tehetséges szegény gyermekek iskoláztatásának egységes intézésére vonatkozólag. Akkor az egyetemes konventhez intézett javaslatunkban kétségünket fejeztük ki, hogy egyes intézetek kiválasztása a tehetséges gyermekek szempontjából sikerre vezet e, mert nem tudjuk, mi szabja meg a kívánt feltételeket.”⁷⁵⁸ Vagyis 1942-ben nem létezett – és azt követően sem – egy olyan szempontsor, mely alapján a tehetségmentés munkáját végző gimnáziumok számára világos lett volna, melyek az egzakt elvárások.

A szombathelyi tankerületi királyi főigazgató jelentésében két gimnáziumot emelt ki, amelynek teljesítménye jóval az átlag alatt van: a sümegi és a szombathelyi állami gimnáziumot. A két intézmény esetében különböző okok vezettek a rossz eredményhez. Sümegen egy-egy osztály létszáma hiába volt kicsi, ha a tanulók szellemi képességei, s így eredményei igen szerények voltak. Szombathelyen ellenben a szigorú követelményrendszer miatt voltak rosszabbak a jegyek. A főigazgató a kerületéhez tartozó intézmények közt a következő sorrendet állította fel:

1. kőszegi bencés gimnázium,
2. szombathelyi állami gimnázium,
3. soproni állami gimnázium,
4. sümegi állami gimnázium,
5. soproni evangélikus gimnázium.

A tankerületben 60 pengő havi díjért összesen négy tanulóotthon fogadott az 1940/41-es tanévben diákokat: a Széchenyi Fiúotthon, a vas vármegyei árvaház, a sümegi és a szalézi rend által fenntartott internátus. A többi internátus havi díja 70 és 90 pengő között mozgott.⁷⁵⁹

A kassai tankerületi királyi főigazgatósághoz tartozó beregszászi állami gimnáziumban a tanulók 33%-a tiszaháti kisbirtokos és zsellérsorból származó gyerekekből

⁷⁵⁸ Uo.

⁷⁵⁹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 106/1941-42. A szombathelyi tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 21., 837.

állt. A gyerekeket tehetségesnek mondta a főigazgató, az internátusi elhelyezés is megoldott volt, hiszen egy egyesületi internátus is tartozott az intézményhez.

A kassai állami Hunfalvy Gimnázium által mutatott teljesítményt viszont igen vegyesnek találta, hiszen többnemzetiségű diákok jártak ide más-más vidékről. A kassai premontrei gimnázium pedig elvonta az állami intézménytől a jelesebb előmenetelű diákokat. A tanári kar szerint munkájában kiváló, értékelésében szigorú. A főigazgató szerint itt kellene elhelyezni a Cserehát és a Bódva völgyében lakó parasztok tehetséges gyermekeit. A gimnázium mellett ugyan működött a 64 férőhelyes Rákóczi Internátus, de mint megtudhatjuk, a jövője bizonytalan, és egyébként is többi iskola diáksága osztozik a férőhelyein.

A Munkácson működő Árpád Fejedelem Gimnáziumot magyar, rutén, sváb települések vették körül, így tanulói igen különböző nemzetiségűek voltak. A főigazgató szerint maga a város „lelkisége a zsidó többség gondolkodásmódjától metelyezett.”⁷⁶⁰ De a tantestület megfelelő szigorral bírálta el a tanulókat, „bár a városban lévő rutén gimnázium éppen az enyhe osztályzásával erős konkurenciára törekszik a magyar gimnáziummal szemben.”⁷⁶¹ A tehetséges gyermekek ügye itt már csak azért is kitüntetett szerepet nyerhetett, mivel az iskolához tartozó 100 fő elhelyezésére szolgáló internátusban a vezetőség csak nehezen tudta az 50%-os magyar arányt tartani.

Az ungvári Drugeth Gimnázium 1940/41-ben készült statisztikája a főigazgató véleménye szerint nem mérvadó, mivel ekkor még nem kellően szigorú rutén tagozattal isrendelkezett az intézmény. A gimnázium mellett kicsi, összesen 20 főt befogadó internátus működött. A rutén tanulók elhelyezését a városban működő négy görög katolikus internátus segítségével is meg tudták oldani. A rutén túlsúly kompenzálása miatt is fontosnak vélte a főigazgató az itt élő szegény, de tehetséges magyar gyermekek támogatását.

Kiemelte a Sárospataki Református Gimnázium tehetséggondozás területén elért érdemeit. A tankerület a Horthy Miklós ösztöndíjalap terhére kiválasztott 35 tanuló elhelyezésére legfőképpen a munkácsi állami gimnáziumot tartotta érdemesnek, de hozzátette, hogy a tankerületében működő összes gimnáziumnak megfelelő a minősége.⁷⁶²

A miskolci tankerületi királyi főigazgató – mivel az iskolák tanulmányi eredményéről szóló statisztikák „igen sok összetevőnek függvénye” – a számadatokat mellőzve tette meg javaslatát. Egerben szerint a ciszterci gimnázium lefölözi a jobb tanulókat, így csak a

⁷⁶⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó 79/1941-42. A kassai tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. április 23., 838–840.

⁷⁶¹ Uo.

⁷⁶² Uo.

gyengébbek maradnak az állami iskolában. Itt a diákok rosszabb iskolai eredménye a szerényebb anyagi ellátottságból is fakad. A két gimnázium tanári karának összehasonlítására nem vállalkozott, mondván „... nincs reális alap, mert a szerzetes tanárok lehetőségei hasonlíthatatlanul nagyobbak az állami tanárokkal szemben [...]”⁷⁶³ Ezért a két intézmény közül inkább a ciszterci gimnáziumot javasolta.

A hatvani és a gyöngyösi gimnázium tanulói az alacsonyabb státuszú társadalmi rétegek szegényebb lakosai közül kerültek ki, eredményüket a tanárok kiválósága ellenére nem találta megfelelőnek. A mezőkövesdi királyi katolikus gimnáziumot egyértelműen a tehetségmentésre alkalmas intézménynek tekintette, már csak azért is, hiszen az iskola célja alapításától kezdve a falusi gyerekek taníttatásának elősegítése volt. A miskolci királyi katolikus gimnázium diákjai „jó közepes” eredményt produkáltak, mégis alkalmasnak vélte őket a támogatásra. A szintén miskolci, református fenntartású Lévy József Gimnáziumot zsúfoltnak találta ugyan, azonban a református gyermekeknek ezt az iskolát ajánlotta egyedüli megoldásként. A rimaszombati egyesült protestáns gimnázium és a rozsnyói premontrai gimnázium szerint még nem képes arra, hogy a programban részt vegyen.⁷⁶⁴

A pécsi tankerületi királyi főigazgató hat gimnáziumot támogatott:

1. pécsi ciszterci gimnázium,
2. bajai ciszterci gimnázium,
3. pécsi jezsuita gimnázium,
4. mohácsi városi gimnázium,
5. kaposvári állami gimnázium,
6. csurgói református gimnázium.

A pécsi jezsuita gimnáziumról megtudhatjuk, hogy az I–IV. osztálya párhuzamos volt, a IV. év végén a gyengébb tanulóitól megvált. A gyengék, illetve a bukottak arányát vizsgálva ebben a tankerületben Csurgó mutatkozott a leggyengébbnek 41,2%-os arányával. A tanárok munkáját a főigazgató minden gimnáziumban elégedettséggel nyugtázta. A legkiemelkedőbb tanári kara véleménye szerint az egyházi intézmények között a pécsi cisztercinek volt. Az állami iskolák között pedig a kaposváriak, illetve a pécsinek. Internátussal a mohácsi városi, a pécsi jezsuita és a csurgói gimnázium rendelkezett. Érdekes, hogy a csurgói gimnázium bár a támogatásra méltó iskolák közé került, a főigazgató a jelentése végén mégis a következőképpen nyilatkozott: „A csurgói gimnázium internátusában legfeljebb református

⁷⁶³ MNL OL VKM K 507 39. csomó 2884-3/ 1941-42. 37090/1941-42. A miskolci tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. április 23., 774–775.

⁷⁶⁴ Uo.

vallású tehetséges gyerekek volnának elhelyezhetők. Az iskola gyengébb színvonala és az internátusuk kezdetlegessége miatt ez is meggondolandó.”⁷⁶⁵

Átolvasva a jelentések sorát nem volt egyértelmű számunkra, hogy pontosan milyen információkra kíváncsi Szombatfalvy. Volt olyan főigazgató, aki csak az eredményekre hivatkozott, míg mások igen nagy terjedelemben számoltak be a hozzájuk tartozó gimnáziumok munkájáról. A másik problémát abban látjuk, hogy Szombatfalvy 5 napos határidővel kérte a jelentést. Feltehetjük a kérdést, milyen mélyreható statisztikai és egyéb jellemzést tudtak összeállítani a szakemberek az illetékességükbe tartozó intézmények munkájával kapcsolatban ily rövid idő alatt, illetve hiányzott egy egységes szempontsor is, legalábbis ezidáig nem találtuk meg kutatásaink során. A jelentésekben az alábbi témák kerültek elő:

1. a tantestület szellemisége,
2. a tantestület szakmai hozzáértése,
3. a tantestület osztályozási szisztémája,
4. az igazgató tapasztaltsága,
5. a diákok teljesítménye,
6. a diákok társadalmi státusza,
7. a különböző fenntartású iskolák közötti különbség, annak oka és következménye,
8. az internátusi ellátottság,
9. az iskola környezetének szellemisége.

A főigazgatók jelentései kapcsán sok esetben nem tudtuk értelmezni, hogy a tehetségmentett gyermekek beiskolázásával kapcsolatban minőségi vagy mennyiségi célok voltak a meghatározóak. Meglátásunk szerint a visszacsatolt területeken elhelyezkedő iskolák esetében inkább a mennyiségi szempontok domináltak a benépesülés elősegítése és a magyarok részarányának emelésének a célja miatt. A többi iskola tekintetében a minőségi szempontok erősebbek voltak, bár nem volt egyértelmű, hogy milyen iskolai teljesítmény elérése esetén kapta meg a támogatást egy-egy gimnázium a tehetségmentő munkára. Ugyanis bizonyos esetben a közepes teljesítmény, illetve a bukottak viszonylag magas (30%-os) aránya ellenére a főigazgató támogatta az intézmény tehetségmentő mozgalomba való bekapcsolását, míg más esetben a teljesítmény nem volt elegendő.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a tehetségmentés iskolai bázisainak kiválasztásakor nem használtak egyértelmű kritériumrendszert. Volt olyan iskola, amely a főigazgató elmarasztaló

⁷⁶⁵ MNL OL VKM K 507 39.csomó A pécsi tankerületi királyi főigazgató jelentése. 79/1941-42. 1942. március 27., 842-844

véleménye ellenére bekerült a tehetségmentést végző intézmények sorába. Így számunkra sem világos, mint ahogy a hajdúböszörményi gimnázium tanári karának sem volt az, hogy a lentebb látható táblázatban foglalt 71 gimnáziumot (lásd 2. kép) hogyan választották ki a minisztérium emberei. (Lásd 38. számú melléklet, melyben látható, mely iskolák és tanárok vettek részt a tehetségmentés munkájában.) Egy biztos, ezeket a gimnáziumokat központilag jelölték ki, és adták meg a tankerületeknek a tehetségmentett gyermekekre vonatkozó keretszámokat. Az intézményekre lényegében ráoktrojáltak egy plusz feladatot, vagyis nem az önkéntességen alapult a munka. Valószínűnek tartjuk, hogy éppen ebből kifolyólag nem olvashatunk az iskolák évkönyveiben, a levéltári dokumentumokban, illetve a szaksajtóban mélyreható írásokat a tehetségmentés munkájával kapcsolatosan.

1. kép: A versenyvizsgát tartott gimnáziumok sorrendje

A versenyvizsgát tartott gimnáziumok sorrendje.

1. Assód ev.	25. Kecskemét r.k.	49. Sátoraljaújhely r.k.
2. Baja r.k.	26. Kiskunhalas ref.	50. Újpesti ref.
3. Beregszász áll.	27. Kisújszállás ref.	51. Sopron áll.
4. Beszterce áll.	28. Kiszárda áll.	52. Sopron ev.
5. Bonyhád ev.	29. Kolozsvár r.k.	53. Sümeg áll.
6. Cegléd áll.	30. Komárom r.k.	54. Szatmárnémeti kir.k.
7. Csikszerecs r.k.	31. Kőszeg r.k.	55. Szeged r.k.
8. Csongrád áll.	32. Losonc áll.	56. Szeghalom ref.
9. Csurgó ref.	33. Máramarosziget ref.	57. Szenc állami.
10. Debrecen r.k.	34. Marosvásárhely ref.	58. Szentes áll.
11. Dombóvár kir.kat.	35. Mészökövesd kir.kat.	59. Székelykeresztúr unit.
12. Eger r.k.	36. Miskolc ref.	60. Székelyudvarhely r.k.
13. Szentegom r.k.	37. Miskolc kir.kat.	61. Székesfejvár áll.
14. Érsekújvár áll.	38. Mohács közs.	62. Székesfejvár r.k.
15. Gyergyószentmiklósi áll.	39. Munkács áll.	63. Szolnok áll.
16. Győri r.k.	40. Nyárád áll.	64. Szombathely áll.
17. Hajdúnánási ref.	41. Nagykanizsa r.k.	65. Szombathely r.k.
18. Hatvani áll.	42. Nagykőrös ref.	66. Tata r.k.
19. Hódmezővásárhely ref.	43. Nagyszalonta áll.	67. Újverbász áll.
20. Ipolytölcs áll.	44. Nagyvárad r.k.	68. Ungvár áll.
21. Jászapáti kir.kat.	45. Nyíregyháza ev.	69. Vác r.k.
22. Kaposvár áll.	46. Pépa r.k.	70. Veszprém r.k.
23. Kassa áll.	47. Pépa ref.	71. Zilah ref.
24. Kassa r.k.	48. Sárospatak ref.	

K 507 - 1942-2-108526 ORSZÁGOS LEVÉLTÁR K. szekció

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

archivum

Forrás: MNL OL VKM K 507 39.csomó 1942-2-108526, A versenyvizsgát tartott gimnáziumok sorrendje, 303.

V.2.4. Értekezletek az OMFT szervezésében, avagy tanári továbbképzések tehetség témában

Mint már arról fentebb beszámoltunk, a tehetség-kiválogatás minőségének növelése, illetve a megvalósítás sikere érdekében a minisztérium három napos tanfolyamot szervezett, amelyen 71 gimnázium 2-2 tanára jelent meg, ezt nevezhetjük a tehetség-kiválasztás tanárelőkészítő tanfolyamának is. A továbbképzés 1942. április 30-tól május 2-ig zajlott Budapesten az Árpád Gimnáziumban. Az azonos körülmények között folyó vizsgahelyzetek megteremtésének egyik fontos feltétele volt a versenyvizsgán követendő eljárások egységesítése, s ezek megismerése érdekében szervezték e tanfolyamot. A tanfolyamon részt vett tanárok körét a tankerületi királyi főigazgatók, illetve az egyházi hatóságok országos tanügyi szervei jelölték ki. A tanfolyamon megjelenő tanárokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter költségtérítésben részesítette.

A továbbképző tanfolyam felhívására vonatkozó levelet 1942. április 18-án küldte ki az OMFT intéző bizottsága Szombathalvy aláírásával a versenyvizsgát tartó gimnáziumok igazgatóinak. A képzés célja a tehetséggalossal kapcsolatos elméleti és gyakorlati tudás átadása volt. A minisztérium költségtérítés címen a megjelent tanároknak napi 15 pengőt fizetett, illetve a vasúti költségen (II. osztályú féljegy ára) túl az azt igénylő világi tanárok számára gondoskodott a minisztérium által finanszírozott szállásról.⁷⁶⁶ Az igazgatóknak a tankerületi királyi főigazgató részére javaslatot kellett tenniük a tanfolyamon résztvevő tanárok személyére. Valóban nagy gondot fordítottak a megfelelő szakemberek kiválasztására, ezt bizonyítja Szombathalvynak a szolnoki gimnázium igazgatójához írt levele, melyben kérte, hogy a tanfolyamra ne két nyelvészt küldjenek, hanem egy matematikust is.⁷⁶⁷

Április 30-án 9-kor a tanfolyam elnöke, Szombathalvy György miniszteri tanácsos kezdte meg előadását, aki a gimnáziumok helyzetének változásáról szólt az elmúlt száz év viszonylatában. Az előadó a legszembetűnőbb különbséget a gimnáziumok küldetésének változásában látta, hisz, mint fogalmazott, míg jelenleg lokális érdekek határozzák meg működését, addig régebben regionális iskolának számított, az adott régióból a falai közé gyűjtötte az arra érdemes, intelligens gyermekeket. A falu népessége az iparosodást követő időszakról számításai szerint kiszorult a gimnáziumokból: míg 1000 keresőre a városokban 33, addig a falvakban csupán 7 gimnáziumi tanuló jut.⁷⁶⁸ Az agrárproletariátus a lakosság mintegy 40%-át teszi ki, gyermekeikből azonban csak 1,3%-ot találunk középiskolában – tette

⁷⁶⁶ MNL SzSzBML VIII. 56. 1941. szept.-1942. szept. A nagykálói M.Kir. Áll. Szabolcs vezér Gimnázium iratai, 106.510/1942, Az országos tehetséggaloss kutatás céljából tartandó tanfolyam megszervezése

⁷⁶⁷ MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Versegly Ferenc Gimnázium iratai, 1919–1942, 375/1941-42, Szombathalvy György levele, 1942. április 25.

⁷⁶⁸ Csorba 1942: 256.

hozzá.⁷⁶⁹ Azzal a reménnyel teli gondolattal zárta beszédét, hogy az új ösztöndíj lehetőséget teremt a falvakban és a tanyákon élő gyermekek számára.⁷⁷⁰

A beszédet követően érkezett meg az értekezletre Hóman Bálint, Fáy István államtitkár és Kósa Kálmán miniszteri osztályfőnök. Hóman felszólalásában a társadalmi megújulás szükségéről beszélt kiemelve, hogy az értelmiségi pályákról kiszorult „zsidó intellektuellek pótlásáról is gondoskodni kell.”⁷⁷¹ Ennek eléréséhez azonban a tanárok és a tanítók hozzáértő, felelősségteljes munkájára van szükség, hogy „elméletileg és gyakorlatilag egyaránt alaposan képzett, erős felkészültségű, szilárd keresztény, magyar világnézettel felfegyverzett munkás és szociális érzékű [...]”⁷⁷² fiatalokat neveljenek.

A tanfolyam első szakmai előadását Schiller Pál⁷⁷³ tartotta, aki végig haladva a különböző történelmi korszakokon a görög bölcsőktől Charus és Wundt tudatelemzésén át, kora pszichológiai eredményeit bemutatva hívta fel a pedagógusok figyelmét arra, hogy a lélektan számukra is fontos támpont a gyermek személyiségének vagy a tanuláshoz fűződő viszonyának megismerésében. Részletezte továbbá a képességvizsgálat módszerét, kiemelve a tesztek kidolgozásában kiemelkedő személyek (Galton, Catell, Binet, Claparède, Moede, Giese, Ranschburg és Nagy László) munkásságát. Majd az intelligencia fogalmát elemezte hangsúlyozva azokat a főbb pontokat, melyek az intelligencia fokmérői: felfogás, összefüggések felismerése, kritikai attitűd, figyelem és emlékezet.

Cser János a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának 10–14 évesek számára összeállított próbáit oldatta meg a hallgatósággal, s közben gyakorlati tanácsokat adott. A délutáni előadásának témája a Terman féle évjáratpróbák voltak, majd – ahogy az eseményről publikáló Csorba fogalmazott – „azután bevezetett bennünket a próbák értékelésének elég bizonytalan tudományába.”⁷⁷⁴ Harsányi István a sárospataki tehetségvizsgák eddigi tapasztalatait foglalta össze kitérve mind a szóbeli, mind az írásbeli vizsgához szükséges módszertani szempontokra és a teljesítmények értékelések menetére.

Május 1-jén Schnell János⁷⁷⁵ lelki egészségről szóló előadása nyitotta a napot, amely Csorba szerint „bár szorosan nem illett a tanfolyam tárgykörébe, komolyan mélyítette el a lelki megfigyelés szempontjait.”⁷⁷⁶ Schnell statisztikai adatokkal igazolva hívta fel a hallgatóság figyelmét arra, hogy míg Magyarországon évente 8000 ember hal meg fertőző

⁷⁶⁹ Uo. 257.

⁷⁷⁰ Uo.

⁷⁷¹ Uo.

⁷⁷² Uo.

⁷⁷³ Magyar filozófus és pszichológus. 1936-ban szervezte meg a budapesti egyetemen a Lélektani Intézetet.

⁷⁷⁴ Csorba 1942: 258.

⁷⁷⁵ Gyógypedagógus, orvos. Ranschburg Pál tanítványa.

⁷⁷⁶ Csorba 1942: 258.

betegségben, addig ideg- és elmebaj következtében 18 000. Ez ellen a nevelés eszközével a tanárok is tehetnek, hiszen munkájukkal megelőzhetik a lelki betegségek kialakulását.

Az elméleti előadásokat gyakorlati szemléltetés követte: 12 örkényi gyermek mutatott be a versenyvizsgáztatás menetét, lépésről lépésre. Az írásbeli vizsgákat Cser és Schnell vezényelte le, a délután tartott szóbeli megmérettetés kérdezője Harsányi és Urbán⁷⁷⁷ volt. Ezt követően Dávid Zoltán⁷⁷⁸ az élménydolgozatokról tartott beszámolót néhány sárospataki versenyvizsgás dolgozatát is bemutatva. Kiemelte, hogy e kötetlen tárgyú feladat lehetőséget ad arra, hogy a vizsgálóbizottság jobban meglássa a gyermekben rejlő képességeket és betekintszen érzelmi világába.

A harmadik napon, május 2-án Csorba Zoltán miskolci tanár tartott beszámolót a jellem feltárásának menetéről, illetve fejlesztésének lehetőségeiről. Ezután Hites Ferenc⁷⁷⁹ adott számot az 1941-ben Mohácson megrendezett versenyvizsga részleteiről, és a tapasztalatok tükrében tanácsokat adott a jelenlévőknek. Ezután megint egy gyakorlati blokk következett, melyben lajosmizsei diákokat kérdeztek az arra vállalkozó résztvevők.⁷⁸⁰

Az utolsó előadást a fővárosi pályaválasztási tanácsadó intézet igazgatója, Áfra-Nagy János tartotta, aki arról szólt, hogyan lehet helyesen irányítani a 10–12 éves fiúk iskola- és pályaválasztását. Kihangsúlyozta, hogy a helyes pályaválasztás egyik alappillére a gyermek jellemének ismerete, a gyermek képessége mellett ugyanis ez szolgál a legtöbb információval. A tanfolyam végén következtek a hozzászólások, ezekre Szombatfalvy György reagált, majd Bátori József debreceni piarista igazgató búcsúzott a jelenlévőktől.

Csorba a tanfolyam szervezésével kapcsolatosan kritikát is megfogalmazott. A továbbképzés helyszínéül választott Árpád Gimnáziumot nem találta megfelelőnek, hiszen így mindennap Óbudára kellett utazni, ami igen sok időt vett igénybe. A minisztérium által szervezett szállást sem találta alkalmasnak: „Se igazgatókat, se 57 éves gimnáziumi tanárt, se internátusi vezetőt, se előadót, de még egy kezdő fiatal tanárt se szállásoljanak – még téves, szociális jóhiszeműségből sem – 84 (nyolcvannégy!) ágyas diákszobába” – fakadt ki.⁷⁸¹ (Ez a Toldy Ferenc utca 64. szám alatti diákszálló lehetett.⁷⁸²)

Az 1942-es tanfolyamot a következő évben újabb követte, erről egy 1943. február 15-én kelt levél tanúskodik. Egyben megadták az 1943. évi versenyvizsga időpontját (április 19–

⁷⁷⁷ Dr. Urbán Barna a református főiskola igazgatója volt, matematikát, fizikát és filozófiát tanított.

⁷⁷⁸ Magyar-latin szakos tanár sárospataki kollégiumban.

⁷⁷⁹ A mohácsi városi gimnázium tanára.

⁷⁸⁰ Csorba 1942: 259.

⁷⁸¹ Uo. 260.

⁷⁸² MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Verseggy Ferenc Gimnázium iratai 1919–1942, 106.742/1942 sz. Szombatfalvy György levele a tanfolyam részleteiről, 1942. április 23.

20.). A március 12–13-án a Mester u. 19. sz. alatti polgári iskolában megrendezésre kerülő tanfolyam vagy inkább értekezlet célja az előző évi vizsgálatok eredményének megvitatása volt, illetve az eljárás módszerében észlelhető problémák megbeszélése. A meghívottak sora nagy százalékban megegyezett azokkal a tanárokkal, akik részt vettek az első továbbképzésen. Amennyiben valamelyikük nem tudott megjelenni, olyan tanárral kellett helyettesíteni, aki a versenyvizsga hatos bizottságában feladatot lát el. Minden gimnáziumot két fő képviselt, egyikük lehetett az igazgató is.⁷⁸³ Ebben az évben is fedezte a minisztérium a tanárok félárú útiköltségét, illetve két napra 40 pengő napidíjat kaptak. A múlt év tapasztalata miatt mindenkinek magának kellett szállást foglalnia. Igény esetén azonban a VKM gondoskodott olcsó szállásról. Annak érdekében, hogy két nap alatt minden szakmai kérdést meg tudjanak vitatni, Szombatfalvy előzetes megbeszélésre kérte a résztvevőket. A korábban versenyvizsgát lebonyolító hattagú bizottságoknak és a tanítóknak a tanfolyam előtt meg kellett beszélniük az előző év során felvett tehetségmentett diákokkal kapcsolatos tapasztalataikat. Az értekezlet konklúzióit pedig – a vizsgaeredmények kimutatását mellékelve – fel kellett küldeni a minisztériumba.⁷⁸⁴ Az értekezlet előkészítéséhez szükséges nyomtatvány 18 kérdésből állt (lásd 15. számú melléklet).⁷⁸⁵

Az 1942-ben felvételt nyert diákokról gimnáziumonként jellemzést kellett adni. A jelentésnek tartalmaznia kellett: a. azoknak a tanulóknak a nevét, akik kiváló eredményt értek el; b. akiknél, még nem mutatható ki teljes biztonsággal, hogy jeles tanulók lesznek-e; c. akik várhatóan csak elégséges eredményt fognak produkálni; d. akiknek tanulmányi eredménye olyan gyenge, hogy a támogatásra méltatlanok. Emellett külön meg kellett vizsgálni, hogy a versenyvizsgán felvételt nyert tanulók mely tesztészre hány pontot kaptak, és ehhez képest milyen eredményt produkáltak a gimnáziumban. Ebből következtetni lehetett a tesztek hibáira, és javaslatot tehettek egyes feladatok cseréjére is. Az igazgatóknak írásban kellett jelezniük, hogy mely tanárok vesznek részt az értekezleten.⁷⁸⁶

1943. március 12-én kezdődött a második értekezlet összesen 150 fő részvételével a Mester utcai polgári iskola dísztermében. Március 12-én reggel vitéz Fraknó József budapesti főigazgató köszöntötte a megjelenteket. A minisztérium részéről jelen volt Fáy István államtitkár, Balassa Brunó és K. Kovács Gyula minisztériumi osztályfőnök, valamint Bassola Zoltán osztálytanácsos. Szinyei Merse Jenő miniszter bár nem tudott megjelenni az

⁷⁸³ Uo.

⁷⁸⁴ MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Verseggy Ferenc Gimnázium iratai, 1942/43–1944/45

⁷⁸⁵ MNL OL VKM K 507 38. csomó 2. t. Tehetséges belügyi ösztöndíj 1943, 2 80927., Kérdőív, 1943. március 1., 380–381.

⁷⁸⁶ Uo.

összejövételen, de üdvözlétét küldte. Fáy András kifejtette, hogy az elért eredmények alapján reménykeltő az ösztöndíjprogram, hiszen a felvett tanulók 78%-a kiválónak mutatkozott, a gyengébbek százalékos aránya körülbelül 6–7%-ot ért el. Fáy kiemelte, hogy mind a tanítóság és a tanárság, mind a minisztériumi tisztviselők elkötelezettsége példás értékű.

Ezután az V/2-es ügyosztályon dolgozó tisztviselők⁷⁸⁷ ismertették a beküldött adatok alapján az ösztöndíjas tanulók eredményét. Beszámoltak továbbá a kiválogatás rendszeréről, a módszerekben való változtatások lehetőségéről, valamint szóltak anyagi és internátussal kapcsolatos kérdéseikről. „Szóba kerültek a tavalyi ügykezelés hibái és orvoslásuk, az ellátási díjak arányosítása, a szülői hozzájárulás mértéke, az ONCSA segélyek országos rendezése, a tanulók tanszer-, ruha- és útiköltség ügyei, az internátusi elhelyezés kérdései.”⁷⁸⁸

Az OMFT-vel kapcsolatos értekezletek közül az 1943-as volt az utolsó. 1944-ben csak adatokat kért Szombatfalvy az iskoláktól a versenyvizsgák előtti tájékozódás céljából: „kérem Igazgató Urat, szíveskedjék egyszerű levelezőlapon jelenteni, hogy 1943-ban versenyvizsgán résztvett járulékalapi tanulók közül ezidőszent kik mutatkoznak kitűnő vagy jelesrendűeknek? A most kért bejelentés előzetes és sürgős, hogy a feldolgozó munkát mielőbb megkezdhessük.”⁷⁸⁹

Az 1943-as tanfolyam összesen 31 070 pengőbe került (lásd 11. táblázat). A 80.600/1943. sz. rendelettel 10 000 pengőt utaltak ki, majd 1943. április 13-án a 82.221 943. számú rendelettel további 21 070 pengőt.⁷⁹⁰ Az 1942-es értekeztet összesen 10 000 pengőbe került (lásd 12. táblázat), vagyis az egymást követő két évben megrendezett közel egyforma létszámú tanfolyam költsége között több mint 20 000 pengős különbséget fedezhetünk fel, amit a minisztérium az általános áremelkedéssel magyarázott.⁷⁹¹ Az összehasonlítást megnehezíti, hogy a két tanfolyam elszámolása/tervezése nem azonos szempontok alapján történt. A napi díjak között megjelenő több mint 2000 pengős különbség nem érthető. Bár 1943-ban többletköltséggént merülhetett fel a minisztériumban dolgozók ösztöndíjprogramban végzett plusz munkájának honorálása. Tudjuk azt, hogy ők az esetek nagy részében a rendes munkaidőn felül végezték az OMFT-vel kapcsolatos munkájukat.

Számunkra nem értelmezhető „az átképző tanfolyamok gyakorlati tehetségmentő munkájában részt vett 432 gimnáziumi tanár díja” tétel az 1943-as elszámolásban. E

⁷⁸⁷ Gabona Béla és Kiss János miniszteri titkár; Simsainé Maksa Ilona és Stifft Jozefa tanárnő.

⁷⁸⁸ Csorba 1943: 199.

⁷⁸⁹ MNL SzSzBML, VIII.55. 13. doboz 1944. (októberéig) A nagykállói M.Kir. Áll. Szabolcs vezér Gimnázium iratai 80.277/1944, Szombatfalvy György levele, 1944. január 19.

⁷⁹⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó 2. t. Tehetséges... tanári tanfolyam, Elszámolás az országos magyar falusi tehetségmentéssel kapcsolatos tanfolyam és gyakorlati költségvetése, 1943. július 1.

⁷⁹¹ Érdekes, hogy Zibolen neve alatt Horkai Schiller Pál neve szerepel tollal 100 pengős munkadíj feltüntetésével, de ez lehúzásra került.

tevékenység összesen 20 810 pengőt emésztett fel, ami viszont megmagyarázza a többletköltséget. Itt több kérdés merült fel bennünk, egyrészt ha a két tanfolyamon közel megegyező számú tanár vett részt (1942-ben 152, 1943-ban pedig 147), akkor miért számoltak 432 fővel? Feltehetőleg rendeztek egy átképző tanfolyamot, talán az 1943-as kurzust megelőzően, mely a tehetségmentés munkájában nyújtott fogódzót a tanárok számára. Azonban eddigi kutatásaink ennek részleteire nem derítettek fényt. Érdekes volna tudni, vajon az átképző tanfolyamon is a kiválasztás munkájára fókuszáltak, vagy a tehetséggondozás pedagógiai módszereivel is foglalkoztak.

11. táblázat: Az 1943-as értekezlet költségvetése

Tétel	Költség (Pengő)
3 altisztnek fizetett díj	25
A Nemzeti Színháznak, a tanfolyam részt vett tanárok utáni tiszteletdíja.	29,40
Térkép beszerzése, berajzolás díja.	16
147 tanárnak kifizetett költség	8690,68
Nyomtatványok, nyomdaköltség	346
Tehetségvizsgálati próbák kiértékelési munkadíja dr. Molnár Ilonának	100
Az átképző tanfolyamok gyakorlati tehetségmentő munkájában részt vett 432 gimnáziumi tanár díja.	20810
Utalványdíj	86,64
Nyugta a fennmaradt 966,28 pengő befizetéséről.	966,28
Összesen	31070

Forrás: MNL OL VKM K507 39. csomó 2. t. Tehetséges... tanári tanfolyam Elszámolás az országos magyar falusi tehetségmentéssel kapcsolatos tanfolyam és gyakorlati költségvetése, 1943. július 1.

12. táblázat: Az 1942-as értekezlet költségvetése

Tétel	Költség (Pengő)
Előadók tiszteletdíja	600
Altisztek díjazása	30
120 résztvevő világi tanár napidíja (napi 15 P)	5400
32 résztvevő szerzetes tanár napidíja (napi 7 P)	670
Útiköltség megtérítése	2400
100 résztvevő tanár szállása	600
A kísérletben részt vevő elemi népiskolások útiköltsége és étellemezése	150
Nyomtatványok és egyéb kiadások	150
Összesen	10000

Forrás: MOL VKM K507 39. csomó 2 t. Tehetséges ... tanári tanfolyam 110455. 1942. Tehetségmentő versenyvizsgálatokat előkészítő gimnáziumi tanfolyam költségének elszámolása 149-150 1942. április 23.

Összességében elmondható, hogy az állam által elindított tehetségmentő program megvalósításában Szombatfalvy és kollégái fontosnak ítélték a folyamatos monitorozást, évről évre figyelemmel követve az iskolákban folyó munkát és az elért eredményeket. Emellett szakmai tanácsokkal látták el a programban munkát végző tanárokat.

V.3. A tehetségmentés gyakorlati megvalósulása

V.3.1. A jelentkezés és a kiválasztás menete

A gimnáziumok kiválasztása után kezdődhetett meg a tehetségmentő munka. Ebben a kiválasztásnak fontos és meghatározó szerepe volt. A kiválasztás folyamatát két részre lehet osztani, az első és legfontosabb feladat, mint ahogy fentebb olvashattuk, a tanyai és falusi tanítókra hárult, hiszen az ő feladatuk volt felfedezni a tanítványaik körében a tehetséggel bírókat. A tanító jelenlétében írt házi dolgozat jelentette az első megmérettetést. A tanító a gyermekről adott jellemrajzzal adott képet a diák személyiségéről. Az ő feladata volt a szülők megfelelő tájékoztatása is. Aláíratta a jelentkezési nyomtatványt a szülővel, a tanuló lelkesével/papjával és a község főjegyzőjével. A nyomtatványok kitöltése és aláírása után az ösztöndíjprogramba való sikeres jelentkezés érdekében a hivatalos papírokat továbbítani kellett a tankerületi királyi főigazgatónak. A királyi főigazgató átvizsgálva az iratokat döntést hozott, hogy versenyvizsgára bocsátható-e a gyermek.

A vidéki gimnáziumok sorát, melyekben tehetségmentő munka folyt, a VKM, illetve a munkában részt vállaló egyházak főhatóságai jelölték ki, s ezekben az intézményekben tartották meg a versenyvizsgát. A tankerületi királyi főigazgató mind a felekezeti hovatartozást, mind pedig a létszámkeretet figyelembe véve a tehetségvédő bizottság által megállapított rendben osztotta be a tankerület kijelölt iskoláiba a versenyvizsgásokat. Az ösztöndíjprogramba évente felvehetők számát – az egyházi fenntartású iskolák esetében az egyházi megbízottakkal egyeztetve – a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozta meg.

Az egységes versenyvizsga időpontokat mindenki számára kötelező érvénnyel a vallás- és közoktatásügyi miniszter adta meg. A két napos vizsga a miniszter által „zárt borítékban megküldött azonos vizsgálati anyag felhasználásával” történt.⁷⁹² A versenyvizsgát hattagú bizottság vezényelte le. E testület a gimnázium igazgatójából és a tankerületi királyi főigazgató, illetve az egyházi hatóságok által kijelölt öt tanárból állt. A versenyvizsga bizottság feladata volt a jelentkezők dolgozatainak ellenőrzése és a vizsgára alkalmasnak talált diákok behívása. A versenyvizsgára behívott diákok részére biztosítani kellett a gimnáziumhoz kapcsolódó internátusban az ingyenes szállást, illetve az útiköltségüket is megtérítették. A tehetségmegállapító vizsga rendje az OMFT központi bizottság utasításához igazodott.⁷⁹³ A bizottság megvizsgálta a felküldött vizsga-feladatlapokat, majd tehetség-sorrendet állapított meg megjelölve a már fel nem vehető diákokat. Az így kialakult sorrendet, illetve az ehhez elkészített kimutatást a bizottság felterjesztette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, 1944-ig az V/2-es, majd a VII-es ügyosztályhoz. A versenyvizsgán mutatott eredmények alapján a bizottság döntött arról, hogy mely tanulókat veszik fel az alap által támogatottak közé. A névsort a tankerületi királyi főigazgatókon keresztül tudatták a gimnáziumok igazgatóival. Abban az esetben, ha valamely iskolába a megállapított kereten felüli tehetséges tanuló jelentkezett, őket a bizottság egy másik iskolába irányította át. Az alapból támogatott tanulók tanulmányi előmenetelét a bizottság ellenőrizte. A tehetségmentést támogató alapba folyó bevételeket az iskolák csak a tanulók internátusi elhelyezésére költhették, egyéb felmerülő költségekre, úgy mint ruhaköltség, tankönyv, tanszer nem lehetett fordítani. A tehetségvédelem munkájához szükséges dokumentumok kiállításáról és elküldéséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodott.⁷⁹⁴

⁷⁹² Jámber (szerk.) 1942: 535.

⁷⁹³ Uo. 536.

⁷⁹⁴ Uo.

V.3.2. A versenyvizsgák lebonyolítása

A VKM a versenyvizsgák lebonyolítása tárgyában útmutatót küldött a tehetségkutatásban résztvevőknek. A legfontosabb, amit hangsúlyozott, az egységes szabályrendszer betartása, vagyis a versenyvizsgákat egységes elvek szerint kellett megtartani. Az igazságos kiválogatás érdekében követni kellett a megküldött útmutatót. A versenyvizsga-bizottság tagjainak a vizsgálati napról óratervet kellett összeállítania „a vizsgálattal kapcsolatos tevékenység minden részére kiterjedően.”⁷⁹⁵ E tervben a vezető tanároknak, illetve a megfigyelőként jelenlévő tanároknak az adott vizsgarészeknél fel kellett tüntetni a nevét. Ilyen óratervet csak a sárospataki kollégiumra vonatkozóan találtunk 1942-ből. Ebben Tárczy Árpád igazgató részletesen kitért a tehetségvizsgás gyermekek fogadására, a vizsgák lebonyolítására, valamint a javítással kapcsolatos irányelvekre. Tárczy még a menetrend szerinti vonatok (napi 5 járat) sárospataki érkezési időpontjait is felsorolta (1942. május 27–28). Tárczy a május 28-i menetrendet a 13. és a 14. táblázatban látható módon foglalta össze. A délelőtti program a különböző feladatok megoldásából állt.

⁷⁹⁵ SRL K.h. II.4. Igazgatótanácsi jkv. Tájékoztató a május 28-29-én tartandó versenyvizsgák lebonyolításáról

13. táblázat: A tehetségvizsga délelőtti programja Sárospatakon (1942.05.28.)

Időpont	Feladat
8:00	A versenyvizsga-bizottság megbeszélése.
8:30–9:00	A versenyvizsgára jelentkezett fiúkkal és szüleikkel való megismerkedés. A vizsga megkezdése előtt a jelentkezett tanulók az egyszerűbb beazonosítás érdekében számot kapnak, .
9:00–9:45	A képleírás feladata (I/b osztályterme). A vizsga vezetője Dávid Zoltán, megfigyelőként jelen van Gulyás József és Erdélyi László.
9:45–10:00	Tízórai (tej) az I/a osztálytermében, amit Maller Sándor visz oda.
10:00–12:00	Tesztek megírása Ruszkai András vezetésével (I/b osztályterme): ▪ No. 18. Szópárok (10:00–10:20), ▪ No. 19. Emlékezés (10:22–10:35) ▪ No. 20. Analógia (10:37–10:50) ▪ No. 21. Ellentétek (10:52–10:58) A megfigyelők: Maller Sándor, Erdélyi József, Gulyás József, Urbán Barna, Dávid Zoltán.
11:00–12:00	Tesztek megírása Maller Sándor vezetésével (I/b osztályterme): ▪ No. 22. Kombináció (11:00–11:14), ▪ No. 23. Képzettársítás (11:16–11:32), ▪ No. 24. Elvonóképesség (11:34–11:46). A megfigyelők: Erdélyi József, Gulyás József, Ruszkai András, Urbán Barna és Dávid Zoltán. A 25. számú matematikai vizsgarész megoldása Erdélyi József irányítása mellett (11:48–11:58).

Forrás: SRL K.h. II.4. Képességmegállapító versenyvizsgálati útmutató

A feladatok kiértékelésével kapcsolatosan is pontos instrukciókat adott az igazgató: Mikor Ruszkai András befejezte a vizsgáztatást, a megoldott 18–21. számú teszteket át kellett adnia Ablonczy Györgynek az értékelés elkészítésére. Ugyanígy kellett eljárnia 12:00-kor Mallernek és Erdélyinek a 22–25. tesztekkel kapcsolatban, ezeket Boda Bélának adták át kiértékelésre. A délutáni programban az ebéden túl orvosi vizsgálat, kirándulás és újabb tesztek kitöltése szerepelt (lásd 14. táblázat).

14. táblázat: A tehetségvizsga délutáni programja Sárospatakon (1942.05.28.)

12:00–13:00	Ebédszünet (a hazulról hozott étel elfogyasztása).
13:00–13:30	Orvosi vizit.
14:00–16:00	Kirándulás Botkőre Maller Sándorral és Ruszkai Andrással.
16:00–17:40	A 28–32-es tesztek kitöltése. Vezető: Dávid Zoltán, megfigyelők: Ruszkai, Gulyás, Maller.
17:42–18:22	Ruszkai András vezetésével a 33-as számú feladat megoldása. Megfigyelők: Gulyás, Maller.
18:24–19:16	Maller Sándor vezetésével a 39. teszt (a közmondás-magyarázat) megoldása. A megfigyelők: Ruszkai, Gulyás.

Forrás: SRL K.h. II.4. Képességmegállapító versenyvizsgálati útmutató

Május 29-én a tervezet szerint 8 órától másfél órán át Dávid Zoltán a 34. teszt alapján szabad beszélgetést folytatott a tanulókkal a 83-as teremben. (Megfigyelők: Maller és Ruszkai.) Amint Dávid befejezte az első fiú vizsgáztatását, tovább küldte Urbán Barnához a 84-es terembe, aki a 35–37. teszteket végeztette el a gyermekekkel. (Megfigyelők: Gulyás és Erdélyi.) Ezt követően a gyerekek visszamentek a 83-as terembe, ahol 9:30-kor Ruszkai András várta őket. Vezetésével az abszurd szöveggel kapcsolatos feladatot oldottak meg (38-as teszt). Megfigyelő ekkor Dávid Zoltán és Gulyás József volt. 11:00-tól Boda Bélának – mivel ekkor nem volt órája – kellett a 18–25. teszt eredményét beírni a jelentő ívbe.⁷⁹⁶ (Hogy végül volt-e változás a végrehajtásban a tervezethez képest, arról nincs információnk.)

A fentiekből egyértelmű, hogy az országos szinten megszervezett tehetségmentés szakmai szempontok alapján gondosan megkomponált rendszer volt. Vagyis a Bánfai által írt vélemény, mely szerint az állami tehetségmentés látszatomunka volt, nem helytálló⁷⁹⁷ (A tehetségmentés vizsgafeladatait lásd a 16–21. számú mellékletben.)

⁷⁹⁶ Uo.

⁷⁹⁷ Bánfai 2005: 4.

V.3.3. A vizsgafeladatok értékelése

A versenyvizsgán elért eredmények kiértékelése kapcsán felmerülhet a kérdés, miként zajlott, volt-e egyáltalán kulcs, melyet a javítás és értékelés során követni kellett. A versenyvizsga értékeléséhez szükséges információkat körlevelekben minden részt vevő gimnázium igazgatójának megküldték. Ezekből tudhatjuk meg, hogy a vizsga három nagyobb egységből tevődött össze: I. A képleírás, melyet 1-től háromig terjedő skálán értékelték; II. Írásbeli tesztek, amelyek esetén 100-as pontrendszert alkalmaztak és a III. szóbeli vizsga.⁷⁹⁸ (Lásd a 29. és a 30. számmal jelzett mellékletet – a táblázatok kitöltése a vizsgabizottság feladata volt.) A három nagy egységre vonatkozóan szempontrendszert állítottak fel, melyek segítségével minősítették a diákokat: Az írásbeli és szóbeli tesztek 35 szempont alapján értékelték: 1. értelmesség; 2. megfigyelőképeség; 3. képzelőerő; 4. stílus; 5. helyesírás; 6. formaérzék; 7. emlékezés (formai); 8. emlékezés (értelmi); 9. kapcsolás (analóg); 10. kapcsolás (ellentétes); 11. kombináció; 12. képzelettársítás; 13. elvonás; 14. szabályfelismerés; 15. megértés (szövegolvasás és elmondás); 16. előadás; 17. megértés – vers elmondása; 18. előadóképesség – vers elmondása; 19. fellépés – vers elmondása; 20. idegen szöveg kimondása; 21. szabad beszélgetés; 22. térszemlélet; 23. számolási érzék; 24. matematikai következtetés; 25. abszurd szöveg reakció; 26. közmondás-magyarázat; 27. figyelem; 28. emlékezet; 29. értelem; 30. logikai erő; 31. képzelőerő; 32. elvonóképesség; 33. kifejezőképeség; 34. egyéniség; 35. Érték-rendszám – ez mutatta a versenyvizsgát írt tanulók közötti helyet.⁷⁹⁹

A szempontsor az 1944-es vizsga alkalmával úgy változott, hogy az értelmesség, formaérzék és képzelettársítás szempontot kivették, illetve az elvonás helyett csali mesét alkalmaztak. Az 1944-es versenyvizsgák során a vers elmondása, előadóképesség, a fellépés, az idegen szöveg kimondása és a térszemlélet értékelési szempontjai kikerültek. A felvételi vizsgát lebonyolító tanároknak tehát a kezükben volt egy szempontrendszer, mely alapján nagyon pontosan kellett a feleleteket és az írásbeli feladatokat értékelni.⁸⁰⁰

A vizsgafeladatok kiértékelése után olykor előfordult adminisztrációs probléma. Ennek bizonyítéka egy 1944-ben keletkezett levél. Bánóczy Endre igazgató nem tudott értesíteni három sikeres vizsgát tett tanulót, mert „...a Nagyméltóságod fenti leiratához melléklet névsor nem tünteti fel a beutalt növendékek szüleinek nevét, foglalkozását és lakóhelyét [...]”.⁸⁰¹ A minisztériummal folytatott levélváltás során kiderült, a hiányzó

⁷⁹⁸ TiREL K.c.I.1. 100-as pontérték átszámítása összevont eredmény értékelése, é.n.

⁷⁹⁹ TiREL K.c. I.1. Képességmegállapító versenyvizsgálati útmutató, 1942. május 22.

⁸⁰⁰ Uo.

⁸⁰¹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 1942/44 2. tétel A-R, Bánóczy levele, 1944. október 17.

adatokat a versenyvizsgát bonyolító iskolában kell keresni, ugyanis a 'Jelentkezés a képességvizsgálatra' című nyomtatványt a gimnázium igazgatója elfelejtette felterjeszteni a VKM-be.⁸⁰² A diákok eredményére vonatkozóan az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés Központi Intéző Bizottsága értesítette a szülőket. (Lásd a 24–26. számú melléklet.) Bodnár Dánielné levele, melyben fia eredményéről érdeklődik, mutatja, hogy némely esetben elmaradhatott a szülők informálása. A minisztérium a felvetett problémákra készségesen válaszolt, mint ebben az esetben is: „Folyó évi augusztus hó 3-án kelt beadványára értesítem, hogy Gyula fia a folyó évi versenyvizsgálatokon részt vett 1209 tanuló közül vizsgaeredménye alapján az 1090.-ik helyre került. Mivel csak az első 600 tanuló támogatására van lehetőség, fia nem jutott az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés által iskoláztatandó tanulók közé.”⁸⁰³

V.3.4. Az ösztöndíjasok nehézségei

A sikeres versenyvizsga a pályázó előtt ugyan megnyitotta az utat tanulmányai folytatásához, de ezzel újabb nehézségekbe ütközött, főleg szociálisan hátrányos helyzetéből adódóan. Ezt kérvények sora tanúsítja. Bagladi Péter édesanyja a 300 Pengős szülői hozzájárulást 100 Pengőre kívánta mérsékelni a háborús helyzet viszontagságaira hivatkozva: „férjem folyó évi június 3. óta megszakítás nélkül katonai szolgálatot teljesít a harctéren. Sem az aratásra, sem a betakarításra, cséplésre haza nem jött a munkákat gyengébb fejlődésű gyerekeimmel elvégezni nem tudtam.”⁸⁰⁴ Benke János is a szülői hozzájárulás mértékének csökkentését kérte, de levelében nem indokolta annak okát, így a VKM tisztviselője válaszlevelében kérte, tételesen sorolja fel a fizetésektelenség indokát, miért nem tudja az eredetileg megállapított havi 10 pengőt kifizetni.⁸⁰⁵

A tiszafüredi M. Kir. Áll. Buday Sándor Polgári Fiú- és Leányiskola igazgatója kérte, hogy az iskolájában tanuló Kovács Józsefet a minisztérium rossz anyagi helyzetére való tekintettel támogatásban részesítse: „Nevezett tanuló édesanyja két hold föld bérleti díjából él. Maga nem munkálhatja, mert nyomorék. Idősebb fia a Don melletti harcokban eltűnt. Iskolánkban járó fiának ruházatáról sem tud gondoskodni, társadalmi úton kellett azt előteremteni.”⁸⁰⁶

⁸⁰² Uo.

⁸⁰³ MNL OL VKM K 507 39. csomó 1942/1944 2. tétel A-R, Bodnár Dánielnének küldött válaszlevél, 1942. szeptember 11.

⁸⁰⁴ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/1944. 2. tétel A-R, Bagdi Sándorné levele, 1944. szeptember 5.

⁸⁰⁵ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/1944. 2. tétel A-R, Benke János levele, 1944. február 6.

⁸⁰⁶ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/1944. 2. tétel A-R, Kovács József levele, 1944. május 6.

Kupás József kérelme, aki az Intéző Bizottság által megszabott 80 Pengős szülői hozzájárulás mértékének csökkentését kérte, azért fontos, mert a minisztérium világos és egyértelmű választ adott: „egyetlen gyermek szüleinek akár ruhasegély iránt, akár a szülői hozzájárulás összegének csökkentése érdekében beadott kérelmét csak a szülők anyagi helyzetének időközbeni bekövetkezett nagymértvű rosszabbodása, vagy a szülő elhalálása esetében tekinthető teljesíthetőnek.”⁸⁰⁷

A szülői hozzájárulás mértékének, illetve befizetésének problémáján túl számos gonddal kellett szembenézni. Ilyen volt a gyermekek ruházkodásában és egyéb alapvető felszerelésében mutatkozó hiány. Gróf Bethlen Istvánné, a Magyar Irodalom és Művészetpártoló Egyesület védnöke 1942-ben felajánlotta, hogy a falusi szegény tanulók részére szükséges tankönyveket beszerzi.⁸⁰⁸ Sajnos a felajánlást nem tudta meghosszabbítani a következő évben az egyesület váratlan nehézségei miatt. Szombatfalvy nyomtatékosan felhívta az igazgatók figyelmét, hogy a tankönyveket mindenképpen az iskolai kölcsönkönyvtár részére, illetve a segítő egyesületek révén szerezzék be. Hozzátette: „Amennyiben azonban volna olyan járulékalapi tanuló, aki számára tankönyv már nem volna így biztosítható, annak tankönyveit magam fogom megrendelni.”⁸⁰⁹ E lehetőséget azonban csak úgy tudta az Intéző Bizottság biztosítani, ha a következő évben az ösztöndíjprogramba felvehetők körét csökkentik, ezért kértek minden igazgatót, hogy csak a legrászorultabb gyermek részére igényeljenek tankönyveket.⁸¹⁰

1942-ben a Belügyminisztériumhoz tartozó Országos Szociális Felügyelőség jóvoltából lehetőség nyílt arra, hogy a „legalább 3 ellátatlan gyermekkel bíró család gyermekei, ha a versenyvizsga alapján gimnáziumi iskoláztatásban részesülnek [...]”, a törvényhatóság vagy a megyei város nép- és családvédelmi munkatervében és költségvetésében „ruha- és cipősegélyre” előirányzott összegből támogatást kapjanak, mivel a tehetséges, szegény, falusi gyermekek iskoláztatása nép- és családvédelmi szempontból is szükséges.⁸¹¹

⁸⁰⁷ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/1944. 2. tétel A-R A VKM-től 1944. február 12-én kapott válasz Kupás 1944. január 30-án küldött levelére.

⁸⁰⁸ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykállói állami gimnázium iratai 11. doboz Tehetséges szegény tanulóknak tankönyvvél való ellátása tárgyában írt levél, 1942. július 15.

⁸⁰⁹ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykállói állami gimnázium iratai 12. doboz 86.461/1943. szám, 1943. október 30-i levél.

⁸¹⁰ Uo.

⁸¹¹ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykállói állami gimnázium iratai 11. doboz, 418. 1942. augusztus 29-i levél.

1943-ban 660 szegény, falusi gimnáziumi tanuló közül, bár 201 diák részére adtak be kérvényt, csak 87 tanuló kapott támogatást.⁸¹² Ezért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nyomtatékosan felhívta az alispánokat és a polgármestereket, hogy határidőre jelentsék a törvényhatóságuk, illetőleg a város területén „ruha- vagy cipősegélyben részesített versenyvizsgás gimnáziumi tanulók névsorát a segély összegével [...]”.⁸¹³ A másként elő nem teremthető ruházati cikkekhez az illetékes alispán közreműködésével az Országos Nép- és Családvédelmi Alap terhére jussanak hozzá – írta elő. Amennyiben a gyermek kisebb családból származott, s ennek ellenére igény mutatkozott a ruházati segélyre, azt az illetékes főispánnak kellett jelezni.⁸¹⁴

Még 1942 júliusában Szombatfalvy körlevélben tájékoztatta az igazgatókat, hogy az ösztöndíjasok között sok esetben oly nagy szegénység tapasztalható, hogy az alapvető ruhaneműket is nélkülözik, mint fehérnemű, ruha, cipő. A fennálló állapot enyhítése céljából fordult a belügyminiszterhez, hogy a valóban rászoruló gyermekeknek segítséget tudjon nyújtani. Ezért kérte az igazgatókat: „Hogy ruhasegélyben tényleg rászorulóknak részesüljenek, a kérelem indokoltságát szigorúan ellenőrizni kell és csupán a mulhatatlanul szükséges esetekben kell a szülők kérelmét előterjeszteni.”⁸¹⁵

Egy 1943. július 21-én kelt levélből tudhatjuk meg, hogy a közellátási miniszter már intézkedett a tehetséges, szegény gyerekek ruházkodása ügyében. Hiszen a Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületével tárgyalások folytak jutányos áron történő beszerzésről, azonban a pontos árat csak augusztusra ígérték. A minisztériumtól azt az utasítást kapták az igazgatók, hogy körülbelüli árbecsléssel mindenképpen továbbítsák a kérvényeket az alispánok felé, nehogy a „rendelkezésükre álló fedezetet más célokra kimerítsék, s így a járulékalapból iskoláztatottak kérelmét elutasítsák [...]”.⁸¹⁶ Szeptemberre tisztázódott, hogy a Nemzeti Egyesült Textilművek Rt. losonci gyártelepe 16,17 pengős méterenkénti áron biztosítja a szövetet. A nagykállói magyar királyi Állami Szabolcs Vezér Gimnázium – kérésére – 25 méter szövetet kapott. Összehasonlításképpen a kisújszállási gimnázium 7 méter 50 centiméter szövetet igényelt.⁸¹⁷ A szövet kifizetésével kapcsolatosan az igazgatók a következő utasítást kapták: „A szövet árát a gyárnak előlegeztem, ezért

⁸¹² MNL FML VIII.51. Pálos rend székesfehérvári ciszterci Szent István Gimnázium 46. doboz 61. kötet, A falusi tehetségmentés 1942–1946, 444/1942-43. A falusi tehetséges tanulók segélyezése ügyében, 1943. március 22.

⁸¹³ Uo.

⁸¹⁴ Uo.

⁸¹⁵ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykállói állami gimnázium iratai 11. doboz 365. számú 1942. július 17-i levél.

⁸¹⁶ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykállói állami gimnázium iratai 12. doboz 84.688/1943 1943. július 21-i levél.

⁸¹⁷ MNL JNSzmL VIII. 55. A kisújszállási Mórícz Zsigmond Gimnázium 1941-1943 85.617/1943. szám 1943. szeptember 10-i levél.

felhívom, hogy a ruhaszövet rendben való átvétele után Igazgató Úr, minden méter után 16.17 pengőt számítva a vételárat befizetőlapon a Horthy Miklós Gimnáziumi Járulékalap 189.681.sz. csekkszámaira javára »ruhavételi előleg térítés« megjelöléssel, az ONCSA által Igazgató Úr kezeihez utalt ruházati segélyek összegéből haladéktalanul fizesse be.»⁸¹⁸

A cipővel való ellátásról pedig a Lábbeli Központ gondoskodott, így az igényeknek megfelelő cipőt utaltak az intézményekbe. Szombatfalvy felhívta a figyelmet arra, hogy a „kettős ellátást” elkerülendő, azoknak a diákoknak a nevét, akik részesültek segélyben, a lakóhely szerinti illetékes hatóságok felé jelezni kell.⁸¹⁹

A képességvizsgálatra behívott tanulók félárú vasútjegy váltására jogosító igazolványt is kaptak. Az igazolvány három részből állt, az első az igazgatónál maradt, hiszen ez alapján tudta elszámolni a kiadott félárú igazolványokat. 1944-ben többször is felmerült, hogy nem az utasításoknak megfelelően használták fel az igazolványokat.⁸²⁰

A fennmaradt kérvényekben a rossz anyagi helyzetből fakadó igények végeláthatatlan sorával találkozhatunk. Egy polgári iskolai tanuló, Buda István, 1944-ben a következő kéréssel fordult a minisztériumhoz: „mivel szüleimnek a jövedelmök nem bírja azt hogy engemet több öltő ruhával és cipővel ellássanak a magas árak végett megfizetni nem bírják legalább annyi előnyben részesüljek, mint a cseléd gyermekek.”⁸²¹

Horváth Béla levele is azt támasztja alá, hogy több esetben nem nyújtott elegendő támogatást az ösztöndíj az iskolai tanulmányok finanszírozására, hiszen: „az ingyenesség mellé kötelező alsó, felső ruhákat és ágyneműt is vinni.”⁸²² Ezért kérte a minisztérium támogatását, melyre választ is kapott a következő instrukcióval: „Horváth Béla – amennyiben sok gyermekes család tagja, abban az esetben – mint Pest vármegyei lakos gyermeke, Pest vármegye alispánjához benyújtandó kérvényében az Országos Nép- és Családvédelmi Alapból való felruházását kérheti. A kérelemhez csatolt levelet mellékelten visszaküldöm.”⁸²³ A problémát az is tetézte, hogy a Nép- és Családvédelmi Alap segélye több esetben nem érkezett meg, így az igazgató nem tudta befizetni a Horthy Miklós Gimnáziumi Járulékalap csekkszámaira a szükséges összeget.⁸²⁴

⁸¹⁸ MNL JNSzmL VIII. 55. A kisújszállási Móricz Zsigmond Gimnázium 1941-1943 85.617/1943. szám 1943. szeptember 10-i levél

⁸¹⁹ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykálói állami gimnázium iratai 13. doboz 418. szám, 1942. augusztus 29-i levél.

⁸²⁰ MNL SzSzBML VIII.55. A nagykálói állami gimnázium iratai 13. doboz, 1944. június 8-i levél.

⁸²¹ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/1944 2. tétel A-R Buda István levele, 1944

⁸²² MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/44 2. tétel A-R Horváth Béla levele, 1943. október.

⁸²³ Uo.

⁸²⁴ Uo.

Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentő Intéző Bizottság által kiadott nyomtatványok közül három a szülői hozzájárulásról szólt. Az 1. számú nyomtatvány ('Jelentkezés a tehetségvizsgára' űrlap, lásd 23. számú melléklet) alapján állapították meg a szülői hozzájárulás mértékét. A 'Nyilatkozat' elnevezésű 2. számú nyomtatványon a szülőnek fel kellett tüntetnie, hogy amennyiben a gyermek felvételt nyer az ösztöndíjprogramba, évente mekkora összeggel járul hozzá az iskoláztatásához.⁸²⁵ A 3-as számú nyomtatvány tartalmazta a szülői hozzájárulás mértékét kategóriák szerint. A fizetendő összeg nagyságáról a felvétel után tájékoztatták a tanulók szüleit, s az adott összeget novembertől márciusig be kellett fizetni.⁸²⁶ Vagyis már a jelentkezés elején tudhatták a szülők, hogy milyen anyagi terhet jelent számukra a gyermekük taníttatása. De az ösztöndíj célcsoportja okán természetesnek mondható, hogy a szociális támogatás ügyével számos körlevélben találkozhatunk, az azonban nem világos számunkra, hogy Szombatfalvy György és a tehetségmentésben érintett szakemberek, miért nem készültek fel előre a szegénység okozta körülmények enyhítésére. Gondolunk itt a megfelelő ruházat hiányáról. Szombatfalvy György tudhatta, hogy milyen viszonyok uralkodnak a tanyákon, hiszen ő maga a klebelsbergi tanyai iskolaépítési programban aktívan részt vett és egész tudományos munkássága alatt e réteg helyzetével foglalkozott.⁸²⁷

A körlevelek másik nagy csoportja az ösztöndíjat elnyert gyermekek elszállásolásával kapcsolatos. Az elhelyezés problémája, illetve a finanszírozásának kérdése már az ösztöndíjprogram megindulásától kezdve jelen volt: „Nagyon kíváncsi, hogy a tartásdíj felemelődjék a tanulóotthonokban, mert nem képesek havi 60 P-ből ellátni őket.” – írta még 1942-ben a budapestvidéki tankerületi királyi főigazgató.⁸²⁸

1943-ban Bene József első osztályos tanuló elhelyezésével kapcsolatban az igazgató ezt írta: „Mély tisztelettel jelentem [...] a tanulót 100 P-nél kevesebb összegért senki sem vállalta el. Nevezett tanulónál súlyosbítja a helyzetet, hogy édesanyja – szegénységük miatt – nem tudja ellátni a tanulót ágyneművel és nem tudja a mosást sem biztosítani részére [...]”.⁸²⁹ Hozzátette, hogy az internátusi díj az ország egész területén átlag 150 pengő, így a fent megnevezett tanuló esetében kérvényezi a havi támogatás emelését.⁸³⁰

⁸²⁵ MNL OL VKM K 507 39. csomó 1962. O.M.F.T. Versenyvizsga 2. számú nyomtatványa

⁸²⁶ MNL OL VKM K 507 39. csomó 1963. O.M.F.T. Versenyvizsga 2. számú nyomtatványa

⁸²⁷ Szombtfalvy 1928: 63–75.

⁸²⁸ MNL OL VKM K507 39. csomó 5421/1942-43. 376. A tehetséges falusi tanulók ügyei tárgyában 1942. december 9-én kelt levél.

⁸²⁹ Uo.

⁸³⁰ Uo.

Egy székesfehérvári tanár szintén az internátusi elhelyezéssel kapcsolatos anyagi problémákra mutatott rá. A havi 80 pengős internátusi támogatás mértékét 120 pengőre emelte volna, mivel a legolcsóbb helyi internátusban sem lehet 100 pengőnél alacsonyabb összegért szállást találni.⁸³¹ Ugyanezt a problémát feszegette egy másik kérelmező is, aki szintén a 80 pengős támogatást keveselte. A káli magán polgári fiú- és leányiskola igazgatója a 150 pengős internátusi támogatást látta volna.⁸³²

Az 1944-ben az igen nehéz körülmények miatt az elszállásolással kapcsolatban engedményeket tettek: „Minthogy a tanulókat lakóhelyükről nagyobb távolságra elvinni nem lehet, felmerülhet az a végső szükségesség is, hogy ezek tanulmányaikat magánúton folytassák.”⁸³³ Ebben az esetben havi 100 pengő támogatásban részesült az ösztöndíjas. Azonban a gimnázium első osztályába felvételt nyert diákokat „házilag taníttatni nem lehet.”⁸³⁴ Egyes településen nemhogy internátus nem működött, de a nagyszámú menekült miatt magánházaknál sem volt megoldható a gyerekek elszállásolása.⁸³⁵ Ha igen, akkor sem mindig sikerült megfelelő szállást találni. Odor István édesanyja a következőkben magyarázta fia elégséges osztályzatát: „olyan családnál nyert előzőleg elhelyezést nem csak hogy éjjelre nem fűtötték szobáját, de még nappalra sem kapott fűtött szobát, hogy rendesen tanulhatott volna.”⁸³⁶ Az elhelyezéssel kapcsolatos problémát tehát az évek során sem sikerült megfelelően orvosolni.

V.3.5. Néhány adalék az ösztöndíjprogram megvalósításához

A VKM előírta, hogy a felvételt nyert tanulókról a tanároknak több példányban ún. személyi lapot, azaz „állandó megőrzendő nyilvántartást kell készíteni [...]”.^{837 838} (Lásd a 27. számú melléklet.) Az intézőbizottság kérésére a gyerektől az iskolák fehér háttérű, jó arcképet kért, „amely az arcot hűen mutatja. A kép tetszés szerinti nagyságú lehet – tette hozzá, de ne legyen kemény kartonra ragasztva. Mindenik tanuló írja nevét a kép alsó részére.”⁸³⁹ A cél az

⁸³¹ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/44 2. tétel A-R 1943. október 31-én kelt levél.

⁸³² MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/44 2. tétel A-R 1943. szeptember 23-án kelt levél Géczi István és Urbán Imre tanulók felvétele ügyében.

⁸³³ MNL JNSZM VIII. 59. Szolnoki Verseghy Gimnázium iratai 1942/43; 1943/44 87.731/1944. Versenyvizsgát tett tehetséges tanulók elhelyezése állami és királyi katolikus gimnáziumban, 1944. szeptember 23.

⁸³⁴ Uo.

⁸³⁵ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/44 2. tétel A-R Bene József levele, 1943. november 15..

⁸³⁶ MNL OL VKM K 507 40. csomó 1942/44 2. tétel A-R Odor Ferencné levele, 1944. augusztus 17.

⁸³⁷ MNL SzSzBmL VIII. 55. A nagykálói áll. gimnázium iratai 1941-1942 108.519/1942 Az 1941/42 tanévben Horthy Miklós járulékalapból iskoláztatott gimnáziumi tanulók személyi lapjáról, 1942. június 18.

⁸³⁸ Uo.

⁸³⁹ MNL SzSzBmL VIII. 55. A nagykálói áll. gimnázium iratai 1941-1942 1942. november 10-én a tehetségmentő intéző bizottsága kéri, hogy karácsony előtt küldjék el a gyerekekről kért fényképet.

volt, hogy a személyi lapjához 2–3 évente új felvétel csatoljanak, amely feltünteti „a gyermek arcvonásait, külső fejlődését [...]”.⁸⁴⁰ (Lásd a 28. számú melléklet.)

A tehetséges tanulók nevelésével kapcsolatos módszertani jellegű kérést vagy kérdést nem találtunk. Ami azt jelzi, hogy a tehetségmentő munka valójában inkább a mentésről s nem a tehetséggondozásról szólt. Ennek okára vonatkozó magyarázatot nem találtunk.

Felmerült viszont a meritési bázis kiszélesítése. A soproni állami Széchenyi István Gimnázium igazgatója azt kérte a minisztertől, hogy „a városi szegény magyar napszámos, munkás, vagyontalan kisiparos és kiskereskedő osztály tehetséges gyermekeire is kiterjesszék” a programot.⁸⁴¹ Pár napon belül kelt válaszában Szombathely nem volt elutasító: „nincs észrevételem az ellen, ha kiváltképpen 3 szegénysorsú és kiváló tehetségűnek tartott soproni népiskolai osztályba járó magyar fiú szintén részt vesz a f. évi képességmegállapító versenyvizsgán.”⁸⁴² Többen a kezdeményezés mellé álltak: Sopron város törvényhatósági bizottsága 1944 elején feliratában kérelmezte, hogy az Országos Tehetségmentő Mozgalom munkáját a városi lakosságra is terjesszék ki és az ott található szegény, de tehetséges gyerekeket is támogassák. Ezt az elképzelést Székesfehérvár szabad királyi város törvényhatósági bizottsága is támogatta és szintén feliratot intézett a miniszterhez.⁸⁴³ Az ügy folytatására vonatkozóan nincsenek információink. Azonban egy 1946-ból származó körlevél egyértelműen bizonyítja, hogy a városi szegény gyermekek bevonása nem valósult meg.⁸⁴⁴ Összességében elmondható, hogy bár a vizsgákra és a felvételre vonatkozóan az iskolák részletes utasításokat kaptak, előfordultak szervezési hibák a felvett tanulók szociális helyzetével kapcsolatosan pedig nem volt elég tájékozott az OMFT. Ez okozhatta azt, hogy a VKM a szociális problémák megoldására koncentrált s ez foglalta le kapacitását. A szülők, illetve a gyermekek által írt levelek a nyomor enyhítésre vonatkoztak, míg a tanárok szervezési problémáival kapcsolatos kérdéseket vetettek fel. Bár Szombathely, illetve az OMFT Intéző Bizottsága készségesen válaszolt, de a problémákat nem tudta megszüntetni, erre már csak a háborús viszonyok miatt sem volt esély.

⁸⁴⁰ Uo.

⁸⁴¹ MNL OL VKM K 507 39. csomó 82.265 A soproni állami gimnázium igazgatója a falusi tehetségmentésnek városra való kiterjesztése tárgyában való kiterjesztés témájában, 1900–1904.

⁸⁴² Uo.

⁸⁴³ Uo.

⁸⁴⁴ MREZSL 2. a fond 117/b 43.152 III. üo. a gimnáziumoknak szóló versenyvizsgai utasítások tárgyában küldött levél, 1946. április 20.

V.4. A versenyvizsgák eredményei és tanulságai

V.4.1. Szombatfalvy György értékelése

Vajon hogyan értékelte a mozgalom vezetője, Szombatfalvy György a programba felvett gyerekek teljesítményét? Ahogy ő fogalmazott, „hogyan válnak be a versenyvizsgán a falusi és tanyai tanítók ajánlásai? Igazodnak-e a szép remények, amelyeket kis növendékeikhez fűződnek?”⁸⁴⁵ Erre 1943-ra vonatkozóan vannak adataink.

Az 1943-as versenyvizsgára az 1942-ben jelentkezett 1800 fővel ellentétben 1500 gyermeket jelentettek be. Közülük 1230 főt engedtek versenyvizsgára, a többiek az elemi iskolai előzetes vizsgálat során kiestek. A 300 elutasított tanuló közül 270-nek bekérte az Intéző Bizottság az iratait, majd az eredményeiket átvizsgálva 85 főnek felkínálta a lehetőséget, hogy állami ösztöndíjjal polgári iskolában folytathassák tanulmányaikat. A jelentkezőknek tehát csak aránylag kis hányadát, 18%-át tanácsolták el. A tanítók által végzett kiválogató tevékenységben a közvetlen érintettségéből adódóan megjelent a szubjektivitás. A gimnáziumokban működő hattedű vizsgabizottság által végzett szelektálást sem tartotta elég objektívnek Szombatfalvy.⁸⁴⁶ A legideálisabb, a tehetség fokát objektíven mérő módszer szerint a versenyvizsga: „A kérdések, próbák, feladatok teljesen azonosak, ugyanúgy az utasítások, a vizsgáztatás módja, időterjedelme, értékelési módszere és mértéke.”⁸⁴⁷

A versenyvizsgán megírt dolgozatok már egy héttel a vizsgálatot követően az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés Intéző Bizottságához kerültek, ahol megvizsgálták a gimnáziumokban folyó bizottságok munkájának minőségét. Az előző év eredményét figyelembe véve adott évre vonatkozó pontszámítási rendszert állítottak fel. 1943-ban az elérhető maximális pontszám 550 volt.⁸⁴⁸ A maximális pontszámot nem érte el egyetlen vizsgázó sem, a legjobb eredménnyel (501 pont) Nemes Ferenc békésszentandrás tanuló végzett. A leggyengébb tanuló 40 pontot ért el. 275 pont volt az eredmények átlaga. 765 fő ezt nem érte el, míg 465 gyerek ennél jobban teljesített. A többség tehát gyengén teljesített. Szombatfalvy számításai szerint körülbelül minden hetedik, nyolcadik gyermek (kb. 180 fő) teljesen alkalmatlan volt a feladat elvégzésére. A „kimagasló” tehetségek, értékelése szerint azok voltak, akik 440-nél több pontot szereztek (15 fő). A „kiváló” tehetségűek csoportjába már 122 tanuló tartozott, pontszámuk 360 és 440 között mozgott.

⁸⁴⁵ Szombatfalvy 1943: 695.

⁸⁴⁶ Uo.

⁸⁴⁷ Uo.

⁸⁴⁸ Uo. 696.

A minőségbeli romlást Szombathely a gyermekanyag minőségének évről-évre megnyilvánuló változásával, illetve a tanítók hozzáállásának módosulásával indokolta. Ezért kemény szavakkal szólt a tanítókhoz: „A versenyvizsga sok költséggel és fáradságos munkával jár, tehát a köz szempontjából sem közömbös, ha egyesek gyenge tanulókkal kísérleteznek.”⁸⁴⁹ Hozzátette, hogy tudomást szerzett olyan esetekről is, amikor a tehetséges szegény gyermeket azért nem jelentette be a tanító a versenyvizsgára, mert nem akart vele „felsülni”.

A falusi tehetségmentés hatékonysága véleménye szerint akkor növelhető, ha Magyarország minden vidékén egyforma lehetőséget biztosítanak a szegény, de tehetséges gyermekek támogatásához. „Ha feltesszük, hogy népünk mindenütt egyformán tehetséges és a szegény rétegek aránya is nagyjából egyező, akkor a bejelentéseknek minden vármegyében arányosan kell igazodniuk az illető megyék magyar tanulóinak számához” – fűzte hozzá.⁸⁵⁰ Az 1942-es vizsgaeredményeiből azonban kiolvasható (lásd 22. táblázat), hogy milyen nagy eltérések voltak, akár 75-szörös különbség megyénként.

Az 1942/43. tanév végén a felvett 644 versenyvizsgás a következő tanulmányi eredményt érte el:

1. 37,9%, vagyis 244 tanuló kitűnő;
2. 23,3%, vagyis 150 tanuló jeles;
3. 10,2%, vagyis 66 tanuló 2 jóval jórendű;
4. 8,4%, vagyis 54 tanuló 3 jóval jórendű;
5. 6,5%, vagyis 42 tanuló 4 jóval jórendű.

A diákok 86,3%-a, tehát 556 tanuló az elvárásoknak megfelelően teljesített. 9,8%-uk a gimnáziumból polgárba ment át jórendű eredménnyel. A felvett tanulók 3,9%-a, 25 fő nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁸⁵¹

V.4.2. Értekezlet a versenyvizsgák tapasztalatairól

1943-ban a debreceni tankerületben a versenyvizsgán részt vevő tanárok az erre a célra rendezett értekezleten a következő szempontok szerint összegezték tapasztalataikat:

1. a kiválogatás,
2. a vizsgálat anyaga,
3. a vizsgálat vezetése,
4. a vizsgázók egyénisége,

⁸⁴⁹ Uo.

⁸⁵⁰ Szombathely 1943: 699

⁸⁵¹ Uo.

5. a tanulók előképzettsége és végül
6. a későbbi tennivalók.⁸⁵²

A kiválogatás egyik hibájának rótták fel, hogy nem egységes szempontok szerint zajlik. Sok az olyan iskola, amely nem élt a tehetségmentő akció lehetőségével. Egyes esetekben a tanító indokolatlanul arra nem érdemes diákokat jelölt ki. A pedagógustársadalom egy része ugyanis a mozgalmat úgy fogta fel, mint személyes presztízst növelő lehetőséget. Más esetben pedig a tanító felügyelete alatt írt dolgozat eredménye sokkal jobbnak bizonyult, mint amelyet a versenyvizsgán produkált a diák. Így az értekezlet résztvevői feltétlenül szükségesnek ítélték kihangsúlyozni, hogy a tanítók csak azokat a diákokat jelöljék ki, akik igazán tehetségesek, hisz az írásbeli vizsgálatokon nem a tanítókat minősítik, hanem a tanulók valós képességeit kutatják. Ennek érdekében hasznos lenne, fűzték hozzá, ha a tanítók részletes beszámolót kapnának a vizsgák anyagáról, annak lefolyásáról, vagy egy-egy tanító meghívást kapna a versenyvizsgálatokra, s ennek tapasztalatát pedagógiai szemináriumok keretében adná át kollegáinak.

Szót ejtettek a dolgozatok határidőre történő beérkezésével kapcsolatos problémákról is. Eddig nem tűztek ki mindenkire érvényes, egységes határidőt, a javaslatuk tehát úgy hangzott: a felhívás a félévi értesítő kiadása után kerüljön kiküldésre, így idejében eljutna minden tanítóhoz. A másik teendő szerintük az iskolai dolgozatok időpontjának központilag történő egységesítése, hisz a tételek adott évben megegyeznek minden iskolában, így lehetőség van „tapasztalatcserére” a diákok között. Voltak olyan elemi iskolák, amelyek az összes pályázó diákot versenyvizsgára engedték, mások viszont erőteljes szelekciót végeztek a diákok között a dolgozatok és a bizonyítvány alapján. Ennek fényében azt vetették fel, hogy az iskolák által végzett előzetes szelekció mértéke is egységes szempontok alapján történjen.⁸⁵³

Az értékelés szerint a versenyvizsgán általában megfelelő nehézségű feladatokat kellett teljesíteniük a diákoknak, de akadtak 10–12 éves gyermek értelmi képességét meghaladó feladattípusok is. Ilyennek találták a három matematikai kérdést, melyet a vizsgázóknak csak kisebb csoportja tudott megoldani. Ugyanilyen nehéznek ítélték a három rajzos feladatot. Úgy vélték, hogy a rajzkészség felismeréséhez nem szükségeszerű mindhárom feladattípust megoldatni.⁸⁵⁴

⁸⁵² MNL OL VKM K 507 39. csomó 6145/1942–43 Tapasztalatok a tehetséges népi tanulók versenyvizsgájáról, 342–344. 1943.május 4.

⁸⁵³ Uo.

⁸⁵⁴ A levéltári iraton e sorok mellett ceruzával a következő megjegyzést olvashatjuk: "Ez csak első kísérlet volt", melyben a változtatás lehetősége rejlik. (Uo.)

A szövegértéssel kapcsolatos feladatokban elért gyengébb eredmények miatt a szakemberek arra ösztönözték az OMFT-t, hogy változtassa meg a kérdésfeltevés módját, a feleslegesen bonyolult mondatokat egyszerűsítse le, illetve igazítsa a gyerekek gondolatvilágához. Tovább folytatva a kritikák sorát, megemlítették, hogy a meséhez tartozó kép mérete nem volt megfelelő, hisz a tanteremben hátul ülő gyermekek nem láthatták annyira részletesen, mint az elől helyet foglalók. Mindezek ellenére arra az eredményre jutottak, hogy bár némi módosítással, de a tesztek alkalmasak a diákok képességének felmérésére.

Az írásbeli feladatok helyes megoldási aránya jobb képet mutatott, mint a szóbeli megmérettetés eredményei. Ezt részben a kérdésfelvetés hibáival magyarázták. A tapasztalat azt mutatta, hogy a fiatalabb tanárok rugalmasságukkal könnyebbé tették a kapcsolatteremtést a diákokkal. Mások esetleges unottabb hozzáállásukkal gátolták a gyermek kibontakozását. Leszögezték, jövőbeni céljuk megtalálni a helyes magatartást, mely sem túl szuggesztív, sem távolságtartó vagy unott.

A kétnapos vizsga alatt a tanulók egyéniségét is górcső alá vették. A megfigyelők tapasztalatai szerint a legtöbb résztvevő csak jó képességű, nem kiemelkedő tehetség. Modorukat tekintve tisztelettudóak, fellépésük öntudatos. Egy-két kivételtől eltekintve legtöbbjüknek még rendes ruhája sem volt.

Véleményük szerint a versenyvizsga során figyelembe vett iskolai műveltség és a tanulók előképzettsége igen nagy hiányosságokat mutatott. Ez jelentkezett az olvasás, a helyesírás, a rajzolás, a mérés és a számolás hiányosságaiban is. Feltűnő volt az olvasottság szerény mértéke. Leszögezhetjük tehát, hogy a tapasztalatok alapján mind a versenyvizsga megszervezésében, mind a feladatsorok összeállításában szükség lett volna változtatásra.⁸⁵⁵

V.4.3. Ösztöndíj polgári, valamint a tanonciskolai továbbtanuláshoz

Az 1941. évi 57.436. számú rendelettel életre hívott OMFT élja kezdetben csak a középosztály megerősítése volt, hiszen olyan falusi, szegény körülmények között élő gyerekeket kerestek, akiknek szellemi teljesítménye lehetővé tette, hogy gimnáziumban folytathassák tanulmányaikat.

Az OMFT Intéző Bizottságának tagjai (akiknek kilétéről nem találtunk információt) az eredményeket elemezve hamar rájöttek, hogy az ösztöndíjra jelentkező gyermekek nagy százaléknál nem a gimnáziumi iskoláztatást kell támogatni, hanem a polgári iskolai képzést.

⁸⁵⁵ Uo.

Így azoknak a diákoknak, akik az 57. 435/1941. V. 2. sz. rendelet értelmében nem hozták az elvárt eredményt, azaz a tanév végén a főtárgyak legalább feléből nem értek el jeles eredményt,⁸⁵⁶ lehetőséget adtak, hogy a gimnázium helyett polgári iskolában folytathassák tanulmányaikat. Ugyanezt a lehetőséget rögzíti az 1942. évi 110.700. sz., a „tehetséges falusi szegény tanulók polgári iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról” szóló rendelet.⁸⁵⁷

A kiválasztott gyermekek polgári iskolai tanulmányainak a finanszírozására új járulékot róttak ki. Minden magyar tanítási nyelvű községi, állami, izraelita, társulati és magán polgári (leány)iskola tanulójának, függetlenül attól, hogy nyilvános vagy magántanuló, a rendes díjakon felül a falusi szegény diákok taníttatásának támogatására a felvételnél a jeles és jó tanulmányi eredménnyel rendelkezőknek 70 fillért, gyengébb eredményt produkálóknak 1 pengő 40 fillért kellett fizetnie. A javítóvizsgákon, attól függően, hogy az illető hány tárgyból méretteti meg magát, tárgyanként 2 pengőt kellett ugyanerre a célra befizetni. Az ismétlő tanulóktól „a tandíjrészletek fizetése alkalmával az esedékes tandíjrészlet negyedrészenek megfelelő összeget” szedtek be.⁸⁵⁸ A különböző járulékok befizetésének a kötelezettsége alól a jó tanulmányi eredményt mutató hadiárva és hadigyámolt tanulók felmentést élveztek. A befizetett járulékokról az iskola igazgatójának minden évben jelentést kellett készítenie a VKM-nek.

A gimnáziumok igazgatóját, valamint a gyermek szüleit az OMFT Intéző Bizottság levélben értesítette, ha az ösztöndíjas, aki a gimnáziumi eredményét tekintve nem felelt meg az elvárásoknak, de ha szorgalmasnak bizonyult, alternatívaként felajánlották, hogy polgári iskolában folytathatja ösztöndíjas tanulmányait. .

Az érintett polgári iskolák igazgatóinak az OMFT által támogatott gyermekekről nyilvántartást kellett készíteniük. A gyermekről készített személyi lap egy példánya az iskolai irattárba került, a másikat pedig el kellett küldeni az OMFT központi címére.⁸⁵⁹ Az 1942-ben a tehetségmentésben 43 polgári iskola vett részt, ez a szám az 1943/44-es tanévre 106-ra

⁸⁵⁶ A tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról. https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?pg=3930&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny.

⁸⁵⁷ A tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok mértékének újabb megállapításáról. https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1942/?pg=1644&layout=s&query=tehets%C3%A9ges%20falusi.

⁸⁵⁸ Uo.

⁸⁵⁹ MNL SzSzBML VIII. 56. a Nagykállói M. Kir. Állami Szabolcs vezér Gimnázium iratai. 11. doboz 1942. október 3-i levél.

duzzadt. (A tehetségmentésben 1944-ben részt vevő gimnáziumok és polgári iskolák listáját lásd a 31-es és 32-es számú mellékletben.)⁸⁶⁰

Az bizonyos, hogy a polgári iskolák tanárainak nem tartottak értekezleteket, legalábbis erre vonatkozó dokumentumot nem találtunk. Újdonság, hogy a gimnáziumi ösztöndíjjal szemben a polgári iskolai tanulmányt támogató ösztöndíjat lányok is megpályázhatták. A lányok nem írtak versenyvizsgát, őket csak az úgynevezett házi dolgozat minősége alapján válogatták ki. A kiválasztás szempontjai is eltértek. A legfőbb kíváncsi a lányokkal szemben az volt, hogy a tanítónői pályára alkalmas, „eleven eszű, jó megjelenésű, melegszívű” teremtsék legyenek.⁸⁶¹ 1944-ben 71 ösztöndíjra pályázó lányból 10-et választottak ki. Mindössze egy megjegyzésből tudjuk meg, hogy több éves gyakorlatról van szó: „az idei tanévben is 10 leánytanulót válogattunk be.”⁸⁶²

Felmerült a tehetséges gyermekek gyakorlati képzés felé történő irányítása is. Az évenként képességvizsgálatokra jelentkezők száma megközelítőleg 1600 fő volt. Ebből 500–600 gyermek került gimnáziumba, 100 diák polgári iskolába. Vagyis azoknak a diákoknak a száma, akiket egyik intézménybe sem vettek fel, kb. 1000 fő volt. Célszerűnek, sőt nagyon kíváncsiaknak látszott ezeket az átlagnál tehetségesebbnek ítélt gyermekeket az ipar és a kereskedelem önálló vállalkozói körébe juttatni.⁸⁶³ Szombatfalvy ezért az iparos- és kereskedőpályán mutakozó minőségi és mennyiségi munkaerőhiányra hivatkozva a tehetségmentő akció kiszélesítését indítványozta: „A tehetségvédelemnek és a képességek helyes irányú felhasználásához fűződő érdekek szolgálatának a tanoncnevelés terén is feladata van.”⁸⁶⁴ Statisztikai kimutatással támasztotta alá ennek szükségességét. Az 1942/43-as tanév adatai alapján a tanoncok lakóhelyére és elhelyezkedésére vonatkozóan vizsgálatot végeztek, mely szerint 831 településen 542 tanonciskolában folyt az oktatás, és összesen 85 550 diák tanult ebben az oktatási intézményben (lásd 15. táblázat). A számok világosan mutatják, hogy a szüleiknél lakó tanoncok arányszáma a legmagasabb, s minden hatodiknak van lehetősége a mesterénél lakni. A kép az internátusi elhelyezés tekintetében még lehangolóbb.

⁸⁶⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó Polgári iskolai jegyzék

⁸⁶¹ MNL OL VKM K 507 38. csomó 855.12 A belügyminisztérium Nép-és Családvédelmi ösztöndíjának a tehetségmentéssel összhangba hozása, 1943. szeptember 2.

⁸⁶² Uo.

⁸⁶³ Uo.

⁸⁶⁴ Szombatfalvy 1943: 696–697.

15. táblázat: A tanoncok lakóhelye 1942/43-ban

Lakhely	Fiú	Lány	Összesen	Százalékos arány
Szüleinél az intézmény székhelyén	43750	13250	57000	66,6
Szüleinél más településen	10350	1600	11950	13,9
Kosztadónál vagy mesternél	12950	950	13900	16,3
Internátusban	2440	260	2700	3,2
Összesen	69490	16060	85550	100

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó 855.12 A belügyminisztérium Nép- és Családvédelmi ösztöndíjának a tehetségmentéssel összhangba hozása, 1943. szeptember 2.

Az ipari- és kereskedelmi iskolák jelentős része városban működött, ahol közép- és polgári iskolák is voltak. Ami arra enged következtetni, hogy a tanonciskolákba a szellemi képességekkel gyengébben megáldott diákok és/vagy a szerényebb anyagi helyzetűek jelentkeztek. Ha a tanoncok településnagyság szerinti százalékos arányát a 16. táblázat tartalmazza.

16. táblázat: A tanoncok megoszlása a települések nagysága szerinti (1942/43.)

Település	Összlakosság	Összlakosság %-os arány	Tanoncok száma	Tanoncok %-os aránya
10000 lakost meghaladó	5478000	37,6	71677	83,8
5000–10000 lakos	1550000	10,4	8310	9,7
5000 lakosnál kevesebb	7652000	52	5563	6,5
Összesen	14680000	100	85550	100

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó 855.12 A belügyminisztérium Nép- és Családvédelmi ösztöndíjának a tehetségmentéssel összhangba hozása, 1943. szeptember 2.

A táblázat adataiból egyértelműen kiolvasható, hogy a kisebb települések, bár a népesség több mint felének lakhelyeül szolgáltak, csak nagyon kis súllyal jelentek meg a tanoncképzésben.

Két alapvető problémát szerettek volna megoldani a Belügyminisztérium és a VKM szakemberei. Egyrészt a tehetséges paraszti származású gyerekek támogatásával próbálták enyhíteni a tanoncképzésben megfigyelhető színvonalcsökkenését, másfelől a kisebb települések lakosságának is helyet akartak biztosítani a szakképzésben.

Az ügyben 1943 júliusában tárcaközi értekezletet hívott össze Kádár Levente belügyminisztériumi államtitkár, aki kijelentette, hogy azoknak a gyerekeknek, akik a versenyvizsga eredményeik alapján tanoncpályára alkalmasnak bizonyulnak, 1943 őszétől a teljes internátusi díj finanszírozásával segítenek, s ennek érdekében az ONCSA keretében ösztöndíjat hoznak létre. A VKM részéről a megbeszélésen Kósa Kálmán és Balassa Brunó miniszteri osztályfőnök, valamint Loczka Alajos tanügyi főtanácsos vett részt. Dr. Tóbiás Kornél, az iparügyi minisztérium képviselője is támogatásáról biztosította a jelenlévőket, s hozzátette, hogy „a tanoncnevelés előmozdítása és új tanoncotthonok létesítése, illetőleg férőhelyek emelése érdekében”⁸⁶⁵ rendelkezésre állnak a szükséges források. A Belügyminisztérium a tárgyalást követően elkészítette az ösztöndíj tervezetét, amelyet ’láttamozásra’ átküldtek a VKM-nek. Az 548.340/1943 O.SZ.F. B.M. számú ügyszerint kapcsán újabb tárgyalásokat folytattak a belügyminisztériumi előadókkal, illetve dr. Gyulay Tibor ipari és kereskedelmi kamarai főtitkárral. Ezen az ülésen egyhangúlag megállapították, hogy a jövő iparosainak és kereskedőinek sikeres nevelése csak akkor érhető el, ha a kereskedelmi és iparkamarák, illetve a helyi ipartestületek is részt vállalnak a munkában.

A kamarák feladataul adták, hogy jelöljék ki a megfelelő ipartestületeket, illetve azokat a kereskedőket, akik bevonhatók a tanoncnevelésbe. Az ipartestületeknek, míg nem építik fel új tanoncotthonaikat, székházaikban 10 tanoncnak kellett helyet biztosítaniuk. Továbbá ki kellett jelölniük azokat a mestereket, akik leginkább alkalmasak a tanoncok nevelésére. A kereskedelmi és iparkamarák kötelességévé tették, hogy a szakminisztériumok részére tájékoztatást nyújtsanak a diákok előrehaladását illetően.

A VKM V/2-es ügyosztálya szerint 1943-ban „kb. 150 tanonc taníttatása ügyében fogunk a szülőknél való tájékozódás után javaslatot tenni.”⁸⁶⁶ A VKM szakemberei azt indítványozták, hogy a „a támogatottak kiválogatása ne egyéni jelentkezés, illetőleg kérelmek

⁸⁶⁵ MNL OL VKM K 507 38. csomó 855.12 A belügyminisztérium Nép-és Családvédelmi ösztöndíjának a tehetségmentéssel összhangba hozása, 1943. szeptember 2.

⁸⁶⁶ Uo.

alapján történjék [...]”.⁸⁶⁷ Továbbá javasolták, hogy a versenyvizsgán azokat a diákokat, akik ugyan nem mutattak olyan eredményt, mely szerint a szellemi pályára alkalmasak, de „jó közepes” teljesítményt produkáltak, az iparos és kereskedő pályák felé tereljék. Ennek érdekében a képességvizsgákat tovább akarták fejleszteni, hogy jobban ki tudják szűrni a gyakorlati hajlamokat.

A tanoncnevelést a kultuszminisztérium szerint is csak kooperációs munkával lehet sikerre vinni. A minisztérium a saját feladatkörébe sorolta a kiválogatás menetét, mely a néptanítók bejelentése alapján, képességvizsgálat révén történt volna. A tanonciskolai képzésre alkalmasnak ítélt tanulók elhelyezéséről a koncepció szerint a szakminisztériumok alá tartozó kereskedelmi és iparkamarák gondoskodtak volna. Ezek felügyelték volna a tanoncnevelés menetét, szakszerűségét. Ennek megfelelően a nép- és családvédelmi ösztöndíjból támogatottak ellátási költségét szintén a kereskedelmi és iparkamarák útján utalták volna ki. A VKM a törvényhatóságok tervezetben feltüntetett szerepét aránytalanul indokolatlannak tartotta, hiszen a költségekbe nem szállnak be, a tisztviselők pedig pedagógiaiilag nem képzettek.⁸⁶⁸

Szombatfalvy paragrafusonként haladva fejtette ki észrevételeit a tervezetről. Általános problémának vélte a pontatlan megfogalmazást, mely félreértésekre adhat okot. Például „versenyvizsgás középiskolai tanulók kivételével” szöveg helyett „a versenyvizsga alapján tehetségmentő járulékalapból iskoláztatott gimnáziumi vagy polgári iskolai tanulók kivételével”⁸⁶⁹ megfogalmazást javasolta. Ennél lényegesebb módosításokat indítványozott a 4. paragrafussal kapcsolatban. A kultuszminisztérium szakemberei nem tartották megfelelő módszernek, hogy a tanonciskolába az ösztöndíjas helyeket kérvény útján szerezzék meg a diákok, helyette ezt javasolták: „Az ösztöndíj elnyerése általában az országos magyar falusi tehetségmentés intézményében végzett országos képességvizsgálat alapján történik.”⁸⁷⁰ Szombatfalvy szerint ezt ki kell egészíteni azzal, hogy „különös indokoltság” esetén a képességvizsgálat megírása nélkül is lehet jelentkezni az ösztöndíjra. Ilyen esetben az egyéni jelentkezőnek a lakóhelye szerinti illetékes törvényhatóság tisztviselőjéhez kell elküldenie a kérvényét. „Az ösztöndíjat hivatalos kérvénynyomtatványok /személyi adatok, környezetrajz, jellemrajz/ útján” kell kérelmeznie a folyamodónak.⁸⁷¹ (Az ipari és kereskedelmi

⁸⁶⁷ Uo.

⁸⁶⁸ Uo.

⁸⁶⁹ Uo.

⁸⁷⁰ Uo.

⁸⁷¹ Uo.

továbbképzésre vonatkozó alkalmassági jellemzést tartalmazó dokumentum a 33. mellékletben szerepel.)

Az ösztöndíj meghosszabbításával kapcsolatosan Szombatfalvy felhívta a Belügyminisztérium figyelmét, hogy az ösztöndíj újbóli odaítélésénél két fontos szempontot kell mérlegelni: elsősorban a tanulók tanulmányi előmenetelét kell megvizsgálni az ipar- és kereskedelmi kamarák szakmai véleménye alapján, másodsorban pedig a szülők anyagi ráutaltságának mértékét kell tanulmányozni, melyet egy „szociális gondozóval kell végeztetni”.⁸⁷²

Szombatfalvy számításai szerint 1942/1943. tanév végén 135 tanuló lehet alkalmas tanoncképzésre, ebből 76 tanuló, vagyis az 57%-uk származik négygyerekes családból. Az 1942/43. évi versenyvizsgázók közül pedig 502 „megfelelő képességű tanuló éri el azt a kort, amidőn tanoncnak szegődhetik [...]”.⁸⁷³ Szombatfalvy hozzátette, hogy a következő évek képességvizsgálatainak fejlesztésével emelkedni fog a „a minőségi szempontú kiválogatás.” A következő kézzel írott jegyzet egészítette ki a gépelt szöveget: „135 tanuló közül kik volnának ipari vagy kereskedelmi pályára irányítandók s ott is milyen irányú munkanem felé, a már birtokomban levő képességvizsgálati jellemzésen felül (amelynek nyomtatványát tájékoztatásul tisztelettel csatolom) még a mellékelt minta szerinti pótkérdőlapot küldök szét. Ezek beérkezte után a Budapest székesfőváros pályaválasztási és képességmegállapító intézetben készült foglalkozási pályatükrök felhasználásával fogom az általam alkalmasnak talált falusi és tanyai tanulókról megállapítani [...]”, hogy az Országos Szociális Felügyelőség családvédelmi ösztöndíjában részesülhetnek-e.⁸⁷⁴ A 135 gyerekből 16 kérte ipari és 8 a kereskedelmi szakképzés lehetőségét. A kultuszminisztérium képviselői úgy látták, hogy a kisebb családokból származó gyerekek között is sok a tanonciskolába való, ezért a kiképezhető „ifjak” támogatását „amennyire ezt tárcám hitelkerete engedi magam kívánom előmozdítani” – tette hozzá Szombatfalvy.⁸⁷⁵

Az előzetes egyeztetések után 1943. október 29-én a Belügyminisztérium kiadta az 548.340/1943 O.SZ.F. B.m. rendeletet, mely a nép- és családvédelmi ösztöndíj létesítéséről szólt. Az ösztöndíjjal elsősorban a mezőgazdasággal foglalkozó népréteget kívánták támogatni, hiszen az ösztöndíjat, mely havi 80 pengőt tett ki, a legalább négy gyermeket

⁸⁷² Uo.

⁸⁷³ MNL OL VKM K 507 39. csomó 81.922 Képességvizsgálaton részt vett tanulóknak ipari és kereskedői pályára irányítása, 347–357.

⁸⁷⁴ Uo.

⁸⁷⁵ Uo.

nevelő családokból kikerülő gyermekek ellátására fordították.⁸⁷⁶ Elmondható tehát, hogy 1941-ben a gimnáziumi iskoláztatás elősegítésére létrejövő ösztöndíj az eredmények és a gazdasági igények mérlegelése után kibővítésre került: más iskolatípusokban történő továbbtanulás is lehetővé vált.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az 1941-ben életre hívott ösztöndíjprogram társadalmi nyomás hatására jött létre. Társadalompolitikai meghatározottságát az 1941. évi 57.436 számú rendelet megszövegezése ('a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására') is bizonyítja. A konzervatív nacionalista csoport politikai céljainak kiszolgálása érdekében esélyteremtő jellegű stipendiumot alkotott, melynek létrehozásáról a gyakorló pedagógus szakma megkérdezése nélkül döntöttek.

Véleményünk szerint a gimnáziumok kiválasztása és a versenyvizsgát megelőző tanári tanfolyam szervezése nem volt kellően koordinálva. Feltevésünk az, hogy az 1941. szeptember 9-én kihirdetett és hatályba lépett rendelet gyakorlati végrehajtására vonatkozó tervek nem voltak kidolgozva, a szervezéssel kapcsolatos munkát csak jó pár hónappal a rendelet kihirdetése után, 1942 tavaszán kezdték meg. E felvetésünket igazolja a kapcsolódó iratok keltezése is. A megadott határidők is szűkösek mondhatók, példának okáért a gimnáziumok véleményezésére öt napot adtak.

Leszögezhetjük azonban, hogy bár számtalan probléma merült fel, bizonyos, hogy az úgynevezett tehetségmentő akció érdemben tenni akart a leszakadó paraszti rétegek iskoláztatásának elősegítéséért. Az állam a parasztság részarányát, évi jövedelmének szintjét megvizsgálva, illetve az oktatásban részesülők arányából kiindulva választotta ki azt a társadalmi réteget, amely leginkább rászorult a támogatásra. A kultusztárca a társadalmi jólét magasabb szintjére kívánta emelni e réteg tagjait. A cél elérése érdekében a legmegfelelőbb támogatási forma az iskoláztatás előmozdítása volt, s ezzel a legfontosabb alaptökhét nyújtotta a kormány a parasztság felé, ez a tőke pedig a tudás volt. Ahogy Komjáthy megfogalmazta, ugyan az ötlet jó volt, azonban a megoldás csak ideiglenes, tudniillik az oktatási rendszerben tapasztalható bajokat (pl. a mobilitás nehezítő struktúra) ezzel nem tudták orvosolni.⁸⁷⁷

Komjáthyval értünk egyet, hiszen ő hívta fel arra a figyelmet, hogy Szombatfalvy György a tehetségmentés kérdését társadalompolitikai szemszögből közelítette meg, ezért a munka pedagógiai oldala kevésbé volt hangsúlyos, az kimerül a vizsgafeladatok összeállításában.⁸⁷⁸ Sajnos éppen a tehetségmentő akció pedagógiai vetületének történetéről

⁸⁷⁶ Uo.

⁸⁷⁷ Komjáthy 2004:142.

⁸⁷⁸ Uo. 146.

találtuk a legkevesebb érdemi információt. Ezt persze több okkal is magyarázhatjuk, oka a VKM iratanyagának nagyfokú elpusztulása is lehet. Lokális kutatásaink alkalmával több ízben szembesültünk az iskolai iratanyagok hiányos voltával is, ennek magyarázata az iskolák irattárában folyó selejtezésben ragadható meg.

Itt kell megemlítenünk az állami és az egyházi tehetségmentésben gyökerező különbséget. Miért tekinthető a református egyház berkein belül létrejött tehetségmentő tevékenység hatékonyabbnak? Az állami program mintájául szolgáló sárospataki munka egy alulról szerveződő vallási alapon álló tevékenység volt. Vagyis a szegényebb gyermekek támogatása a hit vezérelte humánus szemléleten alapul, mely összekapcsolódott a hívek hathatós támogatásával. Illetve, ahogy a dolgozatunkban említettük, a gyakorlati megvalósulás sikerességét egy-egy karizmatikus személyiség szavatolta, akiknek a szervező tevékenysége nélkülözhetetlen volt.

Ha megnézzük az 1941-es állami program célkitűzését, láthatjuk, miért nem tudott sikeres lenni. Az állami tehetségmentés munkájának középpontjában nem a gyermek jövőjét szavatoló művelődési lehetőségek tágitása állt, hanem a középosztály problémájának megoldása.⁸⁷⁹ Vagyis a középosztály helyzetével összefüggésben indította útjára a kezdeményezést, melyről – kutatásaink eddigi eredményei szerint – nem kérte ki a szakma véleményét. Arról sincsenek pontos információink, hogy miképpen került kapcsolatba Szombatfalvy Harsányi Istvánnal, miként határoztak a minisztériumban arról, hogy a sárospataki mintát követve ösztöndíjprogramot szerveznek. Vagyis az 1941-ben megindított munka teljesen felkészületlenül érte (leszámítva a 3 napos tanári tanfolyamot) a tehetségmentő munkát végző tanárokat, illetve tanítókat. Számukra egyetlen opció maradt, elvégezni a rájuk kényszerített feladatot, mely igen nagy adminisztrációs teherrel járt együtt. Véleményünk szerint a program megindítása előtt szükség lett volna egy ankét összehívására, ahol a tanyai tanítóság és a gimnáziumi tanárok vitatták volna meg a témával kapcsolatos ötleteiket.

Ezen ankét hiányát mutatja, hogy már 1942-ben jelentkeztek az állami célok megvalósíthatóságának problémái, melyek leginkább a nem megfelelő eredményekből adódtak. Csak az első eredményeket megismerve kaptak reális képet Szombatfalvyék a diákok teljesítményére vonatkozóan, és ezután kezdtek alternatívákban, a polgári és a tanonciskolai továbbtanulásban gondolkozni.

⁸⁷⁹ Hóman 1942: 221.

VI. Összegzés

VI.1. Kutatási szempontok

Az alábbiakban választ kívánunk adni a disszertáció bevezetésében feltett kérdéseinkre. A dolgozatunkban a tehetségmentés gyakorlati megvalósulásának történetét foglaltuk össze az elemi népiskolásoknak szóló ösztöndíjprogramra, az Országos Magyar Falusi Tehetségmentésre koncentrálva. A dolgozat fejezeteiből kiderült, hogy számos belpolitikai tényező játszott szerepet az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés elindításában. A politikai életben tapasztalható feszültségek, a gazdasági és társadalmi problémák együttesen eredményezték a program megindulását. E hazai tehetséggondozó mozgalom intézményesítése a 20. században, a reformpedagógia⁸⁸⁰, illetve a pszichológia fellendülésével párhuzamosan bontakozott ki.⁸⁸¹

Meghatározó, sőt programadó műként lehet említenünk Ellen Key svéd tanítónő 1900-ban megjelent, 'A gyermek évszázada' című könyvét. Key a korszakban működő iskolarendszereket ostromozva többek között a következőket fejt ki: „A mai iskolarendszer az esztelenségek, az előítéletek és melléfogások áthatolhatatlan szövevénye. Azt a tudásvágyat, önállóságot és megfigyelőkészséget, amely a gyermekeket az iskolába viszi, a tanulmányok befejezéséig megsemmisítik anélkül, hogy az ismeretökké vagy érdeklődéssé alakulna át. Ez a következménye annak, hogy a gyermekek kb. 6 éves koruktól 18 éves korukig az iskolapadban töltik életüket, és ott óráról órára, évről évre egyre nagyobb adagokban szedik magukba az ismereteket, amelyeket a tanító gyakran negyed- vagy ötödkézből kapott adatokból kotyvasztott össze.”⁸⁸² Mint ahogy Key művében, úgy a reformpedagógiai elképzelésekben is a gyermek, mint a szebb jövő és egy jól működő társadalom záloga jelenik meg.⁸⁸³ A reformirányzatok legfőbb kritikája az iskolák munkájával szemben az volt, miszerint a gyermeket a társadalomhoz igazítják.⁸⁸⁴

A 20. század 10-es éveitől hazánkban is egy új társadalom felépítésének vágya lebegett az emberek szeme előtt, mely az oktatási rendszer megváltoztatásának igényéhez

⁸⁸⁰ A reformpedagógia olyan kulturális mozgalom, mely „az új szociális, erkölcsi és szellemi válsághelyzetre adott nemzeti válaszreakcióként értelmezhető, amely az ipari fejlődés, a nagyvárosok kialakulása, a munka és lakáskörülmények változásainak hatására továbbá a természettudományos fejlődés, és a szaktudományok specializálódása következtében a szellemi életben bekövetkezett.” (<http://nobikattila.hu/nemethreformped.pdf>)

⁸⁸¹ Németh é.n. In: <http://nobikattila.hu/nemethreformped.pdf>.

⁸⁸² Mészáros, Németh és Pukánszky (2003) In: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_nevelestortenet/ch02s12.html.

⁸⁸³ Sáska 2007: 129.

⁸⁸⁴ Uo. 130–131.

vezetett.⁸⁸⁵ Az első világhégest kísérő pusztítás és emberveszteség irányította rá jobban az emberek figyelmét a gyermekekre. A jövő zálogaként a gyermekek védelme, illetve a tehetségek támogatása kiemelkedő szerepet kapott.⁸⁸⁶ A fentebb említetteken túl, még számos ok vezetett a tehetségmentés programjának gyakorlati megvalósulásához –mint az agrárium helyzete, a középosztály megújításának problémája – azonban erről a későbbiekben szólnunk. Ebben a légkörben bontakozott ki a tehetségmentés munkája.

Elemzésünk során négy szempontot vizsgáltunk meg:

1. a tehetségmentő programhoz vezető út,
2. az OMFT célcsoportjának kérdése,
3. az OMFT működési struktúrájának elemei,
4. az OMFT munkájának eredményessége.

VI.2. A tehetségmentő program elindításához vezető út

Az I. világháborút követően Magyarország helyzetét tovább súlyosbította a trianoni békediktátum okozta problémák sora. Túlélési stratégia kialakításával valamiképpen úrrá kellett lenni a helyzeten. Ebben nagy szerepe volt az oktatásügynek, illetve az oktatásügyért felelős minisztereknek, köztük Klebelsberg Kunonak és Hóman Bálintnak.

Az első nagyobb tehetség témában tartott tudományos igényű tanácskozást 1917-ben rendezték meg az Országos Gyermektanulmányi Tanács szervezésében.⁸⁸⁷ Az előadók között szerepelt Révész Géza, aki a tehetség korai felismerésének módjáról beszélt, míg Nagy László azt ecsetelte, hogy mennyire fontos a gyermek jellemének megismerése, Plichta Béla pedig a tehetséges gyerekek neveléséről adott elő.⁸⁸⁸ További fontos szervezetnek tekinthető a Tehetséges Gyermekeket Támogató Bizottság, mely 1918-ban Szegeden kezdte meg működését, de a Budapesti Hírlap hasábjain keresztül is kérte a polgárok támogatását a szintiszta magyar tanyavidéken élő tehetségek felkutatása érdekében.⁸⁸⁹ Nagy László tevékenysége révén 1922-ben megrendezésre került az I. Munkakiállítás, ahol Nagy a pedagógia és a művészet kapcsolatának fontosságát hangsúlyozta, majd 1926-ban a II. Munkakiállítást is megszervezte.

⁸⁸⁵ Uo. 132.

⁸⁸⁶ Bánfai 2002: 8.

⁸⁸⁷ Uo.

⁸⁸⁸ Országos gyermektanulmányi tanácskozás 1917: 4.

⁸⁸⁹ A tehetséges gyermekek támogatása 1918: 2.

Az 1926-os II. Munkakiállítást követően, a tehetségvédelem és pályaválasztás kérdéseivel foglalkozó kongresszuson Klebelsberg a Nemzeti Közművelődési Alapítvány létrehozásának tervéről beszélt, mely segítségével a tehetséges gyerekek ügyét karolta fel. Az ötlet megvalósulásában gróf Károlyi Mihály elkobzott birtoka segítette a kultuszminisztert. Az alapról szóló törvényjavaslat 1929. július 14-én emelkedett törvényerőre. A létesített alap összege 21 millió pengőt tett ki, ami 4%-os hozadékkal számolva, évi 840 000 pengős bevételt jelentett az államnak.⁸⁹⁰ A törvényjavaslat az alapítvány célját mind belföldi, mind külföldi ösztöndíjak alapítására, illetve a Horthy Kollégium és egyéb fő- közép- és szakiskolák internátusainak segítésére fordította, ezen kívül a tuberkulózis kutatására és szanatóriumok felállítására költötték az összeget.⁸⁹¹ Azonban többen kritikával illették az alapítvány munkáját. Többek között Kéthly Anna, aki a törvénytervezet 1927-es megvitatása során az alapítvány munkáját nem a tehetségvédelem ügyét támogató, hanem az osztályvédelmet szolgáló tevékenységnek jellemezte.⁸⁹² Ezen túl a 'Magyarság' hasábjain kritikaként fogalmazták meg, hogy a Közművelődési Alapítvány bizottsági tagjainak pontos megnevezését még nem hozta nyilvánosságra a kultuszminiszter, így nem tudni arról, hogy kik döntenek majd a keret felhasználásáról.⁸⁹³

Mint Klebelsberg kifejtette, az adott történelmi helyzetben a legtöbb támogatásra a középosztály szorul. Kornis is osztotta Klebelsberg azon véleményét, mely szerint a középosztályt, a nemzeti intelligencia hordozóját és a társadalom tengelyét kell erősíteni különböző e célra alapított ösztöndíjakkal. A parasztságnak véleménye szerint a mezőgazdasági szakiskolákba kellene küldenie gyermekeit, hisz ez szolgálná a vidék fejlődését. Mindketten, vagyis Kornis és Klebelsberg is egyetértett abban, hogy a parasztságot száma miatt is a társadalom egyik alappillérenek lehet nevezni, de a megújulás, a megújítás olyan feladat, melyet csak a hagyományos középosztály megsegítésével, s annak aktív közreműködésével tud végrehajtani az ország. Klebelsberg hazánk mezőgazdasági jellegét kiemelve a következőket mondta: „Magyarország agrárország, és ennek végre le kell vonni a következményeit a kultúrpolitika terén is. E téren a vezető szempont csak az lehet, hogy a mezőgazda gyermeke tanulmányai következtében atyai foglalkozásától el ne vonassék, hanem ellenkezőleg, a tanulmányi rendszert úgy állapítsuk meg, hogy a gyermek az iskolákon és

⁸⁹⁰ Mire fordítják a Nemzeti Közművelődési Alap évi nyolcszázazerpengős jövedelmét? 1930: 10.

⁸⁹¹ Törvényjavaslat a Nemzeti Közművelődési Alapítvány... 1925: 45.

⁸⁹² Bánfai 2000: 8.

⁸⁹³ Mire fordítják a Nemzeti Közművelődési Alap évi nyolcszázazerpengős jövedelmét? 1930: 9.

tanfolyamokon elsajátított gazdasági kultúrájának segítségével az atyai röögöt sikeresebben művelhesse.”⁸⁹⁴

Összességében elmondható, hogy a klebelsbergi éra a tudatos elitképzés és az ehhez kapcsolódó intézményrendszerek kialakításában játszott óriási szerepet. Azonban nem volt célja a szegény rétegek művelődési viszonyainak kiemelkedő javítása. Bár azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Klebelsberg az általa megvalósított tanyai népiskola építési programnak köszönhetően e réteg művelődési esélyeit jelentősen növelte. E művelődéspolitikai koncepcióban változást csak a 30-as évek hoztak, amikor is az állam a nép felé fordult. Ehhez az időszakhoz kötődik az 1937-ben létrehozott állami Horthy Miklós ösztöndíj, valamint az 1939-ben Györffy István néprajztudós köréhez tartozó parasztfőiskolások által alapított Bolyai Kollégium, mely 1942-től Györffy Kollégium néven folytatta munkáját. E változás eredményeként értelmezhetjük az Országos Magyar Falusi Tehetségmentő Mozgalom működésének megindítását (1941).⁸⁹⁵ E kollégiumok és ösztöndíjak elsősorban a társadalmi mobilitás elősegítését szolgálták.⁸⁹⁶ A társadalom által érzékelt problémákat, bármily kellemetlen is volt a kormányzat számára, valamilyen módon kezelni kellett.⁸⁹⁷ Ehhez a hómani érában megmutatkozó tehetségmentő munkához számos előzmény vezetett. Itt kell megemlítenünk a református egyházhoz köthető, 1935-ben Sárospatakon elindult tehetségmentő tevékenységet, mely számos református gimnáziumban vált az iskolai munka részévé. Sárospatakon kívül, a hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonának működése tekinthető jelentős fontosságúnak. Kiemelendő azonban, hogy míg Harsányiék esetében a kiválasztás módszerén volt a hangsúly, addig Hódmezővásárhelyen a diákokhoz alkalmazkodva, élethelyzetükből fakadó körülményeiket adaptálva kívánták őket, az otthon keretén belül fejleszteni híven.⁸⁹⁸ Azonban erről a későbbiekben még részletesebben szólnunk.

VI.3. Az OMFT célcsoportjának kérdése

A kutatott időszakban több, a magyarság számára sorskérdéssé vált problémát nevezhetünk meg, mely a témánk szempontjából meghatározó, ilyen a magyar középosztály problémájának kérdése vagy a földkérdés. Ahogy Szekfű Gyula fogalmazott: „társadalmi összefogásunkban el kell hagyni az addigi szűk, középosztályos felfogást, szélesebb rétegeket kell bekapcsolni a nemzeti életbe [...]”.⁸⁹⁹ A középosztály hibájának róttá fel, hogy nem közeledett sem az ipari,

⁸⁹⁴ Bánfai 2000: 8.

⁸⁹⁵ Papp 2008: 105–108.

⁸⁹⁶ Romsics 2017: 393.

⁸⁹⁷ Gondoljunk itt a népi mozgalomhoz tartozó írók, publicisták magyar valóságot bemutató írásaira.

⁸⁹⁸ Komjáthy 2004: 145.

⁸⁹⁹ Szekfű 2007: 403.

sem a mezőgazdasági rétegekhez, melynek a következménye, hogy az „öntudatos demokrácia útján nem haladt előre lényegesebben.”⁹⁰⁰ A vezető réteg, vagyis az úri társadalom célja maga az uralkodás volt, így csak azoknak a kezébe adott hatalmat, akik ezt a szemléletet vallották vagy időközben magukévá tették.⁹⁰¹ Ennek az álláspontnak egyenes következménye volt, hogy a különböző hivatalokban protekció segítségével lehetett elhelyezkedni.⁹⁰²

Bár a gazdasági struktúra változásával a társadalmi szerkezet is bizonyos módosulást mutatott, de a társadalmi rétegek alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyai továbbra is fennmaradtak.⁹⁰³ A jövedelmi eltérések jól mutatják a társadalmi rétegek közt tátongó különbséget. Matolcsy Mátyás számításait véve alapul az 1930-as évek átlagjövedelme 534 pengő volt.⁹⁰⁴ Vagyis a jövedelmi eloszlás a következőképpen nézett ki: míg egy mezőgazdasági munkás évente 183 pengőt keresett⁹⁰⁵, addig az összlakosság 20%-át kitevő középréteg 1000 pengőt, míg a társadalom 1% alatti részét kitevő nagybirtokosok és nagytőkések évente 18 ezer pengő bevételt könyvelhettek el.⁹⁰⁶ A birtokelosztás szintén óriási aránytalanságot mutatott. Az 1930-as évekre az agrárlakosság közel 40%-a, hozzávetőlegesen 1 790 000 fő tartozott a földnélküliek csoportjába. Az 5 kat. hold birtokkal rendelkező törpebirtokosokkal, bérlőkkel, mezőgazdasági munkásokkal az agrárproletárok csoportja 3 000 000 főből állt.⁹⁰⁷

Az 1920 utáni időszakban a szellemi dolgozók túlméretezett aránya okozott társadalmi feszültséget, mely a korszakban fellángoló antiszemitizmus egyik oka volt. Míg a zsidó vallásúak között nőtt a mérnökök és az orvosok aránya⁹⁰⁸, addig az állami – a dualizmuskori munkamegosztásnak köszönhetően elsődlegesen keresztény – tisztviselő rétegkomoly leépítéssel küzdött, anyagilag ellehetetlenült. A középréteg problémáját a Teleki-kormány az 1920. XXV. tc-vel próbálta enyhíteni. A 'numerus clausus', azaz a zárt szám törvénye az egyetemekre, főiskolákra felvett tanulók számát oly módon próbálta korlátozni, hogy a „...népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt elérje a

⁹⁰⁰ Uo. 404.

⁹⁰¹ Uo. 406.

⁹⁰² Uo.

⁹⁰³ Romsics 2017: 389.

⁹⁰⁴ Uo.

⁹⁰⁵ Gunst 2005: 332.

⁹⁰⁶ Romsics 2017: 389.

⁹⁰⁷ Kovács 1989: 57–58.

⁹⁰⁸ Az izraelita vallásúak, akik a magán-szférában töltötték be nagy szerepet, egzisztenciálisan stabilabbak maradtak.

különböző népfajok és nemzetiségek országos arányszámát.”⁹⁰⁹ E törvényt számos publicisztikai írásban szociálpolitikai döntésként interpretálták, hivatkozván arra, hogy ezzel csak az agrárnépesség gyermekeinek akartak lehetőséget biztosítani tanulmányaik folytatására. Azonban ez az érvelés hamar megdőlni látszott, hiszen 1920-at követően érdemi változás nem következett be az agrárnépesség beiratkozásával kapcsolatosan. Míg 1914-ben az agrárnépesség többségét kitevő mezőgazdasági munkások az egyetemisták 0,6%-át tették ki, ez a szám 1930-ra a zsidókvóta bevezetése után nem változott érdemlegesen. Ugyanez mondható el a falusi birtokosok gyermekei esetében is.⁹¹⁰

Hóman Bálint is vallotta, hogy az emancipációt követően a zsidók foglalták el az előnyös szociális és gazdasági pozíciókat, ezzel elzárva a keresztény középosztály gyermekei előtt a lehetőségeket.⁹¹¹ Ahogy fogalmazott: „...a magyar nemesség és a városi polgárság egybeolvadásából született értelmiségi középosztály és a falusi nép közé egy idegen szellemiségű zsidó intellektuális réteg ékelődött”, mely elzárta az utat a társadalom falusi rétegétől, hogy tisztviselők, illetve szellemi, gazdasági értelmiség tagjai legyenek.”⁹¹² Azonban tudjuk a fent említett utakat a rosszul működő oktatási rendszer és egyéb szociális jellegű problémák állták el. Mindenesetre a hómani korszak kultúrpolitikájának egyik meghatározó pontja volt az autentikus falusi rétegek támogatása, hiszen ebben látták a középosztály magyar elemekkel való megerősítését.

Az oktatás területén is megmutatkoztak a fent említett különbségek. Az eltérő iskolatípusok diákjainak társadalmi háttere nagy különbséget mutatott. Míg az elemi iskolába járó diákok társadalmi összetétele jól tükrözte a felnőtt társadalom arányait, addig a polgáriba döntően a szerényebb körülmények között élő kispolgárok, parasztok és munkások gyermekei jártak. Az 1930/31-es tanévre vonatkozó adatok alapján, míg a gimnáziumi tanulók felét a társadalom 10%-át kitevő középosztály és a felsőbb rétegekből származók tették ki, addig az agrárnépesség széles csoportjából származó gyermekek csupán 1,33%-a járt ebbe az iskolatípusba.⁹¹³ Ez az aránytalanság érthető is, ha összehasonlítjuk a gazdasági cselédek átlagos évi bevételét (kb. 200 pengő) a gimnáziumban beszédett átlag 80 pengős tandíjjal, amin felül még számolni kellett az internátusi díjakkal is.⁹¹⁴ A felsőoktatásban még elkésőbb kép tárult elénk, hiszen a föld nélküli parasztok gyermekei közül csak minden

⁹⁰⁹ A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>.

⁹¹⁰ Kovács 2012: 35.

⁹¹¹ Uo. 33.

⁹¹² Hóman 1942: 221.

⁹¹³ Romsics 2017: 393.

⁹¹⁴ Gunst 2005: 332.

1320. tudott felsőoktatásban tanulni.⁹¹⁵ Ugyan a szegényebb rétegek művelődési esélyeit a klebelsbergi iskolaépítési akció segítette, de csupán az alapvető készségek elsajátításában. Azonban nagy eredménynek számított, hogy míg 1910-ben a 6 éven felüli lakosság csupán 67%-a tudott írni és olvasni, addig ez a számarány 1940-ra 92%-ra változott.⁹¹⁶

Bár az analfabéták aránya a kiegyezés időszakához képest a világháború előtti években jelentősen javult, azonban az ország keleti és déli peremvidékén az átlagnál szerényebb mértéket ért el. A települések típusa szerint is különbségek mutathatók ki. Míg a századelőn a nagy- és középvárosokban a felnőtt népesség 85%-a tudott írni és olvasni, ezzel szemben az elmaradottabb régiók falvaiban élőknél az alfabetizáltság a középkori viszonyokhoz hasonlatos arányú volt.⁹¹⁷ Az első világháborúig a felekezeti csoportok alfabetizáltsága szoros összefüggésben állt a regionális és településtípusonkénti elhelyezkedésükkel.⁹¹⁸ „...[A]z analfabétizmus fennmaradása és újratermelődése a felnövekvő generációkban egy sajátos kasztszerű, kemény negatív archaikus-rendies határt húzott a modernizáció időszakában elemi képzettséggel (alfabetizáltsággal) bírók és az azzal nem rendelkezők között.”⁹¹⁹

A fent már említett, az elemi népiskola küldetésével kapcsolatban megállapítható funkciókat a népiskolai hálózat aránytalanul látta el.⁹²⁰ Az I. világháború előtt időszakban, az 1910-es adatokat véve alapul, az iskolák nagyobb része egytanítós, osztatlan szisztémában működött, gondoljunk itt a népiskolai hálózat falusi kisiskoláira és a város peremterületén működő iskolákra. E kategóriában tanult az elemi népiskolások 90–95%-a, ebben a formában a diáknak csupán az elemi szocializáció elsajátítására és a bázis-alfabetizációra nyílt lehetősége. A tanulók 3,5%-a járt olyan, többnyire közép- és nagyvárosi belvárosi iskolába, amely betöltötte a hármas funkcióját, vagyis az írni-olvasni tudás, elemi szocializáció és a professzionalizáció bázisának megteremtésének alapját elsajátíthatták a diákok.⁹²¹

A 30-as évek gazdasági helyzetének és az ezzel szorosan összefüggő művelődési viszonyok bemutatásának felvázolásával szeretnénk volna alátámasztani, miért is volt szükség arra, hogy az elemi népiskolai tehetséges szegény tanulók számára ösztöndíjat létesítsenek

⁹¹⁵ Romsics 2017: 393.

⁹¹⁶ Uo. 392.

⁹¹⁷ Mazsu 2012: 31.

⁹¹⁸ Uo. 32.

⁹¹⁹ Uo. 33.

⁹²⁰ Uo. 35.

⁹²¹ Uo.

VI.4. Az OMFT működési struktúrájának elemei

Dolgozatunkban fontosnak véltük a református tehetségmentés gyakorlatát bemutatni, hiszen Harsányi István korszakolását elfogadva a magyar tehetségmentő mozgalmat három periódusra tagolhatjuk, s ennek egyik kiemelkedő szakasza az 1935-től 1941-ig tartó református tehetségmentés.⁹²² A disszertációnkban a református egyház fenntartásában működő hódmezővásárhelyi és sárospataki gimnázium tehetségmentő tevékenységével ismerkedhettünk meg. Bemutatásuk előtt a munkát gyakorlatban koordináló Szathmáry Lajosról és Harsányi Istvánról írtunk, hiszen a „cselekvési szabadság és kitartó prófétalelkű emberek”⁹²³ megléte szavatolta az általunk kutatott tehetségmentő munka sikerét. Azonban a két intézményben eltérő feltételekkel valósították meg a programot. Míg Szathmáry Lajos egy külön intézmény, a Tanyai Tanulók Otthona felállításával biztosította kizárólag a tanyai gyermekek számára a lakhatást, addig Sárospatakon a többi kollégistával együtt laktak a tehetségmentett diákok. Hódmezővásárhelyen a külön lakhely biztosítása lehetőséget adott arra, hogy az Otthonban lakó tanár közvetlenebb kapcsolat kialakításával a városi és a tanyai életmód közötti különbséget folyamatosan enyhítse. Az 1938-as Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvében olvasható sorok eltérő véleményt fogalmaztak meg, mely szerint az Otthon éppen mesterségesen akarja fenntartani a falusi milliőt, anélkül hogy célja lenne a különbségek leküzdése.⁹²⁴ Azonban mi a beilleszkedés szempontjából mégis a Szathmáry-féle megoldást tekintjük célravezetőbbnek, hiszen nemcsak a művelődéshez adott segítő kezdet, de a társadalmi beilleszkedés folyamatát is nagyban elősegítette. Gondoljunk itt arra, hogy a diákokkal együtt lakó tanár csak a falusi gyermekek oktatásával és nevelésével foglalkozott az Otthonban. Azonban az 1941-es állami szinten megjelenő tehetségmentő mozgalom mintául az egyszerűbb és költséghatékonyabb megoldást vette át, így a sárospataki modellt tette általánossá.

Az állami tehetségmentés megindulásakor számtalan problémával kellett megküzdeni: a finanszírozás kérdésétől kezdve az elhelyezés problémáján át a szervezésre vonatkozó nehézségekig. Hóman Bálint elképzeléseinek megfelelően évente 250, nyolc éven át pedig 2000 szegény falusi gyermeknek adtak volna lehetőséget gimnáziumi tanulmányaik folytatására.⁹²⁵ Ennek anyagi vonzata Harsányi számításai szerint diákonként évi 600 Pengő lett volna.⁹²⁶ Az állam az elégtelennel záró gimnáziumi tanulók 25 pengős javítóvizsga

⁹²² Harsányi 1994: 29.

⁹²³ Idézi Kovács 1991: 46.

⁹²⁴ Uray (szerk.) 1938: 98.

⁹²⁵ MNL OL VKM K 507 1941. sz. Körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz, 5.

⁹²⁶ Uo. 18–19.

járulékból, az ismétlők tandíjának 50%-ából, illetve a felvételikor szedett 2,5 pengős járulékból finanszírozta a programot.⁹²⁷ Ezt egészített ki a szülők hozzájárulása, ami nem haladhatta meg a tanuló éves ellátási költségének 5%-át. Vagyis szemben a református egyházban megvalósuló tehetségmentő munkával, melyet egyházi forrásból, illetve a társadalom önkéntes anyagi támogatásával valósítottak meg, az állam a társadalomra, pontosabban a gimnáziumi tanulók családjára hárította a program megvalósításához szükséges anyagi terhet.

A jelentkezéssel kapcsolatos problémák már a kiválasztási periódusnál megmutakoztak. A tanítókat az állami tanügyigazgatás szervei, pontosabban a tankerületi királyi főigazgatók értesítették az ösztöndíj lehetőségről. A versenyvizsgát egy hattagú bizottság⁹²⁸ bonyolította le.⁹²⁹ Azonban levéltári dokumentumok bizonyítják, hogy a tanítók sok esetben későn vagy nem is értesültek a lehetőségről. Ezt támasztja alá egy 1942. április 29-ei levél, melyben Szombathely felhívta a figyelmet arra, hogy az elemi tanítóságot értesíteni kell a tehetségmentés intézményéről, ugyanis – fogalmazott – „arról értesültem, hogy több népoktatási kerületben egyes tanítóknak még nincsen tudomásuk a tehetségmentés intézményéről.”⁹³⁰ Más esetben pedig éppen az okozta a problémát, hogy a tanító az összes pályázó diákot vizsgára engedte, nem nézve a dolgozatok és a bizonyítvány minőségét.⁹³¹ Az előzetesen iskolák által végzett szelekciót egységes szempontok szerint kellett volna meghatározni – állt a debreceni tankerület szakembereinek 1943. májusi véleményében.⁹³² Azonban a hiányolt egységes szempontrendszer már 1942-ben ismert volt. A 'Képességmegállapító versenyvizsgálati útmutató' az írásbeli és a szóbeli tesztek javításával kapcsolatban is részletes információkat tartalmazott. A dokumentumot 1942. május 22-én küldték el azoknak az igazgatóknak, akiknek intézménye a tehetségmentésben érdekelt volt.⁹³³ Azonban az arra vonatkozó kritériumok, mely szerint a gimnáziumokat kiválasztották, nem voltak nyilvánosak. Ezt bizonyítja a hajdúböszörményi Bocskay Gimnázium tanári karának 1942. október 17-i levele: „A miniszteri leirat azon megjegyzéséből, hogy az intézetek kiválasztása bizonyos szempontok szerint történik, igazolva látjuk azt az

⁹²⁷ A „támogatói” hozzájárulásnak is nevezhető gimnáziumi díjakat fenntartótól függetlenül valamennyi iskola tanulójának fizetnie kellett.

⁹²⁸ A bizottság a gimnázium igazgatójából és a tankerületi királyi főigazgató, illetve az egyházak tanfelügyelői által kijelölt öt tanárból állt

⁹²⁹ Jámbor (szerk.) 1942: 535.

⁹³⁰ MNL OL VKM K 507 39. csomó 06.960. Körendelet a képességmegállapító versenyvizsgára való jelentkezés idejének meghosszabbításáról, 1942. április 29.

⁹³¹ MNL OL VKM K507 39. csomó 6145/1942-43 Tapasztalatok a tehetséges népi tanulók versenyvizsgájáról, 1943. május 4., 342–344.

⁹³² Uo.

⁹³³ TiREL K.c. I.1. Képességmegállapító versenyvizsgálati útmutató, 1942. május 22.

aggodalmunkat, amit 189/1942. sz. határozatunkban kifejeztünk, amikor véleményadásra voltunk felszólítva a tehetséges szegény gyermekek iskoláztatásának egységes intézésére vonatkozólag. Akkor az egyetemes konventhez intézett javaslatunkban kétségünket fejeztük ki, hogy egyes intézetek kiválasztása a tehetséges gyermekek szempontjából sikerre vezet e, mert nem tudjuk, mi szabja meg a kívánt feltételeket.”⁹³⁴ Bár mindenki számára elérhető, objektív szempontrendszer nem fogalmazott meg az OMFT Intéző Bizottsága, a 'Tehetséges gyermekek iskoláztatása' c. dokumentum segítségével választ kaptunk arra, hogy miként választották ki a tehetségmentő akcióban részt vett iskolákat. A szempontok a következők voltak: a tantestület szellemisége, szakmai hozzáértése, osztályozási szisztémája, az igazgató tapasztaltsága, a diákok teljesítménye, társadalmi státusza, a különböző fenntartású iskolák közötti különbség és ennek következménye, az internátusi ellátottság, valamint az iskola környezetének szellemisége.⁹³⁵

Az ösztöndíjasok felvételi eljárásával kapcsolatosan a munkával járó többletterhelést kell kiemelnünk. Az elemi iskolában megírt házi dolgozatokat egy héttel a versenyvizsga lebonyolítását követően az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés Intéző Bizottsága vizsgálta át, és az előző év eredményét figyelembe véve az adott évre vonatkozó pontszámítási rendszert állított fel.⁹³⁶ A versenyvizsgát gondosan megszerkesztett teszt sorok alapján történt, amelyeket szakemberek segítségével állítottak össze. A feladatokat a vizsgát bonyolító bizottsági tagok pontozták. E nyomtatványok (lásd 29–30. számú melléklet) kitöltése jelentős adminisztratív megterhelést jelentett.

A tehetségmentő tevékenység iskolai koordinátorának választott pedagógusok számára a tehetségvizsgák lebonyolításában valamiféle mankót egyedül az 1942-ben és 1943-ban megrendezett értekezletek jelentettek, amelyeken nagyrészt elméleti előadásokat hallgathattak meg. Vagyis a központban nem a tehetséggondozó munka, hanem a tehetségvizsgák sikeres lebonyolítása állt. A program megindulása utána tehetséggondozó munka témáját feszegető dokumentumok nem kerültek elő, csak a szociális kérdések (ruha- és cipősegély, utazási támogatás, elszállásolás) sorával foglalkozók.⁹³⁷ Vagyis a legfőbb feladatot e szociális jellegű problémák orvoslása jelentette az OMFT számára. A tehetségmentést folytató gimnáziumok iratai, illetve az évkönyvekben talált információk alapján állítjuk, hogy a tehetségmentő

⁹³⁴ TtREL K. c. I.1.c. (1942) 427.

⁹³⁵ MNL OL VKM K 507 38. csomó 2. t. Tehetséges belügyi ösztöndíj, A versenyvizsgát tartott gimnáziumok sorrendje, 363.; MNL OL VKM K 507 38. csomó 105.676., A tehetséges gyermekek iskoláztatása ügyében, 4–6.; MNL OL VKM K 507 39. csomó 3633/1942. A kolozsvári tankerületi királyi főigazgató jelentése, 1942. március 28., 807–808.

⁹³⁶ Szombatfalvy 1943: 696.

⁹³⁷ MNL FML VIII.51. Pálos rend székesfehérvári ciszterci Szent István Gimnázium 46. doboz 61. kötet A falusi tehetségmentés 1942-1946 444/1942-43. A falusi tehetséges tanulók segítése ügyében 1943. március 22.

programba felvételt nyert tanulók számára külön nevelési programot nem állítottak össze, hanem a többi gyermekkel azonos módon folyt a munka. Mivel a tehetséggondozással kapcsolatos szakmai jellegű kérvények, kérdések egy dokumentumban sem szerepelnek, ezért feltételezzük, hogy a tehetségmentésben részt vevő tanároknak nem kellett speciális módszertani tudással rendelkezniük a tehetséges gyermekek nevelését, illetve oktatását illetően.

VI.5. Az OMFT munkájának eredményessége

Az 1941. évi 57436. sz. rendelet pozitív diszkriminációval élt, hiszen a jogszabály szövegét olvasva világossá válik, hogy nem az egész társadalom számára ad lehetőséget, hanem rétegspecifikáltnak, ami az ösztöndíj jellegének erős szociális voltát tükrözi. Az állami intézkedés tehát társadalmi kérdésnek tekintette a tehetségmentést és fontos nevelési szempontokról feledkezett meg. Mivel az állam csak ebben a kontextusban vizsgálta a tehetségmentést és kimondottan a falusi gyerekek nevelésére hozott létre ösztöndíjat, ez a következő problémákat veti fel:

- a. „...a szükséges magyar pedagógiai reform végrehajtását újra elodázza”,⁹³⁸
- b. igazságtalanságot okoz a szelekció, hiszen míg a kedvező anyagi körülményekkel bíró szülők gyermekei vizsga nélkül juthatnak be, addig a falusi gyermek csak vizsgák letétele utáni eredménytől függően nyerhetnek kedvezményes vagy ingyenes elhelyezést,
- c. alkalmatlan kiválasztási módszer, hiszen a kontraszelekciót erősítheti.⁹³⁹

E feltételezést a tehetségmentés eredményei is alátámasztják. Gondoljunk itt Szombatfalvy 1943-ben megjelent statisztikájára, mely igen lehangoló képet mutatott a jelentkezők szellemi teljesítményéről.⁹⁴⁰ A munkácsi gimnáziumban működő vizsgabizottság véleménye is ezt erősíti meg, amely bár nagy reményeket fűzött a kis falusi gyermekek teljesítményéhez, az elmaradt a várakozástól: „Bizony-bizony ezek a dolgozatok nagyon lehangoló képet mutattak. [...] [A] dolgozatok egyszerű, színtelen, a szokásos gyermeki önzéssel teli, a falusi ember anyagi világszemléletében felnőtt, botrányos helyesírással

⁹³⁸ Komjáthy 2004: 142.

⁹³⁹ Uo.

⁹⁴⁰ Szombatfalvy 1943: 698.

rendelkező kis gyermekek képét mutatták.”⁹⁴¹ Hozzá tették továbbá, hogy a dolgozatok minősége alapján senkit nem válogattak volna be versenyvizsgára.

A debreceni tankerületben zajló tehetségvizsgákat tanulmányozva a megfigyelők szintén azt tapasztalták, hogy a legtöbb résztvevő csak jó képességű, nem rendelkezik különleges tehetséggel, emellett a tanulók előképzettsége igen nagy hiányosságokat mutatott. Ez jelentkezett az olvasás, a helyesírás, a rajzolás, a mérés és a számolás tudásának hiányosságaiban is.⁹⁴²

Vagyis hiába próbálta az állam tehetségmentés révén a középosztályt erősíteni autentikus paraszti elemekkel, ez csak részben valósulhatott meg. A kezdeti lelkesedés idején ebben mind Hóman, mind Szombatfalvy hihetett, de ez a cél hamar szertefoszlott. Már az első évek eredményei után rájöttek az Országos Tehetségkutató Intéző Bizottságban dolgozók, hogy a jelentkezők nagy százalékánál a polgári iskolában való továbbtanulást kell támogatni. Így az a diák, aki az 57. 435/1941. V. 2. sz. rendelet értelmében nem produkálta az elvárt eredményt, „...ha az iskolai év végén a továbbhaladásra döntő rendes tárgyak legalább feléből nem nyer jeles osztályzatot [...]”⁹⁴³, polgári iskolában folytathatta tanulmányait. Erről szólt az 1942. évi „tehetséges falusi szegény tanulók polgári iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról” című 110.700. sz. rendelet.⁹⁴⁴

Ezzel összefüggésben szeretnénk megcáfolni az állam által szervezett és koordinált munka látszatakcióként való értékelését, amely Bánfai 2005-ös tanulmányában szerepel.⁹⁴⁵ Szombatfalvy mint azt az imént említett rendelet, illetve egy 1943-ból származó irat is bizonyítja, a gimnáziumi és polgári iskoláztatás elősegítése mellett fontosnak tartotta, hogy azok a diákok is támogatásban részesüljenek, akik eredményeiket tekintve gyengébbnek bizonyultak. A Belügyminisztériummal karöltve célul tűzték ki a tanoncképzésben megfigyelhető színvonalcsökkenés megállítását úgy, hogy tehetséges paraszti származású gyerekeknek adnak lehetőséget.⁹⁴⁶ Szombatfalvy személyét és munkásságát vizsgálva sem állíthatjuk, hogy nevét látszatakciókhoz adta volna. Levéltári iratok százai bizonyítják, hogy ő

⁹⁴¹ Szepesvári (szerk.) 1942, 3.

⁹⁴² MNL OL VKM K507 39. csomó 6145/1942-43, Tapasztalatok a tehetséges népi tanulók versenyvizsgájáról, 1943. május 4., 342–344.

⁹⁴³ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 57.436. számú rendelete In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?pg=3930&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny.

⁹⁴⁴ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 105.986. számú rendelete In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1942/?pg=1644&layout=s&query=tehets%C3%A9ges%20falusi.

⁹⁴⁵ Bánfai 2005: 4.

⁹⁴⁶ MNL OL VKM K 507 38. csomó 855.12, A belügyminisztérium Nép- és Családvédelmi ösztöndíjának a tehetségmentéssel összhangba hozása, 1943. szeptember 2.

maga válaszolt a bejövő levelekre és fogalmazta meg a kiküldendő instrukciók szövegét. A társadalom alsóbb rétegének felkarolásának ügyét pedig egész munkássága során szívén viselte. Ezt hivatott bizonyítani a disszertáció 34. számú melléklete, amelyben Szombatfalvy cikkeit, illetve előadásainak címét tartalmazza.

Összességében elmondható, hogy míg a református egyház évszázadokra visszanyúló tehetséggondozó tevékenységet folytatott, mely lokális és regionális szinten fejtette ki kultúrateremtő hatását, addig az állam ezt a munkát országos szintre próbálta emelni. Bár a VKM mindent megtett, hogy e programot sikerre vigye, azonban a háborús helyzetből, illetve az ország társadalmi-gazdasági helyzetéből adódó problémák súlyos nehézségeket gördítettek az eredményes kivitelezés elé. A VKM-nek a témában címzett levelek többségében az ösztöndíjat elnyert diákok szociális jellegű problémáiról olvashatunk, a program sikerességét mutató vagy cáfoló eredményekről viszont nem kapunk információt. A disszertációban így a tehetségmentés programjának meghirdetésétől a versenyvizsga lebonyolításáig tudtuk felvázolni az OMFT történetét.

Deli Lászlóval történt interjú készítése során vált egyértelművé számunkra, hogy bár az 1941-es kezdeményezés nem volt az oktatási kormányzat legjobban megtervezett és kivitelezett programja, ennek ellenére azoknak a tehetségmentésben részt vett tanulóknak, akik később egyetemre vagy egyéb felsőfokú iskolákba nyertek felvételt és értelmiségi pályára kerültek, ez jelentette az egyetlen esélyt a kitörésre.⁹⁴⁷

⁹⁴⁷ Interjú Deli Lászlóval. (szül. Biharnagybajom 1930.11.17.) Készítés helye: Gyula, Kárpát utca 6. Időpontja: 2014. március 10. 10:00

VII. Forrásjegyzék

VII.1. Elsődleges források

VII.1.1. Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár (MNL CsML) Hódmezővásárhelyi Levéltár Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbitériumának iratai, 1937–1938.
- Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár, (MNL CsML) Hódmezővásárhelyi Levéltár VIII. 51. 1939/40–1944/45. 17–19. doboz A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium iratai.
- Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltár (MNL FML) VIII. 51 Ciszterci-rend Szent István Gimnázium iratai 1813-1948. (1950) 46. doboz 61. kötet A falusi tehetségmentés, 1942–1946.
- Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (MNL JNSzML) VIII. 59. Szolnoki Verseghy Gimnázium iratai 1939–1944/45.; VIII.55. Kisújszállási Móricz Zsigmond Gimnázium iratai, 1943–1944.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (MNL OL VKM) K 507 38. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem Tehetséges tanári tanfolyam.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (MNL OL VKM) K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem Tehetségvizsgák.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (MNL OL VKM) K 507 40. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem Tehetséges tanulók.
- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (MNL SzSzBML) VIII. 55. A Nagykállói M. Kir. Áll. Szabolcs vezér Gimnázium iratai 1941–1946. 11–14. doboz.
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár (MREZSL) 2. a. fond Konventi Közigazgatási iratok III. Kulturális, tudományos és sajtóügyek: 117. doboz a. Tehetségmentésre vonatkozó iratok mellékletei, nyomtatványok 1942. IX. Gazdasági, számadási iratok: 302. doboz I.4. Tehetségmentő alap, 1948–1950.
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár (MREZSL) 2. e. fond Konventi Missziói és Diakóniai Bizottság iratai III. Missziói segélyek, szociális szolgálat 60. doboz Tehetségmentő Alap, 1941–1947.

- Tiszáninnyi Református Egyházkerület és kollégium Levéltára (TiREL) 1940 Kt.H.I. 855 Tehetségkutatás- szellemi telepítés, Kdd. IV.7. Kt. Ha. I. 223., K.c. I.1 Igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, K.h.I.28. Gimnáziumi széki jegyzőkönyvek, Kc. I. 6. Igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.
- Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára (TtREL) Tehetségmentés K. c. I.1.c. (1942) 427.

VII.1.2. Interjúk

- Interjú Deli Lászlóval (szül. Biharnagybajom 1930. 11.17.) Készítés helye: Gyula, Kárpát utca 6. Időpontja: 2014. március 10. 10:00
- Interjú Ötvös Lászlóval (szül. Hajdúnánás 1930.09.16.) Készítés helye: Debrecen, Bólyai utca 6. Időpontja: 2014. február 17. 16:00
- Interjú Ötvösné Reszegi Erzsébettel (szül. Hajdúnánás 1932.06.06.) Készítés helye: Debrecen, Bólyai utca 6. Időpontja: 2014. február 17. 16:00

VII.1.3. Folyóirat- és napilapcikk

- Bakos József (1943): A magyar gyermek nevelésének és tanításának néhány időszerű problémája. In: Protestáns Tanügyi Szemle 17. évf. 2. sz. 32–38.
- Barankovics István (1932): Álláshalmaz és szellemi proletariátus. In: Magyar Kultúra 19. évf. 1. sz. 349–354.
- Baranyai Erzsébet (1942): A protekció. In: Magyar Szemle 42. kötet 1942. január-június 90–94.
- Benisch Arthur (1933): Az analfabétizmus az 1930. évi népszámlálás tükrében. In: Néptanítók Lapja 66. évf. 10. sz. 339–343.
- Borotvás-Nagy Sándor (1940): Világgazdaság-nevelés- magyar faj. In: Magyar Pedagógia 49. évf. 1. sz. 26–36.
- Cser János (1937): Újabb magyar értelmességvizsgálatok. In: Magyar Pedagógia 46. évf. 7-8.sz. 177–192.
- Cser János (1940): Nemzetnevelés és szociálpolitika. In: Magyar Pedagógia 49. évf. 1. sz. 37–48.
- Csorba Zoltán (1943): Beszámoló a vallás- és közoktatásügyi minisztérium második versenyvizsgái értekezletéről. In: Országos Tanáregyesületi Közlöny 1942/1943. 75. évf. 9. sz. 198–200.

- Dávid Zoltán (1941): Tehetségvizsgai tanulságok. In: Sárospataki Református Lapok 36. évf. 24. sz. 114.
- Dávid Zoltán (1942): A nyolcadik tehetségvizsga tanulságai. In: Sárospataki Református Lapok 37. évf. 29. sz. 125–126.
- Gauder Andor (1939): A középfokú oktatás reformja az értelmiségi munkanélküliség szempontjából. In: A cselekvés iskolája 7. évf. 7. sz. 222–230.
- Gyulai Ágost (1936): Elmélet és gyakorlat a tanügyi igazgatásban. In: Magyar Pedagógia 45. évf. 9-10.sz. 192–199.
- Harsányi István (1936): Tehetségvizsga a Sárospataki református gimnáziumban. In: Sárospataki Református Lapok 31. évf. 20. sz. 111.
- Harsányi István (1939): A sárospataki tehetségkutatás. In: Sárospataki Református Lapok 34. évf. 37. sz. 193–194.
- Harsányi István (1940a): A sárospataki tehetségkutató munka. In: Sárospataki Református Lapok 35. évf. 9. sz. 43-44.; 10. sz. 48-50.; 12. sz. 58–60.
- Harsányi István (1940b): Beszámoló a hatodik sárospataki tehetségvizsgáról. In: Sárospataki Református Lapok 35. évf. 40. sz. 193–194.
- Harsányi István (1940c): Református gimnáziumaink feladatai a tehetségkutatás terén. In: Protestáns Tanügyi Szemle 14. évf. 3. sz. 69–74.
- Harsányi István (1942): Tehetségkutatás. In: Magyar Szemle 1942. 42. évf. 2. sz. 94–96.
- Harsányi István (1944): Gondolatok a tizedik pataki tehetségkutató versenyvizsga körül. In: Sárospataki Református Lapok 39. évf. 38. sz. 150–151.
- Huszár Károly (1922a): Ezer Petőfi-ösztöndíj. In: Szózat 4. évf. 295. sz. 3.
- Huszár Károly (1922b): Huszár Károly köszönete. In: Az Ujság 20. évf. 51. sz. 7.
- Imre Sándor (1934): A tehetségesek nevelés. In: Néptanítók Lapja 67. évf. 15. sz. 567–571.
- Kelemen Lajos (1942): A tehetségkutatás gyakorlati megoldása. In: Pesti Hírlap 64. évf. 99. sz. 5.
- Kiss Árpád (1940): A „vezetők” nevelése és kiválasztása. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 14. évf. 7. sz. 165–174.
- Kiss István (1984): Visszaemlékezés a Táj- és Népkutató Központ Kiállítására. In: Ethnographia XCV. évf. 4. sz. 605–627.
- Klebelsberg Kunó (1922): Ki kell választani a tehetségeket. In: Néptanítók Lapja 55. évf. 45-46. sz. 17.

- Kosáry Domokos (1956): Az Eötvös Kollégiumról. In: http://www.archivnet.hu/sajtofigyelo/az_eotvos_kollegiumrol.html. Letöltve: 2018.09.10.
- Makay-Petrovics György (1939): Még egy szó a képviselőválasztások után. In: Pesti Napló 90. évf. 131. sz. 10.
- N.n. (1917): Országos Gyermektanulmányi tanácskozás. In: Budapesti Hírlap 37. évf. 274. sz. 4.
- N.n. (1918): A tehetséges gyermekek támogatása. In: Budapesti Hírlap 38. évf. 132. sz. 2.
- N.n. (1921): Közlemények. Hivatalos Közlöny 29. évf. 25. sz. 305.
- N.n. (1922): Magyar Tehetségek Megmentése. In: Pesti Napló 73.évf. 37. sz. 7.
- N.n. (1925): Törvényjavaslat a Nemzeti Közművelődési Alapítványról. In: Néptanítók Lapja 58. évf. 47-48. sz. 45.
- N.n. (1930): Ki a faluba!. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/ja1051/ja1051x.htm> Letöltve: 2018.08.21.
- N.n. (1930): Mire fordítják a Nemzeti Közművelődési Alap évi nyolcszázezer pengős jövedelmét?. In: Magyarság 11. évf. 4. sz. 10.
- N.n. (1934): Közigazgatói évnyitó Tartotta 1934.09.12. Novák Sándor gimnázium és közigazgató. In: Sárospataki Református Lapok 29. évf. 38. sz. 205.
- N.n. (1936): Hóman Bálint kultuszminiszter nyilatkozott legközelebbi munkatervéről. In: Magyarság 1936. 17. évf. 1. sz. 1.
- N.n. (1938): Hivatalos rész Felhívás lelkipásztor- és tanító testvéreinkhez. In: Sárospataki Református Lapok 1938. 33. évf. 33. sz. 164.
- N.n. (1940): Főiskolai igazgatótanácsi ülés. In: Sárospataki Református Lapok 36. évf. 39. sz. 183–184.
- N.n. (1941): Hírek. In: Sárospataki Református Lapok. 37. évf. 22. sz. 95.
- N.n. (1942a): A tehetségek kiválasztása. In: Néptanítók Lapja 75. évf. 8. sz. 419.
- N.n. (1942b): Évente 600 falusi tehetség kerül középiskolába. In: Pesti Hírlap 77. sz. 4.
- N.n. (1945): Hivatalos rész. In: Magyar Közlöny 1945. 69. sz. 1.
- N.n. (1993): Kitüntetések. In: Népszava 121. évf. 11. sz. 5.
- Nagy László (1930): A tehetség lélektani problémái. In: A Gyermek 24. évf. 10–11.
- Noszlopi László (1943): Arravalók kiválogatása és támogatása a középiskola elvégzésére. In: Magyar Pedagógia 52. évf. 1-2.sz. 72–76.
- Péter Zoltán (1942): A középiskolai tanulmányokra való rátermettség előzetes megállapításának kérdéséhez. In: Protestáns Tanügyi Szemle 16. évf. 5. sz. 101–109.

- Révész Géza (1917): A tehetség időszerű problémái. In: Magyar Pedagógia 26. évf. 519–534.
- Róder Pál (1940): A tanuló lelki alkata és a szelekció. In: Magyar Pedagógia 49. évf. 1-2.sz. 337–348.
- Ruhmann Jenő (1942): Tehetségkiválasztás és tehetségmentés. Protestáns Tanügyi Szemle 14. évf. 3. sz. 49–58.
- Ruszthy-Ruszek Károly (1936): A körzeti iskolafelügyelők utasításáról. In: Néptanítók Lapja. 69. évf. 1 sz. 6–9.
- Szathmáry Lajos (1940a): A Kitűnőek Iskolájának kérdéseihez. In: Protestáns Szemle 49. évf. 12. sz. 375–379.
- Szathmáry Lajos (1940b): Kitűnőek Iskolája a magunk módján. In: Protestáns Tanügyi Szemle 49. évf. 11 sz. 285–292.
- Szombatfalvy György (1941a): Tehetségmentés a falusi népiskolában. In: Néptanítók Lapja 74.évf. 20. sz. 987–998.
- Szombatfalvy György (1941b): Tehetségmentés a falusi népiskolában. In: Néptanítók Lapja 74.évf. 21. sz. 1036–1038.
- Szombatfalvy György (1941c): Tehetségmentés a falusi népiskolában. In: Néptanítók Lapja 74. évf. 23. sz. 1149–1152.
- Szombatfalvy György (1943): Beszámoló a versenyvizsgás tanulókról. In: Néptanítók Lapja 76. évf. 17. sz. 695–699.
- Szombatfalvy György (1944): Április elsején lesz az idén a falusi magyar gyermekek képességmegállapító vizsgája. In: Néptanítók Lapja 77. évf. 5. sz. 188 – 189.
- Tárczy Árpád (1943): A tehetségkutatás ügyében. In: Sárospataki Református Lapok 38. évf. 14. sz. 55.

VII.1.4. Egyéb elsődleges források

- 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221921%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>. Letöltve: 2018.09.12.
- 1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221921%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D>

torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39.

Letöltve: 2016.03.16.

- 1927. évi XIV. törvénycikk a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról. In: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92700014.TV&targetdate=&printTitle=1927.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltve: 2018.05.20.
- 1934. évi XI. tc. A középiskoláról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1934>. Letöltve: 2018. 09.10.
- 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41>. Letöltve: 2018.06.08.
- 1937. évi 9000. eln. számú rendelet A Horthy Miklós Ösztöndíjalap szervezetéről In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1937/?query=Horthy%20Mikl%C3%B3s%20%C3%B6szt%C3%B6nd%C3%ADj&pg=1169&layout=s . Letöltve:2018.08.23.
- 1938. évi XIII. tc. A gyakorlati irányú középiskoláról. In: <http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800013.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1938>. Letöltve: 2018.09.10.
- 1938. évi XV. tc. A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41>. Letöltve: 2018.03.12.
- 1939. évi IV. tc. A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>. Letöltve: 2018.10.23.
- 1940. évi XX. tc. Az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. Általános indokolás. In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000020.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50>. Letöltve: 2018.10.10.
- 1941. sz. Körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz. In: Harsányi Ádám magántulajdona

- A m. kir. vallás- és közoktatásügy miniszter 1928. évi 91.000. számú rendelete. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1928/?pg=2250&layout=s&query=k%C3%B6zszolg%C3%A1lati%20alkalmazottak Letöltve: 2018.05.04.
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 57.436. számú rendelete, In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?pg=3929&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny Letöltve: 2018.09.01.
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 105.986. számú rendelete, In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1942/?pg=1644&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny Letöltve: 2018.08.20.
- A tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok megállapításáról. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1941/?pg=3930&layout=s&query=falusi%20szeg%C3%A9ny. Letöltve: 2018.10.10.
- A tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására szolgáló járulékok mértékének újabb megállapításáról. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1942/?pg=1644&layout=s&query=tehets%C3%A9ges%20falusi Letöltve: 2018. 11.21.
- Állami Költségvetés 1935–36: 77–80. In: https://library.hungaricana.hu/en/view/AllamiKoltsegvetes_1935-1936/?pg=612&layout=s&query=vall%C3%A1s-%20%C3%A9s%20k%C3%B6zoktat%C3%A1s Letöltve: 2015. 05.23.
- Az országgyűlés képviselőházának 281. ülése. In: Az 1938. évi március hó 11-éra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVII. kötet. Budapest, 1938. 145–169.
- Az országgyűlés képviselőházának 281. ülése. In: Az 1938. évi március hó 17-éra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVII. kötet. Budapest, 1938. 193–219.
- Az országgyűlés képviselőházának 282. ülése. In: Az 1938. évi március hó 16-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVII. kötet. Budapest, 1938. 169-193.
- Az országgyűlés képviselőházának 7. ülése. In: Az 1935. évi május hó 7-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója I. kötet. Budapest, 1935. 59–73.
- Az országgyűlés képviselőházának 8. ülése. In: Az 1935. évi május hó 8-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója I. kötet. Budapest, 1935. 75–97.
- Az országgyűlés képviselőházának 9. ülése. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója I. kötet. Budapest, 1935. 99–116.

- Balassa László (1930): A tehetség pszichopathológiája. In: Hrabovszkyné dr. Révész Margit. dr. Hermann-Cziner Alice (szerk.): Tehetség-problémák. Merkantil Nyomda, Budapest. 69-80.
- Béry László, Kun Andor (1935): Magyarország évkönyve. Stadium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.
- Boda István (1939): Az értelem. Lényege, szerkezete és kísérleti vizsgálata. M. Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat, Debrecen.
- Éltés Mátyás (1914): A gyermeki intelligencia vizsgálata. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Éltés Mátyás (1916): A gyermeki intelligencia vizsgálatának részletes eredményei. Franklin Nyomda, Budapest.
- Harsányi István (1940): A sárospataki tehetségkutató munka. Ref. Főisk. ny., Sárospatak. 16.
- Harsányi István (1941): A sárospataki tehetségkutató munka. In: Harsányi István (szerk.): Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája. Országos Református Tanáregyesület. Sárospatak. 5–18.
- Harsányi István (1941): Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája. Országos Református Tanáregyesület, Sárospatak.
- Harsányi Istvánnak nyolcvanadik születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől 1988. január 20. (Kézirat, magántulajdon.)
- Hóman Bálin (1935): A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése. Magyar királyi Állami Nyomda, Budapest.
- Hóman Bálint (1938): Művelődéspolitikai. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Hóman Bálint (1942): Magyar sors – magyar hivatás. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Imre Sándor (1930): A tehetség sorsa és a társadalom. In: Hrabovszkyné Révész Margit, Hermann-Cziner Alice (szerk.): Tehetség-problémák. Merkantil nyomda, Budapest. 76–79.
- Imre Sándor (1942): A nevelés válsága a két háborúban. Budapest.
- Karácsony Sándor (1939): A magyar észjárás és közoktatásunk reformja. Exodus kiadó, Budapest.
- Karácsony Sándor (1942): Ocsúdó magyarság. Exodus Kiadó, Budapest.
- Karácsony Sándor (1945): A magyar demokrácia. Exodus, Budapest.
- Karácsony Sándor (1985): A magyar észjárás. Magvető Kiadó, Budapest.

- Kertész Dezső (2009): A Cseresnyés Kollégium emlékezete. In: Simon Ferenc (szerk.): A vásárhelyi példa. Fotoprizma nyomda, Hódmezővásárhely. 21–26.
- Klebelsberg Kuno (1927): Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1928): Neonacionalizmus. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1930): Jöjjetek harmincas évek!. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1931): Világválságban. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Kornis Gyula (1921): Kultúrpolitikánk irányelvei. Atheneum Kiadó, Budapest.
- Kornis Gyula (1928): Kultúra és politika. Franklin Társulat, Budapest.
- Kornis Gyula (1928): Kultúrpolitikánk irányelvei. Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, Budapest.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1942. In: https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1942/?pg=435&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy. Letöltve: 2017.07.06.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1943. In: https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1943/?pg=472&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1944. In: https://adtplus.arcanum.hu/en/view/TisztiCimtar_1944/?pg=562&layout=s&query=Szombatfalvy%20Gy%C3%B6rgy Letöltve: 2017.07.06.
- Nagy László (1922, szerk.): A tehetséges gyermek. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Budapest.
- Nagy László (1930): A tehetség kifejlődésének fő tényezői. In: Hrabovszkyné Révész Margit, Hermann-Cziner Alice (szerk.): Tehetség-problémák. Merkantil nyomda, Budapest. 81–94.
- Nemesné Müller Márta (1930): A tehetség védelme a család és iskola szempontjából. In: Hrabovszkyné Révész Margit, Hermann-Cziner Alice (szerk.): Tehetség-problémák. Merkantil nyomda, Budapest. 156–166.
- Németh László (1942): Cseresnyés. Exodus Kiadó, Budapest.
- Németh László (1960): Égető Eszter II. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Németh László (1992): A minőség forradalma- Kisebbségben I. Püski Kiadó, Budapest.
- Nn. (1938): Hivatalos rész Felhívás lelkipásztor- és tanító testvéreinkhez. In: Sárospataki Református Lapok 1938. 33. évfolyam 33. szám 164.

- Ozorai Frigyes, Bálint Antal (1927, szerk.): Tehetségvédelem és pályaválasztás. Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság, Budapest.
- Révész Géza (1918): A tehetség korai felismerése. In: Nemes Lipót (szerk.): A gyermekmentés útjai. Bethlen Kiadó, Budapest. 1–22.
- Simon Lajos, Papp Gyula (1928, szerk.): A harmadik egyetemes tanügyi kongresszus naplója II. kötet. Kiadta a harmadik egyetemes tanügyi kongresszus végrehajtó bizottsága, Budapest.
- Somogyi József (1934): Tehetség és eugenika. Eggenberger Kiadó, Budapest.
- Szathmáry Lajos (1938): Népfőiskola Hódmezővásárhelyen. In: A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium 1938/39. tanév évkönyve. Erdei Sándor Könyvnyomdája, Hódmezővásárhely. 53–57.
- Szathmáry Lajos (1938): Tehetség-kiválogató internátus. In: A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium 1938/39. tanév évkönyve. Erdei Sándor Könyvnyomdája, Hódmezővásárhely. 51.
- Szathmáry Lajos (1939): A tanyavilág értékeinek kiválogatása. In: A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium 1938/39. tanév évkönyve. Erdei Sándor Könyvnyomdája, Hódmezővásárhely. 33.
- Szathmáry Lajos (1940): A hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthona. In: Imolya Imre (1973): Népi kollégiumok Vásárhelyen 1938-1949. Szántó Kovács Kollégium, Hódmezővásárhely. 56–62.
- Szathmáry Lajos (1941): A hódmezővásárhelyi Tanyai Tanulók Otthona. In: Harsányi István (szerk.): Református gimnáziumaink tehetségmentő munkája. Országos Református Tanáregyesület, Sárospatak. 23.
- Szathmáry Lajos (1973): Ab urbe condita... In: Imolya Imre (szerk.): Népi Kollégiumok Vásárhelyen 1938-1949. Szántó Kovács Kollégium, Hódmezővásárhely. 17–22.
- Szathmáry Lajos (2005): Sárospataki négy esztendőm, 1917-1931. In: Benke György, Pólos László, Szabó Csaba (szerk.): Pataki Tanáraink (1931-1952), For You Bt., Sárospatak.
- Szepesvári Béla (1942, szerk.): A munkácsi m. kir. állami Árpád fejedelem Gimnázium évkönyve az 1941-1942. iskolai évről. Munkács.
- Sztitnyai Elek (1905): A szellemi tehetségek eredete. Franklin Kiadó, Budapest.

- Szondi Lipót (1930): A tehetség biológiája. In: Hrabovszkyné dr. Révész Margit, dr. Hermann-Cziner Alice (szerk.): Tehetség-problémák. Merkantil nyomda, Budapest. 16–36.
- Tamás Viktor (1942): Tehetségvédelem. Rákospalota
- Turchányi György (1942): Országos falusi tehetségmentés iskolánkban. In: Szepesvári Béla (szerk.): A munkácsi M. Kir. Áll. Árpád fejedelem Gimnázium évkönyve. Iskola igazgatósága Kiadásában, Munkács. 3–5.
- Uray Sándor (1938, szerk.): A Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei. Az 1938. év második feléről. Tiszántúli Egyházkerület Könyvnyomda, Debrecen.
- Utasítás a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935 : VI. törvénycikk végrehajtására. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 3500/1936. elnöki számú rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Walter Moede, Curt Piorkowski és Georg Wolff (1918): Die Berliner Begabenschule: ihre Organisation u.d. experimentellen Methoden. D. Schuelerauswahl, Langensalza Beyer.
- Weszely Ödön (1927): Korszerű nevelési problémák. Szent István Társulat, Budapest.
- Weszely Ödön (1935): A korszerű nevelés alapelvei. A neveléstudomány rendszere. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

VII.2. Másodlagos források

- Andorka Rudolf (1982): A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Anna T. Cianciolo, Robert J. Sternberg (2004): Az intelligencia rövid története. Corvina Kiadó, Budapest.
- Balogh László (én.): Tehetségmodellek. A tehetség összetevői, fogalma, fajtái In: www.mateh/publikaciok/Tehetsegmodellek.ppt Letöltve: 2017.10.31.
- Balogh László: Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz. In: <http://tehetseg.hu/balogh-laszlo-mi-tehetseg> Utolsó letöltés: 2018.03.08.

- Bánfai József (2000): Klebelsberg Kunó és a tehetségvédelem I. In: Tehetség 8. évf. 2. sz. 8.
- Bánfai József (2002): A tehetségesek külön iskolázása. In: Százdi Antal (szerk.): Almanach 2002. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest. 149–166.
- Bánfai József (2005): Elfeledett tervek tehetségvédelmünk történetéből. I. In: Tehetség 13. évf. 3-4. sz. 4.
- Bangha Béla S. J. (1932, szerk.): Katolikus Lexikon 3. kötet. A Magyar kultúra kiadása, Budapest. In: https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Lexikon_KatolikusLexikon_03/?pg=449&layout=s Letöltve: 2018.03.08.
- Bartha Ákos (2013): Falukutató és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931-1951) történeti kontextusai. Hernád Kiadó, Sárospatak.
- Benke György, Pólos László, Szabó Csaba (2005, szerk.): Pataki tanáraink 1931-1952. For You Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1990): Válogatott tanulmányok. In: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/1.html> Letöltve: 2014.05.31.
- Borbándi Gyula (1989): A magyar népi mozgalom. Püski Kiadó, Budapest.
- Bucsay Mihály (1985): A magyar református egyház története a magyar protestantizmus történetének keretében 1. : A reformáció százada 1520-tól 1608-ig. Református Theológiai Akadémia, Budapest.
- Catherine Horel (2017): Horthy. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Czeizel Endre, Páskuné Kiss Judit (2015): A tehetség definíciói, fajtái. Didakt Kiadó, Debrecen.
- Cser János (1936): Korszerű magyar lélektani és nevelésügyi tanulmányok. Sárkány nyomda, Budapest.
- Csíkszentmihályi Mihály (2009): Kreativitás - A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Csíkszentmihályi Mihály (2015): Tehetséges gyerekek. Libri Kiadó, Budapest.
- Deák Gábor (1998): A magyar gyermektanulmányi mozgalom története. In: Magyar Pedagógia 98. évf. 1. sz. 59–70.
- Deák Gábor (2000): A magyar gyermektanulmányi mozgalom története. OPKM, Budapest.

- Dienes Dénes, Ugrai János (2013): A Sárospataki Református Kollégium története. Hernádi Kiadó, Sárospatak.
- Dusicza Ferenc (1999): Az ősi kollégiumok. In: <http://reformatus.hu/mutat/5428/> Letöltve: 2018.10.10.
- Earl Babbie (2008): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
- Éber Márk Áron (2011): Melyik kettő? Miért kettős? A magyar szociológia kettős társadalom elméleteinek hasznáról és káráról. In: Szociológiai Szemle 21. évf. 3. sz. 4–22.
- Egedy Gergely (én.): A középosztály küldetése – Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról.
In: http://www.magyszemle.hu/onlinecikk/20180801_a_kozeposztaly_kuldetese_kornis_gyula_a_kulturpolitika_feladatarol Letöltve: 2018.01.02.
- Erdei Ferenc (1976): A magyar társadalom a két világháború között I. In: Valóság 19. évf. 4. sz. 22–53.
- Falus Iván (2000, szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Fehér József (2013): Íróként a katedrán- Németh László vásárhelyi korszakáról. In: www.irodalmilap.net/?q=cikk/irokent-katedran-nemeth-laszlo-vasarhelyi-korszakarol Letöltve: 2018.09.08.
- Féja Géza (2003): Márciusi Front. Mundus Kiadó, Budapest.
- Fináczy Ernő, Kemény Ferenc, Kornis Gyula (1933, szerk.): Magyar Pedagógiai Lexikon. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Gesztelyi Nagy László (1928): Magyar tanya. Árpád Részvénytársaság, Kalocsa.
- Golnhofer Erzsébet (2004): Hazai pedagógiai nézetek 1945-1949. Iskolakultúra, Budapest.
- Gombos Gyula (1990): A harmadik út. Püski Kiadó, Budapest.
- Gunst Péter (1987): A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. Történettudományi Intézet, Budapest.
- Gunst Péter (2002): A falukutató mozgalom gazdasági-társadalmi gyökerei. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): A falukutatás fénykora. OPKM Kiadó, Budapest. 35–42.
- Gunst Péter (2005): Életszínvonal Magyarországon a két világháború között. In: Angi János, Barta János (szerk.): Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Multiplex Media, Debrecen. 323–336.

- Gyarmathy Éva (2012a): A tehetség fogalmai, összetevői, típusai és azonosítása. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Gyarmathy Éva (2012b): A tehetség háttere és gondozásának gyakorlata. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Gyarmathy Éva (2013): Tehetség és tehetséggondozás a 21. század elején Magyarországon. In: <http://nevelestudomany.elte.hu/index.php/2013/07/tehetseg-es-tehetseggondozas-a-21-szazad-elejen-magyarorszagon/> Letöltve: 2018.03.03.
- Gyurgyák János (2007): Ezzé lett magyar hazátok. Osiris Kiadó, Budapest.
- Habermann M. Gusztáv (1989): A tehetség értelmezése, a tehetséges tanulók kiválasztásának módszerei. In: Ranschburg Jenő (szerk.): Tehetséggondozás az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest. 162–224.
- Habsburg Etelka (1938): A magyar tanyavilág. Szent István Társulat, Budapest.
- Harsányi István (1923): A reformáció hatása a magyar közművelődésre. Bethlen Gábor Irodalmi és Ny. Rt., Budapest.
- Harsányi István (1991): Dánia, a népfőiskola bölcsője. In: Harsányi István (szerk.): Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Püski Kiadó, Budapest 11–19.
- Harsányi István (1991, szerk.): Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Püski Kiadó, Budapest.
- Harsányi István (1994): Tehetségvédelem. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest.
- Horváth László, Pornói Imre (2008): A nevelés probléma- és intézménytörténete. Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Imolya Imre (1973): Népi Kollégiumok Vásárhelyen 1938-1949. Szántó Kovács Kollégium, Hódmezővásárhely.
- Imre Mihály (1986): Eklézsiaépítő Csomorkányon. In: Szemenyei Sarolta (szerk.): Nevelés és műveltség. Válogatás Szathmáry Lajos írásaiból. A hódmezővásárhelyi Városi Tanács, a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium kiadása, 3–10.
- Jámber György (1942, szerk.): A gimnáziumok ügyigazgatására vonatkozó rendeletek gyűjteménye. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Jankovits Miklós (1940): Karácsony Sándor: A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. In: Magyar Pedagógia 49. évf. 1. sz. 281–285.
- Kenyeres Ágnes (én. szerk.): Magyar életrajzi lexikon A-Z. In: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/gesztelyi-nagy-laszlo-75954/> Letöltve: 2018. 03.10.

- Kéri Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kollega Tarsoly István (1996, szerk.): Magyarország a XX. században, II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. In: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1354.html> Letöltve: 2018.03.08.
- Komjáthy István (2004): A tehetségkutatás magyar módja. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő.
- Kontra József (2011): A pedagógiai kutatások módszertana. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- Kosztyó Gyula (2014): Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940-1944 között. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár
- Kovács Bálint (1991): A magyar főiskolák múltja 1948-ig. In: Harsányi István (szerk.): Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Püski Kiadó, Budapest. 39–76.
- Kovács Imre (1989): A néma forradalom. Cserépfalvi-Gondolat-Tevan Kiadó, Budapest.
- Kovács M. Mária (2012): Törvénytől sújtva- A numerus clausus Magyarországon 1920-1945. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Köte Sándor (1983a): Egy útmutató pedagógus. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köte Sándor (1983b): Nagy László öröksége. In: Magyar Pedagógia 83. évf. 1. sz. 5–11.
- Lányi Gusztáv (1997): A negyedik oldal- Karácsony Sándor az 1943-as szászói konferencián. In: Sipos Levente, Tóth Pál Péter (szerk.): A népi mozgalom és a magyar társadalom. Napvilág Kiadó, Budapest. 187–198.
- Markó László (2001, szerk.): Egyetemes Lexikon. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Martinkó József (2006): Fejezetek a magyar tehetséggondozás történetéből. In: Neveléstörténet 2006. évf. 3-4.sz. 1–6.
- Matolcsy Mátyás (1938): A magyarországi jövedelem-és adóteher-megoszlás. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest.
- Mazsu János (2012): Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez 1825-1914. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1968): A magyar nevelés története 1790-1849. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mészáros István (1979): Összehasonlító neveléstörténet (Egy megkésett recenzio ürügyén). In: Magyar Pedagógia 79. évf. 4. sz. 420–423.

- Mészáros István (1981): Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (1997): Neveléstörténet. Osiris Kiadó, Budapest.
- Micheller Magdolna (1996): Tehetség és társadalom. Kőrösi Csoma Sándor Főiskola Kiadó, Békéscsaba.
- N.n. (1999): Dr. Szathmáry Lajos (1903-1994). Lapok Pápa történetéből 99. évf. 4.sz. 165–168.
- N.n. (2016): Németh László világa. In: <http://cultura.hu/kultura/nemeth-laszlo-vilaga/> Letöltve: 2018.10.20.
- N.n. (é.n.): A Brief History of Gifted and Talented Education. In: <http://www.nagc.org/resources-publications/resources/gifted-education-us/brief-history-gifted-and-talented-education> Letöltve: 2018.03.09.
- N.n. (é.n.): Frei Bahn dem Tüchtigen. In: http://universal_lexikon.deacademic.com/239751/Freie_Bahn_dem_T%C3%BChtigen Letöltve: 2018.08.10.
- Nagy Sz. Péter (1990, szerk.): A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947. Rakéta Kiadó, Budapest.
- Nagy Zoltánné Áment Erzsébet (2009): Pályakép több olvasatban Nagy László élettörténete. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00115/2007-07-mt-Nagy-Palyakep.html> Letöltve: 2018.03.01.
- Németh András (én): A reformpedagógia és az életreform kapcsolata. In: <http://nobikattila.hu/nemethreformped.pdf> Letöltve: 2018.05.01.
- Papp István (2008): A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Philipp Kálmán (1943): A magyar közoktatásügy egységesítése. (Két Hóman-törvény kritikai méltatása). Hollós Mátyás Társaság kiadása, Budapest.
- Pieron Henri (1936): A környezet s az öröklés hatása az értelem fejlődésére. In: Néptanítók Lapja 69. évf. 14 sz. 521–524.
- Pornói Imre (1995): Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon. In: Magyar Pedagógia 95. évf. 3-4.sz. 315–331.
- Pornói Rita (2011): A tehetségmentés szerepe a Horthy-rendszer kultúrpolitikájában. In: Iskolakultúra 2011. évf. 6-7.sz. 123–133.

- Pölöskei Ferenc (2002, szerk.): A falukutatás fénykora. OPKM Kiadó, Budapest
- Pukánszky Béla (2006): A nőnevelés évezredei. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer, 1919-1945. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Révész Géza (1989): Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ritoók Pálné (1983): A tehetség és pályaválasztás kérdése Nagy László munkásságában. In: Magyar Pedagógia 1. évf. 5-11. sz. 25 – 31.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2002): A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (2002, szerk.): A falukutatás fénykora. OPKM Kiadó, Budapest. 145–152.
- Romsics Ignác (2017): A Horthy-korszak. Helikon Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád (1989): A harmadik út kísérlete. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád (2011): A harmadik úton. Magyar Napló Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád (2011): Népi mozgalom-harmadik út. In: <http://www.kortaronline.hu/archivum/2011/12/nepi-mozgalom-e28093-harmadik-ut.html> Letöltve: 2018. 03. 07.
- Sáska Géza (2007): Közműveltség és magántudás. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Sáska Géza (2008): A reformpedagógia alakváltozása az 1945-ös „kis” és az 1947 utáni „nagy”rendszerváltást követő időszakban. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00119/pdf/-2008-1-2.pdf> Letöltve: 2018.03.08.
- Sáska Géza (2011): Új társadalomhoz, új embert és új pedagógiát!. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest.
- Sebestyén Sándor (1981): A Bartha Miklós Társaság. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Sepsi Enikő (2005): A Collegium története. Visszatekintés az elmúlt 100 évre. In: <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00021/pdf/20050530052321.pdf> Letöltve: 2017.06.04.
- Simon Ferenc (2009, szerk.): A vásárhelyi példa. Fotoprizma nyomda, Hódmezővásárhely.
- Sipos József (én): A földkérdés. In: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foldkerdes/ Letöltve:2018. 03.05.
- Stockton, Julianna Connelly (2009): Hungary and the United States: A Comparison of Gifted Education. In: http://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=math_fac Letöltve: 2018.01.04.

- Szabó Dezső (1935): A magyar középosztály megteremtése. In: http://mtda.hu/books/-szabo_dezso_a_magyar_kozeposztaly_megteremtese.pdf. Letöltve: 2018.01.02.
- Szabolcs Éva (2001): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szekfű Gyula (2007): Három nemzedék és ami utána következik. Maecenas Kiadó, Budapest.
- Szentí Tibor (1985): Parasztvallomások Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szentí Tibor (2017): Részletek a vásárhelyi Pusztá múltjából I. rész. In: Magyar Szemle XXVI. évf. 5 – 6. sz. In: http://www.magjarszemle.hu/cikk/20170624_reszletek_a_vasarhelyi_puszt_a_multjabol_1_resz Letöltve: 2018.09.10.
- Szombatfalvy György (1928a): A népoktatás akadályai és hiányai. In: Magyar Népoktatás, Kiadja a Magy. Kir. Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium 41–63.
- Szombatfalvy György (1928b): A népoktatás szervezete. In: Magyar Népoktatás, Kiadja a Magy. Kir. Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium 7–15.
- Szombatfalvy György (1928c): Az elemi népoktatás újabb fejlődése. In: Magyar Népoktatás, Kiadja a Magy. Kir. Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium 63–75.
- Szombatfalvy György (1929): Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. Bethlen Gábor Kör Kiadványai, Szeged.
- Szombatfalvy György (1938): A falukutatás irodalma. In: Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar község. In: A korszerű közszoigálat útja 5. 111–119.
- Szombatfalvy György (1939): Vándoriskola és tanyai internátus. In: Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar szociálpolitika. In: A korszerű közszoigálat útja 10. 945–949.
- Szóró Ilona (2015): A tanári katedrától a szabadművelődés szervezéséig Szathmáry Lajos pályája (1927-1949). In: Torgyik Judit (szerk.): Százarcú pedagógia. International Research Institute, Komárno.
- T. Kiss Tamás (1987): Oktatáspolitiká a Horthy-rendszerben. In: Egy letűnt korszakról 1919-1945, Kossuth Kiadó, Budapest. 183.
- Timár Lajos (2004): A középfokú oktatási rendszer intézményei és társadalmi arculatuk a két világháború közötti Magyarországon. In: Feitl István, Sipos András (szerk.): Iskolák, diákok, oktatáspolitiká a 19-20. században – Tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest. 61–77.

- Tószegi Péter In: <http://www.toszegi.hu/tartalom.php?ssz=95&mid=2&maid=6&-maaid=95>. Letöltve: 2017. 08.05.
- Tóth László (2013): A tehetséggondozás és kutatás története. Didakt Kiadó, Debrecen.
- Ugrai János (2014): Úrfiak és inasdiákok – a társadalmi mobilitás elősegítése a 19. század első harmadában a sárospataki kollégiumban. In: Gyulai Éva (szerk.): Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011). Miskolc. 93–103.
- Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció Kiadó, Budapest.
- Ujváry Gábor (2011, szerk.): Történeti ártértekelés - Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció kiadó, Budapest.
- Ujváry Gábor (2014a): Egy európai formátumú államférfi. Klebelsberg Kuno (1875-1932). Kronosz Kiadó, Budapest.
- Ujváry Gábor (2014b): Kulturális hídfőállások. Ráció Kiadó, Budapest.
- Ujváry Gábor (2017): Kulturális hídfőállások - A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II. Bécs és a magyar kulturális külpolitika. Ráció Kiadó, Budapest.
- Ungváry Krisztián (2013): A Horthy-rendszer mérlege. Jelenkor Kiadó, Pécs-Budapest.
- Varga Gáborné (2011): Ravasz László és a református oktatáspolitikai Magyarország a két világháború között In: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargagaborne/diss.pdf> Letöltve: 2018.03.04.
- Vasy Géza (1991): Hol zsarnokság van. In: www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/hol-zsarnoksag-van/ch02s03.html. Letöltve: 2018.09.10.
- Weisz István (1930): A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Zimonyi Zoltán (1991): Grezsa Ferenc. In: Irodalomismeret. II. évf. 1. sz. 35. In: zimonyizoltan.hu/cikkek-glosszak-szosszenetek/grezsa-ferenc Letöltve: 2018.10.10.

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A tantermi férőhelyek alakulása (1920/1921).....	20.
2. táblázat: 1930/31. évi jövedelmek pengőben.....	21.
3. táblázat: A három jövedelemkategória %-os megoszlásban településtípusok szerint (1930).....	22.
4. táblázat: A hat éven felüli analfabéták aránya 1920-ban és 1930-ban (%).....	35.
5. táblázat: Ranschburg-Nagy féle szópáros feladat.....	86.
6. táblázat: Analógiaképzés c. feladat.....	87.
7. táblázat: Nagy László képességek mérésére kidolgozott feladatrendszere korcsoportok szerint	264.
8. táblázat: Tehetségmentett diákok névsora (1935-1944).....	266.
9. táblázat: A Tanyai Tanulók Otthonában lakók teljesítménye (1938-1944).....	269.
10. táblázat: A tehetségmentést folytató intézmények és az OMFT által szervezett továbbképzésen részt vett tanárok névsora.....	271.
11. táblázat: Az 1943-as értekezlet költségvetése.....	163.
12. táblázat: Az 1942-es értekezlet költségelszámolása.....	164.
13. táblázat: A tehetségvizsga délelőtti programja Sárospatakon (1942.05.28.).....	167.
14. táblázat: A tehetségvizsga délutáni programja Sárospatakon (1942.05.28.).....	168.
15. táblázat: A tanoncok lakóhelye az 1942-43-ben.....	183.
16. táblázat: A tanoncok megoszlása a települések nagysága szerint 1942- 1943.....	183.

Mellékletek jegyzéke

- 1. számú melléklet:** Felhívás a tehetségek kiválogatására.
- 2. számú melléklet:** Az O.M.F.T. versenyvizsga előkészítése tárgyában írt levél.
- 3. számú melléklet:** Az Országos Falusi Tehetségmentés mozgalmával kapcsolatos versenyvizsga előkészítése tárgyában írt levél.
- 4. számú melléklet:** Dolgozat – matematika.
- 5. számú melléklet:** Dolgozat – fogalmazás I.
- 6. számú melléklet:** OMFT 1942-es év írásbeli tétele.
- 7. számú melléklet:** Dolgozat - fogalmazás II.
- 8. számú melléklet:** Megoldandó feladatok 1942-ből.
- 9. számú melléklet:** Az OMFT 1947-es írásbeli tételei.
- 10. számú melléklet:** Az O.M.F.T. 1. számú nyomtatványa.
- 11. számú melléklet:** Az O.M.F.T. 3. számú nyomtatványa.
- 12. számú melléklet:** Az O.M.F.T. 2. számú nyomtatványa /1942/.
- 13. számú melléklet:** Az O.M.F.T. 2. számú nyomtatványa /1944/.
- 14. számú melléklet:** Az O.M.F.T. 5. számú nyomtatványa.
- 15. számú melléklet:** Kérdőív.
- 16. számú melléklet:** Feladatok.
- 17. számú melléklet:** Utasítás a szóbeli vizsgálathoz.
- 18. számú melléklet:** Közmondás magyarázat.
- 19. számú melléklet:** Matematikai kérdések.
- 20. számú melléklet:** A cigány és az ördög szövegkiegészítő feladat.
- 21. számú melléklet:** Gyakorlat.
- 22. számú melléklet:** Az 1942-es versenyvizsga eredménye vármegyénként.
- 23. számú melléklet:** O.M.F.T. 1. számú nyomtatványa - Jelentkezés tehetségvizsgálatra.
- 24. számú melléklet:** Értesítés. /Deli László dokumentuma/
- 25. számú melléklet:** Értesítés polgári iskolával kapcsolatos továbbtanulás lehetőségéről.
- 26. számú melléklet:** Értesítés az ösztöndíjasok köréből való kizárásról.
- 27. számú melléklet:** Az OMFT Személyi Lapja.
- 28. számú melléklet:** Fényképek.
- 29. számú melléklet:** Jelentkezési és minősítő ív gimnáziumi képességmegállapító versenyvizsgán résztvevőkről.
- 30. számú melléklet:** A versenyvizsgán alkalmasnak talált tanulók rangsora.

- 31. számú melléklet:** Polgári iskolai jegyzék /1944/.
- 32. számú melléklet:** Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés mozgalmába bekapcsolt gimnáziumok névjegyzéke.
- 33. számú melléklet:** Ipari vagy kereskedelmi képzésre alkalmassági jellemzés.
- 34. számú melléklet:** Szombatfalvy György munkássága
- 35. számú melléklet:** 5. táblázat: Nagy László képességek mérésére kidolgozott feladatrendszere korcsoportok szerint.
- 36. számú melléklet:** 8. táblázat: Tehetségmentett diákok névsora /1935-1944/
- 37. számú melléklet:** 9. táblázat: A Tanyai Tanulók Otthonában lakók teljesítménye (1938-1944)
- 38. számú melléklet:** 10. táblázat: A tehetségmentést folytató intézmények és az OMFT által szervezett továbbképzésen részt vett tanárok névsora.

Melléklet

1. számú melléklet: Felhívás a tehetségek kiválasztására

NÉPTANÍTÓK LAPJA

1942 : 8. SZÁM. 419

Megnyitóját után az elnök meleg szavakkal köszöntötte a szemináriumon megjelent *Mattai Imre* kormánytanácsost, aki országos körútja alkalmából tartózkodik Újvidéken.

Dr. *Fekete Tibor* tanügyi titkár megnyitóját után *Schmidt József* igazgató-tanító olvasta fel dolgozatát; A rendtartási naplók helyes felfektetése és vezetése címen. Felolvasásában részletesen és kimerítően szövegezte a felvételi, haladási és anyakönyvi naplók vezetéséről. Kiemelte az anyakönyvi napló fontosságát, amely okirat jellegével bír és megőrzendő.

Szűcs Vilmos, újvidéki tanító gyakorlati tanításában (Olvasmánytárgyalás a IV. osztályban.), *Tóth Kálmán*: Előre című versét tárgyalta. A tanítás tevékenysége serkentő volt. A gyermekek lelket megrázták, megindították a költemény fölemelő gondolatai.

Halász Károly alapos és minden részletre kiterjedő módszeres ismertetése különösen a lélektani rugókra mutatott rá, amelyekre az egész tanítás fel volt építve. A tanításhoz és a módszeres eljárás ismertetéséhez hozzászóltak: *Kelemen Ferenc*, *Poldeci János*, *Mártonné Tőkés Julianna*. *Birinyi József* összefoglalójában rámutatott a tanításban elért eredményre és abból megállapította, hogy az elérte célját. Dr. *Judik Ferenc*, tanügyi fogalmazó a tanügyi vezérkönyvekben alkalmazott lélektani és dialektikai elvekről és a gyakorlati pályán itt-ott felmerülő pedagógiai lehetőségek mesteri kihasználásáról beszélt. Kiemelte *Halász Károly* alapos módszeres ismertetését.

Dr. *Fekete Tibor* elnök zárószavában hangsúlyozta, hogy a tanításban és a nevelésben a lélektan csak eszköz. A tanító egyénisége szabja meg, hogy a módszertani eljárások közül melyeket válassza. A fontos az, hogy a költemény-tárgyalás kitörölhetetlen élménnyé váljék, melynek utórezgése végig kíséri a tanulót egész életében. Megköszönte *Szűcs Vilmos*nak és *Halász Károlynak* eredményes, szép munkáját.

Szünet után dr. *Flojhdár Tivadar* tanügyi fogalmazó vette át a szeminárium vezetését.

Dr. *Hesz Ágostonné Széchenyi Istvánról* tanított a szerb tagozat V—VI. osztályában. Tanításában rámutatott *Széchenyi István* szabadságharcunkat megelőző munkásságára. Kiemelte mindazokat az alkotásait, amelyek alapján őt *Kossuth Lajos* a legnagyobb magyarnak nevezte. A tanítás alapos és mindvégig a történelem tanításának módszertani elvein felépített volt. Dr. *Hesz Ágostonné Kátyon*, ahol működik, áldásos kulturmunkát végez a nemzetiségi iskolában. Szépen sikerült tanítása maradandó nyomokat hagyott a gyermekek lelkében.

Fülöp Katalin, kátyi tanítónő módszeres ismertetésében szövegezte a történelem tanításában követendő módszeres eljárásokról, majd kiemelte a bemutatott tanításban követendő eljárásokat. Tanulmányozásba menő felolvasása mely nyomokat hagyott a hallgatóság lelkében.

Poldeci János, *Halász Károly*, *Biczó Ferenc* hozzászólása után *Birinyi József*, a szeminárium vezetője összefoglalójában megállapította, hogy dr. *Hesz Ágostonné* tanításában elérte célját. A gyermekek megértették, hogy miért nevezzük *Széchenyi Istvánt* a legnagyobb magyarnak.

Dr. *Flojhdár Tivadar* elnök zárószavában rámutatott a történelemtanítás nemzetnevelő fontosságára. Mi magyar történelmet és magyar földrajzot tanítunk. A magyar szellem ereje hatja át tankönyveinket is, de az hasa át a magyar tanítóságot is. Megköszöni a szép előadást és az alapos módszeres ismertetést.

Szabó József újvidéki tanító, Tanterv és Utasítások ismertetése: A tananyagbeosztás. Helyi tanmenet összeállításának helyes módja címmel ismertette az új tanterv elgondolásait a tantervre és helyi tanmenetre vonatkozólag. A tanítóság nagy hasznát fogja venni az új tanterv összeállításánál. Ugyanis május hó 31-ig el kell

készíteni az új tananyagbeosztást és azt föl is kell tervezni jóváhagyásra. *Szabó József* alapos ismertetése nagy segítségére lesz a tanítóságnak ebben a munkájában.

Dr. *Flojhdár Tivadar* tanügyi fogalmazó, elnök zárószavában megköszönte *Szabó József*nek körültekintő, alapos előadását. A tanítóságot felhívta a további lelkes munkára.

A Szózat elénekélével, lelkes hangulatban, ért véget az újvidéki tanítók III. pedagógiai szemináriuma.

—i—s.

Pedagógiai szeminárium Topolyán. A topolyai járás I. számú körzete 1942. március hó 27-én tartotta I. pedagógiai szemináriumát. A gyűlést dr. *Juhász János* Bács-Bodrog vármegye kir. főtanfelügyelője nyitotta meg.

Cdvőzölte a megjelenteket. Megnyitó beszédében hálát adott a jó Istennek, hogy Bácskában is magyar pedagógiai szemináriumot tarthatunk. A komoly figyelemmel hallgatott beszéd után felkérte *Fodor Irén* csantavéri tanítónőt előadásának megtartására. Előadó tanítónő „A tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára” címen tartott tartalmas előadást. *Molnár Lrnó* csantavéri igazgató-tanító „Beszéd és értelemgyakorlat a népiskolában” című előadást tartott. Előadásában kimerítette mindazon problémákat, melyek a tárggyal kapcsolatosak a népiskolában. Igen tanulságos előadást a hallgatóság élénk figyelemmel hallgatta végig. Elméleti előadások után *Kordás Rózsa* topolyai tanítónő „Az otthon szeretete” című mintatanítási következt. Beszéd- és értelemgyakorlat a II. o.-ban. Hangulatos, szép tanítás volt. Dr. *Juhász János* kir. főtanfelügyelő úr „A népiskola igazgatása. Ugyirat és formai köllékei. A tankötelesek beiskolázásával kapcsolatos tennivalók. Rendtartási naplók helyes felfektetése és vezetése” címen tartott előadást.

H Í R E K

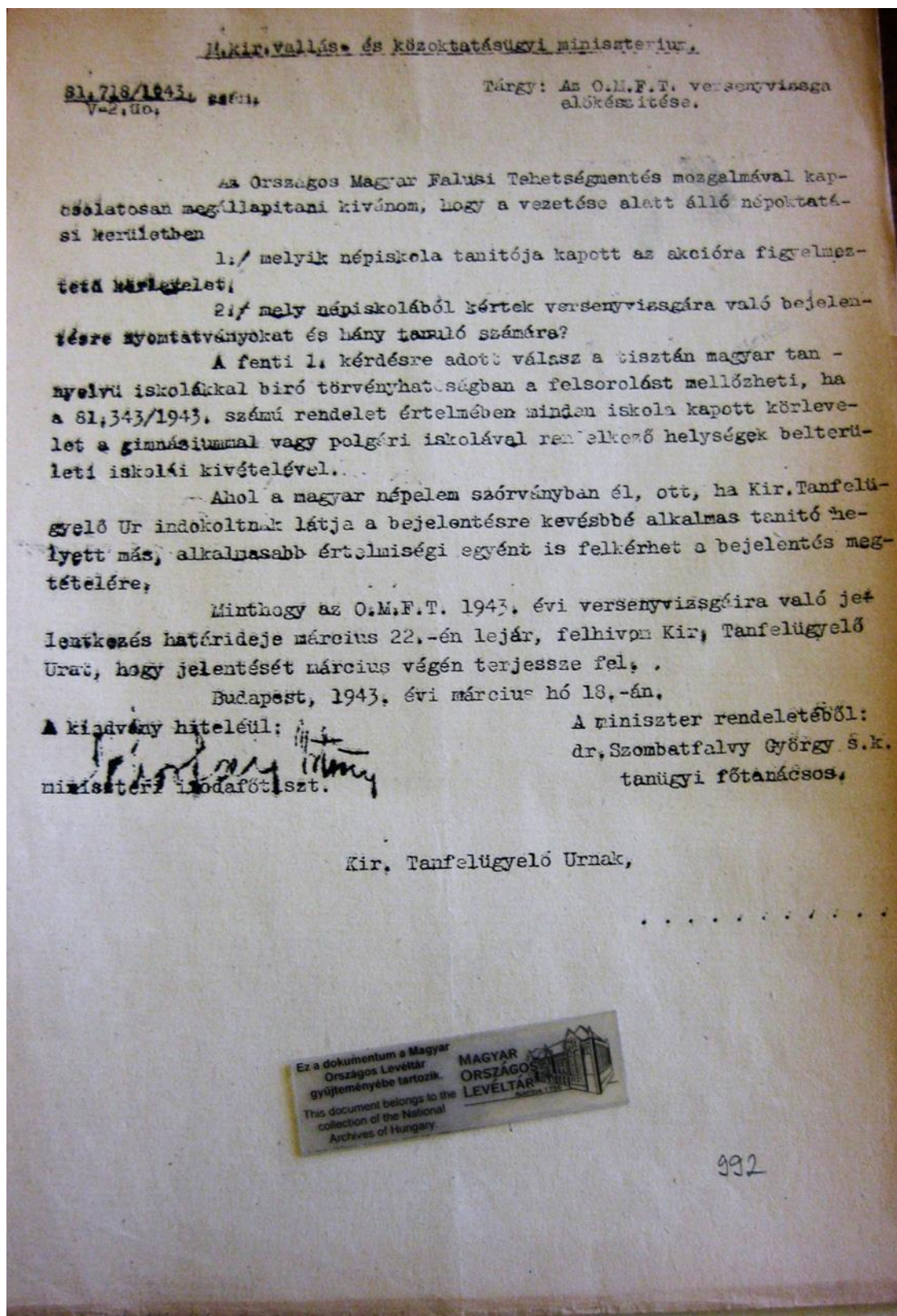
A tehetségesek kiválasztása.

A minisztérium V/2. ügyosztálya közli, hogy a magyar falusi szegény tehetséges fiúgyermek gimnáziumi iskoláztatása rövidesen országos szervezetet kap. A képesség megállapító versenyvizsgák május utolsó hetében lesznek. A magyar tehetségmentő intézmény a tanítóktól várja a kiváló képességű tanulók bejelentését. Versenyvizsgára javaslatla hozhatók a magyarajkú községek népiskolájának V. és VI. osztályát látogató és f. évi szeptember 15-ig 13-ik életévüket még be nem töltött, egészséges, az átlagot meghaladó szellemi képességekkel rendelkező szegény fiátanulók. Az ilyen gyermekről a tanító az illetékes kir. tanfelügyelőtől levelezőlapcn kért nyomtatványok kitöltésével jelentést tesz a tankerületi kir. főigazgatónak. A bejelentést május 10-ig kell beküldeni. További tájékoztatást a tanfelügyelő a nyomtatványok megküldésével adja meg.

A falusi tehetségmentő intézmény a gimnáziummal bíró városok tanjai iskoláinak tehetséges tanulóira is vonatkozik.

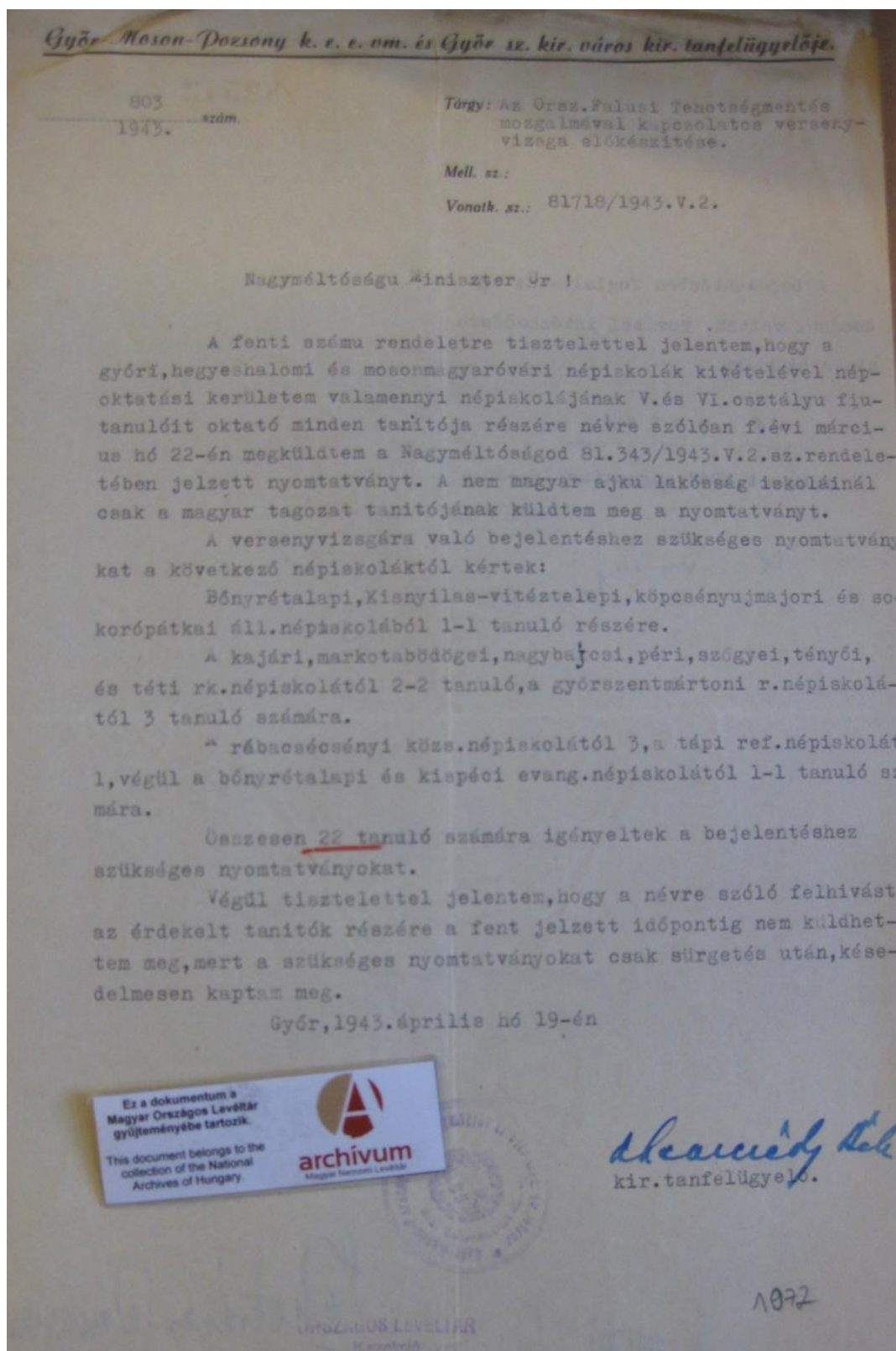
Pályázat. A hódmezővásárhelyi m. kir. mezőgazdasági szakiskola folyó évi szeptember hó 1-én kezdődő két éves tanfolyamára pályáza-

2. számú melléklet: Az O.M.F.T. versenyvizsga előkészítése

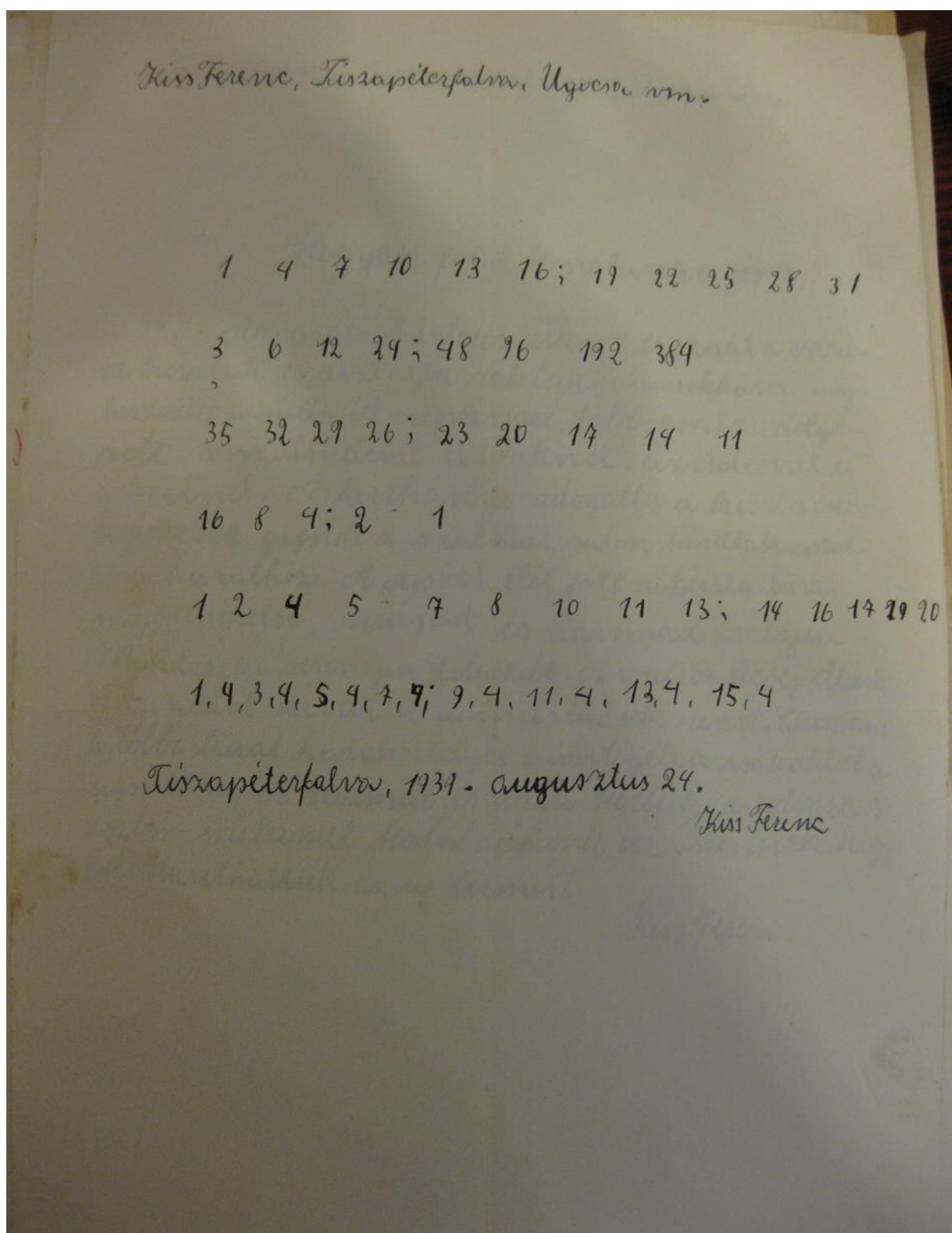
Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Az Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

3. számú melléklet: Az Országos Falusi Tehetségmentés mozgalomával kapcsolatos versenyvizsga előkészítése tárgyában írt levél

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Az Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

4. számú melléklet: Dolgozat matematika

Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940. Tehetségkutatás

5. számú melléklet: Dolgozat fogalmazás

Kiss Ferenc. Tiszapéterfalva, Ugocsa nm.

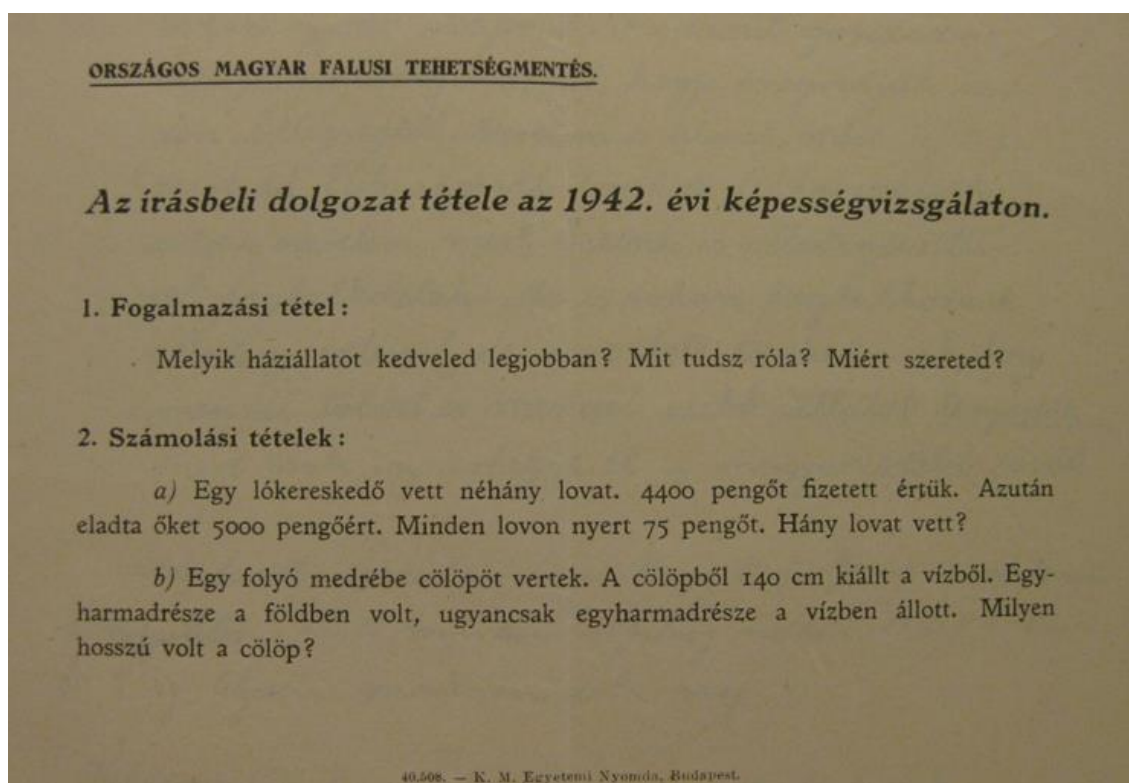
Hogyan folyt le nálunk a géplés?

Az aratást befejeztük. A brúzárt a széri-
re hordtuk és aratóra raktuk. Kemokkora meg-
kerdődött a cséplés. A csépléssel több ember dolgo-
zott, a szalmánál, a tőreknél, az étetésnél és
a kévinél. A kertvárosi adogatta a kévit a csép-
lőgépre. A géptől a szalmát rudon hordták szal-
ma karakhoz. A gépből elő jött a tiszta brúza,
mígpedig első, másod és harmad osztáru.
Mindenki serényen dolgozott. Amikor elcsepeztünk,
a brúzából keverték a munkások szét. Eznap am
a többi brúza hozakorta és kiöntögete a szőlők közé a
szőlők közé. A szalmát is hasa hordtuk a udvar ra
asztán szőlők közé halott adtunk az Istennek, hogy
betakaríthatjuk az új termést.

Kiss Ferenc.

Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940. Tehetségkutatás

6. számú melléklet: O.M.F.T. 1942-es év írásbeli tétele

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem

7. számú melléklet: Dolgozat fogalmazás

Melyik háziállatot kedveled legjobban?
Mit tud róla? Miert szeretod?
Én a háziállatok közül legjobban a lovat kedvelem.
A magyar ember legkedveltebb háziállata a ló. An ő
segítségével művelik a földet, ő nélkülük nem élhetnénk
meg. A lovat nemcsak a földművelésre, hanem tenyésztés
re is használjuk. Tanítják őket, akár a gyermekeket. Már
kiseb korukba szekérbe tanítják. A harcban is nagyhasznát
vessük. Én a lovat azért szeretem, mert nagyon okos állat. A
gardája mellett kitart jobban rosszban, megéri, ha valami baja
van gardájának. Értet nagy gondot kell rá fordítani.

25 perc alatt írta.

Mulirott igazolom, hogy Kassámi József
tanuló ezt a dolgotat felügyeletem alatt minden
segítség nélkül, teljesen önállóan írta meg.

Nadnagy János
tanító.

L. Nagy Gula dolgotat is!

Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940. Tehetségkutatás

8. számú melléklet: Megoldandó feladatok 1942-ből

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

A megoldandó feladatok.

A. / Fogalmazás.

1. / Miért szerette a nép Mátyás királyt? /Leírhattok egy történetet is az ő életéből./
2. / Bizonyára tettek már valami szépet, jót, szereztetek másoknak örömet.
Írjátok meg, hogyan történt?
3. / Írjátok meg azt az eseményt, ami nektek igen nagy örömet szerzett!
4. / Szépen süt a nap. Egyszer csak felhők tornyosulnak. Megdörög az ég, megered az eső. Egyik csepp hull a másik után. Aztán csak úgy szakad.
Honnan jön az esőcsepp, mi lesz vele aztán?
Írjátok meg egy esőcsepp történetét !

B. / Számolás.

1. / a. / Péter gazdának 17 holdon 204 métermázsa, Pál gazdának 24 holdon 264 métermázsa búzája termett.
Melyiknek volt jobb termése? /Melyiknek termett több búzája holdankint./
b. / Termésükből holdankint 1 métermázsát számítva megtartottak vetőmagnak, a többit métermázsankint 29 pengőjével eladták.
Mennyi pénzt kapott Péter, mennyit Pál?
c. / Mennyivel több pénzt kapott Pál, mint Péter ?
2. / A múlt esztendőben történt. Egy gazdasszony összesen, amikor a burgonya kg.-ja 14 fillérbe került, 250 kg.-t vásárolt.
Februárban a burgonya kg.jáért már 22 fillért kellett volna fizetnie.
Igen ám, de a tél folyamán a gazdasszony burgonyájából 75 kg. megromlott. Ki kellett dobnia.
Vájjon jól járt-e mégis a gazdasszony, hogy előre vásárolt, s ha jól járt, miért?

U t a s í t í s .

A megadott négy fogalmazási feladat közül a tanuló csak egy tet-
zése szerint választottat dolgozzon ki. A két számolási példa megoldása
ötletelő. Az első számolási példát ne egyszerre, hanem az a/ b/ c/ pontok-
ak megfigyelésén egymás után adják fel a tanító urak, időt adva a kérdések
megoldására.

Nyomatékosan felhívjuk a tanító urak figyelmét, hogy a dolgoza-
tok elkészítésekor semmiféle segítséget ne engedjenek meg. Részletes kidol-
gozásukra előkészítést ne adjanak. Ez erkölcsi, vallási, magyar és szociá-
lis kötelességük is.

A dolgozatok elkészítésére két óra teljösen elegendő.

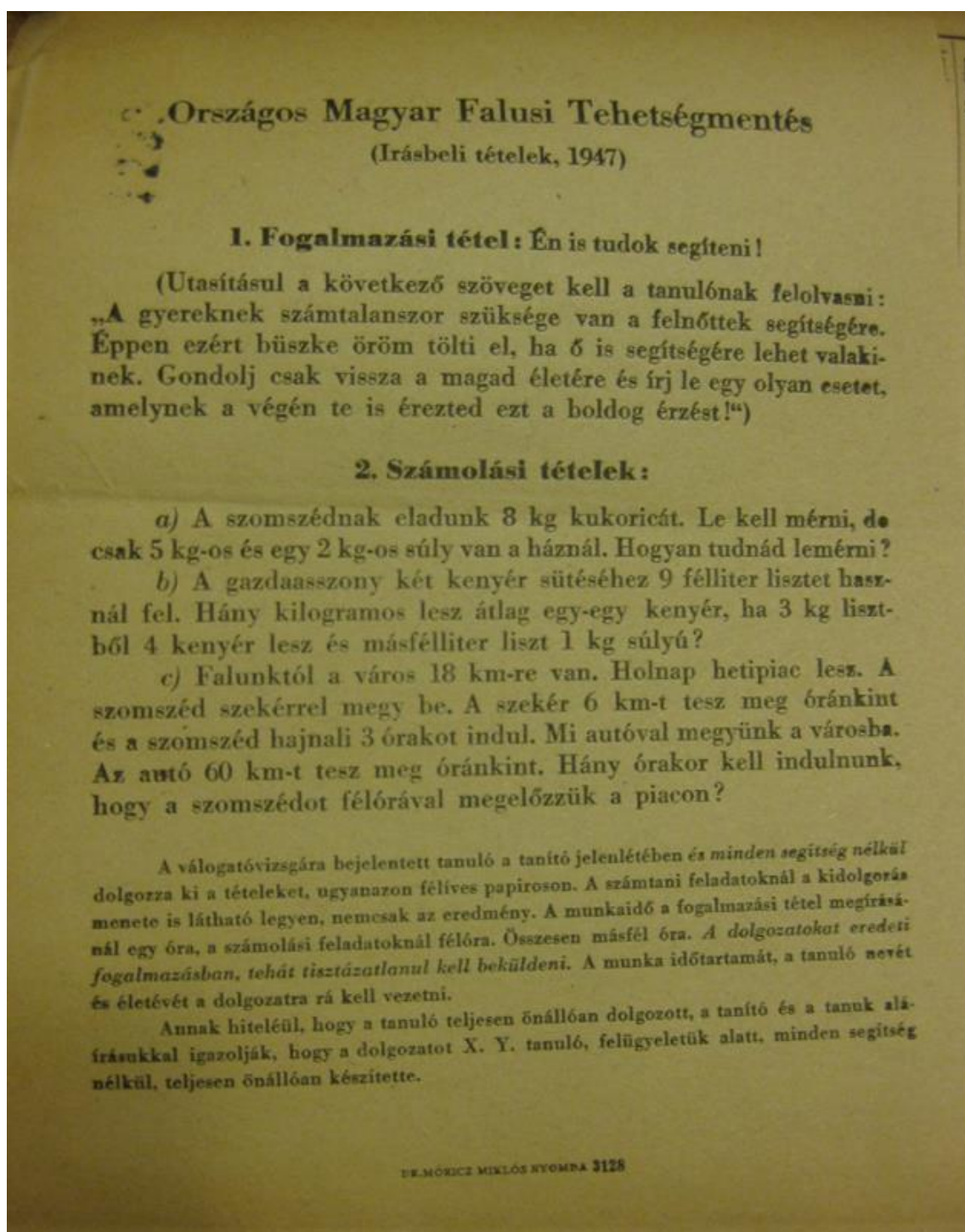
A tanuló lemásolhatja a fogalmazványát, de ebben az esetben a fo-
almazványt is minden körülmények között névaláírással oltatva be kell kül-
deni. A dolgozatokban helyesírási, szórendi, vagy számolási hibákat se ja-
vitsanak a tanító urak. Nem szabad a dolgozatokat többször megírni! Fel-
adat feltétlenül szükséges.

243

./.

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehettségvizsgák.

9. számú melléklet: Az OMFT 1947-es írásbeli tételei

Forrás: MREZSL 2 e. /60. Tehetségmentő Alap 1941-1947.

10. számú melléklet: Az O.M.F.T. 1. számú nyomtatványa

Es a dokumentum a Magyar Örökség Levéltár gyűjteményéhez tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary

O. M. F. T. Versenyvizsga. 1. sz. nyomtatvány

Bejelentés képességvizsgálatra.

1. A tanuló neve:
 aki a népiiskola osztályát látogatja.

2. Lakóhelye: (.....vm.)
 utca házszám
 tanyaszám.

2. Született: n. év hó
 napján, vallása:

4. Apja neve: születési éve: vallása:

5. Anyja családi és keresztnéve: születési éve: vallása:

6. Apja iskolai végzettsége: foglalkozása:

7. Anyja iskolai végzettsége: foglalkozása:

8. A nagyszülők neve, vallása, iskolai végzettsége, foglalkozása, hány éves korukban haltak meg?

a) A nagypapa:

Neve	Vallása	Iskolai végzettsége	Foglalkozása	Ha nem él, hány éves korában halt meg
apai				
anyai				

b) A nagymama:

Neve	Vallása	Iskolai végzettsége	Foglalkozása	Ha nem él, hány éves korában halt meg
apai				
anyai				

9. Hány testvére halt meg?..... Hány éves korukban?.....

10. Ha a gyermek árva vagy félárva,
 apja meghalt éves korában; a halál oka:
 anyja meghalt éves korában; a halál oka:

11. Ha a gyermek árva, ki tartja és neveli?

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

11. számú melléklet: Az O.M.F.T. 3. számú nyomtatványa

O. M. F. T. VERSENYVIZSGA.

3. sz. nyomtatvány.

Tájékoztató

arról, hogy mennyivel kell a szülőnek hozzájárulni gyermeke ellátásához egy évben.

A járulékalapból iskoláztatott tanuló ellátási költségeihez a szülőknek is hozzá kell járulniuk.
A hozzájárulási összeg a szülők anyagi helyzetéhez, keresetéhez, jövedelméhez igazodik.
Mennél több ellátatlan gyermek van a családban, annál kevesebbet kell fizetni.
Az iskoláztatáshoz juttatott gyermekeket a szülők anyagi helyzete alapján hat csoport egyikébe osztják be az alábbi táblázat szerint:

Az alább megjelölt csoportba tartozó szülő fizet hozzájárulásként	egy évre, ha családjában					
	1	2	3	4	5	5-nél több
	14 éven aluli gyermeke ellátásáról gondoskodik					
az I. jövedelmi csoportban	600	500	480	300	200	100
a II. " "	450	360	280	200	180	60
a III. " "	300	250	160	100	50	30
a IV. " "	200	120	60	40	30	20
az V. " "	160	90	46	30	20	10
a VI. " "	120	60	30	20	16	10

Az I.—V. csoportban vannak a földbirtokkal rendelkezők, a termőterület nagysága szerint oly módon, hogy a kisebb birtokúak fokozatosan alacsonyabb díjtételű csoportba kerülnek. A földdel nem rendelkezők általában a IV.—VI. csoportok egyikébe kerülnek.

Tehát a legjobbmódúak, akiknél egy-egy családtagra 4 vagy több hold föld esik, ha csak egy 14 éven aluli gyermekük van: 600 pengőt, ha három gyermekük van, 480 pengőt, ha öt gyermekük van, 200 pengőt fizetnek egy évre. Ezzel szemben pl. egy gazdasági munkás, aki a legkevesebbet fizető csoportba tartozik, egyetlen gyermeke után 120 pengőt, ha két gyermeke van 60 pengőt, ha négy gyermeke van, 20 pengőt fizet, ha öt, akkor már csak 10 pengőt. A hetedik gyermek után már egyik csoportban sem kell fizetni hozzájárulást.

A fizetendő összeget a felvétel után fogja a bizottság a szülővel tudatni.
A szülői hozzájárulást a tanév folyamán novembertől március végéig kell befizetni.

K 507-1944-2-81222

1063

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.

This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

archívum

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

12. számú melléklet: Az O.M.F.T. 2. számú nyomtatványa /1942/

ORSZÁGOS MAGYAR FALUSI TEHETSÉGMEN-TÉS.

2. sz. nyomtatvány.

Nyilatkozat.

Alulírott kijelentem, hogy versenyvizsgára jelentkező Kiss Zoltán
néni fiam nem zsidószármazású, tehát nem esik az 1939. évi IV. tc. hatálya alá.

Kijelentem, hogy fiamat saját költségemen iskoláztatni nincs módomban, azonban abban az esetben, ha gimnáziumi iskoláztatására nagyobb segítséget kapok, évi 28- pengővel hozzájárulok a gyermek iskoláztatásához.

Tudomásul veszem azt is, hogy fiam jelentkezéséből sem a vizsgára való behívásra, még kevésbé a gimnáziumba való felvételre igény nem származik, továbbá, hogy csak a behívottak vehetnek részt a versenyvizsgán, hogy a versenyvizsga eredményét csak azokkal fogják közölni, akik azt követően a gimnáziumra való beiratkozásra felszólítást kapnak. Tudomásul veszem, hogy az így felveendő tanulók tandíjmentességet, továbbá szállást és ellátást kapnak.

Taktaharkány, Székely, 1942. V. 1.

Kiss Zoltán
szülő aláírása.

40 508. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest.

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

O. M. F. T. Versenyvizsga. 2. sz. nyomtatvány.

Nyilatkozat

1. Alulírott kijelentem, hogy képességmegállapító versenyvizsgára jelentkező fiamat saját költségemen a házon kívül iskoláztatni nincs módomban. Ha azonban fiam iskoláztatására nagyobb segítséget kapok, a velem közölt tájékoztató táblázat alapján megállapítandó összeggel fiam iskoláztatásához magam is hozzájárulok.

2. Tudomásul veszem, hogy fiam jelentkezéséből még nem következik, hogy a versenyvizsgára be is hívják, még kevésbé, hogy támogatásban részesül. Kijelentem, hogy ha fiamat versenyvizsgára behívják és ennek alapján a járulékalap segítségével fog iskolát végezni, a negyedik osztály elvégzése után fiamat arra a pályára fogom tovább képeztetni, amelyet számára annak idején a járulékalap intézőbizottsága gyermekem hajlamai és képességeinek iránya alapján, mint legmegfelelőbbet, tanácsolni fog.

3. Ha fiam a képességmegállapító versenyvizsga eredménye alapján középiskolai továbbtanulásban nem bizonyul segélyezhetőnek, számára ipari-, kereskedői-, mezőgazdasági (kertgazdasági) pályára neveléséhez támogatást fogok kérni.
nem fogok kérni.

..... 1944 március hó nap.

K507-1944-2-81222

szülő aláírása.

1962

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.

This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

14. számú melléklet: Az O.M.F.T. 5. számú nyomtatványa

ORSZÁGOS MAGYAR FALUSI TEHETSÉGMENTÉS.

5. sz. nyomtatvány.

A képességvizsgálatra jelentkező tanuló jellemzése.

(Kitöltés előtt tessék figyelmesen elolvasni!)

1. A jelentkező tanuló neve: Károlyi József vallása: református

2. Születésének helye: Cigánd ideje: 1930 év september hó 22 nap.

3. a) Egészségi állapota: mindig egészséges, erős, pirospozsgás, hajlamos a betegségekre, vékony, gyenge, sápadt, jóétvágyú, étvágytalan, jóláplált, gyöngén táplált, gyakran fáj a feje, ~~rossz~~ alvó, jó alvó, gyakran elrontja a gyomrát, jógyomrú, gyakran meghűl, ~~nem~~ hűlékeny, jóhallású, ~~megyothall~~, jószemű, közellátó, gyenge a szeme. Egyéb megjegyzések: -----

b) Van-e valami testi fogyatkozása? nincs

c) Milyen korban, milyen betegségeken ment keresztül? -----

4. a) Melyik népiskola hanyadik osztályát végezte el, milyen eredménnyel? a cigándi ref. elemi iskola 5. osztályát. kiünő eredménnyel.

b) Osztatlan, részben osztott vagy osztott iskolában tanult? osztott

c) Eddigi tanulmányai folyamán javult-e vagy romlott iskolai munkája? A változásnak mi lehetett az oka? Iskolai munkája állandóan javult.

5. Hogyan tanul? könnyen? fáradtsággal? könnyen.

6. a) Szeret-e tanulni, akar-e tovább tanulni? igen.

b) Vagy inkább csak szülei akarják továbbtaníttatni? -----

c) Mi szeretne lenni? gyász.

d) Szülei miért akarják továbbtaníttatni? (Ha lehet, saját szavaikkal.) Szeretném ha a sok gyermek közül legalább ez számotkamban lenne.

7. Érdeklődésének főtárgyai? (Mivel és kikkel tölti legszívesebben szabadidejét?) szorgalmasan osztály házaival.

8. a) Szívesen olvas-e? igen. történeteket, meséket

b) Milyen könyveket olvas a legszívesebben? meséket.

c) Legkedvesebb könyve: Földrajz, történelem.

9. Van-e valamilyen irányban különösen kifejlődött érdeklődése s milyen irányban? történelem tanulás.

10. Mutatkozik-e bontakozó, észrevehető egyéni hajlama, képessége, érzéke, tehetsége egyes dolgok iránt? Ha igen, melyek ezek? -----

11. Ért-e el különösen értékes eredményeket valamilyen területen? (Pl. fogalmazás, szavalás, rajz, ének, kézügyesség, gazdasági ismeretek, játék vagy sport stb.) Ha igen, melyiken? tanulásban.

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem. Tehetségvizsgák.

15. számú melléklet: Kérdőív

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary

 archivum
Magyar Nemzeti Levéltár

Járulékalapból iskoláz-
tatott tanulók száma:.....

Kérdőív

1. A bizottság megítélése szerint az eredmény a versenyvizsgálat mód-
szerét általában igazolja-e?
2. A félévi tanulmányi eredmény hány
esetben felelt meg a versenyviza-
ga megállapításának?

a./ az élménydolgozatnál
b./ a kópleírásnál?.....
c./ a többi írásbeli teszteknél...
d./ a szóbeli vizsgálatnál?.....
e./ az egyéniség megítélésénél?..
.....esetben.
3. Kíváncsún tartja-e a vizsgálá-
ti rendszer módosítását és ha i-
gen, miképpen?
4. Hova helyezték el a gyermeket? Az
iskolával kapcsolatos internátus-
ba.....gyermeket.
Más tanulóotthon/ok/ban, mégpedig.....gyermeket.
5. Hány újabb tanuló helyezhető el a
jövő tanévben a többiek felvételé-
nek korlátozása nélkül az interná-
tusban?
Van-e más, eddig igénybe nem vett
helybeli internátus? Hány járulé-
kalapi tanuló volna itt elhelyezhető?
6. Az internátusi felügyeletet hogyan
oldották meg?
7. Amennyiben az internátus nem az
iskolafenntartóé, a beutalt gyer-
mekek tanárai miképpen vesznek részt
tanulóik felügyeletében és ellen-
őrzésében?
8. Az internátusban tanár vagy nagyobb
diák segíti-e a járulékalapi gyer-
mekeket a tanulásban és mily mér-
tékben?
9. Milyen a szellem a tanulóotthon-
ban? Katonai, vagy családi?
10. Ahol internátus nincsen, a család-
i elhelyezés bevált-e?
Milyen nehézségek merültek fel a
családi elhelyezésnél?

K567-1943-2-80927

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. szekció

380

11. A családi elhelyezés ellenőrzése
miképpen történik?
12. Kikérdezik-e /irányítják-e/ a
családnál elhelyezett tanulókat?
13. A beutalt tanulók közül van-e a-
lyan, akinek szülője saját költ-
ségén is taníttatná gyermekét?
14. A szülők hogyan ítélik meg az
akciót?
Hasznak-e áldozatot gyermekükért?
Hányan vannak, akik mindent az
alaptól várják?
15. Észlelhető-e elbizakodottság a
tanulóknál?
16. Hogyan illeszkedik be az isko-
lai és hogyan az internatusi
környezetbe?
17. Milyen hatással vannak társaikra?
18. Az akció iránt a helyi társadalom
érdeklődik-e és mennyiben támo-
gatja a mozgalmat?
19. Egyéb észrevételek:
20. Javaslatok:

Az értekezlet megbízásából:

1943. március hó 1.

igazgató.

Ez a dokumentum a
Magyar Országos Levéltár
gyűjteményébe tartozik.

This document belongs to the
collection of the National
Archives of Hungary

16. számú melléklet: A tehetségkutatásban felhasznált feladatok

Az 1942-es tehetségvizsga három vizsgarészének leírása:

Képleírás

Az írásbeli fogalmazás előkészítése:

A képet előre kifüggesztjük úgy, hogy minden vizsgázó egyenlően jól láthassa. A kép egyelőre le van takarva.

-Fiuk, most mesét fogtok írni. Egy szép magyar mesét. Persze vannak, akik rögtön bele is kezdenének, mert sok mesét hallottak, vagy olvastak már, de vannak olyan is közöttetek, akik törnék fejüket, hogy miről is írnak. Hogy megkönnyítsük a dolgot, mindenki ugyanegy mesét fog leírni, mégpedig olyan mesét, amit nem is ismer. Hát, ez hogy leet? kérdezzük. Egyszerűen úgy, hogy én mutatok nektek három képet, ami a mese elejét, kezepét és a végét ábrázolja. Ami közben történt, azt majd Ti szépen kitaláljátok, kigondoljátok. A három kép itt van a táblán egymás alá festve ugyanazon a lapon. Mielőtt megmutatnám, megmondom, mi lesz a mese címe: Marika és a medvék. Írjátok le ezt a címet. Most megmutatom a képet, írjátok meg a mesét. (A kép szemük előtt marad. Ceruzával írnak, munkaidő: 50 perc.)

A dolgozatokat négy szempontból kell értékelni és minősíteni: értelmesség, képzelőerő, stílus és helyesírás. Az értékelés 1,2,3 jeggyel történik. A minősítés a 8. számú nyomtatvány 12, 14, 15 és 16 rovatában.) (Komjáthy 2004:156)

Szövegolvasás és elmondás

Utasítás a szóbeli vizsgálat szövegolvasás tételéhez:

A 28-32 alatti vizsgaanyagot az idén összevonjuk a következőképpen: A vizsgázó egy verset (Húsz kis diák segít) elolvas először magában, azután felszólítjuk, hogy olvassa el már „hangosan, szépen, hogy gyönyörködjünk benn.” A hangos olvasásnál figyeljünk arra, hogy mennyire mély a vers megértése és érzelmi hatása. Ez adalék lesz a gyermek értelmi erejének és szenzibilitásának megismeréséhez. Végül felszólítjuk a vizsgázót, hogy saját szavaival röviden mondja el a vers tartalmát. Ezek után kell értékelni a 28 és 29 rovatban a gyermek értelmességét és beszédképességét. A 30,31, és 32. rovat üresen marad. A vizsgázó egyéniségére vonatkozó megállapításokat a 49. rovatban kell majd az egyéniségre vonatkozó egyéb megállapításokkal együtt mérlegelni.

Feladat:

Húsz kis diák segít

Szitkok repülnek messze a légben,

Ostorcsapások hullnak keményen

Lovak hátára. Minden hiába,

Kocsi elakadt az út sarába.

Szomorú képét állatkínzásnak

Nem nézték némán, kik arra jártak:

„Sajnálta tőlük úgy-e a zabot?

A kocsit most hát magad húzhatod!

Ép arra járt vagy húsz kis diákom,

Ahogy voltak, táskával háton.

Lőcsnél, keréknél, ki hol érte,

Tolták a kocsit. Senki sem kérte.

Utca népéből gúnyolódás szól:

„Segítség jött meg Törpeországból!”

Tolták a kocsit táskás vitézek

Gúnyolódókra vissza sem néztek.

Húsz ki diáknak büszkeségére

Nagy, nehéz kocsi megindult végre.

„Sok kicsiny is, mondták, sokra mégyen;

Segíteni bajban, bizony nem szégyen!” 160

Mondatösszerakás

Utasítás a 27. feladathoz

(Név, osztály, életév felírandó)

Ezt a próbát a következő magyarázattal kell előkészíteni:

Tört-e már valaki tényért közületek? Bizony a tényér, ha leejtjük, sok darabba törik szét s milyen nehéz a cserepeit összeilleszteni! Türelem kell hozzá és gondos figyelem, akkor megy a dolog. Néha azonban nem csak a tényár hull szét darabjaira, hanem az értelmes írás is. Talán úgy, hogy valami szétszaggat egy levelet, úgy kell azután fáradságosan összeilleszteni az egyes szavakat, mint a törött tényér cserepeit. Először semmi okosat sem olvasunk ki az össze-vissza keveredő szavakból, de később, ha többször elolvassuk őket, egyre világosabb lesz előttünk, hogyan rendezhetjük a szavakat értelmes mondattá.

Mindjárt kaptok egy papírlapot, amelyen három ilyen értelmetlen mondat van. Olvassátok el figyelmesen az ott felírt mondatokat. Először az lesőt. Amíg azt rendben nem szedtétek és szépen értelmesen le nem írtátok, addig a többivel ne törődjete. Azután rendezzétek a másodikat, a végül a harmadikat. Jól vigyázzatok, hogy ki ne hagyjatok még egy „a” szócskát sem, se pedig hozzá ne tegyetek.

(Kiosztjuk a 27-es tesztet. Név, osztály, év.) Nézzétek meg, hogy a három mondatnak megfelelően 1,2,3 számmal jelezve van a hely rendezett, az összeillesztett mondatok számára.

Munkaidő: 12 perc

Értékelés: Az első mondat hibátlan rendezése 20 pont, a másodiké 30 pont, a harmadiké 50 pont. Sorrendi eltérés 10-10-zel csökkenti a pontszámot, ha egyébként a mondat értelmét a vizsgázó jól felismerte. Egészen vagy részben félreértett mondatot nem pontozunk. (Megfejtés: 1. Pista kocsis a két tüzes szürke lovat fényesre kefélt. 2. A durván megsértett vitéz lelkét szörnyű harag töltötte el. Vagy: Szörnyű harag töltötte el a durván megsértett vitéz lelkét. 3. Igazságos bíró sohasem ítélt addig, míg meg nem hallgatta a bűnös védekezését.)

Feladat:

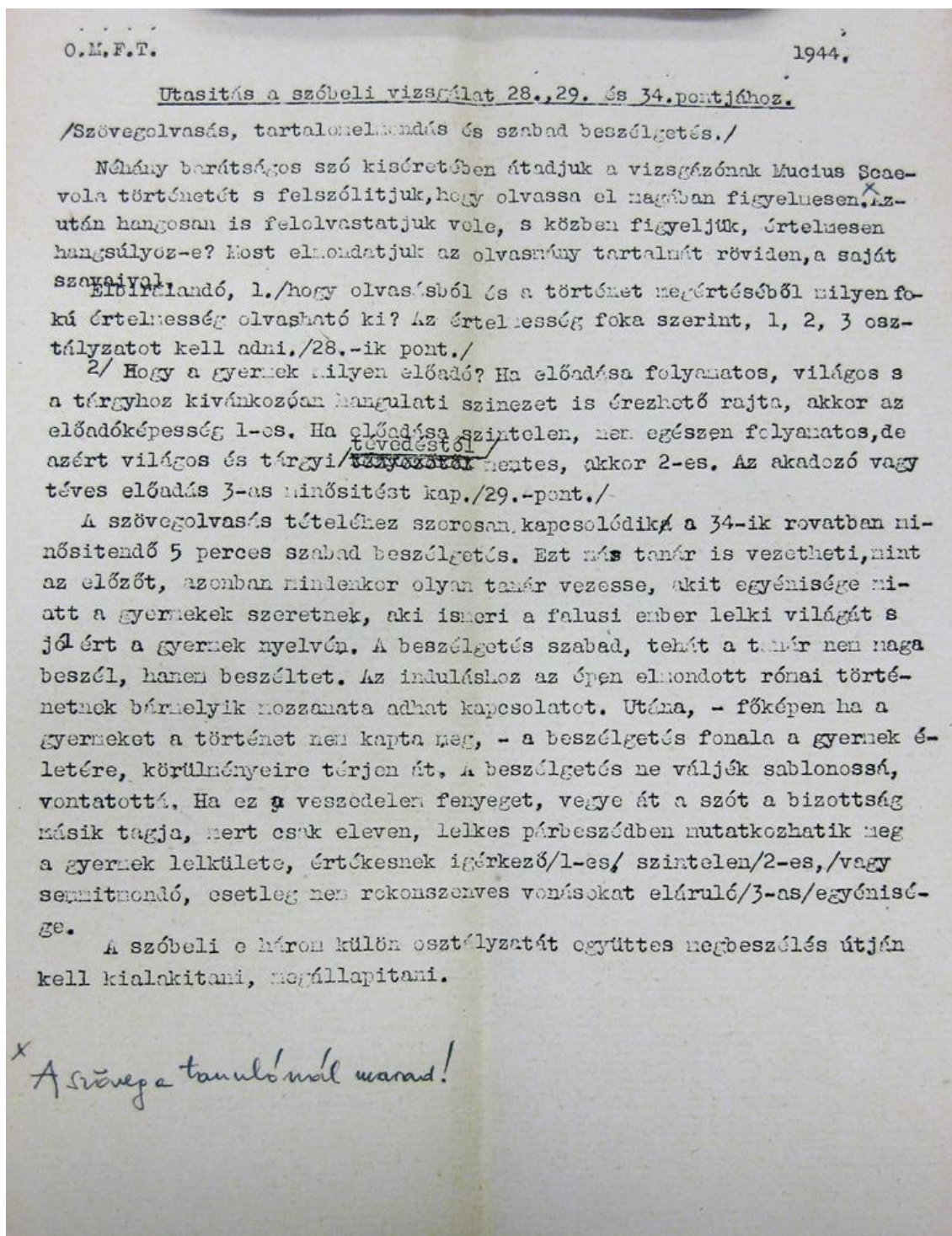
Két kefélt tüzes a szürke Pista lovat fényesre kocsist.

Lelkét el durván harag vitéz megsértett töltötte a szörnyű.

Míg hallgatta ítélt a bíró meg sohasem nem addig védekezését igazságos a bűnös.”

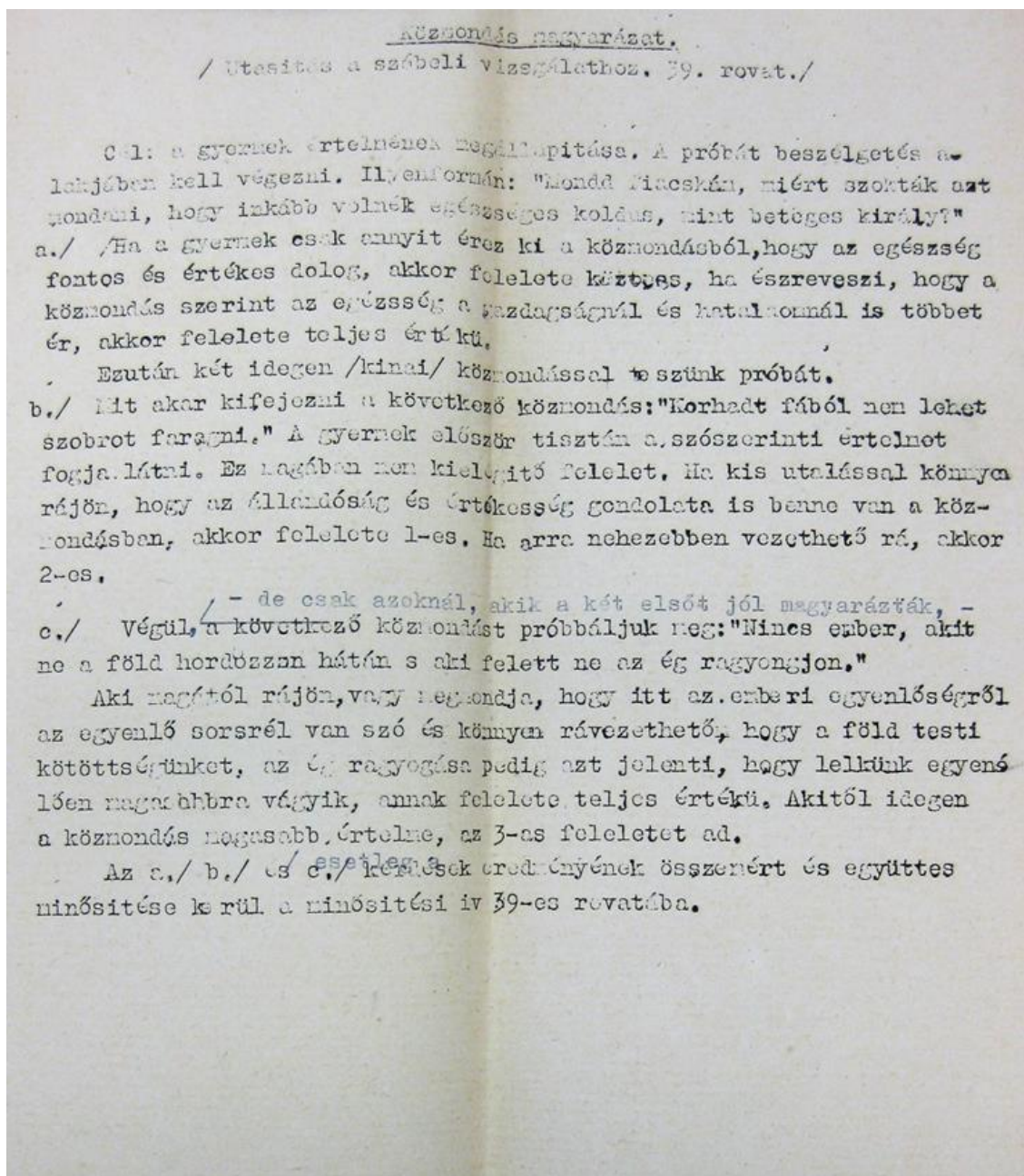
Forrás: Komjáthy István (2004): A tehetségkutatás magyar módja, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 156-162

17. számú melléklet: Utasítás a szóbeli vizsgálatához

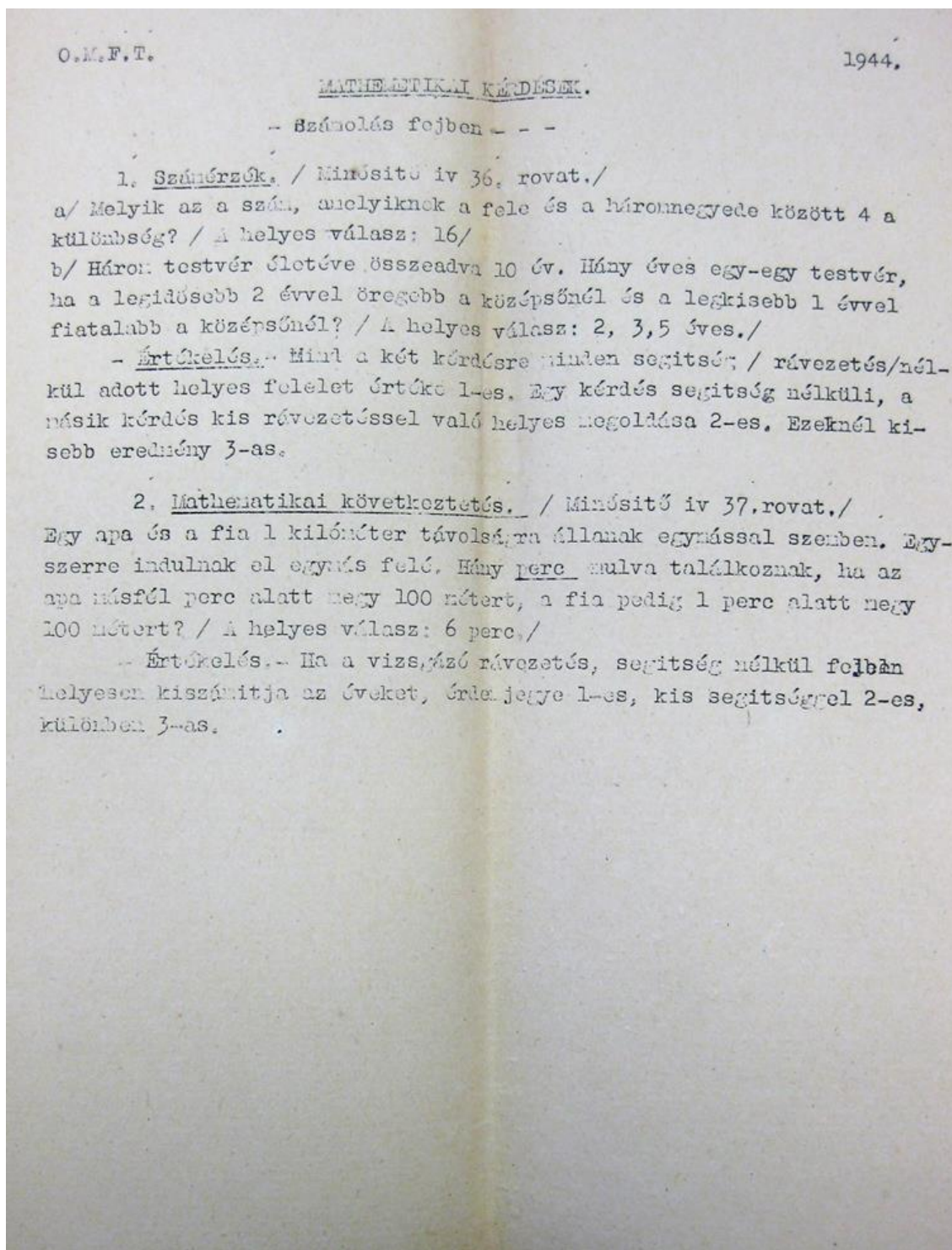
Forrás: MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium iratai 1943/44, Országos Magyar Falusi Tehetségmentés. Utasítás. 1944. április 14.

18. számú melléklet: Közmondás magyarázat

Forrás: MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium iratai 1943/44, Országos Magyar Falusi Tehetségmentés.

19. számú melléklet: Matematikai kérdések

Forrás: MNL JNSzML VIII. 59. Szolnoki Verseggy Ferenc Gimnázium iratai 1943/44, Országos Magyar Falusi Tehetségmentés.

20. számú melléklet: A cigány és az ördög szövegkiegészítő feladat

ORSZÁGOS MAGYAR FALSI TEHETSÉGMENTÉS. 1942. május 28.

22

Józsa Miklós

Név:
Osztály: Életkor:

A cigány és az ördög.

— Népmese. —

Volt egyszer egy cigány. Nem volt annak még egy bogara Elindul egy este azzal a gonosz szán....., hogy az uraság hízó sertései kiszakít magának egyet. Őt..... összeakadt az ördöggel, aki szintén disznót akart lopni.

Hallod-e, ci....., töröm a zúzát, szólalt az ördög, tudom, hová igyek..... és mi szándékban vagy. En éppen oda ügetek. Menjünk tán így jobban bol.....

Agány ráállott és mosten mentek hízó Volt ott elég sertés, mert csak az imént hajtottak a makkról vagy száz da.....

Itt, lelkem teremtetted, az tör....., hogy a cigányt és az egy teremtetett lélek látta, hisz azért volt ördög, hogy az ilyesféle ne okozzon rést neki. Mindketten be az ól..... és ki..... onnan vagy ötven darabot. Azaz bíz a cigány csak azre hagyta ezt a mulatságot, ő maga csak egyet hajított ki, de még az is beteg Mégis a cigánynak járt a hogy ő mennyit dolgozott. Aztán elhajtották aket. Egyszer az ördög meg..... és azt

— Na, koma, mostzunk. De honnan tudjuk meg, hogy ki melyiket ki?

— En tudom, hogy én melyiket dobtam ki, mondta a cigány, mert én mindegy..... megesavartam a farkát, amelyik a került. Amelyiknek fel van kunkorodva a az az

— Legyen úgy, felelte az ördög.

Avilágnál kezdik két..... osztani a nyáját. A cigány elkezdte: ez is kunkorodottkú, ez is farkú. Úgyhogy az ördögnek maradt, csak az a disznó,nek le volt ereszkedve a Hiszen a hí..... sertés mindegyikének a farka. Mit volt az ördögnek, mint belenyugodni, hiszen magata a ci..... hogy úgy. De el is ha....., hogy aal nem megy többé lopni, az még az is megesalja.

Érték:
Sorszám:

1942. — K. M. Egyetemi Nyomda.

Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940 Tehetségkutatás.

21. számú melléklet: Gyakorlat

ORSZÁGOS MAGYAR FALSI TEHETSÉGMÉRÉS. 24 1942. május 24.

Gyakorlat: Név: Lóránd László

palkatuntit

nagyok: pal	kicsik: teg	körök: katon
háromszögek: nupam	négyszögek: heron	fehérek: til
feketék: lit	csíkosak: fud	nyilasok: li

Feladat:

Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940 Tehetségkutatás.

22. számú melléklet: Az 1942-es versenyvizsga eredménye vármegyénként

698 1943 : 17. SZÁM.

NEPTANÍTÓK LAPJA

Az 1942. évi versenyvizsga eredménye vármegyénként.

Vármegye	Népiskolai magyar tanuló	Versenyvizsgán résztvevő	Ezer tanulóra esett	A versenyvizsgán résztvevő tanulók eredménypont-szám szerinti megoszlása						Gimnáziumba	
				0-100	100-150	150-250	250-360	360-440	440-en felül	bekerül	%
Abaúj-Torna	19.138	18	0·93	2	3	5	6	2		5	27·8
Bács Bodrog	42.040	25	0·60	4	1	4	12	3	1	14	56·0
Baranya	19.317	32	1·66	1	2	10	10	8	1	14	43·8
Bars és Hont	12.986	27	2·09	2	1	11	12	1		10	37·0
Békés	33.871	27	0·89	1	2	5	15	3	1	16	59·2
Bereg	15.629	22	1·40	2	3	12	5			4	18·2
Beszterce-Naszód	1.927	3	0·15			3				—	—
Bihar	40.461	36	0·88		2	14	10	8	2	16	41·4
Borsod	39.415	49	1·24	1	5	12	24	6	1	20	40·8
Csanád, Arad és Torontál	17.525	16	0·91		2	3	10	1		8	50·0
Csik	23.707	34	1·42	2	4	17	9	2		7	20·6
Csongrád	20.421	26	1·27	1	2	6	11	5	1	12	46·1
Esztergom	12.525	15	1·20		1	1	8	2	3	12	80·0
Fejér	31.083	33	1·06	1	2	7	15	7	1	16	48·5
Gömör és Kishont	10.610	7	0·66			3	4			2	28·6
Győr, Moson és Pozsony	18.604	9	0·48		1	3	4	1		3	33·3
Hajdú	24.825	29	0·96	1		12	7	9		14	48·2
Háromszék	18.195	24	1·32		5	9	10			4	16·7
Heves	37.864	56	1·47	1	8	21	21	5		18	32·2
Jász-Nagykun-Szolnok	50.215	60	1·19	1	4	23	24	6	2	25	41·7
Kolozs	6.915	14	1·90	1	1	3	9			8	57·1
Komárom	34.632	65	2·16	4	8	22	26	5		20	30·8
Máramaros	4.176	2	0·04		1	1				—	—
Maros-Torda	24.471	73	3·00	9	21	32	10	1		4	5·5
Nógrád	31.505	26	0·82	2	3	12	6	3		7	26·9
Nyitra és Pozsony	19.591	29	1·48	1	3	10	15			8	27·6
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	154.112	75	0·49	2	2	32	31	8		31	41·3
Somogy	34.071	42	1·07	2	2	17	19	2		14	33·3
Sopron	16.355	34	2·08		1	10	19	5		18	53·0
Szabolcs	61.965	66	1·06	3	11	30	20	3		15	22·7
Szatmár	36.159	25	0·66		2	11	7	3		8	32·0
Szilágys	14.783	2	0·14			2				—	—
Szolnok-Doboka	7.232	13	0·18	1	4	2	5	1		4	30·7
Tolna	21.939	22	1·00		1	6	13	2		9	40·9
Udvarhely	16.948	41	2·42	3	8	15	14	1		9	22·0
Ugocsa	6.935	2	0·29				2			1	50·0
Ung	5.470	10	0·18		3	3	2			2	20·0
Vas	34.312	33	0·96	2	1	9	12	6	2	15	45·5
Veszprém	30.644	11	0·35	1		4	7			5	45·5
Zala	43.206	49	1·13	2	8	20	15	4		12	24·5
Zemplén	27.590	48	1·74	2	3	21	20	2		15	31·2
Magyarországon összesen.:	1.128.389	1.230	1·09	57	131	443	469	115	15	425	34·5

Forrás: Szombatfalvy György(1943): Beszámoló a versenyvizsgás tanulókról In: Néptanítók Lapja 76.. évf. 33. sz. 698.

23. számú melléklet: O.M.F.T. 1. számú nyomtatványa Jelentkezés tehetségvizsgálatra

ORSZÁGOS MAGYAR FALSI TEHETSÉGMENTÉS. I. sz. nyomtatvány.

Jelentkezés tehetségvizsgálatra.

1. A jelentkező tanuló neve: Harsányi József vallása: református

2. Születésének helye: Cigánd ideje: 1930 év szept hó 22 nap.

3. Apja neve: Harsányi József születési éve: 1871 vallása: református

4. Apja iskolai végzettsége: II. elemi foglalkozásának pontos megjelölése: kisbirtokos

5. Édesanyja családi és utóneve: Fülep Eszter születési éve: 1877 vallása: református

6. Édesanyja iskolai végzettsége: nem járt iskolába esetleges foglalkozása: háztartásbeli

7. A nagyszülők neve, vallása, iskolai végzettsége, foglalkozása, hány éves korukban haltak el?

	neve:	vallása:	iskolai végzettsége:	foglalkozása:	ha nem él, hány éves korukban halt meg?
a) a nagypapa:					
apai:	<u>Harsányi Károly</u>	<u>ref.</u>	<u>I.</u>	<u>kisbirtokos</u>	<u>50</u>
anyai:	<u>Fülep Mihály</u>	<u>ref.</u>	<u>II.</u>	<u>napmunkás</u>	<u>55</u>
b) a nagyanya:					
apai:	<u>Fodor Julianna</u>	<u>ref.</u>	<u>III.</u>	<u>háztartásbeli</u>	<u>84</u>
anyai:	<u>Kovács Erzsébet</u>	<u>ref.</u>	<u>II.</u>	<u>háztartásbeli</u>	<u>65</u>

8. Hány testvére halt meg? 1 Hány éves korukban haltak el? 2 éves

9. Ha a gyermek árva vagy félárva,

apja meghalt / éves korában; a halál oka: /

anyja meghalt / éves korában; a halál oka: /

10. Ha a gyermek árva, ki tartja és neveli? /

11. A család most hány tagból áll? 10 Ezek: apa, anya, 2 nagyszülő, — gyermek: 8.

továbbá

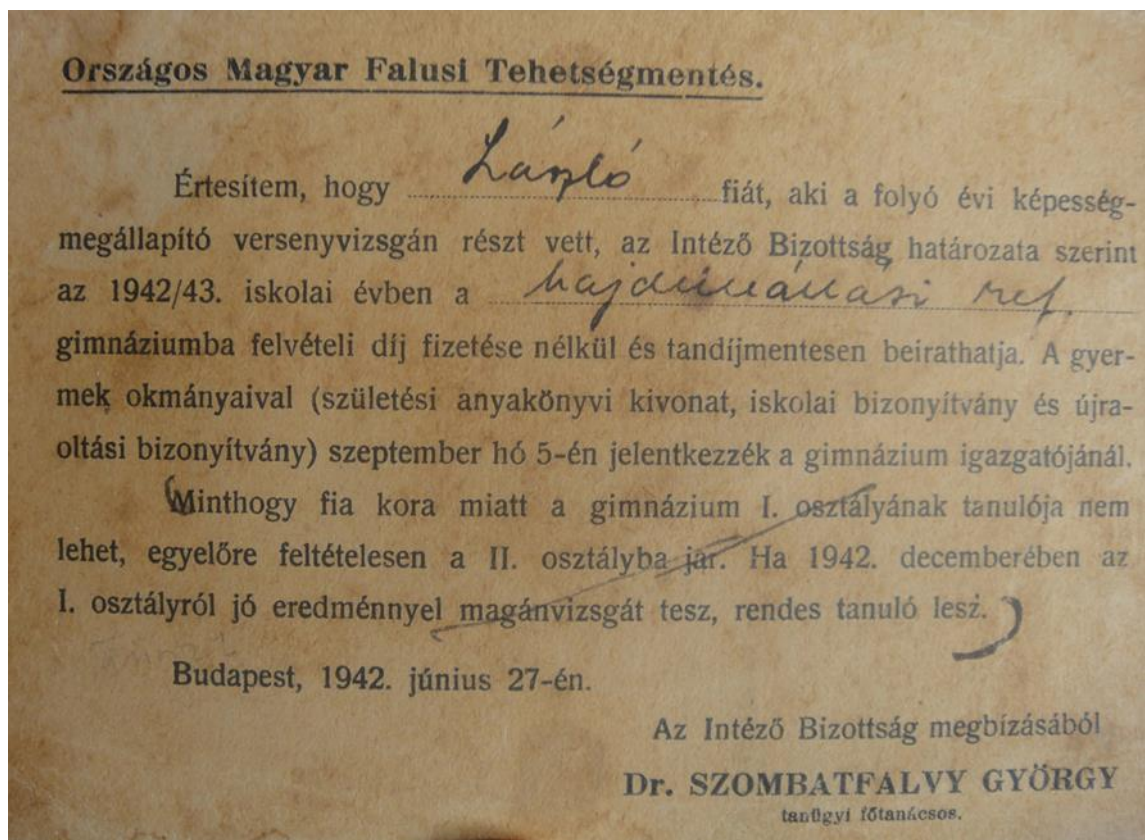
Az élő gyermekek felsorolása (keresztnev, születési év, 12 éven felülieknél a foglalkozás is):

Julianna 1912 sz. segítő cs. tag. Sándor 1924 segítő cs. tag. Ilona 1926 segítő cs. tag. Vilma 1928 segítő cs. tag. József 1930. Előd 1932, Sándor 1934, László 1938.

12. A szülők vagyona: ház (2 szobával), szántóföld (16 k. hold), továbbá 2 hold hegy, 158 dől mőlő, 260 dől eselő.

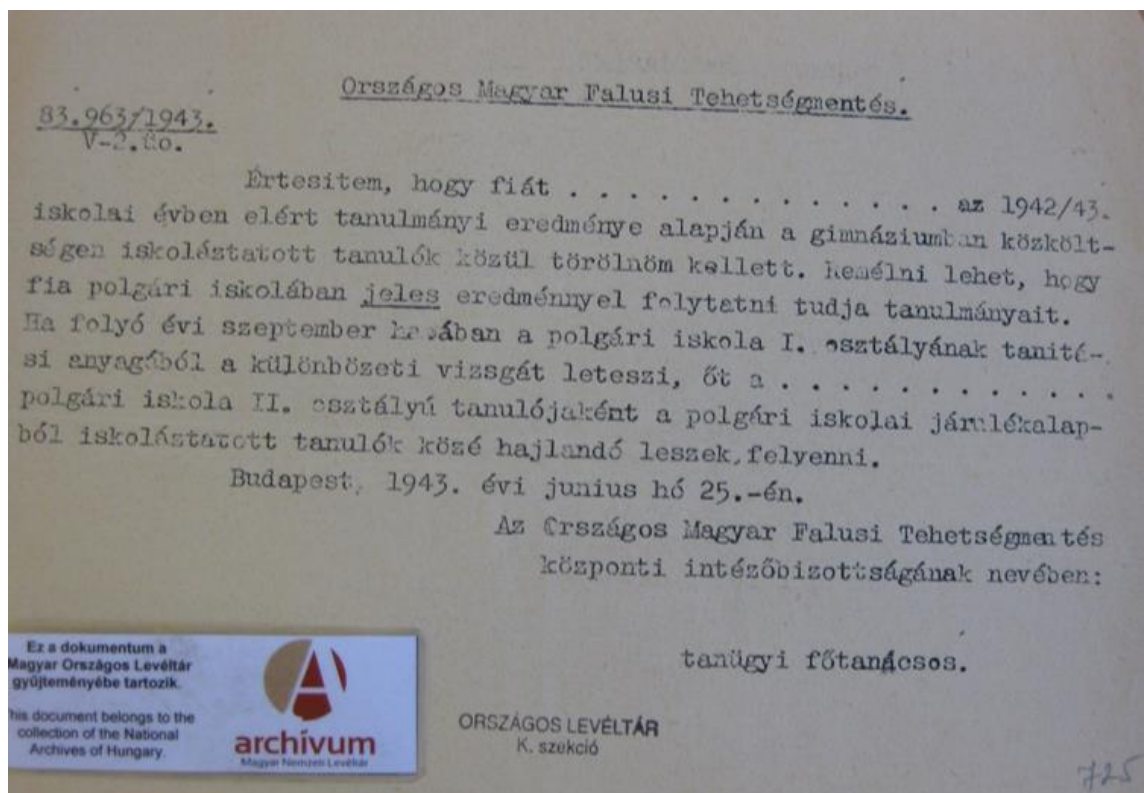
Forrás: TiREL Tehetségkutatás 7. Kdd. IV. 7. 1940 Tehetségkutatás.

24. számú melléklet: Deli László dokumentuma Értesítés

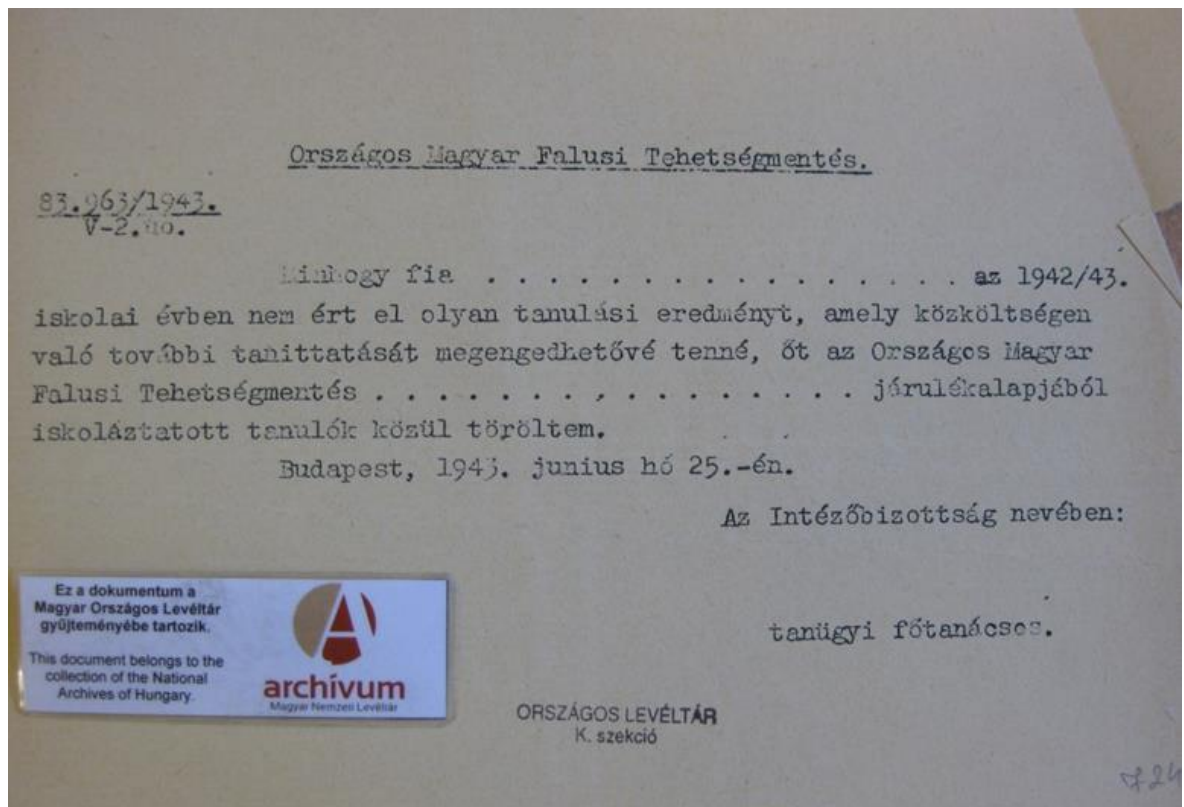
Forrás: Deli László /magántulajdon/

25. számú melléklet: Értesítés polgári iskolával kapcsolatos továbbtanulás lehetőségéről

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó Magyar Falusi Tehetségvédelem.

26. számú melléklet: Értesítés az ösztöndíjasok köréből való kizárásról

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó Magyar Falusi Tehetseévédelem.

27. számú melléklet: Az O.M.F.T. Személyi Lapja

ORSZÁGOS MAGYAR FALSI TEHETSÉGMENTÉS

alap: _____

Törzskönyvi szám: _____

Országos: _____

Alap: _____

SZEMÉLYI LAP

A tanuló neve: <u>Kutas Lóránt János</u> , vallása: <u>református</u> született: <u>Lianó</u> (Gömör vm) 1929. év <u>február</u> hó <u>22.</u> n.		
A tanuló szülei	apja: <u>Kutas Lóránt János</u> , vallása: <u>református</u> születési éve: <u>1905</u> anyja: <u>Geneszké László</u> , " : <u>református</u> " : <u>1910</u> apja foglalkozásának pontos megjelölése: <u>tantervező, utasvezető, magiszter</u> anyja " " " : <u>h.t.h.</u> lakóhelyük: <u>Lianó</u> község, <u>Postly</u> utca <u>64.</u> sz. tanya szülőknek vagyona: ház (<u>1.</u> szobával), szántóföld (kert) — hold <u>754.</u> 0-ól továbbá: _____ Elő testvéreinek száma: <u>—</u>	
	A tehetségvizsgálat helye: <u>Pármátala</u> , ideje: 1941. év <u>május</u> hó <u>10.</u> nap Az orvosi vizsgálat eredménye: <u>nemden felmentettan egészséges</u> Az ösztöndíjasok közé felvétel: 1941. év <u>május</u> hó <u>15.</u> napján	
	A tanuló szülei	
	apai nagyapja: <u>néhai Kutas Lóránt János</u> anyai nagyapja: <u>Geneszké János</u> " nagyanyja: <u>néhai Cseppődi László</u> " nagyanyja: <u>Posta László</u>	
	A tehetségvizsgálat helye: <u>Pármátala</u> , ideje: 1941. év <u>május</u> hó <u>10.</u> nap Az orvosi vizsgálat eredménye: <u>nemden felmentettan egészséges</u> Az ösztöndíjasok közé felvétel: 1941. év <u>május</u> hó <u>15.</u> napján	
	A tanuló szülei	

UTASÍTÁS. Ezt a személyi lapot két példányban kell kiállítani. Az első példányt annak az iskolának tanára (osztályfőnök) állítja ki, amelybe a tanuló jár. Ezt az iskola őrzi. Másolati példányát a tanuló másolja le. Ezt az iskola felküldi az országos akció központi intézőbizottsághoz.

M. F. T. 1938. évi 11. sz. rendeletének 1. §-a

Forrás: MREZSL 2.a fond 117/a A tehetségmentésre vonatkozó iratok mellékletei, nyomtatványok

28. számú melléklet: Fényképek a tehetséges falusi diákokról

Forrás: TiREL Tehetségkutató 7. Kdd. IV. 7. 1940 Tehetségkutató.

[illegible]

255

30. számú melléklet: Az O.M.F.T. 9. számú nyomtatvány A versenyvizsgán alkalmasnak talált tanulók rangsora

[illegible]

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem.

31. számú melléklet: Polgári iskolai jegyzék /1944/

Polgári iskolai jegyzék./ Horthy Miklós ösztöndíjalap, 1943/44./

1. Abaujszántó rk.
2. Abony áll.
3. Adony társ.fiu.
4. Alsólendva áll.
5. Balassagyarmat áll.f.
6. Bánffyhunyad áll.
7. Barcs áll.
8. Barót áll.
9. Battonya közs.
10. Bátaszék áll.
11. Békéscsaba *all. f.*
12. Beregszász áll.
13. Bicske áll.
14. Celldömölk áll.f.
15. Csepreg áll.
16. Csikszereda áll. leány
17. Csongrád áll. f.
18. Csorna áll. f.
19. Derecske áll. f.
20. Dész áll. leány
21. Devecser magán
22. Diósgyőr áll.f.
23. Dómbóvár áll. f.
24. Dómbrađ közs.
25. Dunaföldvár áll.
26. Dunapataj *all.*
27. Dunaszerdahely áll.
28. Eger áll.f.
29. Erőmihályfalva áll.
30. Galánta áll.
31. Gyoma áll.
32. Gyömrő *rk.*
33. Győr II. sz. fiú
34. Hajduhadház áll.
35. Hatvan áll.f
36. Hódság áll.
37. Ipolyság áll.
38. Jánosháza áll.
39. Jászberány *rk. f.*
40. Jászárokszállás áll.f.
41. Jászladány mag.
42. Kalócsa áll.f.
43. Kapuvár áll.
44. Karcfalva rk.
45. Kecskemét közs.f.
46. Kisbér mag.
47. Kiskunfélegyháza áll. f.
48. Királyhelmeç *all.*
49. Kiskunhalas áll. f.
50. Kunszentmárton áll.
51. Lajosmizse mag.
52. Lenti közs.
53. Makó rk.f.
54. Marcali áll.
55. Marosvásárhely áll. f.

317

56. Miskolc I.sz. áll. f.
57. Mezőcsát *mag*
58. Mezőberény *all*
59. Nagyatád közs.f.
60. Nagykáta áll.
61. Nagymegyer áll.
62. Nagyszőlős áll.
63. Németboly áll.
64. Nagykanizsa áll. f.
65. Nyírbátor magán f.
66. Ócsa áll.
67. Orosháza áll.f.
68. Paks áll.
69. Pásztó áll.
70. Pécel áll.
71. Putnok áll.
72. Tüspökladány áll.
73. Rákospalota közs.
74. Salgótarján áll.
75. Sárbogárd áll.
76. Sárospatak rk.
77. Sárvas áll.
78. Sátoraljaújhely áll. f.
79. Sepsiszentgyörgy áll.
80. Siklos közs.f.
81. Siófok áll.
82. Szabadka áll.
83. Sopron áll. f.
84. Szatmárnémeti áll.f.
85. Szeged áll. / II. ker. f. /
86. Székesfehérvár áll.f.
87. Szekszárd közs. f.
88. Szentes áll. f.
88. ~~Szentendre~~ *csk.*
89. Szepsi áll.
90. Szerencs áll.
91. Zsigetvár *all*
92. Székszó magán
93. Szilágycsék áll.
94. Tamási közs.
95. Tapolca áll.f.
96. Tiszafüred áll.
97. Tiszaföldvár *all*
98. Tokaj áll.
99. Tolna áll.
100. Topolya áll.
101. Ujvidek áll. f.
102. Vác rk. f.
103. Yásárosnamény magán
104. Vasvár áll. f.
105. Zalaegerszeg *all f.*
106. Zseliz állami.

Ez a dokumentum a Magyar
Országos Levéltár
gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the
collection of the National
Archives of Hungary.

MAGYAR
ORSZÁGI
LEVÉLTÁR
Könyvtár

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Magyar Falusi Tehetségvédelem.

32. számú melléklet: Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés mozgalmába bekapcsolódott gimnáziumok névjegyzéke

Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés mozgalmába bekapcsolódott gimnáziumok névjegyzéke.			
1. Aszód	ev..	39. Miskolc	
2. Baja	r.k.	40. Miskolc	kir.kat.
3. Beregszász	áll.	41. Mohács	ref.
4. Bészterce	áll.	42. Munkács	közs.
5. Bonyhád	ev..	43. Nagykálló	áll.
6. Cegléd	áll.	44. Nagykanizsa	áll.
7. Csikszentreda	r.k.	45. Nagykőrös	rk.
8. Csongrád	áll.	46. Nagyszalonta	ref.
9. Csurgó	ref.	47. Nagyváradi	áll.
10. Debrecen	r.k.	48. Nyíregyháza	r.k.
11. Debrecen	ref.	49. Pápa	ev..
12. Dombóvár	kir.kat.	50. Pápa	r.k.
13. Dunaszerdahely	áll.	51. Rimaszombat	ref.
14. Eger	r.k.	52. Sárospatak	egy.prót.
15. Érsekújvár	áll.	53. Sátoraljaújhely	ref.
16. Esztergom	r.k.	54. Sepsiszentgyörgy	r.k.
17. Gyergyószentmiklós	áll.	55. Sopron	ref.
18. Győr	rk.	56. Sopron	áll.
19. Hajdúnánás	ref.	57. Sümeg	ev.
20. Hatvan	áll.	58. Szatmárnémeti	áll.
21. Hódmezővásárhely	ref.	59. Szeged	kir.kat.
22. Ipelység	áll.	60. Szeged	áll.gyak.
23. Jászapáti	kir.kat.	61. Szeghalom	r.k.
24. Kaposvár	áll.	62. Székelykeresztúr	ref.
25. Kassa	áll.	63. Székelyudvarhely	unit.
26. Kassa	rk.	64. Székesfehérvár	r.k.
27. Kecskemét	rk.	65. Székesfehérvár	áll.
28. Kiskunhalas	ref.	66. Szenté	r.k.
29. Kisujszóllás	ref.	67. Szentés	áll.
30. Kisvárd	áll.	68. Szolnok	áll.
31. Kolozsvár	rk.	69. Szombathely	áll.
32. Kolozsvár	unit.	70. Szombathely	r.k.
33. Komárom	rk.	71. Tata	r.k.
34. Kőszeg	rk.	72. Újverbász	áll.
35. Losonc	áll.	73. Ungvár	áll.
36. Marosvásárhely	ref.	74. Vác	r.k.
37. Máramarossziget	ref.	75. Veszprém	r.k.
38. Mezőkövesd	kir.kat.	76. Zilah	ref.

Forrás: MNL OL VKM K 507 39. csomó Magyar Falusi Tehettségvédelem.

33. számú melléklet: Ipari vagy kereskedelmi képzésre alkalmassági jellemzés

This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary
archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

..... Kossuth Lajostanuló
ipari vagy kereskedelmi továbbképzésre alkalmassági jellemzése.

Testi erő: edzett, - izmos, - átlagos, - gyenge.
Törzs: /alkat/: vékony, jóltermetű, - zömök, - hízásra hajlamos.
Láb /alkat/: izmos, közepes, - vékony; /mozgás/: gyors, - átlagos, - a készség.
Csukló: mozgékony, - átlagos.
Ujjak /alkat/: hosszu, - rövid, - átlagos; /mozgékonyág/: mozgékony, - inaktív -
merev; /tapintás/: érzékeny, - finom, - közepes, - durva.
Köszegesség: fejlett, - átlagos, - gyenge.
Szemérték: biztos, - ingadozó, - gyenge.
Látás: /élesség/ jó, - közepes, - gyenge.
Eszmérsék: jó, - közepes, - gyenge.
Arányérzék: jó, - közepes, - gyenge.
Hallás /nem zenei/: jó, közepes, - gyenge.
Ritmuserzék: jó, - közepes, - gyenge.
Tudó: erős, - átlagos, - gyenge.
Gyiv: erős, - közepes, - gyenge.
Idegrendszer: erős, átlagos, - gyenge.
Emlékezet.
Szóemlékezet: jó, - közepes, - gyenge.
Számemlékezet: jó, - közepes, - gyenge.
Formaemlékezet: jó, - közepes, - gyenge.
Tisztaság iránti hajlam: fejlett, - közepes, - gyenge.
Műszaki érzék: mesterkedő, - leleményes, - ügyes, - érzéketlen, - ügyetlen.
Kifejezőkészség: beszédes, szükszavú, - szabatos, - pongyola.
Rajzkészség: jó, - közepes, - gyenge.
Hunkakészség: kitartó, - egyenletes, - változó, - ernyedő, - növekvő.
Melyik a legkiválóbb tulajdonsága?... szorgalom,
.....
Melyik a legjellemzőbb tulajdonsága?.....
a./ jellemére:... szorgalom, szorgalom
b./ képességeire:.....
c./ hajlamára:.....
Milyen kereskedelmi vagy ipari pályára van legtöbb kedve?: kereske-
delési

Tóth (Zoltán)
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. szekció
47

Forrás: MNL OL VKM K 507 38. csomó Országos Magyar Falusi Tehetségvédelem.

34. számú melléklet: Szombatfalvy György munkássága

- Szombatfalvy György (1920): Népoktatás a kényszerbéke után. In: Néptanítók Lapja 53.évf. 27–28. sz. 8–10.
- Szombatfalvy György (1922): Kisebbségek anyanyelve a népiskolában. In: Néptanítók Lapja 55. évf. 38–39. sz. 1–3.
- Szombatfalvy György (1923): Magyarország oktatásügye számokban. In: Néptanítók Lapja 56. évf. 12–13. sz. 26–28.
- Szombatfalvy György (1923): A szűk esztendő. In: Néptanítók Lapja 56. évf. 32–33. sz. 1–3.
- Szombatfalvy György (1924) Az értelmiség válsága. In: Társadalomtudomány 4. évf. 6. sz. 4 – 13.
- Szombatfalvy György (1927): A népnevelés hordozói. In: Néptanítók Lapja 60. évf. 1–2. sz. 38–39.
- Szombatfalvy György (1928): A népoktatás szervezete. In: Magyar Népoktatás, A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 7–15.
- Szombatfalvy György (1928): A népoktatás akadályai és hiányai In: Magyar Népoktatás, A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 41–63.
- Szombatfalvy György (1928): Az elemi népoktatás újabb fejlődése. In: Magyar Népoktatás, A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 63–75.
- Szombatfalvy György (1929): Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. Bethlen Gábor Kör Kiadványai, Szeged.
- Szombatfalvy György (1935): Város- magyar város. In: Mártonffy Károly (szerk. 1938): A mai magyar város. A korszerű közszolgalat útja 8., Állami Nyomda, Budapest.155–162.
- Szombatfalvy György (1935): A nyolcosztályú elemi népiskola. In: Néptanítók Lapja 68. évf. 5. sz. 179–180.
- Szombatfalvy György (1936): Népoktatásunk az 1935-36. tanévben. In: Néptanítók Lapja 69. évf. 3. sz. 85–87.
- Szombatfalvy György (1938): A népoktatás a Felvidéken. In: Néptanítók Lapja 71. évf. 22. szám 900–903.
- Szombatfalvy György (1938): A falukutatás irodalma In: Mártonffy Károly (szerk. 1938): A mai magyar község. A korszerű közszolgalat útja 5. Állami Nyomda, Budapest. 111–119.

- Szombatfalvy György (1939): Vándoriskola és tanyai internátus. In: Mártonffy Károly (szerk. 1938): A mai magyar szociálpolitika. A korszerű közszolgálat útja 10. Állami Nyomda, Budapest. 945–949.
- Szombatfalvy György (1940): A népiskola és a továbbtanulók In: Néptanítók Lapja 73. évf. 24. sz. 1084.
- Szombatfalvy György (1941): Tehetségmentés a falusi népiskolában. In: Néptanítók Lapja 74. évf. 20. sz. 987–898.
- Szombatfalvy György (1941): Tehetségmentés a falusi népiskolában In: Néptanítók Lapja 74. évf. 21. sz. 1036–1038.
- Szombatfalvy György (1941): Tehetségmentés a falusi népiskolában In: Néptanítók Lapja 74. évf. 23. sz. 1149–1152.
- Szombatfalvy György (1942): Beszámoló a versenyvizsgás tanulókról In: Néptanítók Lapja 76. évf. 17. sz. 695–699.
- Szombatfalvy György (1944): Április elsején lesz az idén a falusi magyar gyermekek képességmegállapító vizsgája In: Néptanítók Lapja 77. évf. 5. sz. 188–189.

Előadásai

- 1926. december 2-ei A Magyar Társadalomtudományi Társulat Hornyánszky Gyula elnökletével felolvasóülést tartott 'A magyar népkultúra főbb kérdései' címmel. In: Pesti Hírlap 48. évf. 273. sz. 11.
- 1929. november 7-én 4:00-kor a Rádió Szabad Egyetem műsorában második előadóként a 'Társadalmi osztályok' címmel tartott előadást. In: Budapesti Hírlap 49. évf. 253.sz. 104.
- 1930. A Magyar Társadalomtudományi Társaság előadásán Tiszazug lakosságáról és a nagyrévi bűnperek gazdasági és társadalmi hátteréről szólt. In: Néptanítók Lapja 63. évf. 45–46. sz. 36–37.
- 1933. január 8-án a Rádió Szabadegyetem műsorában 'Mennyit változott hazánk népe 10 év alatt?' című előadását tartotta. In: Néptanítók Lapja 66.évf. 1. sz. 28.
- 1934-ben 'Az analfabétizmus ellen való küzdelemről' címmel előadást tartott Székesfehérváron. In: Néptanítók Lapja 67. évf. 19. sz. 751.
- 1934. április 11-én a Nemzeti Szeminárium programja keretében tartott előadást 'A parasztság és a falu a jövő Magyarországn' címmel. In: Pesti Hírlap 56. évf. 81. sz. 10.

- 1934. május 30-án a Magyar Társadalomtudományi Társulat szervezésében 'Szelekció a magyar társadalomban' címmel tartott előadást szerdán 18:00-tól a Népegészségügyi Múzeum előadótermében. In: Pesti Hírlap 56. évf. 119. sz. 12.
- 1935. május 8-án csütörtökön a szabadságeszme témakörében tartottak protestáns konferenciát. Szombatfalvy György előadása a szellemi szabadságról szólt. In: Budapesti Hírlap 55. évf. 107.sz. 8.
- Az 1935. évi törvényjavaslathoz kapcsolódó adatgyűjteményt Szombatfalvy György, Sipos Sándor, Kehrer Károly, Tattay Pál és Irsa Ferenc készítették. In: Budapesti Hírlap 55. évf. 86. sz. 3.
- 1937. március 31-én 18:00-kor 'Ország és főváros' címmel tartott előadást Szombatfalvy a Magyar Társadalomtudományi Társaság által szervezett előadássorozat előadójaként a Népegészségügyi Múzeum előadótermében. In: Magyar Országos Tudósító 1936. november 14. 11. kiadás, 18. évf. 261. sz. 311.
- 1938. 'Középosztályunk szociális érzéke' címmel a Magyar Társadalomtudományi Társulat rendezésében tartott előadást. VI. ker. Eötvös utca 3. In: Pesti Napló 89. évf. 6. sz. 14.
- 1943.01.14-én csütörtökön a Magyar Társadalomtudományi Társulat ügyvezető elnökeként tartott előadást a magyar egység problémájáról a Közegészségügyi Múzeum előadótermében fél 6-tól In: Pesti Hírlap 65. évf. 10.sz.109.

35. számú melléklet: 7. táblázat Nagy László képességek mérésére kidolgozott feladatrendszer

Képességek	I. korcsoport	II. korcsoport	III. korcsoport	IV. korcsoport
Önálló cselekvés	Asztalfiók kinyitása, járás vonalon, célzás kuglibabákra	Ua.	Lippmann-Bogen-féle kalickakísérlet	Ua.
Kötött, mechanikus cselekvés	Aktakapocsból lánc	Ua.	Moede-féle fonaltábla kísérlet	Ua.
Mozgás energiája	Asztalkopogtatós	Kopogtatás Bálint-féle készüléken	Ua.	Ua.
A szabályos és rendszeres szellemi munka mérése	Rossolimo-féle figyelempróba	Ua.	Révész-Nagy-féle figyelempróba	Ua.
Észrevétel és megkülönböztető képesség	Descoedres-féle lottójáték próba	Ua.	Moede-féle fonalpróba	Ua.
Tárgyemlékezet	Nagy-féle arcképcsarnok	Ua.	-	-
Szóemlékezet	Nagy-féle mondatok	Ua.	eseményemlékezet	Ua.
Akusztikai emlékezet	-	Versek megtartása I.	ua.	II. vers
Alakemlékezet	-	-	-	Ábrák, Bernstein-Binet-Roloff-féle próba
Logikai emlékezet	-	-	Ranschburg-Nagy-féle logikai próba	Ua.
Alakelemzés és kombináció	Heilbronner-féle próba illetve építés adott minta szerint	Rossolimo-féle kirakás illetve építés adott minta szerint	Ua.	Yerkes-féle kockarakás próba
Matematikai kombináció	-	-	-	-
Mechanikai kombináció	-	-	-	-
Gondolatkombináció	-	-	-	Roloff-féle csigakerék
Szövegkiegészítés	-	-	Háromszópróba	Ua.
Mennyiségek elemzése és kombinálása	Számműveletek I.	Számműveletek II.	Ua.	Számműveletek III.

Képességek	I. korcsoport	II. korcsoport	III. korcsoport	IV. korcsoport
Alak és nagyság megítélése	-	Pohárpróba, építés, adott minta szerint	Ua.	-
Esztétikai ítéletek	-	Művészi reprodukciók	Ua.	Ua.
Erkölcsei ítéletek	-	-	-	-
Analógiaképzés	-	-	-	-
Építés	Szabad választás szerint	Ua.	Ua.	Ua.
Rajzolás	Szabad választás szerint	Ua.	Ua.	Ua.
Természeti és társadalmi felfogás	-	Képleírás	Ua.	Ua.
Szervezőképesség	-	-	-	-

Forrás: Cser 1936: 48–49.

36. számú melléklet: 8. táblázat Tehetségmentett diákok névsora Sárospatak /1935-1944/

1935/36-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
.	Béky Zoltán	református lelkész
	Béres Elek	mérnök
	Majdik Ferenc	vegyésszmérnök
	Tarr Sándor	1942-ben érettségizett

1936/37-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Balla Viktor	orvos
	Bartha Viktor	1940/41-ben családi okok miatt elhagyta az iskolát.
	Szakács János	n. a.

1937/38-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Bartha Sándor	1941-ben kiiratkozott az iskolából.

1938/39-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Bárány Sándor	n. a.
	Brindzár Ferenc	n. a.
	Erdélyi Károly	n. a.
	Fodor Károly	n. a.
	Gulyás Ferenc	n. a.
	Pap Lajos	osztályvezető a Magyar Nemzeti Bankban

1939/40-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Balku Gyula	1947-ben kitüntetéssel érettségizett
	Dorka Béla	építészmérnök
	Erdei Ferenc	magyar-orosz szakos tanár
	Kismarton Károly	vegyésszmérnök
	Kormos Géza	jogász
	Mészáros István	lelkész
	Molnár Mátyás	1947-ban érettségizett

1939/40-os tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Nagy János	angol-magyar szakon végzett, külügyminisztériumi államtitkár
	Seres Imre	jogász
	Tusay Pál	ügyvéd

1940/41-es tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Gere Miklós	n. a.
	Hajdu József	n. a.
	Juhos János	n. a.
	Miskolczi Gyula	orvos
	Pálóczy Bertalan	Munkavédelmi Főiskola
	Rigó János	orvos
	Kovalec László	n. a.
	Kovács József	n. a.

1941/42-es tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Bíró Barna	n.a.
	Dorka Miklós	főmérnök
	Duck Ervin	n.a.
	Kovács János	lelkész
	Miskolci Márton	mérnök
	Nagyházi Béla	n.a.
	Radványi Lajos	n.a.
	Soós Gyula	matematikus
	Szanyi István	1948-ban kitüntetéssel érettségizett
	Szűcs Gyula	n.a.
	Takács Béla	lelkész, teológia doktora
	Tóth Bertalan	n.a.

1942/43-as tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	K. Kiss István	kutatómérnök
	Fésűs Lajos	n. a.

1942/43-as tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Molnár István	tanár
	K. Sipos István	n. a.
	Szatmári Miklós	n. a.
	Szepesi Bertalan	n. a.
	Tiszavári Gyula	n. a.
	P. Varga Tibor	erdész

1943/44-es tanév	Név	Tanulmány/Foglalkozás
	Bak István	n. a.
	Dudás József	n. a.
	Kovács Bertalan	n. a.
	Kovács Károly	n. a.
	Sipos Dániel	n. a.
	Szarka György	n. a.
	Fábián István	n. a.
	Bán Gusztáv	n. a.

Forrás: TiREL Kg. II. 5. Tehetségvizsgások naplója II/405.

37. számú melléklet: 9. táblázat A Tanyai Tanulók Otthonába lakók teljesítménye (1938-1944)

	1938/39.	1939/40.	1940/41.	1941/42.	1942/43.	1943/44.
Csáki Ernő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jeles
Dezső Imre	kitűnő	jeles	jó	kitűnő	jó	kitűnő
Szőke Ferenc	kitűnő	kitűnő	jeles	kitűnő	kitűnő	jó
Szücs Andor	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő
Szürszabó József	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jeles	jó
Tószegi Péter	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő

	1939/40.	1940/41.	1941/42.	1942/43.	1943/44.
Ábrahám Ernő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jó
Horváth János	jó	jó	na.	na.	na.
Mészáros Ernő	jó	3	na.	na.	na.
Rákos József	jeles	na.	na.	na.	na.
Szücs István	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jó	na.
Kovács Imre	3	na.	na.	na.	na.
Vári Ernő	jó	jeles	na.	na.	na.

	1940/41.	1941/42.	1942/43.	1943/44.
Kovács Sándor	jó	jó	jó	jó
Nagy Mózes István	kitűnő	jó	jeles	jeles
Kopás János	jó	jó	jó	jó
Nagy Sándor	jó	jó	jó	jó
Balogh Sándor	jó	jó	jó	jó

	1941/42.	1942/43.	1943/44.
Benyhe Imre	3	na.	na.
Hegedűs Péter	jó	na.	na.
Kenéz Sándor	jó	na.	na.
Mónus János	kitűnő	kitűnő	kitűnő

	1942/43.	1943/44.
Baranyi Imre	kitűnő	kitűnő
Kis Sámuel	kitűnő	kitűnő
Nagy Imre György	jó	jó
Vida Lajos	kitűnő	kitűnő

	1943/44.
Gyenge István	jeles
Mónus Ernő	kitűnő
Tatár Kis Imre	kitűnő
Tóth Bálint	jeles

Forrás: A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve /1938/39–1943/44./

38. számú melléklet: 10. táblázat A tehetségmentést folytató intézmények és az OMFT által szervezett továbbképzésen részt vett tanárok névsora (1942)

Település	Intézmény	Tanárok
1. Aszód	Petőfi Gimnázium	Czirbusz Endre, Ballai Mihály
2. Baja	III. Béla Gimnázium	Bognár Benedek, Varga Virgil
3. Beregszász	Magyar Királyi Állami Fiú- és Leánygimnázium	Szakolczai Gusztáv, Perjési Zoltán
4. Beszterce	Magyar Királyi Állami Hunyadi János Gimnázium	Komjáthy István, Sárdi János
5. Bonyhád	Bonyhádi Evangélikus Gimnázium	Kunszt Henrik, Gömbös Miklós
6. Cegléd	Magyar Királyi Állami Kossuth Gimnázium	Szabó János, Jóbai János (Szeleczy Mihály helyett)
7. Csíkszereda	Római Katolikus Segítő Mária Gimnázium	Székely László, Pálffy Ferenc
8. Csongrád	Magyar Királyi Állami Szent Imre Gimnázium	Havas Gyula, Miklós Róbert
9. Csurgó	Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium	Cser Andor, dr. Nyíry Antal
10. Debrecen	Kalazanci Szent József Intézete Kereskedelmi Középiskolája	dr. Bátor József, dr. Vass Péter
11. Dombóvár	Királyi Katolikus Esterházy Miklós nádor Gimnázium	dr. Tóth Aurél, dr. Péczely László
12. Eger	Szent Bernát Gimnázium	dr. Ágoston Julian, Károly Asztrik
13. Esztergom	V. Szent István Gimnázium	Poroszlai Valerian, Rozmán Erik
14. Érsekújvár	Érsekújvári Állami Gimnázium	Dr. Bakos József, Berend Miklós, Vass József
15. Gyegyszentmiklós	Gyegyszentmiklósi Magyar Királyi Állami Gimnázium	Iványi Gergely, Kalmár János
16. Győr	Czuczor Gergely Gimnázium	Német Bódog, Simonyi Kunó
17. Hajdúnánás	Hajdúnánási Református Gimnázium	Nikodémusz János, dr. Pöcze János
18. Hatvan	Klebensberg Kunó gróf Gimnázium	dr. Ignáczy Béla, dr. Horváth Lehel
19. Hódmezővásárhely	Bethlen Gábor Református Gimnázium	dr. Sipka Sándor, Szabó Kálmán
20. Ipolyság	Magyar Királyi Állami Szondy György Gimnázium	Nagy Elemér, Somos István

Település	Intézmény	Tanárok
21. Jászapáti	gróf Széchenyi István Gimnázium	Fellner Ferenc, Bognár József
22. Kaposvár	Somssich Pál Gimnázium	Papp Antal, Debreczeni László
23. Kassa	Magyar Királyi Állami Hunfalvy János Gimnázium	dr. Kassai Ernő, Holba Károly
24. Kassa	II. Rákóczi Ferenc Gimnázium	dr. Imreh László, Gémesi József
25. Kecskemét	Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola	Ifjú Sebestyén, Iván János
26. Kiskunhalas	Szilády Áron Református Gimnázium	Babai Béla, Sütő József
27. Kisújszállás	Horthy Gimnázium	dr. Borbély András, Juhász Imre
28. Kisvárd	Bessenyei György Gimnázium	Vértesi Géza, Jámbor Emil
29. Kolozsvár	Kolozsvári Római Katolikus Gimnázium	Heszke Béla, Szántó Béla
30. Komárom	Szent Benedek rendi kath. Gimnázium	Fodor Pál, dr. Pálos Ferenc
31. Kőszeg	Ferenc József Gimnázium	Bognár Ede, Tóth Ciprián
32. Losonc	Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium	Békési Pál, dr. Sipos Lajos
33. Máramarossziget	Máramarosszigeti Református Gimnázium	Nagy Ferenc, Szakáll Sándor
34. Marosvásárhely	Marosvásárhelyi Református Kollégium	Kovács Benedek, Tóth Sándor
35. Mezőkövesd	Szent László Gimnázium	Hancsók Kálmán, dr. Lukács Gáspár
36. Miskolc	Lévay József Gimnázium	Csorba Zoltán, Szabó József
37. Miskolc	Fráter György Gimnázium	Ország József, Szabó József
38. Mohács	Mohácsi Városi Gimnázium	Hites Ferenc, Erdőhelyi Kálmán, Staub Ádám
39. Munkács	Árpád fejedelem Gimnázium	Turchányi György, Ivánka László
40. Nagykálló	Szabolcs vezér Gimnázium	Horváth Miklós, Jancsó Antal
41. Nagykanizsa	Nagykanizsai Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium	Balogh Lajos, Szikrai Ferenc
42. Nagykőrös	Arany János Gimnázium	Törös László, Kecskés István
43. Nagyszalonta	Arany János Gimnázium	Kohári Béla, dr. Ravasz Dezső

Település	Intézmény	Tanárok
44. Nagyvárad	Nagyvárad Római Katolikus Főgimnázium	Arany Paszkál, dr. Borcsányi Ákos
45. Nyíregyháza	Kossuth Lajos Gimnázium	Barcs Rezső, Valent József
46. Pápa	Szent Mór Gimnázium	dr. Magasi Artúr, dr. Temesi Alfréd
47. Pápa	Pápai Református Kollégium	Ördögh László
48. Sárospatak	Sárospataki Református Főiskola, Teológiai Akadémia és Gimnázium	dr. Harsányi István, Dávid Zoltán, dr. Urbán Barnabás, dr. Maller Sándor, dr. Ruszkai András
49. Sátoraljaújhely	Kegyesztanítórendi Római Katolikus Reálgimnázium	Dobosi Ferenc, Zellhofer János
50. Sepsiszentgyörgy	Székely Mikó Kollégium	Harkó József
51. Sopron	Dunántúli Evangélikus Egyházkerület Soproni Gimnáziuma	Csaba József, Tóth Ferenc
52. Sopron	Széchenyi István Gimnázium	Legény János, Szabó Béla
53. Sümeg	Kisfaludy Sándor Gimnázium	dr. Jánky István, Juhász Dániel
54. Szatmárnémeti	Szatmárnémeti Királyi Katolikus Gimnázium	Antal Péter, Pallós Emil
55. Szeged	Dugonics András Gimnázium	dr. Tiborc Lajos, Sörlei Zsigmond
56. Szeghalom	Péter András Gimnázium	Bakó Béla, dr. Pásztor József
57. Szenc	Szenci Magyar Királyi Állami Gimnázium	Bori István, Török Lehel
58. Szentes	Horváth Mihály Gimnázium	Nagyajtósi István, László Béla
59. Székelykeresztúr	Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium	Lőrinci László
60. Székelyudvarhely	Baróti Szabó Dávid róm. kat. Gimnázium	Fejér Mihály, Tittel Andor
61. Székesfehérvár	Szent István Gimnázium	Gonda Keresztély, Rohonci Mór
62. Székesfehérvár	Ybl Miklós Gimnázium	Fekete Gábor, Bíró Imre
63. Szolnok	Versey Ferenc Gimnázium	Betkovszki Jenő, Horváth Gyula
64. Szombathely	Szent Norbert Gimnázium	Fedor Gábor, Hellebrand Domokos
65. Szombathely	Faludy Ferenc Gimnázium	Laborczy Aladár, Kocsis Gyula
66. Tata	gróf Esterházy Miklós Gimnázium	Selmeci K. József, Fekete Antal
67. Ujverbszász	Ujverbászi Magyar Királyi Állami Gimnázium	Lukács Ilona, Szász Kázmér

Település	Intézmény	Tanárok
68. Ungvár	Ungvári Magyar Királyi Állami Gimnázium	Abkarovics József, dr. Martinkó András
69. Vác	Váci Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium	Bakonyi János, Jenei János
70. Veszprém	Veszprémi Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium	dr. Előd István, Kincs Lajos
71. Zilah	Zilahi Református Kollégium	Fábián Béla, Székely Béla

Forrás: MOL VKM K 507 39. csomó Tehetséges tanári tanfolyam 192–222.

Absztrakt

Dolgozatunkban a tehetséggondozás Horthy-korszakbeli történetét kívánjuk felvázolni, az 1935-től 1945-ig terjedő időszakot fókuszba állítva. Munkánk célja az elemi népiskolai tanulóknak szóló ösztöndíjprogram, az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés (OMFT) történetének bemutatása. Szeretnénk rávilágítani arra, hogy a politikai és a társadalmi folyamatok milyen meghatározó tényezők voltak az ösztöndíj életre hívásában. Kutatásunk relevanciáját mutatja, hogy eddig még nem mutatta be egy kutató sem az OMFT szervezeti működését. Így célunk, hogy a fellelhető források segítségével feltárjuk az elemi iskolai tanulóknak szóló ösztöndíjprogram történetét.

Munkánk során a történettudomány, illetve a neveléstörténet leginkább bevett módszerével, a dokumentumelemzéssel élünk. A kutatásunk során kiválasztottuk a témánk szempontjából releváns források körét, majd ezt kritikai vizsgálat alá vetettük, végül értelmeztük. Az értelmezés fázisában felhasználtuk mind a kutatott, mind pedig a jelen korban kiadott másodlagos forrásokat. Célunk egy oktatáspolitikai történés bemutatása volt a vizsgált korszakba helyezve (Kontra 2011), s ennek érdekében a jelenségek ok-okozati viszonyainak feltárására törekedtünk. (Babbie 2008) Vizsgálatunk tárgyáról így rajzolódhatott ki előttünk egy átfogó alakulás-fejlődési kép.(Mészáros 1971) Mivel hazánkban eddig még nem zajlott az OMFT-ről jelentősebb vizsgálat, így az elsődleges források feltárására és azok elemzésére vállalkoztunk. Az így elkészült neveléstörténeti munka történelmi tényekkel, összefüggések megvilágításával tárja elénk a múlt egy darabját.(Kéri 2001)

A dolgozat megírásánál primer és szekunder forrásokra támaszkodtunk. Bővelkedünk tehetséggondozással kapcsolatos szakirodalomban. Már az a tény is érzékelteti a kutatók téma iránti elkötelezettségét. Munkánk szempontjából a Harsányi István 'Tehetségvédelem' című műve a legfontosabb. (Harsányi 1994) Támaszkodtunk továbbá Bánfi József által 2007-ben kiadott 'A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig' c. munkájára. A téma legkiemelkedőbb korabeli kutatói Cser János, Éltés Mátyás, Révész Géza és Nagy László voltak.

Kutatásunk kezdeti szakaszában a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának az iratait tekintettük át. A forrásbázis érezhetően hiányos volta miatt kezdtünk lokális szinten is kutatni. Célunk a tehetségmentésben részt vevő gimnáziumok iratanyagainak felkutatása volt. Releváns források keresése céljából számos folyóiratot, napi, felekezeti vagy éppen szaksajtót vizsgáltunk meg. Három ízben az interjúkészítés lehetőségével is élünk.

Összességében elmondható, hogy a klebelsbergi éra a tudatos elitképzés és az ehhez kapcsolódó intézményrendszerek kialakításában játszott óriási szerepet. Azonban nem volt

célja a szegény rétegek művelődési viszonyainak kiemelkedő javítása. Bár azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Klebelsberg az általa megvalósított tanyai népiskola építési programnak köszönhetően e réteg művelődési esélyeit jelentősen növelte.

E művelődéspolitikai koncepcióban változást csak a 30-as évek hoztak, amikor is az állam a nép felé fordult, hiszen a társadalom által érzékelt problémákat, bármily kellemetlen is volt a kormányzat számára, valamilyen módon kezelni kellett. Ehhez az időszakhoz kötődik az 1937-ben létrehozott állami Horthy Miklós-ösztöndíj, valamint az 1939-ben Györffy István néprajztudós köréhez tartozó parasztfőiskolások által alapított Bolyai Kollégium, mely 1942-től Györffy Kollégium néven folytatta munkáját. E változás eredményeként értelmezhetjük az Országos Magyar Falusi Tehetségmentő Mozgalom működésének megindítását (1941). (Papp 2008) E kollégiumok és ösztöndíjak elsősorban a társadalmi mobilitás elősegítését szolgálták. (Romsics 2017)

Hóman Bálint a következőkben fejtette ki, miért is támogatja az alsóbb néprétegek művelődését: „... a magyar nemesség és a városi polgárság egybeolvadásából született értelmiségi középosztály és a falusi nép közé egy idegen szellemiségű zsidó intellektuális réteg ékelődött”, mely elzárta az utat a társadalom falusi rétegétől, hogy tisztviselők, illetve szellemi, gazdasági értelmiség tagjai legyenek.” (Hóman 1942:221) A hómani korszak kultúrpolitikájának egyik meghatározó pontja volt az autentikus falusi rétegek támogatása, hiszen ebben látták a középosztály magyar elemekkel való megerősítését.

Deli Lászlóval történt interjú készítése során vált egyértelművé számunkra, hogy bár az 1941-es kezdeményezés nem volt az oktatási kormányzat legjobban megtervezett és kivitelezett programja, ennek ellenére azoknak a tehetségmentésben részt vett tanulóknak, akik később egyetemre vagy egyéb felsőfokú iskolákba nyertek felvételt, és értelmiségi pályára kerültek, ez jelentette az egyetlen esélyt a kitörésre.

Kulcsszavak: tehetségmentés, Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint, Harsányi István, Országos Magyar Falusi Tehetségmentés, parasztság

Abstract

In our thesis we want to give an overview of the history of the talent care in the Horthy period, focusing on the period from 1935 to 1945. The goal of our work is to present the history of the elementary students' scholarship program, the National Hungarian Village Talent Save (NHVTS). We would like to give a clear view of how political and social processes were significant in establishing the scholarship program. The relevance of our research is justified by the fact that there has been no other researcher who had presented the structural work of the NHVTS. Therefore, our goal is to explore the history of the scholarship for the elementary students with the help of the available resources.

During our work we applied the most commonly used method of education history, the method of document analysis. During our research we chose the circle of those resources which were relevant for our topic, investigated them and formed our interpretations. In the interpretation period we used both the researched and the secondary sources published in the present age. Our goal was to give an overview of an event of educational politics embedded in the investigated period, for the sake of which we aimed to explore the causality of the phenomena (Kontra 2011, Babbie 2008). That is how we resulted in a comprehensive picture of performance and development (Mészáros 1971). As we had not had a significant investigation of the NHVTS in our country we embarked on the exploration and analysis of the primary resources. The finished educational history work shows us a part of history with historical facts and correlations (Kéri 2001).

Thus, during the writing of the dissertation we relied on both primary and secondary resources. We have an abundance of literature on talent care. From the viewpoint of our work, István Harsányi's book, the 'Talent Care' is the most important (Harsányi 1994). We also relied on József Bánfai's work published in 2007, 'The Literature of the National History of the Matter of Talent from the Beginning to 1950'. The most outstanding researchers of the topic at the time were János Cser, Mátyás Éltes, Géza Révész and László Nagy (See Cser 1936., 1937., 1940., See Éltes 1914., 1916., See Révész 1918., See Nagy 1922., 1930.).

In the initial period of our research we reviewed the papers of the Hungarian National Archives. Due to the incomplete resource base we started to research locally as well. Our goal was to explore the papers of the grammar schools participating in the talent save program. After visiting thirteen national archives we collected especially the papers about talent research and so we have found ten institutions with relevant documents to our topic.

For the sake of relevant resources we reviewed numerous magazines, newspapers, denominational or specialist press. On three occasions we had the opportunity to make interviews.

In conclusion, the Klebersberg-era played a great part in establishing the conscious education of the elite and the institution systems attached to it. However it did not aim to outstandingly improve the cultural conditions of the poor social groups. Again, we should not forget that due to the building program of folk schools improved the cultural chances of this social group significantly.

This cultural political concept was changed only in the 30's when the state turned towards the people since, however unpleasant the social problems were for the government they needed to be dealt with somehow. In this period we can mention the Miklós Horthy state scholarship founded in 1937 and the Bolyai Collegium which was founded in 1939 by folk college students, who were part of the ethnographer, István Györffy's group. It continued its work as Györffy Collegium from 1942. Due to this change we can date the launching of the work of the National Hungarian Village Talent Save Movement (1941) (Papp 2008). These collegiums and scholarships primarily served the advancement of the social mobility (Romsics 2017).

Bálint Hóman claimed why he supported the education of lower social groups: '... between the union of the Hungarian nobility and the urban citizens resulting in an intellectual middle class and the village people there had been a foreign Jewish intellectual group inserted, blocking the way from the village groups of the society to become members of the spiritual and economic intellectuals' (Hóman 1942:221). One of the most definite point of the cultural politics of the Hóman period was the support of the authentic village groups as they saw it as a means of strengthening the middle class with Hungarian elements.

During the interview with László Deli it became obvious that however the initiative in 1941 was not the most well-organized and well done program of the cultural government it meant the only chance to break out for those who took part in the program and got accepted later at universities or other schools of higher education and were able to have the career of intellectuals.

Keywords: talent save program, Kuno Klebelsberg, Bálint Hóman, István Harsányi, National Hungarian Village Talent Save Program, farmers